

22.2.74

S. 621. B

VERHANDELINGEN,

UITGEGEVEN DOOR DE

HOLLANDSCHE

MAATSCHAPPYE

D E R

WEETENSCHAPPEN,

T E

H A A R L E M.

XXX. DEEL.

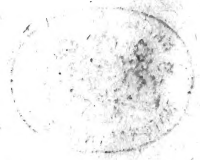

VERHAAGT
VERBOODEN
HOUTLANDSCHE
WALDTSCHAFT

5621 B. 36

WESTEN-SCHAPPE

H A A L E
K K K

VERHANDELINGEN,
UITGEGEEVEN DOOR DE
HOLLANDSCHE
MAATSCHAPPYE
DER
WEETENSCHAPPEN,
TE
H A A R L E M,
XXX. DEEL.

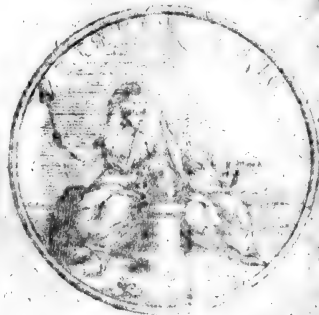
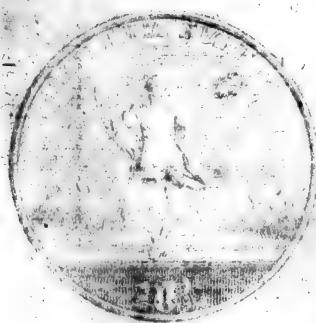

Te HAERLEM en AMSTERDAM,
By C. PLAAT en J. ALLART,
Drukkers van de Hollandsche Maatschappye
der Weetenschappen, 1793.

Met Privilegie der Ed. Groot Mog. Heeren Staaten
van Holland en West-Vriesland.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

VOORBERICHT

BEVATTENDE

HET VERVOLG DER

HISTORIE

VAN DE

HOLLANDSCHE MAATSCHAPPY
DER WEETENSCHAPPEN.

De Maatschappy heeft zederd haar laatst historisch bericht van 20 Juny 1793, het geen voor het XXIX. deel van haare werken geplaatst is, uitgegeeven het volgende Programma voor het Jaar 1794.

De

De Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen, heeft in haare Jaarlyksche groote Vergadering, den 19 Mey 1794, geoordeeld:

I. Dat het antwoord op de vraag, betreffende *de redenen en oorzaken, dat zommige Vrouwen, op zommige plaatzen, na eene natuurlyke verlossing, dikke lichaamen behouden*, tot zinspreuk hebbende: *longe tutius & facilius &c.* geenzins verdiende met een eerprys bekroond te worden. Zy heeft wyders besloten deeze vraag niet weder voortestellen.

II. De vraag betreffende de *Nederlandsche Delfstoffen*, welke in 1792 voor de tweede maal, voor het fonds van wylen den Heer N. W. Kops, is opgegeeven, om beantwoord te worden voor 1 Nov. 1793, niet beantwoord zynde, is besloten dezelve noch eenmaal optegeeven. Zy luidt dus:

Welke zyn de Delfstoffen, binnen den omtrek der zeven Vereenigde Provinciën en derzelver Geäsfociëerde Landschappen te vinden, van welker verdere naspooring men met genoegzaame redenen nut voor 't Vaderland kan verwachten? — Men begeert geene enkele lyst van gemelde Delfstoffen, maar tevens de redenen, waarom men zich van derzelver
ver-

verdere naspooringen voordeel voor het Vaderland hebbe te belooven.

Te beantwoorden voor 1 Nov. 1796.

III. Op de vraag betreffende de *Astronomische Refractie*, voor de tweedemaal in 1790, onder aanbod van een dubbelen eerprys, voorgesteld om beantwoord te worden voor 1 Nov. 1793, geen antwoord ontfangen zynde, is besloten dezelve thans niet weder op te geeven.

Wyders heeft de Maatschappy goedgevonden, voor dit Jaar, de volgende vraagen voortestellen.

I. *Welke zyn de onderscheiden Rasfen van Schaa-pen, die in de Vereenigde Nederlanden gevonden worden, en de verschillende wyzen der bezorging van dezelve? — Men verlangt hier by te weeten derzelve gewoone grootte en zwaarte, de afmeetingen en zwaarte van den romp, en van de leden, de gewoone langte, fynheid, en het gewicht der wol; het getal der jongen, welke zy jaarlyks werpen; en of het grooter aantal der wervel beenderen, door den Hr. DAUBENTON in zommigen meer dan in anderen waargenomen, aan eenig byzonder ras eigen zy, dan alleen voor eene speeling der Natuur moet gehouden worden? Als meede of 'er onder de verschillende rasfen noch een oorspronglyk aan dit land eigen gevonden worde?*

Te beantwoorden voor 1 Nov. 1797.

II. Voor het fonds van wylen den Heer N. W. Kops.

Wat heeft de ondervinding geleerd omtrent het nut, het geen zommige schadelyk schynende Dieren, byzonderlyk in Nederland, aanbrengen; en welke omzichtigheid heeft men diensvolgens in acht te nemen, in het uitroeyen van dezelve?

Te beantwoorden voor 1 Nov. 1796.

De Maatschappy herinnert, dat zy in voorige Jaaren de volgende vraagen heeft voorgesteld.

I. *Kan men op voldoende gronden, zoo uit de aantekeningen in de Hospitaalen en Doodenlysten, als anderzins, bewyzen, dat 'er in reden van het getal der Ingezectenen, inzonderheid van de nieuwlings uit Europa te Batavia aangelanden, thans ongelyk meer Menschen aldaar ziek worden en sterven, dan voorheen, met byvoeginge wanneer de kennelyke vermeerdering begonnen, en van tyd tot tyd toegenomen is?*

Welken zyn hier van de voornaame oorzaaken? En kan men uit den aart der ziekten, en uit vergelykinge met andere plaatzen, in Europa zoo wel als in Oost-Indien, maar vooral uit de geschiedkundige plaatsbeschryvinge van Batavia, tot eenen trap van de hoogste waarschyntlykheid betoogen, dat die Stad, toen de Gragten binnen dezelve, welke welëer, toen zy voor ééne der gezondste plaatzen in Oost-Indiën, gehouden werd, vol water waren, nu in sommige tyden van het jaar zeer ondiep en droog zyn, en stinkende Dampen zich over de Stad verspreiden, in evenredigheit (behalven andere naadeelige gevolgen) steeds ongezonder geworden, en zulks derhal-

ven als de Hoofdoorzaak der meerdere ongezondheid te stellen zy?

En eindelyk, hoedaanige verbeteringen zyn hieromtrent, met hoope van een goed gevolg, uit te denken en werkftellig te maaken?

Voorgesteld in 1782, en voor de tweedemaal in 1788 om te beantwoorden voor 1 Nov. 1794.

II. Daar, volgens de bekende gronden der Waterloopkunde, de snelheid der Rivieren vermeerderen moet, naar maate (schoon niet in dezelfde reden) van de vermeerderde hoeveelheid waters, die zy afvoeren, het geene wyders een uitschuuring van den bodem, wanneer die daartoe geschikt is, ten gevolge heeft, en langs dien weg te weeg brengt, dat deeze vermeerderde hoeveelheid van water, niet te min géene, of slechts weinig meerdere watershoogte op de Rivier veroorzaakt, gelyk zulks door verscheide voorbeelden van *vereenigde* Rivieren in Italië, die over een zandig bedde stroomen, bevestigd word: daar egter sommige Rivieren in ons Land, en wel voornamelyk de Neder-Rhyn het tegendeel schynt te bevestigen, voor zoo verre deeze tak, sedert, met het begin deezer Eeuw, de toevoer van water aan denzelfen, zoo wel by hooge als laage Rivier, zeer aanmerkelyk vermeerderd wierd, eerder verondiept, dan dieper geworden is, en de aanpaalende Dyken, ten minsten voor de sedert 1771. gemaakte verbetering omtrent de verdeeling van het opperwater tusschen de verscheide Rivier-Takken, niet zelden in gevaar gebragt heeft, zo word gevraagd:

Welke is of zyn de redenen, waarom bepaaldlyk

in laatstgemelde Rivier-Tak de uitkomst niet beantwoordt maar veel eer strydt met den bovenaangehaalden, op reden en ondervinding steunenden grondregel der Waterloopkunde? en byaldien deeze reden of redenen niet slechts onderstellenderwyze, maar met zekerheid aangewezen kunnen worden, zyn zy, of eenigen van haar van dien aart, dat zy door gepaste middelen te keer gegaan kunnen worden? en, zo jaa, welke zyn die middelen?

Voorgesteld in 1791, voor het Fonds van wylen den Heer N. W. Kops om te beantwoorden voor 1 Nov. 1794.

III. *Is het Heulsap in den Persloop uit besmettinge niet alleenlyk een hulpmiddel ter verzagting en stilting van Toevallen, mitsgaders ter voorkoming van derzelyver gevolgen; maar bovendien, een Hoofdmiddel, waarvan men de geneezing der Ziekte, tot eenen aanmerkelyken trap aanwezig, in eenig tydperk derzelve, met genoegzaame veiligheid mag afwagten? Zoo jaa: welk is dat Tydperk, ofte die byzondere staat der Ziekte, hiertoe geschikt? En welke is alsdan de bekwaame toediening, hoeveelheid en herhaaling in het aanwenden van dit Middel, ten deezen einde in acht te neemen? Zo neen; wat moet men alsdan houden van de Redenen, ter stavinge der verschillende Leeren opgegeeven? —*

Men verlangt niet zoo zeer redeneeringen uit den aart van het Heulsap, ofte uit de eerste oorzaak van deezen Persloop ontleend, als wel zulken, die steunen op eigene Waarneemingen en verder op waarneemingen van anderen, van die bestiptheid, dat zy eenen

nen Arts, schoon misfchien bevoorens van verschillende meening, ofte ook van fchynftrydige ondervinding, behooren te bepaalen tot zulk eene roeflemming, volgens welke hy zyne handelwyze voortaan gerustlyk mooge inrichten naar geleide der befliffing. (*)

Voorgefteld in 1787, voor het Fonds van wylen den Heer N. W. Kops, en voor de tweedemaal in 1791 om te beantwoorden voor 1 Nov. 1794.

IV. Aan de Maatschappy vermaakt zynde zeker le- gaat, by onderhandsch Codicil van wylen den Eerw. Heere JAN HOOYMAN, in leven Luthersch Predi- kant te Batavia, en lid van deeze Maatschappye, ge- da-

(*) *Bedoeling van eenige Uitdrukkingen in deeze Vraag:*

1. In den Persloop uit befmetting, fchynt de Ziekte- ftoffe van buiten aangekomen, en het fpyfcanaal onmiddelyk aan- doende, als de eerfte oorzaak door eenen Arts voor alles in aanmerking te moeten worden genomen. De ontlasting en tem- ming deezer ftoffe fchynt alsdan by hem het hoofd-oogmerk te moeten zyn; alle Toevallen fchynen gevolgen ofte uitwerkze- len van die ftoffe; andere bykomende oorzaaken kunnen als- dan flegts de tweeden zyn. In een Persloop uit andere eerfte oorzaaken, is 'er een verfchillend hoofd-oogmerk. Men laat de bedenkingen over eene alsdan gepaste geneeswyze aan ha- re plaats. Men bepaalt zich tot den gewoonen Persloop uit befmettinge, ten einde het voornaame doelwit der Vraage, door weeringe van tufchenkoomende voorwerpen, te beter in het oog te houden.

2. Waarneemingen eener behandeling der Ziekte, tot eenen aanmerkelyken trap aanweezig, kunnen alleen befliffend zyn. De natuur kan, in laagere trappen, wanvoeglyke middelen verbeteren, en dus aan denzelfen den fchyn van hulpmiddelen laaten, ofte ook de ontffentenis van gepaste middelen vervul-

dateerd den 21. August 1782, onder verband van uitrelooven eene præmie van eene *Gouden Medaille*, op haaren gewoonen Stempel geslaagen, aan den geenen, dewelke de (volgens haar oordeel) beste Verhandeling haar zal hebben gepraesenteerd *over de liefde tot het Vaderland met byzondere toepassing op den tegenwoordigen toestand van ons Gemeenebest.* — Zo heeft de Vergadering van 21 Mey 1793. daartoe besloten, verwachtende de Verhandelingen der geenen, die na dien prys willen dingen, voor 1 Nov. 1794.

V. *Welke is de tegenwoordige Genees- en Heelwyze der Oost-Indische Volken, ook der Chineezen? en wel-*

len, en dus, uit deezèn of geenen hoofde, eene beslissende uitspraak verhinderen.

3. Men verlangt eene *genoegzaame veiligheid*, zonder eene *volkomene* te vereischen.

4. *Redeneeringen uit den aart der zaaken*, schynen in de Geneeskunde beter geschikt ter handleidinge tot Proefneemingen, als wel ten grondslage eeniger Leere, die op genomene proeven alléén veiliglyk kan bevestigd worden.

5. Het is niet vreemd, dat een Arts, bot vlerende aan zyne zugt om eenig middel of handelwyze, ten beste der menschen, in zwang te brengen, of te doen verwerpen, opgemerkte verschynzelen vergroot of verkleint, en, uit byzondere gevallen te algemeene gevolgen trekt. Weshalven géene Proeven, opgegeeven ter staavinge eener gewigtige Leere, ook schoon men de goede trouw van den Waarneemer erkent, ons tot naavolginge behooren te bepaalen, dan zulken, die men naa overweeing der omstandigheden bevoelt, dat *verschillende meeningen*, die in ons bevoorens mischien hebben plaats gehad, doen verdwynen, ofte *schynstrydige ondervindingen* in ons ontzenuwen.

welken zyn de natuurlyke voortbrengfels, die zy daartoe bezigen?

Voorgesteld in 1784, en voor de tweedemaal in 1790, om te beandwoorden voor 1 Nov. 1795.

VI. *Wat leeren de laater ontdekkingsen in de Scheikunde, omtrent den Aart der Gisting, en welke voordeelen zouden sommige Traficquen hieruit kunnen trekken, by welke gistende stoffen gebezigd worden?*

Voorgesteld in 1790, (voor het Fonds van wylen den Heer N. W. Kops) en voor de tweedemaal in 1792, om te beantwoorden voor 1 Nov. 1795.

VII. *Welk licht verspreidt het Scheikundig leerstelsel van LAVOISIER, en de wyze van, volgens hetzelfde, de bestanddeelen van dierlyke, plantaartige en andere stoffen te onderzoeken, over de Natuurkennis van 't menschlyke lighaam, en over de kennis van het geene, het welk voor hetzelfde voordelig of schadelyk is, en welke voordeelen kan de geneeskunst thans reeds daaruit trekken?*

Voorgesteld in 1792, (voor het Fonds van wylen den Heer N. W. Kops,) om te beantwoorden voor 1 Nov. 1795.

VIII. *Welke voordeelen heeft de beoefening der Metaphysica het menschlyke geslacht aangebragt, en welke weezenlyk nuttige waarheeden zyn door dezelve in 't licht gesteld of bewezen, welke ons zonder derzelver beoefeninge zouden onbekend of onzeker gebleven zyn?*

Voorgesteld in 1793, om te beandwoorden voor 1 Nov. 1795.

IX. *Welke Inlandsche tot hiertoe min beproefde Plantgewassen, kunnen met nut gebruikt, en in onze Apotheken ingevoerd worden, in plaats van Uitlandschen Geneesmiddelen?*

De Maatschappy verwacht hierop zulke antwoorden, waarin de krachten en nuttigheid dier Inlandsche Geneesmiddelen niet blootlyk op het getuigenis van anderen aangenomen, maar op oorspronglyke proeven, en waarneemingen in ons Vaderland gedaan rusten.

Voorgesteld in 1793, om te beantwoorden voor 1 Nov. 1796.

De volgende vraagen blyven, onder aanbod van den gewoonen eerprys, VOOR EEN ONBEPAALEN TYD voorgesteld.

I. *Naademaal een zuivere Dampkring van zoo groot belang is voor de gezondheid der Ingezetenen, en dezelve by 't staande ofte langzaam afloopende Water in de Rivier (die dagelyks in den omtrek van Batavia met veele duizenden ponden vuiligheden aangevuld word,) onmogelyk kan verkregen worden: — Welk is het beste Middel, om eene sterkere schuuring en afvoering deezer vuile stoffen te verkrygen en te onderhouden, en aan Batavia een zuiverer en gezonder lucht te bezorgen?*

Voorgesteld in 1779.

II. *Welke is de beste inrichting om aan de Jeugd te Batavia eene opvoeding te geeven, die meest geschikt is, om haar verstand te beschaaven, haar in-*
nui-

nuttige Konsten en Weetenschappen bedreeven te maaken, en haar goede zedelyke gevoelens in te boezemen?

Voorgesteld in 1780.

III. *Wat moet men denken van de trapswyze opklimminge, welke veele, zoo oude als hedendaagsche, Wysgeeren hebben gesteld plaats te hebben tuschen de Natuurlyke weezens? en tot welk eene zekerheid kunnen wy geraaken omtrent het daadlyk bestaan van die opklimming, en van de orde, welke de natuur daarin volgt? —*

De Maatschappy verlangt op deeze Vraage gééne Overnatuurkundige Verhandelingen, maar zal alleen Antwoorden, die uit de *Natuurlyke Historie* ontleend zyn, in aanmerking neemen:

Voorgesteld in 1781.

IV. *Welken zyn de beste middelen, om het gebruik der Nederduitsche Spraak onder de Maleiers, Javaanen, Cingaleezen en Malabaaren in te voeren en meer en meer algemeen gebruykelyk te maaken? Naademaal het ontegenzeggelyk is, dat het gebruik der Spraak eener Natie, de andere, die ze aanleert, meer en meer aan haar verbindt, haar meer geneegenheid en yver voor die Natie inboezemt, ze geschikter maakt, zo het een nog onbeschaafde Natie is, tot betere begrippen van Godsdienst, Zedekunde en Natuurkundige Naaspooringen, om beschaaftheid van het verstand te ontvangen, en dus bruikbaar tot de Zeevaart, Wapenoeffening, en veele andere nuttige en noodsaaklyke Konsten en Handwerken te worden?*

Voorgesteld in 1781.

V. Op te geeven den besten toestel, om op de gemaklykste en zekerste wyze Proefneemingen omtrent de verdikte Lucht te kunnen in 't werk stellen: 2. Met den besten toestel de werking der verdikte Lucht, in verschillende gevallen, naa te gaan; en inzonderheid het Dierlyke Leven, den groei der Planten, en het branden in lucht van verschillende digtheid te beproeven. En 3. aantewyzen, welke gevolgen of nieuwe leeringen hieruit kunnen afgeleid worden?

Voorgesteld in 1782.

VI. Hoe verre kan men thans uit wel bevestigde en beslissende Proefneemingen en Ondervindingen eene wel gegronde Theorie omtrent den aart van het Vuur, en de oorzaak der Warmte opmaaken. En wat heeft men hieromtrent nog als twyffelachtig aantemerkken? —

De Maatschappy zag gaarne, dat de geenene, die na den uitgeloofden prys willen dingen, de Proefneemingen van anderen, welken zy tot staaving eener Theorie bybrengen, herhaalden, indien dezelve niet by herhaalinge reeds genoegzaam bevestigd zyn. —

Voorgesteld in 1783.

VII. Dewyl eene ontlasting van Water ten aanzien van haare nuttige gevolgen niet beoordeeld kan worden, zonder tevens den toevoer en verdere plaatslyke omstandigheden, die zoodanige ontlasting verzellen, in aanmerking te neemen, zo word gevraagd:

Kan de nuttigheid, en derhalven ook de noodzaaklykheid van een Rhylandfchen Slaperdyk, in geval van

van overloop, het zy uit de beschouwing van vooren, of ook door ontwyffelbaare bevindingen aangetoond worden?

Voorgesteld in 1786.

VIII *Hoe verkrygen de Planten haare voedsels? Wat is dezelyven hierin voordeelig of hinderlyk? En welke onderrigtingen zyn 'er, uit het geene ons hiervan bekend is, ten nutte van den Landbouw, of ter voortkweekinge van de Gewassen in het algemeen, te trekken?*

Voorgesteld in 1786.

IX. *Welken zyn de onderwerpen, betreffende de Dieren onzes Vaderlands, van welker verdere naaspooringe men met genoegzaame redenen nut voor het Vaderland kan verwagten?*

Van zoodanige onderwerpen verlangt de Maatschappij gééne enkele lyst, maar tevens de redenen, waarom men van derzelve verdere naspooringen voordeel voor het Vaderland hebbe te verwachten.

Voorgesteld in 1789.

X. De Prysverhandeling van wylen den Heer PAULUS FRISI, dienende tot antwoord op de Vraagge *aangaande het verklaaren der ongelykheden der Satelliten van Jupiter*, in het 25ste deel van haare Werken zynde uitgegeeven, zo heeft de Maatschappij zedert in elk Programma herhaald haare verklaring: dat haars oordeels, de Schryver daarvan weinig of niets heeft gevoegd by het geene reeds te vooren door de beroemde Heeren BAILLY, DE LA GRANGE

en

en FRISI (zelveu) gedaan was, omtrent dit onderwerp, — en dat hy aan het voornaame oogmerk der Vraage, om naamentlyk de *Theorie* aan de *Waarneemingen* te toetsen, en daardoor de gegrondheid zynner *Theorie* boven die der gemelde Heeren aantetoonen, in het geheel niet heeft voldaan. — Zy noodigt derhalven, onder aanbod van den *dubbelen eerprys*, elk eenen uit, om te voldoen aan het geene by haar tot volmaakinge van gemelde Verhandeling is begeerd by het Programma van 1785, zynde dit Artysel van deezen inhoud.

„ De Maatschappy verlangt niet zoo zeer, dat de
 „ Schryver zich bezig houde met de enkele *Theorie*
 „ uit de *Wet der aantrekkings kracht* afgeleid, maar
 „ veel meer en wel voornaamlyk, dat hy de *Theorie*
 „ op de *Waarneemingen* toepasse, en met dezelveu
 „ vergelyke, opdat men, door de meerdere of min-
 „ dere overeenkomst met de *Waarneemingen* over
 „ den graad van juistheid, zoo wel van zyne als van
 „ andere *Theorien*, zoude kunnen oordeelen. — Het
 „ voornaame oogmerk der Maatschappy is, om, langs
 „ dien weg, van de *Beweegingen der Satelliten van*
 „ *Jupiter* zulke *Tafels* te verkrygen, welken naauw-
 „ keuriger zyn, dan de tot hiertoe bekenden; 't zy
 „ dan dat die *Tafels* volgens die enkele *Theorie* wier-
 „ den zamengefeld; of wel, zo deeze alleen onvol-
 „ doende bevonden wierden, met behulp van *Em-
 „ pirische Aequatien*, uit de *Waarneemingen* afge-
 „ leid. En, dewyl de *Waarneemingen* van den
 „ *derden en vierden Trawant* onnaauwkeuriger en
 „ zeldzaamer zyn, dan die der Twee overigen, zal
 „ de Maatschappy zich vergenoegen, wanneer, het
 „ geene zy verlangt, voornaamlyk maar omtrent den
 „ „ *eers-*

„ *eersten en tweeden Trawant*, wier waarneeming
 „ wel den grootsten invloed heeft op de *Zeevaart* en
 „ *Aardrykskunde*, door den Schryver wordt vol-
 „ bragt.”

(De Voorwaarden zyn dezelfden, als die by voo-
 rige Programma's zyn bekend gemaakt.)

TOT DIRECTEUREN zyn verkoren de Heeren:

WILLEM PHILIP KOPS, *Koopman te Haarlem.*
 Mr. WILLEM VAN HOGENDORP, *Secretaris*
der Stad Haarlem.

TOT SECRETARIS:

MARTINUS VAN MARUM, *A. L. M. Phil. &*
Med. Doct. Directeur van het Naturalien Kabi-
net deezer Maatschappij, en van de Physische
& Naturalien Kabinetten van Teylers Stichting.

TOT LEDEN:

HENRICUS CONSTANTINUS CRAS, *J. V. D.*
& in Illustri Amstelædamensium Athenæo Pro-
fesor &c. te Amsterdam.

ABRAHAM VAN STIPRIAAN LUICIUS *Med. Doct.*
& Lector Chemiæ te Delft.

BERNARDUS HUSSEM, *Heelmeester en Exami-*
nator by 't Collegie der Admiraliteit te Amster-
dam,

dam, Lid van 't Zeeuwsch Genootschap te Vlissingen, mede Dirigeerend Lid van 't Heelkundig Genootschap te Amsterdam.

WILLEM LEURS, *Heelmeester in 's Hage, Chir. Majoor by de Gardes de Corps van Z. D. H. den Heere Prince van Orange, Lid van het Heelk. Genootsch. te Amst. van het Bataafsche Genootsch. te Rotterdam, en van de Haagfche en Utrechtfche Genootfchappen.*

JOHANNES CHRISTOPHORUS SCHWAB, *Professor Logices & Metaphysices in Academia Stuttgartiardiana, Ducis Wurtembergiæ a Consillis Aulicis, &c.*

De Abt GIUSEPPE OLIVI, *Lid van de Academie der Wetenschappen en Konsten te Padoua.*

M. FLAUGERGUES, *Lid van de Academie der Wetenschappen te Montpellier en te Lion, &c. te Vivier.*

De Maatschappy heeft, zederd haar laatst Bericht, kennis ontfangen dat zy van haare DIRECTEUREN door den dood verloren heeft

De HEEREN

ADRIAAN MOENS, *Oud Directeur Generaal van Neerlandsch Indien, te Batavia, Overleden den 12. Octob. 1792. oud ruim 64 Jaaren.*

DA-

DAVID JOAN SMITH, *Raad Ordinair van Neerlandsch Indiën, te Batavia*, Overleden den 25 July 1792.

HENDRIK VAN STOCKUM, *Directeur Generaal van Neerlands Indiën, te Batavia*.

Wyders heeft de Maatschappij, van haare LEE-
DEN, door den dood verloren

De HEEREN:

C. C. H. VAN DER AA, *Leeraar der Gemeente, toegedaan de Onveranderde Augsburgsche Confessie, te Haarlem, SECRETARIS deezzer Maatschappij*, den 22 Sep. 1793, oud ruim 75 Jaaren.

SALOMON DE MONCHY, *Med. Doctor en Profesfor te Rotterdam*, den 28 January 1794, oud 77 Jaaren, ruim 7 Maanden.

CHARLES BONNET, *Lid van den Raad van Geneve, en van verscheide geleerde Genootschappen*, den 19 April 1793, oud 73 Jaaren.

ALEXANDER PĒTRUS NAHUYS, *Medic. Doctor en Profesfor te Utrecht*, den 6 April 1794, oud 58 Jaaren.

NICOLAAS LAURENTIUS BURMANNUS, *Med. Doctor en Botan. Profesfor, te Amsterdam*, den 11 Sept. 1793, oud ruim 59 Jaaren.

WOLTER FORSTEN VERSCHUUR, *Med. Doctor en Profesfor te Groningen*, den 15 Nov. 1793, oud 55 Jaaren.

M. BAILLY, *Garde des Tableaux du Roy, à Paris.*

JOSEPH MANDRILLON, *Membre des Academies de Bourg en Bresse & de Philadelphie, à Paris.*

A. L. LAVOISIER, *de l'Academie Royale des Sciences de l'Institut de Bologne, de la Société Helvétique, &c. &c. à Paris.*

J. A. MURRAY, *Med. Doctor en Professor te Göttingen.*

BARTHOLOMEUS FRANKEN, *Stads Chirurgyn en van het Elisabeth Gasthuis te Haarlem, den 1 Aug. 1794, oud ruim 70 Jaaren.*

P. J. KASTELEYN, *Apothekar en Chimist te Amsterdam, den 18. April 1794, oud omtrent 49 Jaaren.*

Mr. GERRIT VAN DER VOORT, *Philosophie Professor te Groningen, den 28 Sept. 1793, oud 28 Jaaren, 10 Maanden.*

Daar de Maatschappij aanhoudend blijft beoogen het bevorderen (zoo veel in haar is) van het wélzyn des Menschdoms in het algemeen, en byzonder haarer Landgenooten, vertrouwt zy op de voortduuring van haare begunstiging, en ondersteuning.

Uit naam der Maatschappij

M. VAN MARUM,

Haarlem

Secretaris.

den 7 Aug. 1794.

I N H O U D

V A N H E T

XXX. D E E L

ANTWOORD op de VRAAGE: Sedert lange zoekt men naar den Eersten en Algemeenen Grond van Zedelyke Verpligting, uit welken men alle meer byzondere hoofdsoorten van Pligten zou kunnen afleiden: De schryvers over het ZEDELYKE GEVOEL schynen zig hieromtrent in enige verlegenheid te bevinden; en de Heer KANT heeft ene Grondstelling aangewezen, welke zommigen duister, anderen onzeker of onvrugtbaar voorkomt. Hierop wordt gevraagd: „ Is het redelyk, nodig of nuttig naar zulk ene Eerste en Algemene Grondstelling te zoeken? Zo ja; welke is dezelve? ” door H. C. CRAS, enz; uit 't Latyn vertaald.

II. *De oorspronglyke Latynsche Verhandeling.*

III. Tweede Antwoord op dezelve Vraag, door . . . . uit 't Latyn vertaald.

IV. *De oorspronglyke Latynsche Verhandeling.*

V. P. S. KOR *Waarneeming van eene Lammigheid der Lenden, genezen door het gebruik van de Plant RHUS RADICANS.*

Weerkundige Waarneemingen op Zwanenburg 1793.

VERHANDELING

OVER DEN

EERSTEN EN ALGEMENEN GROND
VAN ZEDELijke VERPLIGTING,

UIT WELKEN ALLE MEER BYZONDERE
HOOFDSOORTEN VAN PLIGTEN
KUNNEN AFGELEID WORDEN:

D O O R

HENRIK CONSTANTYN CRAS, *J.U.D.*

*Hoogleeraar in 't Natuur-, Volkeren-, Romeinsch
en Hedendaagsch Burgerregt aan het
Athenaeum Illustre te Amsterdam.*

ONDER DE ZINSPREUK:

*Ac primam illam partem a Natura petebant eique paren-
dum esse dicebant.*

CICERO.

In 't Latyn toegezonden aan de Hollandsche Maat-
schappij der Wetenschappen in October 1792:
aan welke Verhandeling door de Maat-
schappij in Mei 1793 de GOUDEN
EERPRYS is toegewezen.

YOUR HANDLING

... ..
... ..
... ..
... ..
... ..

... ..

... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..
... ..
... ..

V O O R R E D E. (*)

Alhoewel alle onze kennis en wetenschap met veel duisterheid doorgaands bewolkt is, zo wel van wege de aart der voorwerpen, als om de onvolmaaktheid van ons verstand; nogthans is 'er niets, aan het welk de geleerde mannen meer hebben gewanhoopt, dan om tot de eerste beginzelen der dingen en eerste grondstellingen der wetenschappen te kunnen doordringen.

Wanneer de HOLLANDSCHE MAATSCHAPPY DER WETENSCHAPPEN, over het eerste grondbeginzel van verpligting ene vraag hadt voorgesteld, en my, na ryp onderzoek, alle de pogingen der latere wysgeren onvoldoende voorkwamen, en ik zelve, ook niets beters ontdekt hadt; wierd' ik te rade, my tot de Ouden te keren, oordelende het meer verdienstelyk te zyn, door de Leerstelling der ouden wysgeren op te helderen en te verbeteren, de zedekunde waarlyk te bevorderen, dan met onvrugtbare nieuwigheden naar den ydelen roem van uitvinder te streven.

Ik

(*) Deze Voorrede is, na de bekroning der Verhandeling, met goedvinden der Hollandsche Maatschappy, door den Schryver by de uitgave gevoegd.

*Ik ben egter niet onbewust, dat over de uitvindingen der Ouden en de voortreffelykheid en gehele waardy van hunne kennis en wetenschappen, indien zy met de latere Wysgeren, voor al zedert DES CARTES, vergeleken worden, yverig getwist is, zo dat Dezen de verdiensten der latere, Genen de uitmuntendheid der Oude Wysgeren, niet minder dan hunne haardsteden en altaren met alle inspanning van kragten verdedigen. Maar dat groot geschil is reeds merkelyk bedaard, en ook ten dele onlangs be-
slist, door 't geen de Leydsche Hoogleeraar P. NIEUWLAND in zyne Redevoering over den staat der Natuurkundige Wetenschappen, met dien der fraye letteren vergeleken, en uit den aart van beiden opgehelderd (*), voortreffelyk voordraagt; ten dele kan het zelve door ene naauwkeurige onderscheiding nog nader vereffend worden en weg geruimd.*

Ik ken den Wysgeren, die nutwe éuwen rugwaards, met den grootsten roem, de wetenschappen bevorderden, den verdienden lof gaarne toe. Immers kan tog in de eerste plaats niet ontkend worden, dat zy in het behandelen der wetenschappen, door ene naauwkeurige leerwyze en stipte orde, meestal de
Ou-

(*) PETRI NIEUWLAND *Oratio de ratione disciplinarum Physicarum, cum ratione elegantiorum, quæ vocantur, litterarum comparata, et ex utrarumque natura illustrata. Lugd. Batav. 1793.*

Ouden overtroffen hebben. Ten anderen, hoe zeer de roem van de uitvinding der Wiskunde aan den Ouden toekomt, hebben egter DES CARTES, HUYGENS, KEPLER, BOYLE, NEWTON, en andere ligten onzer éuwen, het nut dier voortreffelyke wetenschap, door ene weider uitgestrekte toepassing zeer vermeerderd en uitgebreid. Het schrander brein en de onvermoeide vlyt van deze groote mannen hebben te wege gebragt, dat de Natuurkunde, die voorheen veelal in niets anders dan in verdigtzels en losse veronderstellingen bestondt, niet alleen door ene meerdere beoeffening der Wiskunde zeer veel verbeterd wierdt, maar ook nog door vele andere hulpmiddelen, welken de Ouden ontbeerden, tot den luister van ene ware en zekere wetenschap is opgeklommen. Onder die hulpmiddelen zyn vooral de vergrotende en verkleinende glazen, verrekykers, lugtpompen, wéerglazen, electrizeer- en ontelbare andere werktuigen te tellen; welker uitvinding, voor ver het grootste gedeelte, meer aan het blind geval, dan aan opzettelyke pogingen zynde toe te schryven, is het geen zo groot wonder, dat de oude Wysgeren dien hogen trap van volmaaktheid, zelfs niet eens konden vermoeden, tot welken, byzonder na de voorligting van den groten BACON, de Sterre-, de Schei- en de gehele Natuurkunde, door de vlytigste beschouwing en nasporing der Natuur zelve is opgestegen.

Maar zo geredelyk als ik deze verdiensten en roem

der latere Wysgeren toesta en erken, zo billyk is myne eisch van gelyke regtmatigheid jegens de Ouden: welke my toegestaan zynde, zal mogelyk myne verdediging der Oudheid niet zo zwak nog onvermogen de toeschynen. Want, voor eerst wil ik nu niet eens aandringen, dat in de Sterrekunde, ook die genen zelve, welken met PTOLOMAEUS meer dan duizend jaren gedwaald hebben, van genen anderen, dan van onkundige beoordeelaars, ooit zyn veragt geworden, naardien hunne vlyt en arbeid niet zelden aan COPERNICUS en NEWTON oorzaak en gelegenheid gaven, om naauwkeuriger den loop en beweging der hemelsche lichamen na te sporen, te ontdekken, en te ontvouwen: maar dit wil ik hier voornamenlyk hebben opgemerkt en vast gehouden, dat in alles, 't welk niet zo zeer van toevallige ontdekkingen afhangt, en voor de nasporende yver van het enkel vernuft openstaat, de Ouden in zo ver niet kunnen worden verkleind, of in de laagte gesteld, dat men integendeel de kragt van hun vernuft en schranderheid moet bewonderen, en in zeer vele opzigten hunne kennis en leerstellingen, boven de latere wysgeren verpligt is te erkennen en hulde te doen.

In de daad, om ons tot die wetenschap, welke ons thans het naast aangaat, alleen te bepalen, is de Zedekunde niet geheel en al ene Menschenkundige (*)

We.

(*) Anthropologische.

Wetenschap? dat is, hangt zy niet geheel en al van de kennis der menschelyke natuur af? Wel nu, met welken yver, leerzugt, vernuft en doordringende schranderheid hebben niet de oude wysgeren de menschelyke natuur nagevorscht, en de binnenste schuilhoeken van onze ziel doorsnuffeld en hare oorsprongelyke driften, neigingen, begeerten en afkeer opgespoord en verklaard? 't Was deze nasporing en daar door verkregene kennis der menschelyke natuur, die hen tot dit allereerst voorschrift van pligten; tot deze hoogste natuurwet en algemeen grondbeginzel bragt, welke alle wysgeren der Oudheid eenpariglyk goedkeurden, namelyk: Dat het den mensch betaamt, volgens de natuur, of overeenkomstig der natuur, zyn leven in te rigten. Waarlyk, daar het tegen overgestelde van dit grondbeginzel, dat is: dat men zyn leven en daden tegen de natuur zou moeten inrigten, van allen zin ontbloot is, en tegen natuur en waarheid aandruischt, zoude het ten minsten enigzins roekeloos zyn, de waarheid, duidelykheid en zekerheid van bovengemeld zedelyk voorschrift te willen in twyffel trekken, terwyl wy de deugden en gebreken van het zelve, als ene eerste zedelyke grondstelling beschouwd, in onze Verhandeling zelve hebben overwogen. Voor onze nasporing derhalven schynt dit voornamenlyk over te schieten, niet, dat wy op nieuws wederom naar andere onbekende grondbeginzels zoeken, maar veel eer, dat wy de kragt en ware me-

ning van die grondstelling der Ouden met naauwkeurigheid ontwikkelen, met dugtige bewyzen staven, en, indien het nodig zy, dezelve verbeteren.

De pligten dan, die den mensch betamen en alle regelen van gedrag, moeten van zyne natuur worden afgeleid: waarom de kennis van den mensch en zyne natuur ten hoogsten noodzaaklyk is. 't Is waar, daar zyn 'er geweest, welke de menschelyke natuur daar toe te onvolmaakt en te verdorven agten; maar ik verwonder my, waarom zy dan ook niet even zeer ons verstand, als zynde een gedeelte van onze natuur, te verdorven oordeelden, om de wetten der natuur te kunnen kennen. Althans zo dagten zommigen, en in zo ver waren zy ten minsten aan zig zelve enigzins gelyk, schoon zy niet in staat waren, om, buiten ons verstand, een ander vermogen aan te wyzen, door, 't welke wy dan, zonder hulp van ons verdorven verstand, uit hunnen aangewezen bron, de kennis der natuur wetten zouden erlangen.

In de daad, wat zou men van zodanigen Natuurkundigen moeten oordeelen, die de kragten en wetten der lichamen zullende opsporen, dezelve buiten de natuur der lichamen wilden zoeken? Dit deden de scholastiken en verdigten allerlye verborgene hoedanigheden, om daar uit de bewegingen, veranderingen, en alle verschynzelen der zichtbare waereld te verklaren; maar deze hunne kin-
der-

deragtige ligtvaardigheid heeft niet alleen geen dienst hoe genaamd aan de Natuurkunde toegebracht, maar veel eer dezelve in ene dikke duisternis bedolven, haren luister beneveld en hare voorangangen ten hoogsten vertraagd en belemmerd.

Derhalven, daar die losse onbedagtzaamheid der Natuurkundigen, met regt is ten kwade geënd; zoude het dan den zedekundigen, door de misstappen van anderen gewaarschouwd, niet betamen, dien klip te myden, en integendeel, de pligten, de voorschriften dier pligten, en de grondstellingen dier voorschriften, welken by den mensch zelve huisvesten, naar het voorbeeld der Ouden, niet buiten den mensch en de menschelyke natuur, maar t'huis, en in die natuur zelve te zoeken? En deze natuur, mitsgaders de eerste grondstellingen van alle waarheid, welke in onze ziel verscholen liggen, kunnen alleen door de zielkunde, vooral door de proefondervindelyke zielkunde, ook in 't algemeen door de Anthropologie of Menschenkunde, gekend worden.

De Geneesheren hebben, tot betere en grondiger kennis van 't menschelyk lichaam, deszelfs delen, vereniging der leden, zamenstel van beenderen, pezen, zenuwen, en deszelfs geheel maakzet, niet alleen de Ontleedkunde te hulp geroepen, maar ook het menschelyk lichaam, met dat der overige dieren vergeleken, welke de vergelykende Ontleed-

kunde genaamd wordt. De Wysgeren mogen dit voorbeeld der Artzen wel volgen, en de menschelyke ziel en alle hare bezeffen, gevoelens, neigingen, verlangens en afkeer met die der dieren vergelyken. Dezen weg sloegen de Ouden in, en dezen weg heeft CICERO voor al betreden, die, om de menschelyke natuur wel te doorgronden, niet slegts de jonge kinderen met oplettende aandacht gade sloeg, maar in zyn onderwys en aandrang der pligten niet zelden de voorbeelden van redeloze dieren heeft by gebragt, in welken hy vaak de uitstekendste afbeeldzels van deugd, ook zelfs van belangeloze deugd, ten hoogsten bewonderde.

Waarlyk, de opmerkzaame ondervinding is de moeder van zekere kennis en wetenschap. Met hulp en op geleide van deze getrouwe Leermeesteres hebben de beroemdste Natuurkundigen, al wat zy in de lichamen waarnamen, vlytig opgezameld, en daar uit de algemene wetten ontdekt en opgemaakt, uit welken zy de verschynzelen der zichtbare waereld zouden kunnen verklaren, en op deze wyze het heerlyk gebouw van hunne wetenschap luisterryk optrekken. Dit is hun voortreffelyk gelukt. En waarom zouden wy dan niet gewettigd zyn, deze veilige en nuttige leerwyze, uit de enge grensperken der Natuurkunde tot de beschouwing der menschelyke ziel over te brengen, en, met aflegging zo wel van alle losse onderstellingen als van hooglygende grondbeginzelen,

lie.

liever, volgens het voorschrift van BACON, ook hier de natuur zelve te raadplegen? Wanneer wy op die natuur onze aandacht naar behoren vestigen, dan eerst kunnen wy die oorspronkelijke beginzelen en eerste grondstellingen ontdekken, die in 's menschen ziel huisvesten, en uit welken de Reden, vervolgens te hulp wordende geroepen, door wettige redekavelingen en besluiten de voorschriften van pligten en allerlye deugden opspoort. 't Zyn deze voorschriften, welken even als hunne grondstellingen, van het inwendig licht en de natuur onzer ziele zelve afkomstig, even daarom NATUURLYKE WETTEN genaamd worden. 't Zyn deze voorschriften, welker aaneenschakeling en verband zodanige bondige wetenschap voortbrengt, die op vaste gronden gevestigd, vrugtbaar en genoegzaam is, om onze daden, in alle gevallen van ons leven ter bereiking van het eindoogmerk van ons bestaan, te bestieren.

Wy dan, dezen weg ook volgende, bevonden in de daad, dat 'er vele, zo wel andere, als ook zedelyke grondbeginzels, in onze ziel verscholen liggen, en maakten dus ook gene zwaarigheid, meer, dan ene, zodanige grondstellingen voor de Zedeleer aan te nemen: 't welk niet ligtelyk kan berispt worden, indien men maar de eindoogmerken der wetenschappen van derzelyver grondbeginzels behoorlyk onderscheidt: immers, alschoon de Wiskunde maar één voorgesteld oogmerk heeft, wie heeft nogthans ooit
onder-

onderstaan, hare stellingen en waarheden allen van slechts één enig grondbeginzel af te leiden? Ook dunke het niemant vreemd, dat ik de vier grondstellingen, welken ik van de natuur en 't wezen der menschelyke ziel heb ontleend, dikwyls, door ene redekundige spreekwyze (*), gevoelens (†) heb genaamd: dit strydt in 't geheel niet met het gebruik van dit woord by de Latynsche (§) nog by de Nederduitsche Schryveren. Ik heb geenzins dit woord gebezigd voor het vermogen zelve van onze ziel om zekere voorwerpen of waarheden te kennen; in hoedanigen zin de voorstanders van 't ZEDELYK GEVOEL dit woord nemen, althans moeten nemen, zo zy anders verstaanbaar willen spreken. In tegendeel, GEVOELEN S zyn by my de eerste bezeffen, dat is, de bezefde waarheden zelve, welken aan enen iegelyk opletende terstond zo blykbaar zyn, dat niemant dezelve zonder zyn verstand geweld aan te doen, kan ontkennen: hoedanige vele eerste bezeffen in onze ziel dadelyk schuilen, zo als de ondervinding ons van alle tyden heeft kunnen doen opmerken; zo als de schrandere LEIBNITZ byzonder heeft aangetoond, en de Wiskunde alleen zelfs ontegenzeggelyk bewyst. Deze eerste bezeffen, en ook andere uit dezelve afgeleide

(*) Metonymia. (†) Sensus.

(§) CICERO II. De Leg. I. II. De orat. 23. Pro dom. 36. Pro Cluent. 6. QUINTIL. VIII. 5.

leide bevattingen, wanneer die byzonderlyk van de neigingen, verlangens en afkeer oorsprongelyk, of daar mede verbonden zyn, dan worden die, volgens het oordeel van den schranderen SULZER in zyne zielkundige Verhandeling over den Zedelyken Mensch (*), in enen eigenlyken zin GEVOELEN S genaamd.

Eindelyk moet ik nog met een enkel woord de zwakheid van die genen te gemoet komen, welken ene zekere zorg, lust, of ook ene gewoonte van enigzins zuivere taal te schryven, of berispelyk vinden, of ten minsten van geen belang oordelen. Het doet ons moeite, dat er nog geleerden van ene zo bekrompen denkwyze gevonden worden, over welken CICERO reeds klaagde, namelyk, die niets goedkeuren, als 't geen zy zelve vertrouwen te kunnen bereiken, en daarom, 't geen zy wanhopen te kunnen navolgen, onedelmoedig veragten. Men vergunne ons de schone aanmerking van CICERO hier te berde te brengen. Dat zodanig een, zegt hy, den pen voert, en zyne gedagten in geschrift ter neder stelt, die dezelve nog in orde weet te schikken, nog op te helderen, nog door enige aangenaamheid den lezer uit te lokken; dit

(*) Zie Memoir. de l'Acad. Roy. de Berlin de l'An 1769. Of de Vertaling van gemelde Verhandeling in de uitgelezene Verhand. over de Wysgeerte en fraye Letteren door den Hoogleeraar JOH. FRED. HENNERT IV. D. Utr. 1784.

dit is het werk van een mensch, welk van den legentyd, en van de wetenschappen een onmatig misbruik maakt. (*) *En een weinig lager* : Steeds heb ik die wysgeerte voor volkomen geagt, welke omtrend de gewigtigste vraagstukken met ene zekere vloeiende rykheid en cierlykheid kon redekavelen. (§) *Ondertusfchen begeer ik met dit gezag geenzins te beweren, dat bondige gefchriften, zonder cierlykheid van taal, geen nut zouden doen. Vele uitstekende werken wederleggen met de daad dit volkomen : maar zulks wettigt niemant, om goede, zuivere, of ook cierlyke taal, te veragten.*

(*) Mandare quemquam litteris cogitationes suas, qui eas nec disponere nec illustrare possit, nec delectatione aliqua allicere lectorem, hominis est, intemperanter abutentis et otio et litteris. *Tusc. qu. I. 4.*

(§) Hanc enim perfectam philosophiam semper judicavi, quae de maximis quaestionibus copiose posset ornateque dicere. *Ibid.*

I N H O U D.

I N L E I D I N G.

E E R S T E D E E L.

Over de Redelykheid, Noodzakelykheid en Nuttigheid van het zoeken naar ene Eerste en Algemene Grondstelling van Zedelyke Verpligting, uit welke men alle meer byzondere hoofdsoorten van Pligten zou kunnen afleiden.

I. H O O F D S T U K.

Of het Redelyk is, naar den Eersten en Algemeenen Grond van Zedelyke Verpligting te zoeken, uit welke men alle meer byzondere hoofdsoorten van Pligten kan afleiden.

II. H O O F D S T U K.

Of het Noodzakelyk is, zodanige Eerste en Algemene Grondstelling, als gevraagd wordt, op te sporen.

III. H O O F D S T U K.

Of het Nuttig is, zodanige Eerste en Algemene Grondstelling van Zedelyke Verpligting na te vorschen.

TWE.

I N H O U D.

T W E E D E D E E L.

Over die Eerste en Algemene Grondstelling, of Grondstellingen, welken als zodanig kunnen worden beschouwd, en voor zekere en zuivere bronnen gehouden, uit welken men alle meer byzondere hoofsoorten van Pligten zou kunnen afleiden.

I. H O O F D S T U K.

Over de Gronden der Zedelyke Verpligting in 't algemeen.

II. H O O F D S T U K.

Over zommige eerste Grondstellingen der Zedeleer, welken boven anderen byzonderlyk zyn aangeprezen.

III. H O O F D S T U K.

Over de Menschelyke Natuur, en welke Eerste en Algemene Grondstellingen van Zedekunde uit dezelve voordyloeijen.

IV. H O O F D S T U K.

Eenige Aanmerkingen ter meerdere uitbreiding en nadere bevestiging der vier Eerste en Algemene Grondstellingen der Zedekunde, welke in 't voorgaande Hoofdstuk uit de Menschelyke Natuur zyn afgeleid.

B E S L U I T.

VER.

VERHANDELING

TER BEANTWOORDING DER ZEDEKUN-
DIG-WYSGERIGE PRYSVRAAG, DOOR
DE HOLLANDSCHE MAATSCHAPPY
DER WETENSCHAPPEN, IN'T JAAR
MDCCLXCI OPgegeven.

„ Sedert lange zoekt men naar den Eersten en Al-
„ gemenen Grond van Zedelyke Verpligting, uit
„ welken men alle meer byzondere hoofdsoorten van
„ Pligten zou kunnen afleiden: De schryvers over het
„ ZEDELYK GEVOEL schynen zig hieromtrent in
„ enige verlegenheid te bevinden (a); en de Heer
„ KANT heeft ene Grondstelling aangewezen (b),
„ welke zommigen duister, anderen onzeker of on-
„ vrugtbaar voorkomt (c). Hierop wordt gevraagd:
„ „ Is het redelyk, nodig of nuttig naar zulk ene
„ „ Eerste en Algemene Grondstelling te zoeken?
„ „ Zo ja; welke is dezelve?” ”

(a) HULSHOFF over Gods Wetgevende Magt, in de
Stolp. Verhand. gedrukt te Leyden 1766. Hoofdst. IV. Byz.
bl. 33—35.

(b) Grundlegung zur Metaph. der Sitten. 52. Zweyte Aufl.
by J. H. Hartknoch. Riga 1786.

(c) KANT Critick der Pract. Vernunft. Ibid. 1788. Vort-
rede S. 14—17. ZENO over Ongeloof en Zeden bl. 10.

I N L E I D I N G.

Geen tyd was 'er ooit, in welken de wetenschap der Zedekunde geheel onbeoeffend en verlaten was by zodanige Volkeren, by welken ten minste enige zorg, hoe klein dan ook, voor de beschaving van het verstandelyk vermogen der ziele, nog overig was. Immers de Wyzen van Griekenland hadden reeds oudstydts de voorschriften van doen en laten in korte spreuken vervat, en die spreuken in den Delphischen Tempel aan de geheugenis der Menschen toegewyd en aanbevolen. THEOGNIS, PHOCYLIDES, MIMNERMUS, SIMONIDES en andere spreukdigters (a), hebben de regels van gedrag en wandel in digtmaat voorgesteld: en AESOPUS heeft den Leertrant door Fabelen of Verdigtzels, door de Ouden reeds beproefd, opzettelyk tot het Onderwys in 't bestier der mensche-lyke daden overgebracht: ene Leerwyze, welke de algemeenste zaken in byzondere voorvallen vertonende, en wat waar of valsch is, met een versierd voorbeeld aanwyzende, even daarom voor het begrip van 't ongeleerd Gemeen, en de bevatting der Jeugd byzonder geschikt is geoordeeld.

Daar

(a) *Gnomici.*

Daar was eens een tyd, dat de Griekfche Wysgeren met de befpiegelingen van verborgene zaken, en navorfching der geheimen der natuur, meestal zig bezig hielden. maar SOCRATES bragt het eerst hun van de befchouwingen der lichaamen, derzelve kragten en werkingen, tot die van het gemene leven; tot het onderzoek van goed en kwaad, van deugd en ondeugd (a). Toen kwamen vele Wysgeren en wysgerige Scholen te voorfchyn, die niet flegts, gelyk voorheen, omtrend de aart en natuur der lichaamen, en omtrend de Rede- en Redeneerkunde, maar vooral omtrend de inrigting van ons leven en gedrag, omtrend onze zeden, handel en wandel, en ter navorfching en bepaling van het hoogfte goed, hunne vlyt en yverigfte nafpooringen befteedden. Onder dezen waren behalven PLATO, XENOPHON, THEOPHRASTUS en ARISTOTELES, ook nog beroemd ZENO CITTIEUS, MENEDEMUS, ARISTO, ARISTIPPUS, EPICURUS, CALLIPHO, HIJRONYMUS, DIODORUS, CARNEADES, CHRYSIPPUS en anderen, welken tot verfchillende Seften behoorden, en of *Academici*, of *Peripatetici*, of *Megarici*, of *Eretriaci*, of *Cyrenaici*, of *Epicuristen*, of *Stoicynen* genaamd wierden.

Hoe

(a) DIOG. LAËRTIUS PROËM. Segm. 14 et 18. et Libr. II. Segm. 16 et 20. SENECA. *Epist.* 71. CICERO Acad. Qu. Lib. I. c. 1. et 4. et Lib. II. *De Finib. Bpnot. et Malor. Cap. 1.*

Hoe zeer ook de gevoelens van alle die Wysgeren over het Hoogste Goed verschillende waren, heeft CICERO nogthands te regt geoordeeld (a), dat die allen gevoeglyk tot drie hoofdsoorten konden gebragt worden. Want, VOOR EERST, zommigen beweerden, even als ware de mensch niet dan louter lichaam, zonder geest, dat zyn Hoogste Goed ook alleenlyk in Geneugte, en zyn Hoogste Kwaad, alleenlyk in Smert bestondt, en dat Geneugte en Smert ter zyde gesteld wordende, 'er gene beweegredenen, gene prikkels zouden overblyven, welken onze ziel om iets te begeren, of te vlieden zouden kunnen aanzetten. Dit was de leer van ARISTIPPUS en van de School der *Cyrenaïci*: dog welke EPICURUS te week, te laf, en beneden den luister en agtbaarheid der Deugd agtende, daarom dezelve tragtte te matigen, en die Geneugte tot de zuiverer aandoening der ziel, tot regtvaardigheid, tot eerlykheid, tot de kragt van een verheven gemoed, die den mensch van alle vrees, angst en bekommering ontheft, met één woord, tot de ware Wysheid zegt te bepalen. TEN TWEEDE, anderen hielden staande, even als of de mensch, in tegendeel, niets lichamelyks hadde, niets dan enkel geest ware; dat de eerlykheid van zeden het toppunt der wenschelyke zaken was; dat de Deugd alleen en op zig zelve verkiesbaar was, zonder enig

(a) *De Finib. Lib. V. c. 7 et 8.*

enig opzigt van nuttigheid en voordeel: in zo zelfs, dat, indien men hier nut en voordeel beoogde, dit doel den luister der deugd onmiddelyk zou verdooven en bezwalken; al het geen de maatschappy flut en steunt, ogenblykelyk doen vervallen; alle vriendschap, alle deugdsbetragting, en pligten in enkele rook doen verdwynen. Dit gevoelen heeft ZENO de grondlegger der Stoicynsche School, verdedigd, zynde hier in door ARISTO, CHRYSIPPUS, HERILLUS, BRUTUS, CATO, EPICLETUS, SENECA, MARCUS AURELIUS, en vele andere Wysgeren nagevolgd. TEN DERDE, eindelyk, hebben wederom anderen, zo als CALLIPHO en de oude *Academici*, en *Peripatetici*, beide die leerstellingen in diervoege verënid, dat het Hoogste Goed wel bestondt in eerlyk te leven, maar ook te gelyk in het genot te smaken van die zaken, tot welken de Natuur den mensch het eerste noopt, en welken die Natuur als 't ware hem toekent: derhalven, alschoon de wysheid de allerwenschelykste van alle zaken is, dat niet te min het Hoogste Goed tot den gehelen mensch moet behoren en betrekkelyk zyn; en dat de Deugd die eerste beginzels en verlangens der natuur geenzins zo versmaadt, dat om het leven gelukkig te maken, buiten en behalven de Deugd niets anders nog zoude kunnen bykomen: integendeel, dat beide die zaken, Deugd en Geneugte, op het allernaauwst met elkanderen verënid waren. En dit is die leer-

stelling, welke ARISTOTELES en zyn zoon NICOMACHUS voorgestaan en THEOPHRASTUS en ANTIOCHUS gevolgd hebben, en welke CICERO opzettelyk met veel kragt en fierlykheid ontvouwd en verdedigd heeft (a).

Gelyk met den ondergang der Griekfche en Romeinfche Burgerftaten alle voortreffelyke Wetenschappen ten gronde gingen, zo wierdt ook de Zedekunde minder beoeffend, en zonk in een diep verval. Immers de Wysgeren van den derden en vierden éuwen, PLOTINUS, AMELIUS, PORPHYRIUS, JAMBlichus, PROCLUS, die *Platonisten* genaamd wierden, leidden zig meer op de Bovennatuur- dan op de Zedekunde toe. Hier na, om dit flegts als met den vinger aan te roeren, hoewel de verwoestingen der Noordsche Volkeren in Italie de donkerfte onkunde ten gevolge hadden, heeft wel BOËTHIUS egter ARISTOTELES, wiens Wysgeerte hem byzonder beviel, uit het Grieksch in het Latyn vertaald, te welk vervolgens tot het grondvesten der Secte van de Scholastiken fchynt aanleiding te hebben gegeven: maar die SCHOLASTIKEN waren geheel en al aan de leerftellingen van ARISTOTELES verkleefd en verduisterden niet alleen de fchone zedekunde met dorre en ydele gefchilftukken, maar bedorven dezelve geheel door het innengen der voorschriften van de Kerkvaders

(a) Libr. V. De Finib. Bonor. et Malor.

deren en der leerstellingen zo wel van 't Pauzelyk als Romeinsch Burgerregt: welk onheil en ramp nog de zogenaamde Casuïsten door veelvuldige vergezogte fynigheden en nutteloze vraagstukken niet weinig vergroot hebben.

In deze verduistering der voortreffelykste Wetenschap, wanneer haar behoud byna wanhopig stondt, verrees BACQ VERULAMIUS als ene nieuwe zon, om alle volkeren rondsom met zyne heldere stralen te verligten, en den waren weg aan te wyzen, die alleen geschikt is om de zuivere wysgeerte te herstellen. De beschaafde wetenschappen dan ook wederom hier door ontlukende, en zo groot een leidsman nu voorliggende, zyn 'er met den tyd ook andere voortreffelyke mannen, byzonderlyk DE GROOT, PUFENDORF, CUMBERLAND, THOMASIUS, LEIBNITZ, BUDDEUS, BARBEIRAC, WOLFF, SHAFTESBURY, HUTCHESON, BURLAMACQUI, MONTESQUIEU, en vele diergelyke ligten opgekomen, die met de kennis en geleerdheid der oude Wysgeren toegerust, de Wetenschap der Zedeleer zo gelukkig beoeffenden, beschaafden en volmaakten, dat zy de vorderingen der Oudheid zo al niet overtroffen, ten minsten evenaarden.

Maar het geen wy dus tot lof van onze éuwen in het herstellen van den luister der Wysgeerte en byzonder der Zedekunde aanroerden, moet niet in dien zin worden opgevat, als waren nu in dezelve alle twisten

der Geleerden verëffend en alle geschillen uit den weg geruimd : geenszins! Want *voor eerst* , is de oude twist nog even zeer levendig , of de Eerlykheid van Zeden en de Deugd zonder het minste nut en voordeel door hare eigen' glans en luister schittert en geheel belangeloos is , dan of voordeel en geluk met de Deugd zo is verknogt , dat zodanig voordeel en geluk voor een uitlokzel en prikkel tot goede daden , voor ene gepaste en betamelyke beloning van eerlyken handel ; en dus ook de begeerte en trek naar dat geluk voor ene loffelyke bron onzer bedryven kan en mag gehouden worden. *Ten tweden* schynt het geschil , 't welk met zo veel yver en drift gevoerd wierdt , nog niet geheel beslist , of de daden der Menschen door hare eigene natuur en wezen goed en kwaad zyn , 't welk de *Scholastiken* beweerden (a) ; dan of de goede daden alleen daarom goed zyn , om dat God die geboden , en de kwade daden alleen daarom kwaad zyn , om dat God die verboden heeft (b) , van welk geschil de

(a) De SCHOLASTIKEN zyn hier in nagevolgd door de GROOT , LEIBNITZ , WOLFF , MONTESQUIEU , BUCKY *De Moralitate Actionum Interna* : Lips. 1732. Vergel. R. CUDWORTH *de Interna et Immutab. rei moral. seu Justa et Honesti natura* : in System. Intell. Tom. II. p. 615 et seqq.

(b) Dit is het gevoelen van PUFENDORFF , SELDEN , BARBEIRAC , de beiden COCCEJI , BUDDEUS , en DION. VAN DE WYNPERSE in zyne Verhandeling : *De Libertis-*
nismu

twist over de aart en natuur der verpligting geheel en al afhangt en oorsprongelyk is. Maar *ten derde*, zyn vooral de gevoelens der Geleerden over den eersten grond der Verpligting, over het eerste en algemene grondbeginzel der Zedeleer, over de eerste Zedelyke Wet, over den bron en oorsprong van alle Deugd en Plicht nog ten hoogsten verdeeld. Want zo dra de Wysgeren hebben begonnen de regels onzer daden in zekere orde en verband te brengen, en ene naauwkeurige Zedeleer of wetenschap van pligten te ontwerpen en voor te stellen, hebben zy naar een eerste en algemeen grondbeginzel gezogt, uit het welk alle zedelyke lessen en voorschriften van pligten zouden kunnen worden afgeleid. Dog daar het vinden van zodanig grondbeginzel ene allermoeilykste taak was, verwekte zulks veel geschil onder de Geleerden, zo dat dezen de voetstappen der oude Wysgeren drukten; dog genen liever nieuwe grondbeginzelen uitdagten; welken wederom door anderen berispt en verworpen zynde, wierden zommigen eindelyk over zo veel moeilykheid, twist en onzekerheid zo verdrietig, dat zy tot ons geweten, tot deszelfs vlug oordeel en beslissing, en als 't ware, tot een natuurdriest en gevoel, 't welk van wege de onderwerpen, die het beslist, het

ZE-

nismo Traj. ad Rhen. 1746. p. 23. En nog in ene andere Verhandeling: *De Legum Physicarum et Morakium Harmonia*. Ibid.

ZEDELÏK GEVOEL genaamd is, hun toevlugt namen.

In zo grote dobbering dan van gevoelens omtrend een zo belangryk onderwerp; in zo vele vertwyffeling der hedendaagfche Geleerden omtrend de meeste zaken, welke op geen wiskundige zekerheid kunnen fleunen; en dus in zo grote noodzakelykheid om die wetenfchap, die de zeden der menfchen beftieren, de pligten afbakenen en de geleidfter tot het waar geluk moet zyn, op vaste beginzels te grondvesten; heeft de Hollandfche Maatschappy der Wetenfchappen, ter verbreiding van geleerdheid te Haarlem gevestigd en bloeiende, deze gewigtige Vraag ter oplofing voorgesteld.

„ Sedert lange zoekt men naar den Eerften en Al-
 „ gemenen Grond van Zedelyke Verpligting, uit
 „ welke men alle meer byzondere Hoofdfoorten van
 „ Pligten zou kunnen afleiden: de Schryvers over het
 „ ZEDELÏK GEVOEL fchynen zig hieromtrent in
 „ eenige verlegenheid te bevinden (a); en de Heer
 „ KANT heeft ene grondftelling aangewezen (b),
 „ wel-

(a) HULSHOF *over Gods Wetgevende Magt* in de Stolp-Verhandeling gedrukt te Leyden 1766, Hoofdf. IV. byzonder bladz. 33 - 35.

(b) *Grundlegung zur Metaphys. der Sitten*. S. 52. Zweyte Aufl. by J. H. Hartknoch. Riga 1786.

5, welke zommigen duister, anderen onzeker of on-
 „ vrugbaar voorkomt (a). Hier op wordt gevraagd:
 „ Is het redelyk, nodig of nuttig, naar zulk ene
 „ Eerste en Algemene Grondstelling te zoeken? Zo
 „ ja, welke is dezelve?”

Zo wel het gewigt dezer Vraag, als derzelveer naauwkeurig voorstel, heeft by my de lust opgewekt, om hare oplossing te beproeven. Immers haar voorstel is zo beknopt en duidelyk, dat alle pooging om de vraag nader op te helderen en te bepalen, met reden voor overbodig en nutteloos moet gehouden worden. Wy merken alleen maar aan, dat de opgaaf der vraag zelve onze Verhandeling in twe delen verdeelt, van welke het EERSTE DEEL de Redelykheid, Noodzakelykheid en Nuttigheid van het zoeken naar een Eerste en Algemeen Grondbeginzel van Zedelyke Verpligting zal moeten nasporen; terwyl in het TWEEDE DEEL dezer Verhandeling zal moeten onderzocht worden en aangewezen, welke dan die Eerste en Algemene Grondstelling, of die Grondstellingen van Zedelyke Verpligting zyn, uit welke men alle meer byzondere Hoofdsoorten van Pligten zou kunnen afleiden.

(a) KANT *Critick der Pract. Vernunft*. Ibid 1788. Voorrede S. 14—17. ZENO *over Ongeloof en Zeden*. bl. 10.

E E R S T E D E E L.

OVER DE REDELYKHEID, NOODZAKELYKHEID EN NUTTIGHEID VAN HET ZOEKEN NAAR ENE EERSTE EN ALGEMENE GRONDSTELLING VAN ZEDELYKE VERPLIGTING, UIT WELKE MEN ALLE MEER BYZONDERE HOOFDSOORTEN VAN PLIGTEN ZOU KUNNEN AFLEIDEN.

I. H O O F D S T U K.

Of het Redelyk is naar den Eersten en Algemeenen Grond van Zedelyke Verpligting te zoeken, uit welken men alle meer byzondere Hoofdsorten van Pligten kan afleiden.

In het eerste lid van het eerste gedeelte der voorgestelde Vraag wordt dit onderzoek gevorderd:

„ Is het REDELYK naar ene Eerste en Algemene
„ Grondstelling van Zedelyke Verpligting te zoeken,
„ uit welke men alle meer byzondere Hoofdsorten
„ van Pligten zou kunnen afleiden? ”

Het

Het oplossen van dit gedeelte der Vraag hangt eniglyk daar van af, of 'er enige mogelykheid en gegronde hoop zoude zyn, om zodanig een grondbeginzel, als het welk hier gevraagd wordt, te vinden. Want indien het gevoelen van die Geleerden gegrond is, welken alle hoop daar toe hebben opgegeven (*a*), dan mag men vry allen yver en moeite, allen tyd en vlyt, tot het opsporen van zodanig grondbeginzel besteed en aangewend, voor overbodig, verloren en dus voor ONREDELYK houden. Maar is het tegendeel waar, is 'er geen dugtige reden om dus te wanhopen; dan is geen arbeid voortreffelyker, geen vlyt en moeite nuttiger en loflyker, dan die besteed wordt tot het opsporen, ontdekken en vinden van den Eersten en Algemeenen Grondslag dier uitmuntende Wetenschap, in welke het welzyn en 't geluk van geheel het Menschdom is bevat en opgesloten.

Het is een hoofdpijgt van enen Wysgeer, in alle onderzoek, de waarheid voor het hoogste doel te stellen, en dus opregtelyk voor te dragen, zo wel het geen van den enen, als van den anderen kant, kan worden voordgebracht, geredentwist en aangedrongen. Wy mogen dan ook geenzins de moeilykheid ontveinzen om zodanig ene **EERSTE EN ALGEMENE**
GROND-

(*a*) Onder dezen zyn *EV. OTTO ad Pufend. de Offic. Hom. et Civ. L. I. c. 3. §. 1.* en *ERNEST in Jure Nat. §. 23 et 29.* (in *Init. Doctr. Solid.*) en anderen.

GRONDSTELLING VAN ZEDELYKE VERPLIGTING te vinden, uit welken als uit enen zuiveren bronwel, *alle hoofdsoorten van byzondere Pligten*, en dus de gehele Zedekunde, *zouden kunnen worden afgeleid*. Het is wel zo; wy hebben hier thans met genen DEMOCRITUS, met genen ANAXAGORAS, nog met andere twyffelaars te doen, welken waanden, dat de waarheid als in enen diepen put verzonken lag, en alle voorwerpen zo zeer met duisterheid waren ontogen, dat ze in loutere meningen en willekeurig gevormde begrippen bestonden, en gene de minste zekerheid hadden. Maar niettemin kan geenzins ontkend worden, dat het in alle wetenschappen ene allerswaarste taak is, tot de eerste grondbeginzelen op te klimmen, welken veel al onze begrippen schynen te ontwyken, ja te willen ontvlugten, en alle onze vlytigste nasporingen te leur te stellen. Wie heeft tot nog toe de eerste beginzels of bestanddelen der lichamen ontdekt? Wie heeft de aart en natuur van de byzondere eigenschap, door welke de lichamen elkan- deren aantrekken, ontvouwd? Wordt niet nog heden- daags, over en weder, met gelyk gewigt van redenen getwist, of het ligt een ander en verschillend, dan of het het zelfde Element, als het Vuur, is? Hebben niet zeer onlangs bekwame Scheikundigen beweerd, dat het water, 't welk tot nu toe voor een eenvoudig Element is gehouden, uit verschillende lugten is te- samen gesteld? En hoe onvermogene is niet tot dus
ver

ver alle onze yver en moeite geweest, om de eerste gronden, beginzels, en oorzaken van HET SCHOONE te ontvouwen, zo wel in de Bouw-, Schilder-Zangkunde en diergelyke konsten, welker oogmerk en doel is, ons gezigt en gehoor te strelen; als in de Dichtkunde, Welsprekendheid en andere Wetenschappen, geschikt om door ziels aandoeningen onzen Geest te vermaken en te verrukken.

Ja, zodanig is meest al het vernuft der Menschen gesteld, dat veel meer de gewrochten en uitwerkzelen zelve, dan hunne oorzaken onder de aandacht vallen; dat zy de byzondere zaken en personen (a), derzelve veranderingen en verwisfelingen, al wat in de byzondere gevallen dezes levens gebeurt, dagelyks voorkomt en onder het oog valt, meer gadeslaan, en door dezelve aangedaan en als getroffen worden, dan dat zy tot de algemene denkbeelden van geslagten en foorten zouden opklimmen, en de eerste beginsfels in aanschouw nemen. Laten wy maar tot staving dezer waarneming uit de menigvuldige voorbeelden van het dagelyksch Leven een enkel uitkippen, dog zodanig een voorbeeld, 't welk byzonderlyk met ons tegenwoordig onderwerp strookt. *Indien eens, zegt CICERO (b), ene uitstekende dienst van enen getrouwen vriend in het ondergaan of in het delen in zyne gevaren, be-*
speurd

(a) *Individua.*

(b) *De Amicit. 7. De Finib. Lib. V. c. 22.*

speurd wordt; wie is 'er, die zulks niet hemel hoog pryst en verheft? Hoe groot waren niet de toejuigingen door de gehele zaal van den schouwburg, by het vertonen van het nieuw toneelspel van mynen vriend M. Pacuvius? Wanneer, de koning onkundig zynde, wie van beiden Orestes mogte zyn, Pylades uitriep, dat hy Orestes was, om maar voor zynen vriend te mogen sterven; terwyl Orestes wederom, naar waarheid, niet ophieldt te bevestigen, dat hy Orestes was? Alle de aanschouwers stonden op en juigden met handgêklap in een enkel verdigtzel. Wat moeten wy vermoeden, dat zy in een ware gebeurtenis zouden doen? De natuur zelve vertoonde welhaast hare kracht en vermogen: daar de menschen dat geen, 't welk zy zelve niet kunnen navolgen, evenwel in anderen goedkeuren en roemen. Maar, indien nu eens iemand dezen of genen onder die opgetogene aanschouweren, welke vol verwondering en vervoerd door verrukking een algemeen gejuig opheften, gevraagd hadt, waarom men die standvastige vriendschap zo veel toejuiging toebragt; zo veel lofs toezwaaide, welke tog de eigenlyke en eerste reden en grond van die deugd was, die hy zo zeer bewonderde, welk antwoord moet men vermoeden, dat de aanschouwer aan dien vragende en weetgierigen wysgeer zou gegeven hebben? Zou hy niet gansch te onvreden zyn over deze weetgierigheid van den lastigen vrager, of ook zelfs verontwaardigd, over zyne belaggelyke dwaasheid,

(zo als hy zou wanen); of, indien hy al eens de kragt en 't gewigt dier vraag wat dieper inzag en bezefde, zou hy dan nog wel zo ras kunnen uitdenken, wat te moeten antwoorden?

En dit moet ons doen verwagten, dat een iegelyk met ons geredelyk de moeilykheid zal erkennen, om zodanige eerste en algemene grondstelling der Zedekunde te ontdekken; hier komt nog by, dat vele, in vermogens van geest en in uitgebreide geleerdheid uitstekende mannen, van alle tyden, zo wel der eertyds bloeiende als de voor weinige eeuwen herstelde wetenschappen, zig wel veel moeite gegeven hebben, om zodanigen eersten grondslag te vinden, maar met dat al weinig hebben uitgewrogt. Geenzins, als of dit mislukken hunner poging aan den aart der zake, aan de duisterheid derzelve en onmogelykheid dier ontdekking alleen, en niet veel meer aan de schuld en onbedagtzaame hoogmoed der menschen zelve, moest worden toegekend; naardien men in deze zaak bestaan heeft veel meer te eischen, dan de aart dezer wetenschap of de grenzen van het menschelyk vernuft medebrengeu, of ook de noodzakelykheid tot staving en sterking der zedekunde vordert.

En hier agt ik die Wysgeren vooral berispelyk, die de leerwyze der wiskunde zo wel tot de overige delen der wysgeerte, als tot de zedekunde getragt hebben over te brengen en in te voeren. Niet, of die wysgeren verdienen den grootsten lof, dat zy onder-

dernomen hebben, alle de delen der wysgeerte in ene natuurlyke orde te brengen, en de leerstellingen van iedere wetenschap door ene gepaste leertrant met elkanderen te verbinden (a); maar hier in zyn zy te mispryzen, en van ene te losse onbedagtzaamheid niet vry te spreken, dat zy enkel en alleen van die bondiger leerwyze zodanige klaarblykelyke zekerheid, als in

(a) *Zodanig besluit*, zegt CICERO I. *de Divinat.* 49. *moet men goedkeuren, waar door men uit onbetwistbare stellingen betoogt, het geen nog betwistbaar was.* LEIBNITZ heeft vooral de leertrant der wiskundigen aangeprezen, niet alleen doorgaans, maar ook byzonderlyk *Oper.* Tom. IV. Part. 3. p. 159. en WOLFF heeft, zo als bekend is, alle de delen der wysgeerte op die leertrant getragt te schoeyen en te behandelen. Deze leerwyze wordt ook zeer aangeprezen door KOENIG in zyne Redevoer. *De optima Methodo Wolfiana et Newtoniana* p. 92. Maar REIMARUS berispt die in zeker Progr. van 't jaar 1727. *Certitudinem ex Methodo Mathematica non sperandam esse.* Ook berispt de geleerde BON dezelve, in de Voorr. voor de Werken van LEIBNITZ Tom. IV. Part. 3. p. 18. in de aantek. en ERNEST verwerpt ze in *Jur. Nat.* C. I. v. 23. (Init. Doctrin. solid.) De Hoogleeraar D. WYTTENBACH in *Disput. Stolp. de Theol. Natur.* Vol. III. Lugd. Bat. 1784. et in *Logica* Amst. 1781. keurt zeer goed, dat de wetenschappen in orde en verband worden behandeld, maar beweert tevens, dat die zekerheid, welke de wiskunde eigen is, van hare Leerwyze alleen, voor andere wetenschappen te vergeefsch verwagt wordt.

in de wiskunde byzonder uitblinkt, ook voor de zedekunde, zo wel zelven voor zig hebben durven hopen, als aan anderen beloven en toezeggen. Immers die duidelykheid, die onbetwistbare zekerheid der wiskunde vloeit wel voord, maar vloeit niet enkel voord, uit hare stipte leertrant; maar ook daar te boven nog uit de onderwerpen, welke de wiskunde behandelt, en uit het oogmerk, welk zy zig alleenlyk voorstelt. Want, die onderwerpen wat zyn die anders dan de maat en hoegrootheid der dingen, welken met zekere en naauwkeurige tekenen kunnen bepaald, aangewezen, en onder het oog zelve gebragt worden. Dog de wysgeerte behandelt integendeel zodanige zaken, die van de lighamelyke zintuigen geheel vreemd en verwyderd zyn, welker trappen en maat het daarom moeilyk is bepaaldelyk aan te wyzen. Want, om my eens van dit voorbeeld te bedienen, hoe zeer ik zeker ben, dat de voortreffelykheid van onze ziel die van het lichaam te boven gaat, ben ik nogthands niet in staat, bepaaldelyk voor te stellen, hoe groot dit verschil is, dat is, hoe veel de voortreffelykheid der eerste, die van den laatsten te boven gaat. En, alhoewel ik weet, dat Demosthenes in welsprekendheid Isoerates, en Themistocles in krygskunde Aristides, te boven ging, ik ontbeer egter die tekenen, door welken ik stiptelyk zou moeten aanwyzen, hoe veel de twe eerstgenoemden de laatsten hebben overtroffen. Dit geldt vooral in het wikken en wegen van de daden

der Menschen, als welker waarde en onwaarde; deugd en ondeugd vaak van het verschil van tyden, plaatsen, personen, noden en veelvuldige andere omstandigheden afhangen, en daarom ook minder naauwkeurig en bepaald kunnen beoordeeld worden. Waar van men byzonderlyk vele voorbeelden by CICERO aantreft, *over de Pligten* III. B. Hoofdst. 23—25. en aldaar nog deze gegronde aanmerking leest: *Dus worden vele zaken, die van natuur betamelyk schynen te zyn, door byzondere omstandigheden onbetamelyk: gelyk zyne belofte na te komen; zyn woord en verdrag gestand te doen; het geen ter bewaring was gegeven, wederom ter hand te stellen enz.*

Daar en boven, de Wysgeerte heeft niet, gelyk de Wiskunde, zekere en bepaalde, maar alleen afgetrokkene tekenen (*a*); gene figuren met lynen omschreven, maar alleen woorden, welken dikwyls meer dan ene betekenis hebbende, daar door aan vertwyffelingen en misvattingen aanleiding geven. Dus gebeurt het menige malen, dat, het geen dezen Dapperheid, genen Roekeloosheid noemen; en het geen met den tytel van Voorzigtigheid door zommigen bestempeld wordt, by anderen voor Lafheid te boek staat: waar door het moeilyk wordt, het onderscheid tusfchen Deugden en Gebreken allenzins naauwkeurig en

(*a*) *Signa non concreta; sed abstracta.*

zeker te bepalen: en hier van is het spreekwoord oorspronkelijk: *Het geen dezen pryzen, dat laken anderen.*

Eindelyk vergenoegt zig ook nog de zuivere Wiskunde met dat geen, het welk uit vooraf gestelde of bewezene waarheden volgt, zonder zig te bekommeren, of zodanig iets waarlyk aanwezig zy of niet. Maar een Wysgeer gaat verder, en tragt aan te tonen, dat het geen uit zyne grondbeginzels en stellingen volgt, ook dadelyk zoo in de natuur bestaat en te vinden is, en dat de omstandigheden van tyden en personen zodanig zyn, als hy die in zyne denkbeelden zig heeft voorgesteld (a). Het welk PLATO in het ontwerpen en inrigten van zyn Gemenebest verzuimd hebbende, in agt te nemen, is hy deswege niet ten onregte berispt, zo dat zyn Gemenebest tot een spreekwoord is geworden, om allerlye versierde en niet dadelyk bestaande zaken aan te duiden.

Het gevolg van deze aanmerking moet zyn, welk grondbeginzel wy ook mogen aannemen en goedkeuren,

(a) Men zie MOSES MENDELSONN, wel eer het ligt en de luister der Wysgeerte in Duitschland, in zyne *Abhandlung uber die Evidentz in Metaphysischen Wissenschaften*, Berl. 1764. door welke hy de Eerprys der Koninglyke Academie der Wetenschappen te Berlyn op den 2 Juny 1763 weg droeg. Zie ook de beroemde WYTTENRACH *Logic*. p, 88.

ren, dat wy ons niet te ligt verbeelden, zo dra wy van zodanig een beginzel, als van ene grondwaarheid (axioma) aanvangen, en vervolgens ook de leertrant der Wiskundigen nabootzen, in de zedelyke voorschriften op ene vaste orde en in een geregeld verband onderling te zamen te bevatten, als of wy daar door terstond de wiskundige zekerheid zouden kunnen bereiken. Evenwel, daar wy tot het hoogste toppunt van volledige zekerheid hier niet kunnen opklimmen, is het onze pligt, te tragten zo ver te vorderen, en zo na by die zekerheid te komen, of ten minsten, zo weinig daar van af te zyn, als het ons mogelyk is. Derhalven, met zodanig een grondbeginzel, 't welk veel waarschyndykheid heeft, en met zodanig gebruik van 't zelve, als de aart van onze wetenschap gedooft, ons te vrede houdende, moeten wy de vastigheid dezer wetenschap niet geheel en al naar de wiskundige zekerheid willen berekenen en afmeten.

Maar, het geen wy tot dus ver omtrend de zwaarigheid in het uitvinden van een vast en zeker grondbeginzel voor de Zedekunde, rondborstig en zonder de minste bewimpeling hebben voorgedragen, moet niet in dien zin worden opgevat, als of wy het vinden van zodanig grondbeginzel reeds geheel hopeloos agten, en de zedekunde voor sene geheel onzekere en twyffelagtige wetenschap verklaarden. In tegendeel, wy blyven moed houden, der spreuke indagtig, dat de voortreffelykste zaken doorgaans de moeilykste zyn,

zyn, en agten het ene zeer zwakke redenering en lichtzinnig besluit, dat, het geen moeilyk is te ontdekken, en nog niet uitgevonden is, nimmer van iemand zou kunnen uitgevonden worden. Voorzeker kan hier onze twyffelmoedigheid worden opgebeurd door het getuigenis van uitstekende mannen, die ons verzekeren, dat ook de eerste waarheden der zedekunde kunnen opgespoord worden: van welke mannen, om ons tot de oudheid, die het meeste gezag heeft, te bepalen, wy alleen maar CICERO zullen aanhalen, die in zyn III. B. *over de Pligten*, 5 Hoofdst. ons aanmaant, een zodanig algemeen voorschrift en regel uit te denken, en vast te stellen, het welk wy in de vergelyking der daden volgende, dan nimmer van onzen pligt zullen afwyken. Die zelfde Wysgeer zegt ook elders (a): *Daar is dan ene waarheid, waar toe alles moet gebragt worden, en waar uit dat geen, 't welk alle Menschen begeren, te weten de weg tot waar geluk, kan gekend en bereikt worden.*

Dog wy behoeven ene zo gewigtige zaak niet door enkel gezag te beslissen. Wy vragen dus, is 'er dan geen Sterre-, geen Natuur-, geen Schei-, geen Spraak-, geen Redekunde? Zyn 'er niet nog vele andere voortreffelyke kunsten en wetenschappen? En, indien 'er die zyn, gelyk onbetwistbaar is, bestaan die

(a) Lib. V. *de Finib. Bon. et Malor.* Cap. 6.

die dan zonder eerste waarheden, zonder enige beginsels, zonder enige gronden, op welken zy zouden kunnen gebouwd zyn? Of, indien alle deze zo even opgenoemde en andere diergelyke konsten en wetenschappen, ieder op hare byzondere en naar ieders aart en eigenschap geschikte gronden rusten, waardoor zy de vrugtbaarste en teffens zekerste voorschriften voortbrengen; zou dan de uitmuntendste wetenschap, die de beste oogmerken voor de vrye bedryven der Menschen opgeeft, die alle onze daden moet bestieren; zou die wetenschap, die ons tot het waar geluk moeëndende opleiden, even daarom noodzakelyk zo zeer de andere wysgerige wetenschappen overtreft, als het geluk van 't Menschdom alle kortstondige, broze en vergangelyke zaken te boven gaat; zou de voortreffelyke Zedeleer dan alleen dat voorregt mischen en steeds in onzekerheid dobberen?

Immers, wie is 'er, die zal ontkennen, dat 'er tusfchen Mildheid en Gierigheid, tusfchen Menschelykheid en Wreedheid, Rechvaardigheid en Onrechvaardigheid, Gematigdheid en Wellust, Trots en Zedigheit, en, om her al in één woord te bevatten, tusfchen schandelyke en eerlyke bedryven, een hemelsbreed onderscheid is? Want, zo als wy te voren reeds aanmerkten, wy hebben thans niets uitstaande met die genen, die alle onderscheid tusfchen goed en kwaad, tusfchen deugd en ondeugd logenen; maar met hen, die dat onderscheid volmondig erkennende,
met

met ons teffens verwonderd zyn, en naar de reden vragen, waarom tog die zelfde wysgeren, die omtrend de voorschriften der zedeleer en regels van gedrag het zo volkomen eens zyn, en voortreffelyk overeenstemmen, nogthans omtrend de eerste grondbeginzels dier wetenschap zo zeer verschillen, en vaak heftiglyk met elkanderen twisten.

Het is dan onbetwistbaar, de daden der Menschen zyn of regtvaardig, of onregtvaardig; eerlyk en welvoegelyk, of wanvoegelyk, schandelyk, onregtvaardig. Daar zyn dan, ontegenzeggelyk, zedelyke voorschriften, regels en wetten, welken de goede daden gebieden, de kwade verbieden; daar is dan ook ene wetenschap, welke die by één verzamelde voorschriften in ene geregelde orde en gepast verband omvat. Derhalven, daar 'er gene voorstellen, regels, voorschriften, (ik versta ware en zekere voorschriften) kunnen zyn, zonder hunne byzondere oorzaken, redenen en eerste grondwaarheden, waarom zy zodanig zyn; en daar die grondbeginzels alleen die voorschriften tot ware, vaste en zekere regels en voorschriften maken; zo volgt daar uit ook noodzakelyk, dat, zo dra men die zedelyke voorschriften, regels en wetten, en derzelve verzameling, dat is, de zedenleer, eens heeft gesteld en toegegeven, dat men dan ook de eerste beginzels en grondwaarheden van die regels en van die zedeleer niet kan ontkennen nog logenen. Maar, om zo grote en gewigtige zaak niet te schynen, meer

met woorden dan met de daad zelve te kunnen bewezen en te willen vasthouden; zullen wy onze vermogens inspannen, om daar na, in het Twede Deel dezer Verhandeling, dadelyk die eerste grondbeginzels der Zedekunde aan te wyzen.

II. H O O F D S T U K.

Of het Noodzakelyk is, zodanige Eerste en Algemene Grondstelling, als gevraagd wordt, op te sporen?

't **K**omt ons voor, dat wy, in het voorgaande Hoofdstuk, niet onwaarschynelyk hebben aangetoond, dat 'er een, of enige (want dit laten wy voor als nog onbeslist) Eerste en Algemene Grondbeginzels kunnen gevonden worden, uit welke de Zedelyke Voorschriften en alle soorten van pligten worden afgeleid, en dat het dus *redelyk* is, die na te vorschen. Dog, of het ook **NOODZAKELYK** is, dusdanige grondbeginzelen op te sporen, dit moet nu onze taak zyn, te onderzoeken.

Maar, zal ons dit onderzoek wel gelukken, dan
moet

moeten wy al terstond in den aanvang ene onderscheiding maken. Want het verschilt zeer veel, of men op het dagelyks en gemeen leven zie, dan of men op de wetenschap der Leerstellige Zedekunde het oog en de aandacht vestige. En met deze gepaste onderscheiding dunkt ons, dat wy reeds den weg ter oplossing van dit gedeelte der Vraag, veel gemakkelyker en wisser gemaakt hebben.

Wat dan voor eerst *het gemeen en dagelyks leven* aangaat, de vraag is, of tot bestier van het zelve, een zodanig eerste en uit de diepzinnige Wysgeerte opgedolven Grondbeginzel of Grondbeginzelen noodzakelyk zyn? En wy durven dit met alle vrymoedigheid, en zonder vrees van dwaling, of bekommering van voor onbedagt te zullen gehouden worden, gerustelyk ontkennen. Zyn 'er niet vele soorten van handwerken, vele konsten, zo wel werktuiglyke als andere meer verhevene, die Vrye Konsten genaamd worden, onder welken wy de Schilder-, de Beeldhouw-, de Dicht-, de Zang-, de Redekunde, en menigvuldige andere tellen; welken allen het uitstekend en vrugtbaar vernuft der Menschen heeft voortgebracht? Maar wie nu, bid ik, kwam ooit tot de lichtzinnigheid om te geloven, dat geen Werkman, geen Timmerman, of enige Ambagtsman zyne konst of handwerk zou kunnen verrigten, ten zy hy, niet alleen de algemene en bekende regels zyner konst verstondt, maar ook nog daar en boven die regels, uit één
of

of enige grondbeginzels of eerste grondwaarheden, in ene zekere orde en verband; naar de wyze der Meetkundigen zou weten af te leiden en te betogen? Een Landman, die zyne akkers omspit, ploegt, en bezaait; die de planten, bomen, wyngaarden snoeit, opbint, stut en steunt, en in dien arbeid de gepaste jaargetyden waarneemt; zou die daarom de eerste grondwaarheden en beginzels van den Landbouw moeten kennen, en zig deswege zorgelyk bekreunen? De Zeelieden, welken de Zee dagelyks bevaren, zouden die buiten staat zyn de togten hunner schepen te bestieren, ten zy zy de regels der Zeevaarkunde, uit een Eerste grondbeginzel of grondwaarheid, in een aan één geschakeld verband, zouden kunnen afleiden en bewyzen? En, om den twyffel, die zomtyds omtrend de Zeevaarkunst by zommigen mogt ontstaan, voor te komen; heeft niet HOMERUS lang voor en alee ARISTOTELES over de Digtkunde schreef, zyne Ilias gezongen? Hebben PINDARUS, THEOCRITUS, VIRGILIUS, HORATIUS, (hoe zeer deze laatste ook anders regels voor de Digtkunst heeft voorgedragen) hebben die uitmuntende Digtters, wanneer zy hunne onsterfelyke werken uit hunne voortreffelyke en byna goddelyke vermogens van vernuft en geest voortbragten, aan een Eerste en Algemene Grondslag der Digtkunde gedacht, of deswege zig zeer bekommerd? Nog PHIDIAS, wanneer hy zynen Olympifchen Jupiter, of Minerva vervaardigde; nog

PRAXITELES, wanneer hy zynen Cupido; nog APELLES, wanneer hy die schone Venus schilderde, nog andere beroemde Schilders en Beeldhouwers, wanneer zy de uitmuntende vrugten van een ongelooftlyk vernuft en kunstvermogen teelden, kreunden zig immer aan de eerste grondbeginzels hunner konst, nog aan de eerste oorzaken van de aangename gewaarwordingen, welken uit het Schone ontstaan. Niets zou meer tegen de natuur en de dagelyksche onderzinding aanlopen. De konstenaars zyn lang die genen, die regels en lesfen over de konsten voorschreven, voorafgegaan: zo dat veel eer uit de voortreffelyke konststukken der konstenaren die lesfen en regels zyn opgezameld, en derzelver eerste beginzels opgespoord, en aldus de konsten en wetenschappen zelve opge maakt en zamengefeld, dan dat uit die regels en voorschriften die konststukken zouden geboren zyn. *Zo wel in alle andere zaken, zegt CICERO, als in de konst van welsprekendheid, blinkt een groot vermogen en ongelooftlyke kragt der natuur uit; want alle Menschen beoordelen zonder konst en redenbestier, door een zeker stilzwygend gevoel, 't geen in de konsten en wetenschappen goed en kwaad is.* (a) En elders schryft hy van SCAURUS: *Hy hadt zulk een vermogen van de Natuur, hoedanig hy van het onderwys niet ligt zou hebben bekomen.* (b)

Ter-

(a) Lib. III. De Orat. cap. 50.

(b) In Brut. cap. 29. Verg. De Orat. Lib. I. c. 32. en In Brut. c. 50—54.

Terwyl dan de wysgeren over de redenen en oorzaken van 't schone en fraye en deszelfs Eerste grondslagen met elkanderen twisten , en zelfs ook reeds langen tyd te voren , waren 'er reeds uitstekende kunstenaars , die de voortreffelykste proeven en bewysstukken van keurige fraaiheid en treffende schoonheid te voorschyn bragten. En op dezelfde wyze , terwyl de geleerdste mannen over het Hoogste Goed en de wyze om het zelve te bepalen en te bereiken , het onderling ten hoogsten oneens waren , zyn 'er inmiddels ook by de ruwe en onbeschaafde Volkeren van alle eeuwen af , en gemene Menschen geweest , die gelukkig leefden , en voortreffelyke Helden , die de uitstekendste blyken van grootmoedigheid , onbezwekene standvastigheid en van allerlye deugden aan den dag leidden. Ja op de eilanden in de Zuidzee heeft ook , hebben ook andere reizigers , door verre togten en 't doorkruisen van onbekende oorden en waerelddelen beroemd , wilde en onbeschaafde Volkeren gevonden , die in menschelykheid , in goedhartigheid , in mildheid , in dapperheid en veragting van de dood , de kundigste Volkeren van Europa of evenaarden , of zelfs overtroffen. (a)

Waar-

(a) Men zie ook de verhevenste gevoelens in de schone Gedigten van OSSIAN , welke de daden van Fingal en andere Helden voor honderde jaren door zyne gezangen vereeuwigde. Deze gezangen , oorspronglyk Celtisch , voor 30 jaren ver-

Waarlyk, de orde, het behoud, de luister van dit schoon Heel-Al moest niet van de spitsvondigheden der geleerden, ook zelfs niet van de beslissingen der Reden, welke dikwyls te laat komen, afhangen. Geenzins! Daarom heeft de wyze Werkmeester en Bouwheer van dit grootsch Heel-Al, met die daden, welken tot behoud der Menschen het hoogst noodzakelyk zyn, en met die pligten, door welken het Menschdom het meest bloeit en in stand blyft, ook doorgaans teffens het zoetste genoeg en de innemendste aangenaamheid gepaard. Behoeve ik hier wel het aangenaam gevoel in het stillen van den roependen honger, in het lesfen van den heten dorst; of de zoete vreugd der huwelyksvereniging, de geneugte der liefde en der zugt tot eigen kroost, het genoeglyke der aandoening van goedhartigheid enz. te gewagen? Welke genoegens ons byna zouden overhalen om met EPICURUS in te stemmen, die staande hieldt, dat alle deugden onafscheidbaar met een aangenaam genot verknogt waren (a). Gelyk wy omtrend de Beeldhouw-

zameld, en in 't Engelsch, vervolgens in andere talen, overgebragt, verschynt nu ook, terwyl ik deze Verhandeling overzet, in 't Nederduitsch in 't ligt, door den voortreffelyken arbeid van den Heer Mr. P. L. VAN DE KASTEEL, voorheen Raad- en Pensionaris van Haarlem. *I. Deel. te Amst. 1793.*

(a) CICERO Lib. I. *De Finib. cap. 16.*

houwkonst, de Digtkonst en andere konsten, reeds hebben aangemerkt, even zo heeft de Mensch tot beflief zynen daden in dit leven, meestal tot gidfen en leidlieden zyne gevoelens, zyne natuurdriften, of, gelyk CICERO die noemt, zyne eerste bezeffen en vonkjes van deugd, welken door het dagelyks leven en de gedurige en veelvuldige ondervinding opgewekt en verfynd, en vooral door het aanschouwen en bewonderen van grote daden en bedryven van uitstekende mannen, ontvlamd, tot het navolgen van goede, regtvaardige en voortreffelyke daden aanvuren, en van al wat onregtvaardig, oneerlyk en schandelyk is, terug roepen en affebrikken. (a) Deze eerste bezeffen en

(a) LEIBNITZ *Nouv. Essai sur l'Entendement Humain* Liv. I. ch. 2. p. 48 49. en Liv. II. ch. 21. p. 166. alwaar hy deze aanmerking maakt: *Il est vrai, que, grace à Dieu, dans ce qui importe le plus et qui regarde summam rerum, le bonheur et la misere, on n'a pas besoin de tant de connoissance, d'aides, et d'adresfes, qu'il faudroit en avoir pour bien juger dans un conseil d'etat ou de guerre, ou dans un tribunal de justice, dans une consultation de Medicine, dans quelques controverses de Theologie ou d'Histoire, ou dans quelque point de Mathematique et de Mechanique: mais en recompense il faut plus de fermeté et d'habitude dans ce qui regarde ce grand point de la felicité, et de la vertu, pour prendre toujours de bonnes resolutions et pour les suivre. En un mot, pour le vrai bonheur moins de connoissance suffit avec plus de bonne volonté, de sorte que le plus grand idiot y peut parvenir ausfi aisement, que le plus doué et le plus habile.*

en vonkjens van deugd, welke de Natuur zelve in de harten der Menschen heeft ingeprent, worden zy niet ongelukkiglyk door ene verkeerde opvoeding of kwade voorbeelden onderdrukt of uitgedoofd; worden zy niet door de verleidende bekoorlykheden der tegenwoordig vlejende wellust verzwakt en bedorven, dan roeren en bewegen zy het Menschelyk hart zo kragtig door de goedkeuring der deugd, en door de afkeuring en haat van al wat schandelyk is en der ondeugd, dat CICERO getuigt, *dat, het geen eerlyk en deugdzaam is, zulks niet zo zeer uit de beschryving, welke hy gegeven hadt, kan verstaan worden, (hoe zeer het uit die beschryving ook enigzins konds worden opgemaakt) als veel meer nog uit het algemeen overeenstemmend oordeel der Menschen en de geneigheden en daden van voortreffelyke lieden.* (a) En hy merkt ter zelfder plaatse ook nog aan: *Dat in de menschelyke ziel ene schaamte tot matiging der wellust, ene zugt tot regtvaardigheid en in stand houding der Menschelyke Maatschappy, is ingeschapen; als ook ene standvastige en onwrikbare veragting van smert en zelfs van de dood, tot het geduldig lyden van moeilyke rampspoeden en het doorstaan van gevaren.* Gelyk hy ook elders aanmerkt: *dat zelfs onder de sneedste Menschen niemant zo koen, zo stout, zo onbe-*

(a) Lib. II. De Finib. cap. 34.

onbeschaamd is geweest, of hy zegt ten minste zyn misdryf te ontkennen, of enige reden in zyne regtmatische smert te vinden en voor te wenden, of enige verschoning van zyn bedryf in 't een of ander voorschrift der Natuurwet te zoeken (a).

O groot vermogen der waarheid! Wat zyt gy tegen allerlye vernuft, spitsvondigheid en loosheid der menschen door uwe eigen' kragt bestand! — Maar over dit inwendig gevoel, het welk een **ZEDELYK GEVOEL** genaamd wordt, zal daar na naauwkeuriger moeten gehandeld worden.

Wy menen dan, niet ligtzinnig te werk te gaan, wanneer wy uit het betoogde dit besluit opmaken, dat, wat het dagelyks bestier onzer daden in het gemeen leven aangaat, gene zodanige Eerste en Algemene Grondbeginzels van zedelyke verpligting nodig zyn, veel min één enig grondbeginzel kan gevorderd worden, uit het welk de Menschen door ene aaneenschakeling van redeneringen en bewyzen, in navolging der Wiskundigen, de eene uit de andere afgeleid en getrokken, hunne pligten zouden moeten navorfchen, ontdekken en vinden, om, naar die gevondene en betoogde regels, hunne daden, al hun handel en wandel in te rigten. En dit zy genoeg over de **NOODZAKELYKHEID**. Want wat de **NUTTIGHEID** van zodanige eerste beginzelen en van alle wel
inge-

(a) *De Amicit. cap. 26.*

ingerigte Leer en Wetenschap betreft, ook zelfs in het dagelyks bestier en 't gemene leven; daar omtrend zal eerst in het volgende Hoofdstuk de plaats en gelegenheid zyn, om uit te weiden.

Maar nu komt dan het ander en veel gewigtiger Lid van dit gedeelte der Vraag omtrend de NOODZAKELYKHEID van ene eerste grondstelling ter baan, te weten, of tot het ontwerpen, wel inrigten en vormen van zodanige Leer en Wetenschap der Zedekunde, in welke alle de voorschriften van pligten en regels van gedrag, in ene volkomiene orde vervat, in een verband verenigd, en met wettige bewyzen betoogd moeten zyn, of daar toe zodanig Eerste en Algemene Grondstelling nodig is?

Wat deze vraag dan aangaat, behalven de voorstanders der enkele proefondervinding (*Empirici*), aan welken wel ene zekere kennis, hoedanig de gewoonte, 't gebruik en de dadelyke oeffening aanbrengt, maar geenzins ene eigenlyke wetenschap, kan toegeschreven worden (a); zal 'er niet ligt iemand gevonden worden, die ons niet geredelyk zal toegeven, dat 'er geen eigen-

(a) Voor deze kennis pleit ook SAM. MUSGRAVE, een Engelsch Geleerde, door zyne kennis in Grieksche en Latynsche letteren beroemd, in zyne *Apologia pro Medicina Empirica Lugd. Bat.* 1763. welke Verhandeling hy aan den groten ALBINUS heeft opgedragen.

32 OVER DE EERSTE GRONDSTELLINGEN.

eigenlyk gezegde konst of wetenschap kan zyn, of zy moet op hare eigen' en zekere beginzels en grondwaarheden steunen en gebouwd zyn. Maar ik zie nogthans gene reden ter waereld, waarom ik zou moeten toestaan, dat iedere wetenschap niet dan maar **ÉÉN ENIG** grondbeginzel zou kunnen hebben. Het een of ander moest dan noodzakelyk waar zyn; of, dat uit den rang van wetenschappen alle de zodanigen moesten verbannen worden, welken meer dan een grondbeginzel hebben, of dat men op ene voldoende wyze de byzondere reden te berde bragte, waarom alle de andere wetenschappen wel op meer grondbeginzels ieder kunnen steunen, maar de Zedekunde in tegendeel niet dan slegts van één Eerste Grondbeginzel, als van ene enigste bron, kan afdalen. Dit *laatste* zal niemant ligt kunnen bewyzen, nog zodanige byzondere reden, voor de éénheid van het grondbeginzel der Zedekunde, te berde brengen: en het *eerste* strydt tegen alle waarheid en ondervinding, zo als wy terstond zullen betogen. Derhalven het besluit moet aldus wettig worden opgemaakt, dat 'er gene noodzakelykheid ter waereld is, om te beweren, dat de Zedekunde niet dan enkel op **ÉÉN** grondbeginzel, op éne Eerste Waarheid en Grondstelling, zou kunnen rusten en volstrekt moeten gebouwd worden.

Immers, welke is dan tog die wetenschap, wier voorstellen en leerregels niet dan uit één enig grondbeginzel voordvloeijen? Zelfs de Wiskunde, welker
zeker-

zekerheid en blykbaarheid zo hoog geroemd is, heeft die niet meer grondwaarheden (*axiomata*), dan slegt ene? Die voortreffelyke mannen, die over den Landbouw, over de Natuurkunde, over de Spraakkunde geschreven hebben, hebben die allen, ieder van ene enkele grondwaarheid, aangevangen? Zowel ARISTOTELES als THEOPHRASTUS hebben leszen voorgeschreven, om niet alleen redeneerkundig, maar ook sierlyk en redekundig te spreken en te schryven; maar deze Wysgeren hebben die ooit aan een éniĝ grondbeginzel gedagt, om van dat ene grondbeginzel alleen te beginnen, en uit het zelve alleen hunne regels en voorschriften af te leiden? Welk is dan tog die ene grondwaarheid, die ene grondstelling, uit welke CICERO in zyne drie boeken *over den Redenaar* de schone wetenschap en uistekendste leszen, om behaaglyk, sierlyk, en verheven te spreken en te schryven, heeft afgeleid? Ook is die enige grondregel, door welke ligt alleen de oorzaak en kragt der welsprekendheid door LONGYN zo voortreffelyk ontvouwd is, nog onbekend. Is dan ook de Geneeskunde wel van een enig beginzel, van ene enige hoofdwaarheid geheel afgedaald? Hebben HIPPOCRATES en GALENUS zig van één enkel voorstel bediend, om daar uit alleen alle hunne leerstellingen, alle hunne voorschriften en geheel hunne wetenschap te halen? Vestigen wy eens onze aandagt op de wysgeren zelve, die ons de noodzakelykheid van slegts één enig grondbeginzel,

tot het opbouwen der Zedekunde, aanpnyzen, zo hoog opvyzele, en zig met zo veel vreugd laten voorstaan, zulks gevonden te hebben, en zelfs ook met de daad op één enig voorstel, als op enen enigsten en eersten grondslag, het gebouw der Zedekundige wetenschap onderstaan hebben op te trekken; zien wy dan niet, dat zy meest allen nog doorgaands, boven en behalven hun geliefkoosd grondbeginzel, ook tot andere geheel verschillende, en uit hunne enige bron niet afgeleide beginzels, hunne toevlugt nemen, om het gebouw der zedeleer nader te grondvesten, en te volmaken?

En deze aanmerkingen kunnen hier geagt worden genoeg te zyn, om de dwaling van die genen te wederleggen, die ons gaarne de noodzakelykheid van één enig grondbeginzel zouden willen diets maken. Voor het overige is het onbetwistbaar, dat nog de andere konsten en wetenschappen, nog de voortreffelyke zedeleer, die leermeesteres en bestierster van ons leven, die beslister van recht en billyk, zonder vaste en zekere grondbeginzels en oorzaken, uit welke alleen de kragt en waarheid van hare voorschriften ontluiken, bestaanbaar is. In de daad, dien zelfden dienst, welken de REDENEERKUNDE aan ons verstand toebrengt, bewyst de ZEDEKUNDE aan onzen wil. De eerste geeft gepaste regels op, om ons verstand te bestieren in het opsporen, en beoordelen van het geen waar of valsch is; de laatste geeft

op gelyke wyze voorschriften aan de hand, om onzen wil te bestieren in het verkiezen van goed, regelmatig en eerlyk, en 't verwerpen van kwaad, van al wat onregtvaardig en schandelyk is. Derhalven, gelyk de **REDENEERKUNDE** noodzakelyk zekere grondbeginzelen vordert, van welken zy moet aanvangen en hare voorschriften afleiden; zo vereischt ook de **ZEDEKUNDE**, dat is, de gehele zedelyke Wysgeerte, enige eerste grondwaarheden, van welken zy de naaste zedelyke stellingen afleide, en uit deze stellingen wederom andere lessen en voorschriften van doen en laten opspore, tot dat de gehele Zedekundige wetenschap daar uit ontluike en tot volkomenheid opgroeije. Eindelyk, gelyk ene **REDENEERKUNDIGE** de gronden van zyne wetenschap moet zoeken in de natuur van den mensch, in zyne ziel, en voornamelyk in derzelve verstandelyke vermogens; zo moet een **ZEDEKUNDIGE** op gelyke wyze, in de menschelyke natuur, in zyne ziel, zo wel in 't algemeen, als byzonder in den wil of wilsvermogen, die beginzels, die eerste vonken van kennis, die grondstellingen opsporen, uit welken ene ware, duidelyke, zekere en, met één woord, ene zodanige zedekunde kan worden afgeleid en opgemaakt, die bekwaam en geschikt is, om ons leven te bestieren, en de voortreffelykste deugden voort te brengen. En, welke deze grondwaarheden en hoedanig die zyn, zullen wy in het Twede

Deel dezer Verhandeling, uit de Natuur zelve, als uit de enige egte bronwel, tragten aan te wyzen.

III. HOOFDSTUK.

Of het Nuttig is, zodanige Eerste en Algemene Grondstelling, of Grondstellingen, van Zedelyke Verpligting na te vorschen.

Dit gedeelte der Vraag over de NUTTIGHEID van een Eerst en Algemeen Grondbeginsel, zullen wy met zo veel minder omslag van betoog kunnen beantwoorden, als wy in 't voorgaande Hoofdstuk over de NOODZAKELYKHEID breedvoeriger hebben gehandeld. Want *voor eerst*, wat den loop van het dagelyks leven betreft, wy beweren wel niet, dat zodanige grondbeginzels, als in de scholen en leerstellige wetenschappen gebruikt worden, ook in het gemeen leven volstrekt noodzakelyk zyn; maar niet te min wordt tot het bestier van onze daden in den gemenen levensloop ook ene zekere kennis van onze pligten vereischt; en hoe zekerer deze kennis is, hoe beter wy zullen kunnen beslissen, wat in de byzon-

de

dere, ook de moeilykste, omstandigheden van ons leven, dient gedaan of gelaten te worden; en hoe zekerer en onwrikbarer dan ook ons besluit zal zyn, om de eerlykheid en alle voorschriften van deugd zo standvastig aan te kleven, dat geen valsche verlokzelen van schyngoed ons van dezelve zullen aftrekken, nog het blinkende schynschoon der wandaden ons zal overwinnen, of zelfs ook onzen moed zal kunnen verzwakken. Nu is het verders ontwyffelbaar, dat, hoe meer de grondbeginzelen waar, duidelyk en zeker zyn, hoe meer dan ook de kennis der Natuurlyke wetten zelve, welke uit die grondbeginzelen voortvloeit, moet zeker en onwrikbaar zyn; en om deze reden dan kan aan de kracht en NUTTIGHEID dier grondbeginzelen, ook tot een zekerer en veiliger bestier van het dagelyks leven, niet meer getwyffeld worden. En dit is teffens die grote en zo zeer bekende vraag over de vereniging der ondervinding en oefening met de beschouwende kennis, en over de waarde en nuttigheid dier vereniging, over welke ons tegenwoordig bestek niet toelaat verder uit te weiden. Dit alleen is genoeg hier aan te merken, dat in het dagelyks leven ons vaak zodanig twyffelagtige zaken en omstandigheden voorkomen, in welken by het onderzoek, wat onze plicht van ons eischt, aan weerszyden even zeer gewigtige redenen schynen te kunnen worden bygebragt. In zodanig geval is het dan allernuttigst tot ene ware en zekere Zedeleer, die

zonder vaste grondbeginzelen onmogelyk is, zyne toevlugt te nemen, en by dezelve de veilige beslissing van twyffelagtige gevallen te zoeken.

Wat nu *ten tweede* de Wetenschap en grondige Leer der Zedekunde, de kragt, het vermogen, en dus de **NUTTIGHEID** van een Eerste en Algemeen Grondbeginzel, of Grondbeginzels, om zodanige zekere Zedeleer te vinden en te staven, betreft; daar de **NOODZAKELYKHEID** dier grondbeginzelen voor alle leerstellige Wetenschappen in het voorgaande Hoofdstuk is bewezen, moet ook derzelve **NUTTIGHEID** daar door te gelyk voor bewezen worden gehouden. Want dog, indien al wat meerder ligt en blykbaarheid, en meerderen overvloed van vrugtbare leerstellingen aanbrengt, daar door teffens voor alle wetenschappen nuttig is, en, indien het de vaste en zekere grondbeginzelen zyn, welken ons zo groot een goed voor de wetenschappen verzekeren; dan kan men aan de **NUTTIGHEID** dier Eerste Grondbeginzelen, die alleen ons zo veel goeds aanbrengen, geenzins twyffelen.

Na al dit verhandelde en betoogde nopens de **REDELYKHEID, NOODZAKELYKHEID** en **NUTTIGHEID** om een Eerste en Algemene Grondstelling van Zedelyke Verpligting op te sporen, oordelen wy, dat nu op het eerste lid der Vraag, op deze wyze kan en ook behoort te worden geantwoord:

„ Dat het zeer zeker **REDELYK** is, zodanige
„ Eerste

„ Eerste en Algemene Grondwaarheid of Grondwaar-
 „ heden op te sporen, welke de Grondslagen kunnen
 „ zyn van alle Zedelyke Verpligting, en uit welke
 „ de byzondere hoofdsoorten van pligten kunnen
 „ worden afgeleid.”

„ Dat zulks ook voor het dagelyks leven wel min-
 „ der, maar, wat de wetenschap der Zedeleer aan-
 „ gaat, volstrekt **NOODZAKELYK** is; zo egter,
 „ dat het niet noodzakelyk is, slegts één enkel zo-
 „ danig grondbeginzel vast te stellen.”

„ Verders, dat de opsporing van de Eerste en
 „ Algemene Gronden van Bilykheid, Regtvaardig-
 „ heid, Eerlykheid, en allerlye Deugden en Zede-
 „ lyke Verpligting, niet alleen tot het bestier van het
 „ dagelyks leven, maar ook tot de overtuigende blyk-
 „ baarheid, zekerheid, luister en voortreffelykheid
 „ der Zedekundige Wetenschap, ten hoogsten **NUT-**
 „ **TIG** en heilzaam is.”

T W E D E D E E L.

OVER DE EERSTE EN ALGEMENE GRONDSTELLING OF GRONDSTELLINGEN, WELKEN ALS ZODANIG KUNNEN WORDEN BESCHOUWD EN VOOR ZEKERE EN ZUIVERE BRONNEN GEHOUDEN, UIT WELKEN MEN ALLE MEER BYZONDERE HOOFDSOORTEN VAN PLIGTEN ZOU KUNNEN AFLEIDEN.

I. H O O F D S T U K.

*Over de gronden der Zedelyke Verpligting
in 't algemeen.*

Van al het geen in het Eerste Deel dezer Verhandeling onderzocht, gevonden en betoogd is, was dit de uitkomst en 't wettig getrokken besluit:

„ Dat het niet onvoegelyk, maar ten hoogsten
„ REDELYK was, zodanige Eerste en Algemene
„ Grondwaarheid of Grondwaarheden op te sporen,
„ van

„ van welken alle foorten van algemene en byzonde-
 „ re pligten kunnen worden afgeleid: en dat zodanige
 „ opsporing en onderzoek, niet zo zeer tot het be-
 „ stier van het gemene leven, maar wel degelyk tot
 „ volkomenheid, luister en zekerheid der zedekun-
 „ dige Wetenschap **NOODZAKELYK** is: en voor
 „ beiden, dat is, zo wel voor het dageiyks leven,
 „ als voor de Wetenschap der Zedeleer, ten uitersten
 „ **NUTTIG** en bevorderlyk is.”

't Was niet ondienstig op deze wyze, met enige ver-
 andering van woorden, de oplossing van het eerste
 lid der vraag te herinneren. Maar om van die oplos-
 sing en haar betoog enige vrugt te trekken, is het
 vooral nodig, om nu ook het tweede lid der vraag te
 beantwoorden, en aan te tonen, welk dan dat **EER-
 STE GRONDBEGINZEL**, of welke die **EERSTE
 GRONDBEGINZELEN** zyn, waar van de **NOOD-
 ZAKELYKHEID** voor de Zedeleer, en de **NUT-
 TIGHEID**, zo wel tot een veiliger bestier van het
 dagelyks leven, als ook tot het staven van ene zekerer
 zedekunde, zo groot is, als wy die getragt hebben te
 betogen. Beproeven wy dan nu in dit Twede Deel
 van ons betoogfchrift, of wy ook dit gedeelte van
 de opgenomene taak kunnen vervullen.

Maar hier dient voor alles, omtrend de eerste grond-
 stellingen der Zedeleer in 't algemeen, ene zekere mis-
 vatting te worden opgeruimd. Want, daar zyn 'er,
 die ons willen onderrigten, dat, gelyk alle andere
 we

wetenschappen, zo ook de Zedeleer, niet van een zeker eerste GEVOEL of bezef, maar van het VERSTAND en de REDEN moet worden afgeleid: en deze vermaning, wordt zy wel verstaan, is waar, goed en nuttig; maar wordt zy kwalyk opgevat, dan is zy valsch en schadelyk. Want voor eerst, is in alle wetenschappen de aart van alle grondbeginzelen, in enen eigenlyken en engen zin genomen, dusdanig, dat, hoe zeer zy volftrekt niet anders, dan met ons VERSTAND bevat worden, zy egter van de REDEN, eensgelyks in enen engen en eigenlyken zin genaamd, niet afhankelijk zyn. Immers het geen de eigenlyke REDEN leert, leert zy ia dier voege, dat zy onderscheidenlyk de oorzaak kan aanwyzen, waarom het zelve zodanig en niet anders is. Maar de grondbeginzels, de grondwaarheden, zyn eerste denkbeelden of bevattingen, zyn eenvoudige waarheden, boven welken wy niet verder kunnen opklimmen, en van welken daarom geen verdere, geen hogere, geen eenvoudiger reden kan worden gegeven, of eerdere oorzaak aangewezen. Dat nu zodanige eerste grondbeginzelen, zodanige eenvoudige bezeffen, en door zig zelve blykbare waarheden (*Axiomata*), waarlyk in onze ziel huisvesten en door ons VERSTAND bevat worden; dit ontwaart, dit gevoelt een ieder, niet door de eigenlyk gezegde REDEN of redenering, maar door zyn inwendig bezef en gevoel, zo dra hy in zig zelve keert, en zyne aandagt op zyne ziel, en der-

zel-

zelve werkingen en gewaarwordingen vestigt. Maar teffens is aan den anderen kant niets zekerer, dan dat de Zedekunde de REDEN tot hare leidsvrouw heeft en haar bestier moet volgen: want het is de REDEN alleen, welke van die eerste bezeffen en grondwaarheden zig een licht ontsteekt, en met behulp van dat licht uit die eerste grondbeginzelen hare zedelesfen afleidende, en uit dezen wederom andere regels van gedrag ontdekkende en betogende, op deze wyze, het schoon gebouw der voortreffelyke Zedeleer stiggt, optrekt en voltooit. En even zo is het met de Meetkunde gelegen, als welke hare eerste waarheden (*axiomata*) niet van de REDEN, maar van eens iegelyks inwendige begrippen, bezeffen, gevoel, ontleent: zo dat ene leermeester der wiskunde aan al wie de eerste grondwaarheden (*axiomata*) zoude ontkennen, den zelve niet zou tragten, nog ook kunnen, door middel van de REDEN, redenering en bewys, daar van overtuigen, maar hem eniglyk aanmanen, dat hy eens zynen aandagt tot zig zelve wende en de bezeffen van zyne ziel doorzoeke en ondertaste: en, was iemand dan nog evenwel zo verftompt, dat hy die eerste bezeffen en grondwaarheden niet zou kunnen ontwaren, nog dezelve innerlyk by zig gevoelen, dan zou hy zodanig enen uit zyne leerschool moeten henen zenden, om liever in den akkerbouw, in handwerken en ambagten en diergelyken lichaams arbeid zynen tyd en vlyt te besteden. Maar, wanneer ie-

mant

mant de eerste beginzelen en grondwaarheden, door zig zelve, door enkele aandacht en oplettendheid, of door enkel voorstel, eens ontwaard, bezefd en erkend heeft; dan gaat een leermeester der Wiskunde verder en roept de REDEN te hulp, om met derzelve dienst en ligt, uit die eerste grondwaarheden, de schone wetenschap der wiskunde voor zyne leerling af te leiden, dezelve hem voor te dragen en te betogen.

Deze misvatting aldus wederlegd, of liever, door enkele opklaring en toeligting, weg geruimd hebbende, zullen wy nu onzen weg vervolgen.

Pryzelyk is de yver en naauwkeurigheid van die Geleerden, welken de eerste grondbeginzels der Zedekunde hebben getragt op te delven, dat zy de eigenschappen en noodzakelyke vereischens van die grondbeginzels vooraf bepaald hebben en opgeteld. Dus vorderen zy dan meest allen, dat de grondstellingen der Zedeleer moeten zyn *eerste, ware, duidelyke, onbetwistbaar zekere* en *algemene* voorstellen, en verders zodanige, uit welken allerlye soorten van pligten kunnen *gekend* worden: ook staan de meeste Geleerden nog in het denkbeeld, dat niet dan slegts *den enig* grondbeginzel vooraf behoort te worden vastgesteld, om daar uit alleen alle zedelyke voorschriften, lesfen en regels van gedrag af te leiden (a). Wy zien

(a) Men zie uit velen alleen maar HEINECC: in *Jur. Nat. et Gent.* Lib. I. cap. 3. §. 67. et seqq.

zien wel geen reden, om de meeste dezer kenmerken en vereischens van goede grondstellingen van Zedekunde te berispen of te verwerpen: evenwel, wat de volstrekte noodzakelykheid aangaat, om alleen **EÉN ENIG** grondbeginzel of eerste grondwaarheid in de Zedeleer voor af vast te stellen, wy menen die dwaling reeds te voren in het I. Deel, 2. Hoofdst. bl. 52 tot 54 wederlegd te hebben. En wat nu het vereischte aangaat, dat het een grondbeginzel *van kennis* moet zyn, dat is, waar uit alle pligten kunnen gekend worden; dit wordt wel te regt gevorderd, maar is van zodanige natuur, dat, indien het niet een weinig worde opgehelderd en bepaald, zulks niet wel verstaan, en, indien het niet wel verstaan wordt, aanleiding tot misvatting geeft, en, zo als wy vermoeden, velen reeds misleid heeft.

Voor eerst dan, indien men in de Zedekunde door een grondbeginzel *van kennis*, zodanig ene grondstelling verstaat, zonder welke behulp en fynere aanleg niemand in het dagelyksche leven zoude kunnen weten, wat goed, regt en billyk is, dan is zulks ene misvatting, die wy reeds in het I. Deel, 2. Hoofdst. wederlegd hebben. Ten tweede, wy stellen ook nog daar en boven voor vast, dat zelfs tot nut van de Wetenschap der Zedekunde, geen zodanig grondbeginzel kan, of gevorderd, of gevonden worden, door 't welk men, even als men het goud door den toetsteen beproeft, zo ook onmiddelyk alle voorkomende zaken, en alle byzondere daden, terstond en zonder tuschenkomst

E

van

van andere denkbeelden en leerstellingen, zo maar in eens, zou kunnen kennen, beoordelen, en derzelve zedelyke waarde of onwaarde, deugd of ondeugd beslissen. Indien zodanig de aart, eigenschappen en uitwerking van eerste grondbeginzelen moet zyn, dan vrees ik, dat nog de zedekunde, nog enige andere wetenschap, hoe genaamd, hare grondbeginzelen kan hebben of behouden. En welke reden zou tog kunnen worden uitgedagt, waarom men zodanig een voorregt, welke de Wiskunde zelve niet heeft, voor de Zedekunde zou mogen vorderen en als onvermydelyk noodzakelyk agten. Immers, de eerste beginzels en grondwaarheden der Wiskunde zelve (*axiomata*), hebben geenzins een zo groot vermogen, dat, (om dit voorbeeld by te brengen,) door dezelve alleen, zonder hulp van andere uit die eerste grondbeginzelen vooraf eerst afgeleide en betoogde stellingen en waarheden, een ieder terstond en in eens, onmiddelyk, de voortreffelykheid en onbetwistbare waarheid zouden kunnen bevatten en beslissen van dat schoon Pythagoriesch voorstel, te weten, dat van alle regthoekige driehoeken het vierkant van de Hypothenufa of van den lyn, die tegen den regten hoek overstaat, even zo groot is, als de beide vierkanten van de twe andere zyden of lynen. Hebben dan wel de grondbeginzels der Sterrekunde, der Redeneer-, der Rede-, der Geneeskunde, of van enige andere Konsten of Wetenschappen, zodanig vermogen? En ik verwagt niet,

dat

dat my iemant hier zal tegenwerpen, dat deze aanmerking wel omtrend alle andere wetenschappen door gaat, maar dat de aart en eigenschap der Zedeleer hier in geheel verschillende zou zyn, en ene uitzondering lyden, om dat hare voorschriften voor het begrip van alle menschen blykbaar moeten zyn. Want, zy zyn zodanig; zy zyn blykbaar; zy zyn het voor alle menschen, door de zorg en goede voorziening van het wys Opperwezen: zy zyn dan blykbaar, voor eerst, in het dagelyksch leven, ook zonder de hulp van diepzinnige leerstellingen, zo als wy te voren (a) gezien hebben: en wat, ten tweede, de Zedekundige Wetenschap betreft, hier is het genoeg, zodanige grondbeginzels te hebben, uit welken men alleen de naaste voorschriften, en uit dezen wederom anderen, op die wyze kan afleiden, dat de middenste voorstellen met de eersten, en de laatsten, met de middensten, en allen met elkanderen verbonden en aan eengeschakeld zyn. Dit is voor een iegelyk genoegzaam, om met oplettendheid, of ook wel met enige inspanning van vernuft, alle soorten van pligten te kennen, en in alle byzondere voorvallen en omstandigheden te beslisen, wat met de billykheid, regtmatigheid en deugd overeenkomstig is.

Maar

(a) I. Deel; 2 Hoofdst. bl. 43—51.

Maar, mogelyk, dunkt aan iemand die misvatting te blykbaar, en dus onze opzettelyke wederlegging overbodig. Dog de ondervinding heeft maar al te zeer geleerd, dat die dwaling de Wysgeren niet zelden misleid heeft, zo dat zommigen zulke grondbeginzelen vorderden, die met den aart der wetenschappen onbestaanbaar zyn, of de zwakheid van het menschelyk vernuft ver overtreffen; anderen wederom alle grondbeginzelen verwierpen, om dat zy wanhoopten zodanigen te vinden, als zy zig, te onberaden, voorstelden. Immers is het uit het betoogde ontegenzeggelyk zeker, dat, hoe duidelyk het grondbeginzel ook zyn moge, het welk men goed vindt te stellen, en (waar op men zeer gezet is,) hoe kennelyk ook voor enen iegelyk uit de smalle gemeente en onbeschaafde lieden; dat niemant egter van die ongeleerde lieden, als met enen sprong van die eerste grondstellingen, hoe blykbaar en duidelyk ook anders op zig zelve; tot allerlye voorschriften van pligten kan overstappen; maar dat in tegendeel die grondstellingen voor de Leer en Wetenschap der zedekunde dan eerst, en op die wyze, dienftig zyn, wanneer wy de tuschenliggende denkbeelden en zedelyke voorschriften, welken de opgemaakte besluiten met de eerste grondwaarheden te zamen verbinden, met ons verstand en ene bondige redenering kunnen volgen en bevatten?

Daar

Daar en boven heeft in het bepalen van een grond-
 beginzel *van kennis*, zo als men het noemt (a), ook
 nog deze dwaling by velen plaats, dat zy zodanige
 grondstellingen vorderen, die niet slegts de kragt, de
 deugd, en de zedelyke goedheid der daden aantonen,
 maar ook derzelve nuttigheid en voordeel aanwyzen,
 welke nuttigheid en voordeel, op zig zelve be-
 schouwd, meer ene natuurlyke (physique) eigenschap
 is. Want, gelyk de Geneeskunde zomtyds tot het
 genezen van deze of gene ziekte, zaamtrekkende
 (adstringentia) middelen voorfchryft, maar dan ver-
 volgens, welke die kruiden, wortelen of basten zyn,
 die dusdanige kragt hebben, zulks door enige andere
 wetenschap, de Kruidkunde, de Scheikunde, en de
 Kruidmengkunde moet beflist worden; zo beveelt
 ook, by voorbeeld, de Zedekunde in 't algemeen,
 de beschaving van 't verstand en de beoeffening der
 wetenschappen aan, maar laat aan de Zielkunde, bene-
 vens de Redeneerkunde (b) over, te beslifen, op
 welke wyze en door welke middelen en voorwerpen
 onze zielsvermogens het best beschaafd worden. Zo
 leert ook de Zedekunde wel in 't algemeen, wat Gie-
 righeid, wat Spaarzaamheid is, beschryvende deze
 als ene voorzorg om te verhoeden, dat ons de nood-
 zakelyke levensmiddelen en behoefkens niet ontbre-
 ken;

(a) *Principium cognoscendi.*

(b) *Psychologia en Logica.*

ken; en de Gierigheid, als ene te grote bekommring en vrees, waar door iemant voor zig overbodige zaken opstapelt. Zy verbiedt deze, en beveelt gene; maar zy oordeelt niet in 't byzonder over de benodigdheden en rykdommen van Chremes en Micio, en doet dus geen uitspraak nog over de Gierigheid van den enen, nog over de zuinigheid van den anderen. Op gelyke wyze, schoon de Zedekunde in 't algemeen de beschaving van 't vernuft en het sieraad van kennis en wetenschap aanpryst, beslist zy evenwel niet in 't byzonder, of het voor Cherea nuttig ware, den koophandel te verlaten en zig geheel en al op de wetenschappen toeteleggen; nog, of Pamphilus niet zo veel vernuft begaafd is, dat het hem meer oorbaar ware, in de wysgeerte onderwezen te worden, dan enig handwerkskonst of ambagt te leren. Dusdanige zaken zyn doorgaands in zulke omstandigheden ingewikkeld, dat de algemene wetenschappen daar over in 't byzonder niet beslissen kunnen, maar de toepassing der algemene regelen aan eens iegelyk doorzigt moet worden overgelaten.

II. HOOFDSTUK.

Over enige eerste grondstellingen der Zedekunde, welke boven anderen byzonderlyk zyn aangeprezen.

Onder de Geleerde Mannen is het grootste verschil en de yverigste twist ontstaan over de eerste grondstellingen, uit welken alle zedelyke voorschriften en derzelve geregelde en ordenlyke zamenstel, dat is, de gehele Zedeleer, kan worden afgeleid. Ik zal geenzins alle die verschillende gevoelens, van welken velen al zedert lang wederlegd en verworpen zyn, hier optellen; dit verbiedt my zo wel het verdrietige en nutteloze van dusdanigen arbeid, als de geringe naam van zommigen derzelve uitvinders, welker geheugen en herinnering reeds door de vergetelheid bedolven en begraven is; dit verbiedt my ook in 't byzonder het gezag van de Hollandsche Maatschappy der Wetenschappen, welke uitdrukkelyk gewild heeft, dat, al wat tot het onderwerp niet noodzakelyk behoort, zoude worden agter gelaten. Maar dit schynt ons evenwel vooral hier te pas te komen, dat wy, voor

eerst, de verschillende gedagten der Wysgeren over de eerste grondwaarheden, en grondstellingen der Zedekunde in 't algemeen tot twe hoofdsoorten brengen: ten anderen, dat wy enige byzondere gevoelens, namelyk zodanige, welken door hunne meerdere nuttigheid en voortreffelykheid boven anderen uitsteken, of door den naam hunner uitvinders beroemd zyn geworden, in 't byzonder, kortelyk onderzoeken en overwegen.

Voor eerst dan, de verschillende gevoelens der Wysgeren over ons onderwerp kunnen gevoegelyk tot twe soorten gebragt worden. Want dezen betreden dien weg, dat zy alle pligten, en de geheele Zedeleer, van de Eigenliefde, van de Zugt, door welke een iegelyk tot zyn geluk gedreven wordt, afleiden. In deze school zyn reeds oudtyds ARISTIPUS en zyne navolgeren, alle de CYRENAICI, en ook EPICURUS zelve, beroemd geweest, welken alles tot de geneugten, 't zy alleen van 't Lichaam, 't zy ook teffens van den Geest, bragten; welken alle Eerlykheid en Deugd, die van alle zelfgenot en eigene nuttigheid verftoken is, hoe hoog ook op gevyzeld wordende, voor niets anders hielden, dan voor enen weidschen en weidluftigen naam, geschikt om het gemeen voor in te nemen, dog geenzins voor een waar voorschrift van gedrag, niet voor enen regel van doen en laten, niet voor ene wet der natuur. 't Naast aan het gevoelen van deze Wysgeren grenzen die Hedendaagsche Geleer-

leerden, die de Eigenliefde, die de zorg voor eigen welzyn, die al wat voor enen iegelyk goed en dienstig is, al wat eens iegelyks volmaaktheid bevordert, zulks als ene hoogste wet stellen, en als enen eersten regel van gedrag, in het geheel bestier van ons leven, aanpryzen.

Genen wederom stellen zig hier, in tegendeel, de bevordering van het algemeen Nut, het heil van allen, het behoud van geheel het Menschdom, als ene hoofdwet voor, naar welke alle daden en handelingen beoordeeld, alle zedelyke voorschriften moeten ingerigt worden. Dusdanig was in 't byzonder oudtyds de leer der STOICYNEN, welker zedelyk onderwijs doorgaands hier op neder kwam: „ Dat het geheel „ Menschelyk Geslagt niet dan éne grote Burgerstaat „ is, tot welks heil, welzyn en bloei alle onze daden „ ondernemingen en raadslagen moeten gebragt wor- „ den en zamen lopen; en dat hier toe vooral de „ orde en overeenkomst of overeenstemming der din- „ gen moet worden betragt (a).” En met deze leerstelling komen hedendaags meestal die Wysgeren overeen, die of een Zedelyk Gevoel, of de Orde en Zamenstemming van het Heel-Al, of ten minsten van het Menschelyk Geslagt, als ene Eerste en Algemeen Grondbeginzel voorstellen, van welke alle de byzondere natuurwetten en pligten moeten worden afgeleid.

Maar

(a) CICERO Lib. III. *De Finib. Bon. et Mal.*

Maar de leer en 't gevoelen van de eerstgenoemde, zo oudere als latere school, heeft dit gebrek, dat zy zig niet de gehele Menschelyke Natuur, maar slegts een deel van het zelve voorstelt; dat zy alles tot de eigenliefde, tot de bevordering van eens ieders byzonder geluk brengt: welke verlangen, hoe natuurlyk die anders, hoe onschuldig of hoe pryzelyk ook zoude kunnen geagt worden en ook dadelyk zyn (a), zo kunnen nogthans uit dat grondbeginzel niet alle zedelesfen, niet alle pligten, welken in alle byzondere gevallen en omftandigheden van dit leven ons gedrag moeten regelen, worden gekend, afgeleid en betoogd. Derhalven, zo dra de Wysgeren van deze school tot die byzondere pligten, tot dat gedeelte hunner zedeleer komen, in 't welk moet bewezen worden, dat Regulus, dat Decius, dat Cocles en andere grote Helden voortreffelyk gehandeld hebben, of in 't gemeen moet worden betoogd, dat het Algemeen Welzyn de hoogste wet is, voor welke een iegelyk verpligt is, zyn leven aan de grootste gevaren, zelfs aan ene gewisse dood bloot te stellen, of op te offeren; dan haperen, dan stuiten zy, en voelen zig tot een van beiden genoodzaakt, of, om het gebrekkige en bekrom-

(a) Zie *Essai sur le bonheur, considéré comme un principe moral: dans les Memoires de l'Academie Royale de Berlin*, Tom. VII. welk geschrift aan FREDERIK DEN GROTEN is toegekend. Verg. *Oeuvr. de FREDERIC II.* Tom. II, p. 226.

pene van hunne leerstelling rondborstigt te erkennen, of hun vernuft te pynigen en uit te putten, om, als 't ware, ook zodanige pligten en opofferingen enigermate uit de zucht tot eigen geluk af te leiden; maar waar in zy dan doorgaands zo slagen, dat zy meer woorden, dan bewyzen te berde brengen, en dus omzigtige en naauwkeurige lieden niet ligt overtuigen. 't Is waar, zy nemen dan vaak hunne toevlugt tot de onsterfelykheid onzer ziel, waar in zy wel geen groot ongelyk hebben; maar hoe zullen zy dan nog bewyzen, dat Codrus, Regulus, Decius en andere Helden, die zig voor 't vaderland rustig opofferden, en voor de pylen van den Vyand bukkende, in enen gewisfen dood liepen, dat die Helden van de onsterfelykheid der ziel zo zeker overreed waren? En, indien al eens konde gelden, 't geen zommigen hier op antwoorden, dat Regulus door de ondragelykheid der schande, smaad en veragting, welke hy in zyn vaderland zoude hebben moeten ondergaan en verduren, bewogen wierdt naar Carthago, naar den Vyand en de wreedste pynigingen te rug te keren; welk eigen nut, voordeel en geluk was het dan nog, 't geen Crodus en vele anderen overreedde, zig op te offeren, welken, zonder de minste schande of veragting, het leven boven de dood vermogten te kiezen?

En het is deze zwarigheid, welke de andere school der Wysgeren heeft doen bedugt zyn, indien alle pligten tot eens ieders eigen nut en byzonder geluk

gebragt, en uit de zugt tot zelf behoud, als den enigsten bron, wierden afgeleid, dat 'er dan naauwlyks meer ware Deugd zou overblyven, maar alleen ene flauwe schyn en valsche nabootsing van Deugd, hare plaats zou innemen en bekleden, zo dat alle wezenlyke voortreffelykheid en luister van grote daden zouden verdonkerd worden of geheel te niet gaan (a). Dit bewoog dan deze Wysgeren, om zig veel eer het gemeen welzyn van allen, van 't Heel-Al, vooral het behoud van het Menschelyk Geslacht zig voor te stellen, en alle regelen van pligt en zedelyk gedrag tot dat groot oogmerk te brengen. Maar ook deze Wysgeren waren niet genoeg bedagt, om zig voor het een uiterste behoedende, teffens het ander gevaar te vermeiden. Want, voor eerst, zy schynen op deze wyze, niet alleen de beginzels en dus ook de overige voorschriften der Zedeleer buiten de Menschelyke Natuur te zoeken, maar ook zelfs die Natuur geheel voor by te zien, die in de daad nogthans de behoudster van zig zelve is, en door ene brandende begeerte tot geluk en de sterkste drift van Eigenliefde wordt bewogen. Ten anderen, de Natuur heeft voor het bestaan en behoud der zedelyke waereld wyzelyk zo gezorgd,

(a) „ Tum autem, qui non ipso honesto movemur, ut „ boni sumus, sed utilitate aliqua atque fructu; callidi sumus, „ non boni. Nam quid faciet is homo in tenebris? &c.”
CICERO *De Legib.* Lib. I. cap. 14.

dat zy tot al, wat het meest noodzakelyk is, den Mensch ene kragtige zugt, sterke beweegmiddelen en vermogende aanlokkfels heeft ingeschapen, zonder welken een Mensch, even weinig als een Schip zonder wind of stroom, zou kunnen bewogen worden, of iets vorderen. Derhalven, zy, die de Orde, de Overeenstemming van dit Heel-Al, als ene eerste wet van doen en laten, als enen eersten regel van pligten, als een zedelyk grondbeginzel aanpryzen, en dus voorschryven, dat wy ons aan 't algemeen welzyn geheel overgeven, en, wanneer het zelve zulks vordert, ook daar voor ons opofferen en sterven, met agterstelling van alle Eigenliefde, van alle zugt tot eigen behoud en geluk; — die Wysgeren, zeg ik, leiden de wetenschap van het regt der Natuur, niet af van de Natuur zelve, maar schynen, in tegendeel, op die Natuur weinig agt te geven, of liever, zig derzelve in 't geheel niet te bekreunen.

Wy hebben, zo als wy te voren reeds te kennen gaven, nog lust nog plaats om alle de uitgedagte grondbeginzels der Zedenleer hier op te halen. Velen derzelve zyn zo los uitgedagt, en zo onvoldoende, dat zy meer voor ydele dromen van slapende lieden, dan voor doordagte stelzels van schrandere wysgeren zyn te houden. Maar aan den anderen kant mag en moet men niet ontkennen, dat 'er enige weinige grondbeginzels onder zyn, die wat nader verdienen overwogen te worden; voor al die genen, van welken in de

de opgegevene vraag der Hollandsche Maatschappij uitdrukkelyk wordt gewag gemaakt. Dit onderzoek zal teffens zodanig nut hebben, dat men uit het zelve zal kunnen opmaken, hoe ver reeds de Zedeleer in dit gewigtig opzigt iets gevorderd is, en wat haar ter meerdere volmaking nog ontbreekt.

En zo dra wy dan deze weinige opmerkenswaardige grondstellingen overdenken, dan zien wy al terstond, dat zy niet daarom verworpen zyn, of verdienen berispt te worden, als of zy geheel onwaar zouden zyn; maar veel eer daarom dat zy geenzins zodanig ligt aanbrengen, als ons tot een zeker verstand onzer pligten en tot ene standvastige kennis van alle deugd en eerlykheid kan opleiden.

Want zy, die ons als een grondbeginzel voorstellen; dat men aan de Goddelyke Wil moet gehoorzamen; of dat men moet voldoen aan de Eindoogmerken van het Opperwezen; of dat men zyne Volmaaktheid moet betragten; of zyne daden doen overeenstemmen met de Orde van 't Heel-Al; waarlyk, die schryven ons wel niets voor, het geen van de waarheid afwykt. Want welk mensch is 'er van gezondene harsfenen, die zodanige regels zig kan voorstellen, zonder teffens te erkennen, dat die waar en pligtelyk zyn? Maar, waar is nu die zekere en duidelyke blyk, dat standvastig merkteken, het welk ons, in die voorstellen, onderrigt en doet kennen, wat met dien Goddelyken Wil; wat met die Orde en Overeenstemming; wat met die God-

delyke Eindoogmerken, aan welken wy voldoen moeten; overeenkomstig of strydig is? Zo zeer zyn die zelfde Wysgeren, die ons zo ernstig vermaanden, dat de Eerste Grondstelling der Zedekunde tog vooral ene grondstelling *van kennis* moest zyn, en een egr *kenmerk* van goed en kwaad bevatten, zo zeer zyn die zelve hunner eigener vermaning hier weinig indagtig! En wy menschjens, geringe wezens, die naauwlyk een klein punt van dit onmeetbaar Heel-Al bewonen, zullen wy die Orde en Overeenstemming van dit groot Heel-Al, welks overdenking alleen ons in onze nietigheid doet weg zinken, kunnen nagaan? Zullen wy die Eindoogmerken, welke de Goddelyke Wysheid zig heeft voorgesteld, en derzelve schakel doorgronden; of, wat die oogmerken bevordert of verwacht, met onze enge vermogens, bevatten en beslissen?

Maar ook zy, die ons de bevordering van onze Volmaaktheid, als ene Eerste Zedeles en bron van alle onze pligten en geheel ons gedrag, aanpryzen; ook dezen wyken niet ver van de waarheid als waarheid af. Wie zyne Volmaaktheid betracht, zal zig met gene schandelyke misdryven bezoedelen. Daar ligt ook waarlyk in het denkbeeld der Volmaaktheid iets, het geen ons bekoort, en tot zig trekt. *Een ieder worde van natuur, zegt CICERO, tot de Volmaaktheid gelokt en getrokken (a).* En wat verders: *Om dat*

wy

(a) Lib. V. *De Finib.* cap. 13. et 17. et seqq.

wy ons zelve**n** beminnen, en zo wel voor onze ziel als lichaam alle Volmaaktheid verlangen. Elders zegt hy: De Deugd is als de Volmaaktheid der natuur, en van alle zaken, die tot onzen Geest behoren, de allerwenschelykste (a). Dus wy ons geenzins verwonderen, dat, niet alleen WOLFF, maar ook andere Wysgeren, aan een iegelyk de betragting van zyne Volmaaktheid, als ene Eerste Wet, als een zeker kenmerk van de hoogste Deugd en het waar Geluk, hebben aangeprezen (b): Ja daar zyn Geleerde Mannen ge-

(a) Lib. I. *Academ. Quaest.* cap. 5. et Lib. III. *De Offic.* cap. 6.

(b) De Heer FRANÇOIS HEMSTERHUIS, Zoon van den beroemden TIBERIUS HEMSTERHUIS, zo groten vader waardig, heeft in navolging van Plato enige gesprekken over verscheidene wysgerige onderwerpen in 't Fransch, geschreven. In zyne *Aristée ou de la Divinité* handelt hy wel niet opzettelyk over het Eerste Grondbeginzel onzer Pligten, evenwel drukt hy zig bl. 110. der eerste uitgave, over de voortreffelykheid der Volmaaktheid aldus uit: „ Car quelle idée se faire
 „ du vrai bonheur, Aristée, si ce n'est l'état d'un être, qui
 „ par cette faculté se regardant du centre de toute essence,
 „ qui l'environne, se voit toujours également beau et par-
 „ fait; d'un être, qui est toujours dans les autres pour jouir
 „ du brillant spectacle et de l'énergie de sa propre perfection;
 „ et qui est toujours dans lui, pour se la conserver.” En bl. 138: „ La plus belle propriété de l'homme, Aristée, est celle
 „ de pouvoir se corriger et perfectionner lui-même autant que
 „ la richesse de sa composition peut le lui permettre. Il reçoit
 „ ses

geweest, die de Volmaaktheid als de enige oorzaak en ware reden van het Natuurlyk en Zedelyk Schoon aanzagen. Maar, behalven het geen wy reeds te voren hebben aangemerkt, dat, al wie zyne eigene Volmaaktheid zoekt, hier in geen reden kan vinden, om zig voor het algemeen welzyn, geheel en zelfs met zyn eigen ondergang en dood, op te offeren (a); zo kan ook nog het denkbeeld van VOLMAAKTHEID mogelyk wat te fyn, te duister, of te onzeker toefchynen, om op het zelve ene duidelyke, klare en zekere Zedeleer te bouwen. Waarlyk, wanneer WOLFF de Volmaaktheid zo beschryft en verklaart, dat dezelve de Vrye daden met de Natuurlyke daden doet overeenstemmen (b), dan neemt hy immers zyne toevlugt weder tot de Menschelyke Natuur; en naderhand zullen wy onderzoeken, welke grondbeginzels en eerste zedelyke

„ses facultés de la Nature; et il peut modifier ses actions, c.
 „a. d. les causes du bien et du mal à son plus grand avantage
 „et à celui des autres. S'il produit le plus grand bien possi-
 „ble pour les autres et l'harmonie et le repos en lui même, il
 „a toute la perfection, dont son être est susceptible. —
 „S'il se negligé tellement, que le mal résulte de ses actions au-
 „dedans; il est imparfait, il se dégrade — voilà deux espe-
 „ces d'Imperfection.”

(a) Vergel. ERNESTI *De Legib. Nat.* §. 28. (In Init. Doctr. Solid.)

(b) *Comp. Juris Nat.* §. 43. et seqq.

lyke hoofdwetten in de Menschelyke Natuur liggen opgesloten, daar in kunnen gevonden en gekend worden.

Daar zyn ook nog Geleerden, die ons als ene Eerste Grondwet en Grondbeginzel der Zedeleer voorschryven: „ Dat wy zo veel goeds, als wy kunnen, „ te weeg brengende, en de ongemakken van dit „ leven, die onvermydelyk zyn, geduldig doorstaan- „ de, *gevoelen*, dat wy aan den Goddelyke Wil ge- „ hoorzamen (a).” Maar, vragen wy, hoe bereikt men zulks, dat men zal *gevoelen*, 't geen in dezen regel geboden wordt te *gevoelen*? Wat is hier dat *goed*, het welk wordt aangeprezen? Naar welken maatstaf zal dat *goed* worden afgemeten? Zou men met grond kunnen vast stellen, dat ene *Redeneerkundige*, wanneer hy zo veel *waarheid*; en ene *zedekundige*, wanneer hy zo veel *goeds* gebiedt nã te jagen, als kan bereikt worden; dat die beide Leermeesters dan hunne post waargenomen en hunnen pligt volbragt en afgedaan hebben, hoe zeer ook de eerste ons geen kenteken van *het ware*, nog de laatste geen het minste

ken-

(a) FREDER. GUIL. PESTEL, Hoogleeraar in 't Natuur- Volkeren- Staats- en Burger-Regt te Leyden, in zyne *Fundam. Jurisprud. Natur* Edit. 4tae. Lugd. Bat. 1788. §. 270. *Nosce, conserva, auge et sic adhibe vires tuas, ut tantum boni, quantum potes, efficiendo atque incommoda vitae inevitabilia fortiter ferendo, voluntati divinae te respondere sentias.*

kenmerk van het egte *goede*, opgeven, nog den weg aanwyzen, langs welken dat *ware*, dat *goede* kan verkregen worden? Immers zal een onmatig en wellustig mensch zig dan ligtelyk diets maken, dat het voor hem *goed* is, zig aan zyne wellustige begeerlykheden over te geven; ene gierigaart, dat het goed voor hem is, dat hy geldsommen op een stapele, alſchoon die aan niemant nut toebrengen; ene dief, dat hy ſtele en zyne honger ſtille, welks nyping hy, zo als zy waarlyk is, wel een groot kwaad zal agten, dog welk kwaad door enen diefftal kan verligt worden, en dus geen zo *onvermydelyk* kwaad, dat het nodig zou zyn, het zelve geduldig door te ſtaan. Wat betekent dan hier het woord *goed*? Indien hier *goed* het zelfde is, als *nuttig*, dan is dit meer ene natuurlyke dan zedelyke eigenschap, hoedanig de nuttigheid is van den koortsbast tot het ſluiten van den koorſts. Of, indien hier *goed* in enen zedelyken zin zal genomen worden voor billyk, regmatig, eerlyk, dan is 'er nog een ander kenmerk nodig, waar door men kan weten en beſliſſen, wat voor billyk, voor regmatig, voor eerlyk moet gehouden worden. Derhalven, hy, die de be-
tragting der Volmaaktheid, als een grondregel voorſchryft, die ſchryft nog zodanig iets voor, waaruit men, 't geen *goed*, en 't geen *kwaad* is, tot zekeren trap kan kennen. Maar, die ons enkel voorſchryft te doen, 't geen *goed* is, die moet nog noodzakelyk tot andere grondbeginzelen en leerſtellingen toevlugt nemen,

waar uit kan blyken, wat een *waar goed* is, ter onderscheiding van een *schyngoed*; en door welke daden en levensinrigting wy dat *goed*, 't welk men ons voorschryft, kan bekomen.

Maar haasten wy nu ons, om die twee grondbeginzelen der Zedekunde te overwegen, van welken in de Vraag der Maatschappy zelve uitdrukkelyk gewag wordt gemaakt, en van welken het ene, van voortreffelyke Engelsche Wysgeren afkomstig (*a*), van wege het vermogen onzer ziel, door 't welk wy het kennen, GEVOEL, (namelyk *inwendig gevoel*) en van wege de aart der onderwerpen, welken wy door het zelve kennen, ZEDELYK *gevoel*, genaamd is: en het ander door den naam van deszelfs uitvinder KANT, wiens wysgeerte onlangs zeer vermaard is geworden, gerugt heeft gemaakt.

Wat dan voor eerst het ZEDELYK GEVOEL aangaat, waar door zommige Geleerde Mannen en uitstekende Wysgeren willen, dat wy regt en onregt, eerlyk en schandelyk, onderkennen; daar is in de daad in onze ziel een zodanige kragt en vermogen, waar door

(*a*) Namelyk van SHAFTESBURY, HUTCHESON, FORDYCE, HUME, SMITH, gevolgd door MERIAN, ROBINET, SPALDING, HENNERT, HULSHOFF, HOTTINGER en anderen. Zie ook *Briefwisseling van Philagathos en Philaletes over de Leer van 't Zedelyk Gevoel*, uitgegeven door J. Petsch. Utrecht 1771.

door al wat in deugd en voortreffelykheid uitblinkt, al wat tot gemeen nut en heil van allen, vooral met groot gevaar of ook ene gewisse dood, ondernomen, en met onwankelbare kloekmoedigheid volvoerd wordt, ons behaagt, ons aangenaam is, en onze goedkeuring wegdraagt; waar door in tegendeel al wat laag, schandelyk, verfoeilyk, trouwloos, onmenschlyk en wreed is, ons ten hoogsten mishaaft, en onzen afkeer verwekt. Wie heeft ooit het roemryk levens einde van Regulus of zelve gelezen, of anderen gehoord verhalen, zonder bewogen te worden; zonder den groten held te beminnen, en zyne ongelooflyke standvastigheid te bewonderen, met de genoeglykste aandoening? Van Orestes en Pylades vriendschap, en den indruk derzelve op de aanschouwers, hebben wy reeds hier te voren bl. 32. gesproken. De kragt van dit Z E D E L Y K G E V O E L is zo groot, en het zelve behoort zo zeer tot onze menschelyke natuur, dat C I C E R O *over de Vriendschap* Hoofdst. 13. vraagt, indien het zelve is weggenomen, *welk onderscheid 'er dan, niet tusfchen een Mensch en een Beest; maar tusfchen een Mensch en enen steen of stomp of iets diergelyks nog overig is?* Ook heeft die Wysgeerte, welke het Z E D E L Y K G E V O E L als een kenmerk, en, als 't ware, als ene bron van alle onze pligten en alle zedelyke deugd aanpryst, dit boven vele andere leerstellingen voor uit, dat zo wel die pligten, welken het algemeen welzyn, als die, welken eens iegelyks byzonder geluk bevorderen,

uit het zelve kunnen betoogd worden, al zyn het ook zodanige pligten, die van ons eischen, dat wy ons in de grootste gevaren, of ook in ene zekere dood begeven. Daar is egter enige bedenking, welke ons wederhoudt van met die Wysgeren, die dat ZEDELYK GEVOEL voor een bevoegd keurmeester van regt en onregt, eerlyk en schandelyk houden, in te stemmen; want voor eerst, zy hebben alleen dat gevoel, en dus meer een deel van onze ziel, dan onze gehele menschelyke natuur, in aanschouw genomen. Ten anderen, zy hebben niet duidelyk genoeg ontvouwd, welken van deze twe zaken zy eigenlyk wilden, of dat alle pligten terstond en zonder redenering door dat GEVOEL onmiddelyk zouden beoordeeld worden, dan of zy stelden, dat door dat ZEDELYK GEVOEL alleenlyk enige eerste grondstellingen gekend, enige eerste zedelyke voorschriften zouden aangewezen worden, uit welken dan de *Reden* vervolgens door redenering en wettige besluiten de overige regels en voorschriften der natuur zou moeten afleiden; veel minder hebben die Wysgeren, indien dit laatste al hunne mening ware, naauwkeurig verklaard, welke dan die eerste grondwaarheden zyn, die het ZEDELYK GEVOEL als grondbeginzels aanwees. In tegendeel zy schynen niet zo zeer het laatste, maar het eerste gewild te hebben. Want even daarom hebben zy voornamelyk dat ZEDELYK GEVOEL ingeroepen, en alleen tot enen bevoegden regter en onmiddelyken beoordelaar der

men-

menfchelyke daden als 't ware aangefield , op dat ook het ongeleerd gemeen , zonder moeite en zonder redenering , waar toe het onbekwaam is , terftond alle pligten zou bezeffen en kennen . Maar waarfchynlyk zyn die Wysgeren hier misleid geworden door ene zekere vlugheid van 't Menfchelyk Vermuft , 't welk dikwyls als met ene fprong de gansche zaamenhang der voorftellen zo fchielyk doorloopt , dat het zelve de tusfchenliggende voorftellen naauwlyks en niet dan flauw en duister bezeft , en , die als in eens overgefprongen hebbende , terftond op het besluit valt , en zig dan ligtelyk verbeeldt , van zelfs , zonder hulp van die tusfchen heiden liggende voorftellen , en als 't ware door een onmiddelyk bezef of *gevoel* , dit laaſte voorfchrift bevat , en dit besluit opgemaakt te hebben .

Maar wy moeten nu ook omtrend de leerftelling van den Koningbergfchen Wysgeer KANT , wiens enigzins duistere Wysgeerte in Duitschland zeer vele Beftryders en Voorftanders verwekt heeft , nog het een en ander zeggen , dog niet meer , dan ons tegenwoordig onderwerp vereifcht . Voor eerst dan fchynt deze Wysgeer als ene onbetwiftbare zaak vast te ſtellen , dat de menfchelyke daden die kragt en eigenschap hebben , dat zy , of met de natuur en waarheid overeenftemmen , of daar tegen ftryden ; dat onze ziel alle tegenftrydigheid wraakt , en in tegendeel alle overeenftemming met de natuur goedkeurt , en daar

toe overhelt: maar zal ons Verstand in die rigting onzen Wil kunnen bewegen, dan erkent hy, dat daar toe ook nodig is, dat 'er gene andere tegenstrydige beweegredenen en aanlokzelen der wellust ons tot het tegenovergestelde tragten te verleiden; dat een levensloop, volgens de Natuurwetten ingerigt en vervuld, den Mensch waardig maakt, om gelukkig te zyn, en dat zodanig levensgedrag de voorwaarde is, zonder welke niemant het geluk kan bereiken. Verders stelt hy met de Stoicynen, dat de goede daden door haren eigen luister goed zyn, en schitteren; zo dat zy ook zonder de minste hoop en opzigt op geluk den Mensch volstrekt verbinden (a), en dat de enkele voortreffelykheid der Natuurwetten en het enkel bezef van die voortreffelykheid den Mensch ligtelyk overreedt, om alle andere en uiterlyke beweegredenen te verwerpen (b): ja, dat iedere deugd zo veel voortreffelyker is, als alle hoop en uitzigt op beloning meer verworpen wordt, welker verlangen de glans der deugd zeer verduistert. *Indien men aan ene voortreffelyke daad, zegt hy, denkt, van alle voordeel of nut, zo wel in dit als in 't toekomende leven, ontbloot; indien zig iets aan onze ziel vertoont, tegen de verlokzelen der wellust, of ook regelregt tegen de beweegredenen van den nood, met moeite, uit*

groot-

(a) *Krit. der Reine Vernunft. S. 835.*

(b) *Metaph. der Sitten. S. 33.*

grootheid, kragt en standvastigen moed van ene verhevene ziel, volbragt; dat overtreft ver alle andere daden, welken slegts de hoop op een aanstaand geluk aanpryst. Dan wenscht een iegelyk stilzwygende by zig zelve, dat hy ook zelve nog ten enigen tyd eens ene diergelyke voortreffelyke daad moge kunnen betragten (a). KANT schryft ook aan ieder mensch zo groot een gevoel toe van die eigene luster, door welke alle deugdzame daden uitblinken, dat hy het navolgend grondbeginzel, of eerste zedelyke wet voorschryft: *Handel volgens dien regel, welke gy zelve te gelyk zoudt kunnen willen of wenschen, dat ene algemene wet ware (b)*: en een weinig daar na: *Handel op die wyze, als of die handelwyze van u, door uwen wil, eens ene algemene natuurwet zoude zyn.*

Maar die zelfde KANT leert nogthans elders, dat het geluk met de eerbied, en de betragting der Natuurwetten noodzakelyk verbonden is, en dat het hoogste goed in een schuldeloos leven gelegen is; dat, alhoewel die onschuld alleen den Mensch waardig maakt om gelukkig te zyn, de gemoederen der Menschen nogthans door zo vele begeertens en afkeer en zo vele verlokzelen der wellust beroerd en geslingerd worden, dat zy de natuurwetten wel goedkeuren,

(a) *Metaph. der Sitten.* S. 33. in de Aantek.

(b) Aldaar S. 52.

ren, derzelve voortreffelykheid en luister bewonderen; maar des niet te meer bewogen worden tot gehoorzaamheid aan dezelve, ten zy zy vooraf van deze twe zaken overreed zyn; voor eerst, dat 'er een God is; en ten anderen, dat 'er straffen van euvel daden en beloningen van deugd en eerlyke bedryven voor den Mensch in een ander leven te wagten zyn. En deze twe stellingen, welken KANT zeer bezwaarlyk agt te bewyzen, vordert hy dan, dat hem vooraf, als twe geëischte zaken (postulata), worden toegestaan (a).

Alhoewel nu alle deze stellingen welligt iemand zullen toefchynen, niet geheel en al met elkanderen onderling te stroken; zo blykt nogthans uit het gezegde, en uit het bygebragt grondbeginzel van KANT, dat deze wysgeer dat grondbeginzel afleidt van den eigen luister der Deugd zelve, welke een iegelyk gevoelt, goedkeurt en bewondert, en dat hy dus ook tot een ZEDELYK GEVOEL zynen toevlugt neemt, welks voor- en nadelen wy te voren hebben opengelegd. Daar en boven wil KANT, dat wy zodanigen regel volgen, welken wy kunnen wenschen, dat alle Menschen volgden en even als of die ene algemene wet ware. Maar ik wenschte dan wel te weten, welke kragt en uitwerking dit grondbeginzel zal of kan hebben, indien 'er eens een goedig mensch is, wiens oordeel en geweten dwaalt. Waar uit zal zodanig

ie-

(a) *Krit. der Reine Vernunft. S. 837.*

iemant weten en besliffen of hy dwaalt of niet? Die volkeren, welken **SEXTUS EMPIRICUS** verhaalt (a), dat het betamelyk agtten, menschen te offeren; zyne ouders na enen festigjarigen ouderdom te doden, enz. welken regel, bid ik, zullen die wenschen, dat alle Menschen als ene algemene wet mogten volgen? Velen, ja zeer velen dier eenvoudige lieden, die wel eer uit een dom en schandelyk bygeloof de zogenaamde heilige kruisvaarten ondernamen, en de onregtvaardigste oorlogen voerden, zouden die niet ligtelyk gewenscht hebben, dat ten minsten in gelyke omstandigheden alle Christenen het zelfde deden? Zyn 'er dan gene Menschen geweest, die waanden voortreffelyk te handelen, als zy hunnen Godsdienst aan anderen ook tegen wil en dank, en met geweld van wapenen opdrongen? En welken regel zullen dan dusdanige menschen kunnen wenschen, dat ook anderen in 't algemeen betragtten? En zodanige wensch, welke kragt, welke voortreffelykheid kan die hebben? Waarlyk, wy zien in 't geheel niet, hoe het mogelyk zoude zyn, die twyffelagtige vragen, welke **CICERO** in zyn III. Boek *over de Pligten*, Hoofdst. 23-25 voordraagt, uit het Kantiaansch grondbeginzel, of uit de daar uit afgeleide voorstellen te besliffen.

Ik vermoede niet, dat ik, in 't ontvouwen dezer

Kan-

(a) *Pyrrhonian, Hypotypos. Lib. III. cap. 24.*

Kantiaansche leerstelling, my grotelyks zal vergist hebben. Dog, indien my de duisterheid van zyne wysgeerte (want die duisterheid wordt algemeen erkend en door de Hollandfche Maatschappy zelve niet ontvynst) in dien dan dezelve my evenwel hier of daar mogt misleid hebben, dan kan en mag die duisterheid zelve myne verschoning zyn, en my van alle beschuldiging van onberadenheid vry pleiten.

Eindelyk, in dezen drom van Wysgeren, welker gevoelens omtrend de eerste grondstellingen der Zedeleer wy ter toetse brengen, zie daar ook nog enigen, die ons te gemoet lopen, aanhouden, en, byna met ene zekere houding van een vernederend medelyden, ons belaggende, aldus toeroepen: Wat vermoeit gy lieden U en tobt zo zeer, ô goede zukkelaars! Ene zaak, van zig zelve zo klaar, als het zonnelyk, en die enen ieder in 't oog loopt, bekommert U? Gy pynigt U dan zo zeer, om grondbeginzelen van pligten en het waar geluk te vinden? Arme menschjens, hoort ons, (roept 'er een uit den hoop, zyne stem boven anderen verheffende,) hoort naar ons, en gy zult ras enen open en effen' weg, langs welken men dit leven moet leiden, voor uwe ogen gebaad zien! Wy, wy hebben een eenvoudig voorschrift; ons grondbeginzel is het enigste en ware; aan 't welk zo gy maar het oor wilt lenen, dan zyt gy behouden en behoed voor alle gevaar van te dwalen. Volgt dan deze ene korte en eenvoudige-grondles: **ZOEKT ZELVE UW GELUK!**

GELUK! Wat is, vragen wy u lieden, wat is tog
 meer waaragtig, wat is duidelyker, wat eenvoudiger
 en meer overeenkomstig met onze natuur? — O ja,
 waarlyk, dit schynt zo; maar gy, wie gy ook zyt,
 die ons dus toeroept, en vermaant, gy schryft ons dat
 geen voor, 't welk wy zelve ook zo hartelyk, zo
 vieriglyk begeren, dat wy niet anders kunnen, dan
 het zelfde ten hoogsten te verlangen. Dus, gy noopt
 ons aan, om te gaan, daar wy al reeds van zelve
 lopen. Maar, wy bidden u, hoor gy zelve nu eens
 naar ons. Het is hier niet genoeg voord te gaan, zo
 lang men niet weet, welken weg men moet bewan-
 delen. Derhalven, ô goede vriend! gy, die zo gere-
 delyk onze leermeester op het pad van dit leven wilt
 zyn; zyt gy ook teffens onze gids en leidsman, en
 roep ons niet flegts toe: *zoekt naar uw geluk; gaat
 naar uw geluk;* maar wys ons dien weg aan, welke
 ons tot het waar geluk moet brengen. Doe dan niet
 even als ene Geneesheer, welke van enen zieken ge-
 raadpleegd, hem met dit voorschift zou weg zenden:
zoek uwe gezondheid! Maar geef gy zelve veel eer ene
 of enige grondstellingen op, welke vrugtbaar genoeg
 zyn, om zulke voorschriften en zedelesfen voort te bren-
 gen, die in zo vele stormen en beroeringen, in zo vele
 slingeringen van het schip onzes levens, ons de klippen
 aanwyzen, welken wy moeten vermyden, en die ons
 leren, onzen gehelen levensstogt zo te bestieren, dat
 wy

dat wy in de behouden haven van het waar geluk aanlanden.

Derhalven, in zo groot en zo velerlye verschil en dobbering van gevoelens en onwisse leerstellingen, laten wy dien weg, welke onvoldoende was om zekere en vaste grondslagen voor de voortreffelyke Zedeleer te vinden en te leggen, verlaten; en laten wy liever in de menschelyke natuur zelve, in onze ziel, als 't ware, intreden, om daar de verscholene eerste zaden van waarheid, deugd en alle menschelyke kennis op te sporen. Daar zullen wy mogelyk de eerste grondbeginzels en grondwaarheden, gelyk van alle andere wetenschappen, zo ook der zedekunde, kunnen ontdekken.

III. HOOFDSTUK.

Over de Menschelyke Natuur; en welke Eerste en Algemene Grondstellingen der Zedekunde, uit die Natuur, voordyloeijen.

De eerste grondwaarheden, welken in de Menschelyke ziel waarlyk huisvesten, en als bedolven liggen, wor-

worden op tweederlye wyze opgespoord en ontdekt. Voor eerst, men beschouwt, het geen in het dagelyks leven voorvalt; men bemerkt deszelfs veranderingen, verwisfelingen, allerlye byzondere daden en bedryven der Menschen, de byzondere (a) zaken en derzelver uitwerkingen; met één woord, al wat ons onder het oog valt; en van deze byzondere zaken klimmen wy dan op tot algemene, en meer algemene, tot dat wy eindelijk aan de eerste beginzelen komen: dat is, wy beginnen van de *Zintuigen*, en gaan voort tot de *Reden*: welke leerwyze de meeste Wysgeren de ontbindende of *Analytische* (b); dog de beroemde WYTTENBACH, mogelyk meer overeenkomstig met het gebruik der Ouden, de zamenstellende of *Synthetische* Leerwyze genaamd heeft (c); en deze is de leerwyze, welke ARISTOTELES gezegd wordt byzonderlyk te hebben gevolgd en aanprezen (d). De andere Leerwyze is, waar door wy aanvangen, met allereerst onzen aandacht tot ons zelve te wenden; en met allen ingespannen aandacht onze ziel doorzoeken en

en

(a) *Individuele*,

(b) 's GRAVESANDE *Inleid. tot de Wysgeerte* II. B. De Redeneerk. 33 en 36 Hoofdst. ERNEST. *Init. Doctr. Solid.* Proleg. §. 32 et 33.

(c) DAN. WYTTENBACH *Logic.* Part. III. cap. I. §. 3.

(d) FACCIOLAT *Rudim. Logic.* pag. 12, aangehaald door WYTTENBACH.

en de daar in schuilende vermogens opsporen, om alzo enige eerste beginzels, enige grondwaarheden der menschelyke kennis te ontdekken: welken eens gevonden zynde, vangen wy van die grondbeginzelen eerst aan, en dalen langzaam en als by trappen af, tot dat wy tot de zintuigen, of de byzondere zaken komen. Deze wordt doorgaans de *Methodus Synthetica*, of zamenstellende Leerwyze; maar van WYTTENBACH de *Methodus Analytica*, of ontbindende Leerwyze geaamd. Aan deze Leerwyze gaf PLATO den voorrang, en zy is zeer geschikt voor verkryging van kennis en wetenschap. Wy zullen dan ook hier ter plaatse deze leertrant volgen.

Om dan de eerste grondbeginzelen der Menschelyke verpligting, om de bron, uit welke alle voorschriften van gedrag, alle regels van levensbestier, alle wetten der natuur voordvloeijen, te vinden, moeten wy met onze aandacht tot ons zelve inkeren, ons wezen en onze natuur oplettend beschouwen, en niet slegts het een of ander gedeelte van die natuur, niet alleen het een of ander inwendig gevoel of bezef, maar die gehele natuur, voor zo veel ons doelwit vereischt, met alle aandacht nasporen en naarstiglyk overwegen. Dan alleen kunnen wy die eerste bewegingen en aandoeeningen, die eerste neigingen en afkeer, die eerste verlangens der natuur, die eerste beginzels van kennis ontdekken, die, als 't ware, de vonkjen zyn, aan welken alleen de Wysgeerte al haar licht ontfleekt.

Dan

Dan eerst zullen wy enen veiligen weg kunnen inslaan en het gevaar vermeiden der ydele dromen, die onze wetenschap zo lang verward hebben; dan eerst zullen wy kunnen voordwandelen volgens dien leidraad, welken ons uit het doolhof van misvattingen en dwaalingen kan verlossen en tot de ware en ryke bronnen brengen, uit welken de eerste zedelyke grondwaarheden, en de daar uit vervolgens afgeleide pligten moeten voordvloeijen. *Te regt dan, zegt CICERO, hebben de agtbaarste Wysgeren den grondslag van het hoogste goed in de Natuur gezogt, en geoordeeld, dat de neigingen en verlangens van de met die natuur overeenkomende zaken, aan alle wezens zyn ingeschapen, welken onder die aanbeveling der natuur bevat zyn (a).* En deze is die leerwyze, welke de doorschrandere CICERO in alle zyne uitmuntende Geschriften, zo wel over de welsprekendheid als over de wysgeerte, standvastig gevolgd heeft (b), in welken hy alle zyne leerstellingen, regels en lesfen, en vooral de grondbeginzels van die lesfen en voorschriften, alleen van de Menschelyke Natuur ontleent, en, om zo veel naauwkeuriger die ware, die eenvoudige, die nog zuivere en onbedorven natuur te leren kennen,

zig;

(a) Lib. V. *De Finib* cap. II.

(b) In *Libris Academicar. et Tusculanar. Quaestion. De Natura Deor. De Finibus Bonor et Mal. De Officiis. De Orat. &c.*

zig, zo als hy zelve zegt, tot de wieg, tot de kindertjens, begeeft, in welken hy oordeelt, dat, even als in enen spiegel, die oorsprongelyke natuur het best kan aanschouwd worden (a). Wy zullen dan de voetstappen van zo groot enen leidsman volgen, en, om aan de woorden meer sierlykheid, aan de leerstellingen meer gezags, en aan de bewyzen meer kragts by te zetten, zullen wy de eigene woorden van die leidsman zelve menigvuldiglyk bybrengen. En dit betoog zal zo veel minder aan enige berisping kunnen onderhevig zyn, als die eerste gevoelens en bezeffen, die eerste vonkjens van kennis, niet anders dan door de aandagtige beschouwing van onze ziel door ons zelve, of door de getuigenissen van andere voortreffelyke Wysgeren, die de menschelyke natuur met meerder en opzetteliker oplettendheid hebben nagegaan, kunnen bewezen worden.

Gewisfelyk, de Menschelyke Natuur heeft hare waarde en uitstekende voortreffelykheid. Niet alleen

heeft

(a) „ Les principes de Morale ne peuvent être fondés que sur la nature de l'homme et sur ses relations. Lorsqu'on recherche les bases, sur les quelles la Morale repose, on doit employer tous les moyens possibles de connoître l'agent et les effets des actions, aux quelles on veut prescrire des règles.” *PREVOTS sur les Methodes d'enseigner la morale. Nouv. Memoir. de l'Academ. Roy. de Berlin 1780. pag. 414. 415.*

heeft de Mensch zyne uiterlyke zintuigen als wagers en aankondigers van het geen buiten den Mensch is en voorvalt, niet alleen heeft hy bekwame ledematen, door welke hy zig beweegt, en zig vele nooddrufften, gemakken en geneugtens dezès levens verzorgt; maar vooral is de kragt en 't vermogen der Menschelyke ziel opmerking en bewondering waardig: Want zodra wy derzelve binnenste schuilhoeken doorzoeken, dan ontdekken wy in dezelve vele inwendige gevoelens, vele eerste ingeprente of ingefchapene denkbeelden, of vonkjens van kennis, vele eerste grondwaarheden, die de beginzelen van allerlye kennis en wetenschap, en de grondslagen van alle konsten zyn. Want voor eerst, zodra onze ziel hare fcherpzinnige aandagt tot zig zelve keert, dan ontwaart zy dadelyk, van zelve en zonder de minste hulp van uitwendige zintuigen, en zonder den geringften dienst van enige andere denkbeelden, dat zy denkt, dat zy vele zaken bezeft, dat veel in de ziel omgaat, veel gedagt, vergeleken, beoordeeld, goedgekeurd, verlangd en verworpen wordt: van al het welk een iegelyk zig zo zeer bewust is, dat hy veel eer zig zelve kan verlaten, dan zulks niet te ontwaren. Ten anderen, ons verftand bezeft vele waarheden, welker duidelykheid en ligt den Mensch zo kragtig aandoet en treft, dat, zodra hy zig dezelve maar voorftelt, hy terftond genoodzaakt is, die toeteftemmen, in zo ver, dat geen goud, gene beloning, hoe groot ook, hem aan die waarheden kan doen twyffelen,

veel minder dezelve doen ontkennen; en al wie het tegendeel zou onderstaan te beweren, niet het minste gehoor zou kunnen verwerven. Tot deze foort van waarheden breng ik de navolgende stellingen, als zo vele voorbeelden, te weten: Dat iets niet kan te gelyk zyn en niet zyn; dat ene zaak onmogelyk zig zelve kan voortbrengen; dat alle oorzaak eerder is, dan haar gewrogt; dat het geen niet is, ook niets kan voortbrengen; dat zodanige dingen, die aan ene derde gelyk zyn, ook gelyk zyn met elkanderen; dat die dingen, welken aan andere gelyke dingen gelyk zyn, ook onderling gelyk zyn; dat het geheel groter dan zyn deel, en het deel kleiner dan zyn geheel is; dat gelyke getallen by gelyken gevoegd, gelyke fommen; en ongelyken, by gelyken gevoegd, ongelyke fommen uitmaken; dat tusfchen twe punten niet dan ene regte lyn kan tusfchen liggen; dat tusfchen twe punten de regte lyn de kortfte is; dat twe regte lynen gene plaats omvatten; en meer diergelyke grondstellingen, welken of tot de wezenkunde (ontologie,) of tot de wiskunde behoren, en welken het niet nodig is, hier allen op te halen. Wel van ene andere foort, maar niet minder blykbaar, zyn ook deze grondwaarheden; dat het beter is, dat het geringere, dan dat het voortreffelyke, het onwaardige, dan het waardige verloren ga; en, wanneer meer zaken met elkanderen gelyk zyn in waarde, dat dan liever weinigen, dan dat velen gemischt worden; dat de delen zonder het geheel niet kunnen be-

houden

houden worden; dat het geheel eerder een deel, dan het deel het geheel kan ontberen (a). Onder dusdanige, van zig zelve blykbare, waarheden, zou ik ook gaarne tellen, dat een ieder mensch, zodra hy aandagtig op zig zelve let, dadelyk gevoelt, dat hy een zwak en onvermogen wezen is, 't welk van ene grotere oorzaak, hoedanig die dan ook zyn moge, afhangt: uit welk gevoel de vrees en angstvalligheid van kinderen, vooral in eenzaamheid, of in duisternis, oorspronkelijk, en vaak zo vermogende is, dat velen, ook in gevorderde jaren, die angstvalligheid niet kunnen overwinnen.

Deze en diergelyke beginzels, gevoelens en eerste aanblikken van kennis huisvesten dan in groot getal in 's menschen ziel, en worden van allen door ene inwendige kragt en vermogen zo sterk ontwaard, bezeld, gevoeld en erkend, dat al wie ze ontkent of in twyffel trekt, voor enen halfarrigen tegenstrever of voor enen onnozelaar gehouden wordt. Dit zyn de zaden van alle kennis, zo als CICERO, en ook SENECA (b), doorgaands die noemen; dit zyn die kleine

(a) Het komt hier op enige voorbeelden, welken mogelyk iemant gene onbewysbare, gene eerste, maar betoogbare waarheden zou agten, niet aan. 't Is hier genoeg, dat 'er verscheidene onbetoogbare waarheden in onze ziel huisvesten.

(b) Epist. 120.

kleine vonkjens, van welken, door de hand der Natuur zelve in onze ziel geplant, met behulp der Ondervinding en der Reden, de Reken-, de Meet-, de Natuur- en de Redeneerkunde, en alle andere konsten en wetenschappen, zyn geboren en voortgebracht, en om welken mogelyk de Mensch aan PLATO toescheen niet zo zeer te leren, als veel meer zig flegts maar te herinneren. En deze oorsprongelyke bezeffen, of, (wil men liever) de gelykenende afbeeldzels van deze bezeffen, treft men ook in de dieren aan. Wie weet niet, hoe konstig de spinnen hunne netten weven en op de bekwaamste gelegenheden uitspannen, om vliegjens en muggen te vangen? Wie staat niet verbaast over den yver en vlyt der mieren? Over het vernuft en beleid der Byen? Welker voorzorg, konst en pryzelyke arbeid de digter VIRGILIUS zo voortreffelyk ontvouwt (a)? Of wie zal ontkennen, dat zo vernuftige werkzaamheid, de opgenoemde of diergelyke eerste en algemene ingeprinte beginzels tot hare oorzaak en grondslag heeft?

En deze opgenoemde voorbeelden behooren meest al tot de beschouwing. Overwegen wy dan nu meer opzettelyk die beginzelen, welke den Mensch tot verlangen of verwerpen, tot begeren of tot vlieden,

no-

(a) *Georgic. Lib. IV. vs. 148. vs. 218.*

nopen, en even daar door hem in werking brengen, want dezen zyn met ons voorgesteld oogmerk naauwer verknogt.

I. V O O R E E R S T dan ; de Mensch gevoelt niet alleen, dat hy aanwezig is; maar even gelyk aan alle andere Dieren, zo is aan den Mensch ook dit gevoel ten hoogften aangenaam, en niets begeert hy meer, dan zulks te blyven gevoelen. Hy schuwt dus zynen ondergang en schrikt voor gene zaak meer, dan voor de dood, welke hem als ene ontbinding der natuur voorkomt. Dog de Mensch begeert niet alleenlyk te zyn, maar teffens op de genoegelykste wyze te zyn, en niemand is 'er, wien het onverschillig zou kunnen zyn, op hoedanige wyze hy aanwezig ware en zig bevond aangedaan. Een iegelyk is dus voor al aan zig zelve dierbaar; hy bemint zig; hy bemint alle zyne delen; hy keert niet alleen alle gevaren en beledigingen af, zig tegen de aanvallen van enen iegelyk vyand verdedigende; maar hy is ook yverig daarop uit, dat hy zig alle nodige middelen tot onderhoud, gemak en geneugten dezes levens verschaffe, en alle schadens en nadelen ontwyke.

Maar laten wy dit gewigtig onderwerp, welk wy slegts even hebben aangeroord, nog met enige schone gezegdens en plaatsfen van den wyzen CICERO slaven en verfraaijen. *Alle gedierte*, zegt hy (a), *bemint zig, en zodra het*
maar

(a) Lib. V. *De Finib.* cap. 9. et 10.

maar geboren is , zoekt het zig al te behouden , aangezien de Natuur aan 't zelve deze eerste drift tot bescherming van zyn leven heeft ingeprent. Verders leert hy: dat een iegelyk wezen de behoeder en behouder van zig zelve is , en zig als een hoofdoogmerk en uiterst doeleinde voorstelt , om zig zelve te behouden in dien wenschelyksten stand , als met zyne natuur overeenkomt. En in het 1ode Hoof stuk zegt hy nog: Hoe zou men kunnen denken of zig verbeelden , dat 'er enig Dier zou kunnen gevonden worden , 't welk zig zelve zou haten? Dan zouden zig de allertegenstrydigste zaken verenigen. — Want ook zelfs al zyn 'er zommige Menschen , die of door den strij , of door andere heilloze middelen den dood zoeken , — zy zyn daarom geen Vyanden van zig zelve , maar dezen worden door snert gedrongen , anderen door begeerlykheid genoopt ; velen door gramschap vervoerd ; en wanneer zy ook willens en wetens in hun verderf lopen , dan verbeelden zy zig nog het beste te kiezen. — — Derhalven , zo dikwyls men zegt , dat iemand zig zelve nadeel toebrengt , dat hy zig zelve tot een vyand , tot verderf is , ja dat hy het leven schuwt ; ook dan zelfs behoort men te begrypen , dat 'er enige oorzaak onderschuilt , waar uit deze waarheid kan worden opgemaakt , dat een iegelyk zig zelve dierbaar is (a).

En

(a) Zie CICERO Lib. II. *De Finib.* c. 35. Lib. III. cap. 5.
Lib.

En deze zugt , door welke een iegelyk zig zelveu boven al bemint ; werkt zo wel omtrend het lichaam , als omtrend de ziel. Want *voor eerst* , de Menschen verlangen den welstand van hun geheel lichaam , van deszelfs leden en zintuigen , in zo ver , dat , zo dra iets in de ledematen verzwakt , verdraaid of verminkt is , zy dat begeren te genezen , en , om die genezing , veel last , moeite en smert doorstaan ; of , indien enig deel van 't lichaam bloed en leven begint te ontberen , of geheel niet meer kan genezen worden ; of , indien het ook , door kanker of ander bederf ontstoken , de overige ledematen benadeelt , of ook het geheel leven met gevaar bedreigt ; dan geven zy zodanig lid aan het staal van den Heelmeester over , om , zelfs met het doorstaan van de felste pynen , te worden afgezet , om daar door ten minsten het overig lichaam en leven te behouden (a).

Ten anderen , in de menschelyke ziel is ook door de Natuur ene sterke drift tot kennis ingeprent , waar door niets voor den Mensch aangener is , dan het ligt der waarheid (b) : welke zugt en weetgierigheid reeds in de kindertjens zo groot uitblinkt , dat zy veel

vra-

Lib. V. cap. 9—13. Lib. I. *De Offic.* cap. 4. POPE *Essai on Man* Ep. III. vs. 269—283.

(a) CICERO Lib. V. *De Finib.* cap. 17.

(b) Zie CICERO *Acad. Quaest.* Lib. IV. cap. 10 et 41. et Lib. V. *De Finib.* cap. 18.

vragen , dat zy zig verheugen iets te weten , en naauwlyks door slagen kunnen wederhouden worden van 't betasten , beschouwen en doorsnuffelen van onbekende voorwerpen. Met de toeneming der jaren groeit deze weetlust zo zeer aan , dat 'er weinige menschen van zulke onbeschaafde zeden en zo verhard tegen de neigingen der Natuur zelve worden gevonden , dat zy van wetenswaardige zaken geheel zouden afkerig zyn (a). *Die in vernuftige oeffeningen van geest en in konsten vermaak scheppen , ziet men die niet en gezondheid en goederen opofferen , en alles doorstaan , enkel door zugt tot kennis en wetenschap ingenomen , en zelfs met de grootste moeite en zorgen dat genoeg kopen , 't welk zy uit het verkrygen van kennis genieten ? Zo spreekt CICERO ergens (b) , en hy voegt 'er by: Welke ene drift tot wetenschap meent gy , dat Archimedes bezielde , die , terwyl hy in 't stof met aandacht enige meetkundige figuren maakte , niet eens bemerkte , dat de vyand de stad hadt ingenomen ? Hoe was het groot vernuft van Aristoxenes steeds bezig in de zangkunde ? Met welk ene yver heeft Aristophanes zynen leeftyd in de wetenschappen doorgebracht ? Wat zal ik van Pythagoras , van Plato , of Democritus zeggen ? Welken , uit leerszugt en weetgierigheid , de uiterste grenzen des aardbodems*

(a) CICERO Lib. III. *De Finib.* cap. 11.

(b) ——— Lib. V. ——— cap. 18 et 19.

bodems hebben bezogt. Die dit niet bezeffen, die hebben nimmer iets wetenswaardigs bemint. Eindelyk merkt die zelfde Wysgeer aan: Vragen wy dan ons zelve maar eens, hoe de loop der fterren, en de befchouwingen der Hemelfche Lichamen en de kennis van alle die zaken, welken in de natuur verborgen liggen, ons aandoen en verrukken? en wat daar verders beredeneerd wordt. Derhalven in de natuur zelve van onze ziel, en in de zaken die geleerd en gekend worden, zyn fterke aanlokzelen gelegen, die ons tot onderzoek en kennis nopen, zo dat de befchaving van den geest door wyze mannen te regt voor een noodzakelyk voedzel en fpyf der menfchelykheid is gehouden.

En deze zelfde kragt van de ziel is oorzaak, dat de Mensch doorgaans iets wil doen en verrigten, en op generlye wyze ene blyvende werkeloosheid kan doorftaan, maar tot de afwifeling van ftifte en bezigheid zo geneigd is, dat hy met genoeg van rust tot arbeid, en wederom van arbeid tot rust overgaat. Zo zien wy, dat ook de kinderen niet kunnen ftill zyn, maar met allerlye fpelen of bezigheden zig vermaken: welke werkluft met den voordgang des levens zo toeneemt, dat men, om maar wat te doen te hebben en te verrigten, zig de grootfte zorgen, kommer en nagtwaken getroost (a). En deze drift om te kunnen

ver-

(a) CICERO Lib. V. *De Finib.* cap. 19 et 20.

verrigten, wat wy goedvinden en wat ons het aangenaamst is, verwekt in ons de sterkste zucht tot Vryheid, welker inbinding en beknelling ons geweldig drukt. Want het is den Mensch geenzins onverschillig, wat hy doet; en het verdriet hem ten hoogsten, niet dat geen te kunnen doen, 't welk hy het meeste verlangt. Hoe alle deze neigingen der Natuur, van kleine beginzels ontloken, voordgaan, met ons opgroeijen en toenemen, dit drukt CICERO (a) voortreffelyk uit in ene sckone plaats, welke ik my niet kan wederhouden, hier woordelyk by te brengen. *De kleine wigtjens liggen na hunne geboorte, even als of zy geheel zonder ziel en leven waren. Maar hebben zy wat kragt gekregen, dan beginnen zy het vermogen der ziel te gebruiken, als mede hunne zintuigen; doen moeite om zig op te rigten, en bewegen hunne handen: zy kennen ook die genen, die hun opkweken. Vervolgens vermaken zy zig met hunne tydgenoten, komen gaarne met die by één, en spelen met hen: zy scheppen ook genoeg in het aanhoren van vertelzels; en, met het geen zy mischen kunnen, willen zy gaarne anderen begunstigen; zy merken vlytig op, al wat in huis omgaat, en beginnen ook zelve wat op te stellen en te leren; zyn nieuwsgierig, om de namen te weten van hen, die zy zien: en in welke zaken*

zy

(b) CICERO Lib. V. De Finib. cap. 15.

zy met hunne makkers kampen, zo zy die overwinnen, dan springen zy van blydschap; maar worden zy overwonnen, dan zyn zy bedeeft en neerslagtig.

Van al het geen wy aldus over de natuur van den Mensch, en die zugt, waar door een ieder zig zelve bemint en tragt te behouden, hebben opgemerkt, bygebragt en beredeneerd, moet dit een wettig gevolg en besluit zyn: Dat de Menschen van natuur genoopt worden, om hun lichaam, en deszelfs delen en ledematen te bewaren en hunnen geest met kennis van wetenswaardige zaken te verryken; om hun leven te behoeden en te beschermen, en het zelve in dier voege te leiden, dat zy nog het noodzakelyke, nog het nuttige, nog het aangename misfchen; maar, zo veel mogelyk is, het genot hebben van allerlye goederen voor ziel en lichaam (a).

Uit deze Menschelyke Natuur, welke ontkend of weggenomen wordende, terftond de Mensch zelve moet verdwynen; volgt dan noodzakelyk deze eerste wet, dit eerste voorschrift, en dus deze eerste grondstet-

(a) Dit één gedeelte der Menschelyke Natuur, maar niet die Natuur in haar geheel, hebben die Wysgeren in aanschouwen genomen, welken de Eigenliefde, de zugt tot geluk, tot enen grondslag der Zedeleer stelden. Dit is ook de mislag van CAMPBELL *Enquiry into the original of Moral Virtue*. Lond. 1734.

stelling, welke met die Menschelyke Natuur volmaakt overeenstemt, namelyk:

„ Dat een iegelyk Mensch van natuur verplicht is,
 „ om zyn lichaam, en deszelfs delen en leden; om
 „ zynen geest en geheel zynen staat en stand, te be-
 „ hoeden en te bewaren, op dat hy, zo veel moge-
 „ lyk is, een gelukkigst leven, tot het welk hy van
 „ natuur geneigd is, moge leiden: En dat hy dus
 „ verplicht is tot al dat geen, het welk dit Eerste en
 „ Algemeen voorschrift medebrenkt, en uit dit grond-
 „ beginzel noodzakelyk volgt (a).”

De kragt, het gewigt en de noodzakelykheid van deze Hoofdwet, van dit Zedelyk Grondbeginzel, moet enen iegelyk van zelve en ten duidelyksten in 't oog lopen. Want wy hebben hier niets te doen met hen, die aan alles twyffelen (b); en 't zou ook overbodig zyn, hier te herhalen, 't geen wy, wegens de wis-

kun-

(a) Al dat geen, 't welk met deze natuurlyke zugt van den Mensch overeenstemt, wordt *nuttig* of *heilzaam* genaamd, waar van CICERO III. B. *van de Pligten* 28 Hoofdst. aldus spreekt: „ Want wy allen begeren nut en voordeel, en worden daar toe sterk genoopt, en kunnen ook niet anders, dan zulks verlangen: want wie zou 'er kunnen zyn, die zyn nut en heil zou willen ontvlugten? of liever, wie is 'er, die het zelve niet vuriglyk najaagt.”

(b) *Sceptici.*

kundige zekerheid te voren gezegd hebben (a). Dus wordt men dan tot een van beiden genoodzaakt, of om die natuur van den Mensch, welke wy geschetst hebben, geheel en al te ontkennen, 't geen waarlyk de dwaasheid zelve zoude zyn; of om deze wet en regel, welke uit die natuur, uit die gevoelens, en allereerste natuurdriften der Menschen, uit die eerste beginzels en neigingen van hunne ziel, onmiddelyk voodrvloeit, te erkennen, en als ene Eerste, wezenlyke en onbetwistbare Natuurwet aan te nemen. En ik kan niet vermoeden of dugten, dat mogelyk iemand nu nog zou aandringen, dat nu wel bewezen is, dat de Mensch tot bewaring en behoud van zyn lichaam, van zynen geest, van zyn leven volgens die Eerste Natuurwet verbonden is; maar dat nu nog niet blykt, welke die zaken en middelen zyn, die daar toe dienen, en die pligtsbetragting vervullen. Immers, de beslissing, wat eigenlyk tot bekwaam voedsel voor ons lichaam, tot behoud en verbetering der gezondheid en tot verryking van den geest met nuttige en wetenswaardige zaken, kan strekken; dit behoort eigenlyk niet tot de Zedekunde, maar of tot de dagelyksche ondervinding, of tot de Natuur- en Geneeskunde; en, wat de ziel aangaat, tot de Redeneerkunde, en andere Wetenschappen. Want, gelyk wy reeds boven opmerkten, hoe zeer het ene uitge-
maakte

(a) Zie I. Deel. I. Hoofdst. bl. 33—38.

maakte zaak is, dat tot genezing van de ene of andere ziekte verkoelende middelen nodig zyn; zo is het nog ene andere zaak en andere wetenschap, welke dan die kruiden, vrugten en diergelyke zaken zyn, die zodanige verkoelende kracht hebben.

De voorgemelde regel zy dan de eerste wet, het Eerste voorschrift, het waar grondbeginzel, uit het welk niet alle pligten der Menschen, maar wel degelyk die pligten, welken een iegelyk omtrend zig zelve moet betragten, voordvloeijen.

II. TEN TWEDEN; een Mensch bemint niet alleen zig zelve; maar hem is daar te boven ene zeer vermogende goedwilligheid jegens anderen ingeschapen, zo dat hy niet alleen over zyn eigen geluk en heil zig verheugt, en over zyne eigen rampen en onheilen treurt, maar ook in de geneugten en 't verdriet, in 't geluk en de ellende van anderen deel neemt; dat hy met de wenende weent, en met den blyden zig verblydt (a); ja, dat hy van alle smert, ook zelfs van het lyden van redeloze dieren, een afkeer heeft (b).

Dit

(a) *Ut ridentibus arident, ita flentibus afflent Humani vultus.* HORATIUS.

(b) „J'y crois (dans l'ame humaine) appercevoir deux principes anterieur à la raison, dont l'un nous interesse à nous mêmes; et l'autre nous inspire une repugnance naturelle à voir perir ou souffrir tout être sensible et principalement nos semblables.” ROUSSEAU *Disc. sur l'Orig. de l'Inegal.* Pref. pag. XXXI. Waar uit te gelyk blykbaar is, hoe zeer het

Dit gevoel brengt den Mensch, als 't ware, uit zig zelve in anderen over (a), zo dat hy zig enigzins op die zelfde wyze voelt aangedaan, als zy aangedaan zyn. Hierom is het voor een onverdorven hart zo genoegelyk, anderen gelukkig te zien, maar voor al het grootst genoeg, zelve ook anderen gelukkig te hebben gemaakt (b). *De Menschen*, zegt de

het tegen de natuur strydt, ook zelfs de beesten, zonder noodzake; te kwellen of te pynigen. Daar was dan weinig reden voor de Wysgeren, om aan de pligten jegens de reedloze Dieren en het grondbeginzel van die pligten te twyffelen.

(a) „ Mais lorsque l'être actif est doué du principe moral, „ qui le transporte, pour ainsi dire, dans d'autres êtres et les „ fait sentir, souffrir et jouir pour eux, cette activité acquiert „ un ton de noblesse et de grandeur, proportionné à l'étendue „ et à la délicatesse du principe moral dans cet être.” FRANÇOIS HEMSTERHUIS *Aristée* p. 124. Zie ook TOUSSAINT *De la Commiseration*: Memoir. de l'Acad. Roy. de Berlin 1763. En Vergelyk HUTCHESON *Inquiry into the Origin of our Ideas of Beauty and Virtue* Tom. II. Sect. IV. Art. I. 't Is zo; zonder dit gevoel boden de Menschén zig elkanderen nimmer belangeloze hulp: maar dit *Medegevoel*, of *Medelyden* is alleen niet genoegzaam om alle deugdéstvoord te brengen.

(b) „ C'est ce principe moral, par le quel un individu „ s'identifie en quelque façon avec un autre essence, par le „ quel il sent, ce qu'un autre sent, et qu'il fait se contempler „ soimême pour ainsi dire du centre d'un autre individu. C'est

H

„ de

de fchrandere navorfcher der natuur, CICERO, worden door de natuur zelve gedreven, om hunne medemenschen dienst te bewyzen (a). Van welke zielsaandoening hy vervolgens de eerlykheid, dankbaarheid, edelmoedigheid en andere foortgelyke deugden afleidt, en leert, dat de Uiterfte Willen en laatfte aanbevelingen der ftervende van die zelfde oorzaak zyn voordgefproten. (b)

Hier

„ de la que naisent les sentations de commiferation, de justice, de devoir, de vertu, de vices, et de toutes les
 „ qualités, qui diftinguent l'homme de l'animal, et par le quel
 „ il tient au principe legiflatif de l'univers.” HEMSTERH.
Aristée p. 107.

„ Mais, (zegt ROUSSEAU) quand la force d'une ame
 „ expenfive m'identifie avec mon femblable et que je me
 „ fens, pour ainfi dire, avec lui; c'est pour ne pas fouffrir
 „ que je ne veux pas, qu'il fouffre, je m'interese à lui,
 „ pour l'amour de moi, et la raifon du precepte (d'agir avec
 „ autrui comme nous voulons, qu'on agit avec nous) est
 „ dans la nature elle-même, qui m'infpire le defir de mon
 „ bien être en quelque lieu, que je me fente exifter. D'ou
 „ je conclus, qu'il n'est pas vrai que les preceptes de la loi
 „ naturelle foient fondés fur la raifon feule. Ils ont une bafe
 „ plus folide et plus fure: l'Amour des hommes, derivé de
 „ l'amour de foi est le principe de la justice humaine.” ROUS-
 SEAU *Emil*. Tom. II. p. 243. in Not. Amft. 1762. Zie ook
 zyn *Oeuvr*. Tom. III. p. 92. enz.

(a) Lib. V. *De Finib.* c. 15, et 18—22.

(b) CICERO I. B. *Over de Wetten* 12 Hoofdf.

Hier uit ontstaat vooral die soort van pligten , waar door wy zonder ons nadeel ook aan onbekenden dienst doen , welke pligten C I C E R O *over de Pligten* I. Boek Hoofdstuk getuigt , dat , door den ouden Latynschen Digter E N N I U S in de volgende regels , in één voorbeeld voorgesteld , tot vele andere zaken kunnen worden overgebracht.

Een Mensch , die den dwalende minzaam den weg wylt ,

Die doet , als hy , die met zyn ligt eens anders ligt aansteekt ,

Zo dat hy zelve nog ligt heeft , al heeft hy dat van enen anderen ontstoken.

Door dit één voorbeeld , zegt C I C E R O , wordt genoegzaam geleerd , dat alle dienst , welke zonder enig nadeel kan geschieden , ook zelfs aan enen onbekenden moet bewezen worden. Hier van dan die algemene pligten : niemand van het stromend water af te weren ; toe te staan , dat vuur aan vuur ontstoken worden ; den genen , die overweegt , wat te doen , getrouwen raad te geven enz. Wanneer dan hier nog enige betrekkingen by komen , welken ons met zommige menschen naauwer verbinden , deze betrekkingen vergroten dan noodzakelyk de kragt der Goedhartigheid , welke de overige omstandigheden gelyk

zynde, sterker is tusfchen ouders en kinderen, dan tusfchen broeders en zusters; en, als 't ware, van dien hoogften trap, tot Bloedverwanten, tot Nabestaaenden, tot Vrienden, Buren, Mede-Burgers, en zelfs tot Vreemdelingen afdaalt (a). Maar vaak is dit gevoel van Goedwilligheid zo groot, dat wy niet zelden ook onzen Vyand volvaardig dienst bewyzen. Heeft niet de Romeinsche Burgemeester FABRICIUS den Koning PYRRHUS, die reeds de muren van Rome dreigde, voor het vergif en de trouwloosheid van zynen lyfarts gewaarfchouwd? En PYRRHUS daar en tegen, heeft die niet de krygsgevangene Romeinen, zonder enig losgeld, aan FABRICIUS te ruggezonden (b)? Ja dit gevoel van Goedhartigheid, Lief-

(a) „Alhoewel (zegt CICERO *Over de Vriendschap* H. 9.) „de Goedwilligheid door ontvangene weldaden, door beproefde „geneidheid onswaards; en door gemeenzame verkering zeer „kan toenemen: Zo dra die zaken, by die eerste beweging „onzer ziel tot goedhartigheid, bykomen, dan wordt ene hoge „trap van goedwilligheid geboren.” HUTCHESON vergelykt dus het vermogen van de Goedwilligheid niet onaartig by de aantrekkingskragt der lichaamen, welke even zo op verderen afstand zwakker, op minderen afstand sterker is.

(a) *Nos enim ad sacra Idaea accipienda optimum virum delegimus; nos tutores misimus regibus; nostri Imperatores pro salute patriae sua capita devoverunt; nostri consules regem inimicissimum, moenibus jam approquinantem, monuerunt, a veneno caveret.* CICERO Lib. V. *De Finib.* cap. 22.

Liefde, en van Dankbaarheid, werkt ook omtrend die genen, van welken ons niets dan de herdenking en 't geheugen overig is: dit is oorzaak, dat niemand ligtelyk zyn woord en trouw, welken hy aan enen stervende toezeide, schendt; dat men den naam van zynen overledenen Vriend tegen den leugen van lasteraars nog yverig verdedigt. Hierom worden aan uitstekende Mannen, uit dankbare erkentenis, na hunnen dood, standbeelden of andere wydlustige gedenkten, tot vereeuwiging hunner gedagtenisse, opgerigt. Hierom zyn van alle eeuwen zulke heilige regten den verstorvenen toegekend (a); en van hier dan ook de begravingen der doden, de eerbied en 't ontzag hunner rustplaatsen en andere pligten jegens afgestorvenen, over welken, vooral over derzelver grondslag en reden, de Geleerden zig zo zeer hebben afgesloofd. Zo verkeerd, valsch en onwaar is dan het geroep van hun, die wanen, dat niets meer den Overledenen aangaat, en geen zorg ons langer deswege kan bekommeren (b). Daar en boven werkt ook nog dit gevoel omtrend de Nakomelingen. Dit blykt zo wel uit vele andere zaken, als ook byzonder daaruit, dat niemand ligt, ten zy door ene ongewone boosheid aangezet, of door ene onverwagte dood overrompeld,

ster-

(a) CICERO *Over de Vriendschap*. H. 4.

(b) CICERO *Tuscul. Quaest.* Lib. I. cap. 34 en 44. Vergelyk *De Finib.* Lib. II. c. 31. alwaar hy van Epicurus spreekt.

stervende, by voorbeeld, liever een geheim geneesmiddel, het welk hy bezit, of ten minsten meent te bezitten, zal verzwygen, dan tot hulp en verligting van eens anders smert nalaten; en gebeurt eens het tegendeel, dan wordt dit algemeen afgekeurd en voor iets ontaarts gehouden (a).

Maar niet zelden is deze Goedwilligheid zo vermogende, dat wy anderen, met onze schaden en nadeel, ja ook met onzen gehelen ondergang, tot nut en behoud willen zyn. Wilde Pylades niet voor Orestes sterven? Decius, Codrus, Cocles, hebben die helden zig niet voor hunne Mede-Burgers in enen gewisfen dood of doodsgevaar begeven? Zyn niet vele uitmuntende Mannen in 't srydperk der deugd getreden, en hebben alle de tegenspoeden der Fortuin veragt, om maar andere menschen te behouden? *Gelyk de Stieren voor het jonge vee tegen de leeuwen, met de moedigste drift en heftigste woede sryden; zo worden zy, die in kragten en moed boven anderen uitsleken, gelyk van Hercules en Bachus verhaald wordt, door de natuur zelve aangespoord, om het Menschelyk Geslagt te beschermen (b).*

Indien dan, zo als gezegd is, de Goedwilligheid
ook

(a) *Ik heb geen minder zorg, zegt LAELIUS by CICERO Over de Vriendschap H. 12. op 't einde, hoe het Gemenebest na myne dood zal zyn, dan hoe het nu is.*

(b) *CICERO Lib. III. De Finib, cap. 20.*

ook zelfs den Vyand zoekt wel te doen, hoe groot moet dan niet haar vermogen zyn omtrend dien genen, die zelve uit gevoel van deze deugd my eerst weldeedt; die de genoegens van myn leven heeft vermeerderd; die my myne egtgenote, myne kinders, uit doodsgevaar verlost en wedergaf; die my van 't gevaar van struikrovers, van ene harde slaverny, van de wreedheid van enen bloeddorstigen vyand, gered heeft? Hier uit ontstaat dat gevoel van dankbare erkenenis, welker vermogen zo groot is; dat algemeen niets schadelyker, niets verwerpelyker, niets veragteliker wordt geoordeeld, dan een ondankbaar mensch. Want, hoe zou men de minste goedwilligheid jegens anderen van hem kunnen verwagten, die zelfs gene eerstgenotene weldaden wilde erkennen, nog met enig dankbetoon beantwoorden? Derhalven, indien het dan waar is, het geen wy even te voren beredeneerden, dat de bykomende betrekkingen de kragt der Goedwilligheid staven en versterken, hoe zeer moet zy dan niet door vooraf ontvangene weldaden worden vergroot? En dit verwekt hier dan wederom verwondering, welke tog de rede mag zyn, waarom zommige Wysgeren beweerd hebben, dat de pligt van dankbaarheid wel gevoeld konde worden, maar gene reden of oorzaak van die pligt kon worden aangewezen.

Alleropmerkelykst is het dan, hoe die Liefde tot zig zelve, hoe die zucht tot geluk, welke ons allen

ten sterksten dryft, en hier te voren door ons in 'te brede ontvouwd is, door de Natuur zelve wyzelyk wordt getemperd door een ander voortreffelyk gevoel van Genegenheid en Welwillendheid omtrend anderen, welke wederom mildheid, minzaamheid en diergelyke deugden heeft voortgebracht. *Dit brengt te wege*, zegt CICERO, *dat 'er ook algemeen ene natuurlyke aanbeveling en zorg der Menschen voor elkanderen zo zeer plaats heeft, dat een Mensch van een ander Mensch niet behoort vreemd te zyn, en zulks alleen daarom, dat hy ook een Mensch is* (a). Elders zegt die zelfde Wysgeer: *dat wy van de natuur geschikt zyn, om van elkanderen diensten te ontvangen en met elkanderen gemeenschappelyk te delen* (b). En hy agt dit gevoel zo vermogende en door de Natuur zelve aan alle Menschen zo zeer ingeprent, dat wy niet alleen, zo als wy te voren zeiden, dikwyls met een innigst medelyden over het lot van hun bewogen worden, die wy nooit gezien hebben, gelyk, wanneer wy de rampspoeden van Regulus lezen (c); maar hy vraagt ergens met enen nadrukke-
lyken

(a) Lib. III. *De Finib.* cap. 19.

(b) CICERO *De Legib.* Lib. I. cap. 12.

(c) *Quis est, qui C. FABRICII, Ms. CURII non cum caritate aliqua et benivolentiâ memoriam usurpet, quâs nunquam viderit? Quis autem est, qui Tarquinius Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Maelium oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum, Pyrrho et Hannibale: ab altero propter*

lyken uitroep: *Welk Volk is 'er dan, 't welk de minzaamheid, de weldadigheid, en een hart vol van erkentenis, en der genotene weldaden steeds indagtig, niet bemint en hoog agt? 't Welk de trotsen, de snodaarts, de ondankbaren niet veragt (a)?*

Ik denk niet, dat men my hier zomtyds de wreedheden der oorlogen, de veelvuldige woeste en onmenschelyke bedryven van 't Menschdom, zal tegenwerpen, en wanen, dat door dezelve al dat gevoel van Weldadigheid jegens anderen, welke wy zo natuurlyk agten, geheel zou wederproken worden. Wy geven toe, dat in byzondere omstandigheden, de heftige hartstogten dikwyls dat edel gevoel verduisteren, en, als 't ware, onderdrukken; maar wy ontkennen, dat het zelve algemeen en geheel uit 's Menschen hart kan worden uitgerooid en verdelgd (b). En wat de

VOOR-

ter probitatem ejus non nimis alienos animos habemus; alterum propter crudelitatem semper haec civitas oderit." CICERO *De Amicit.* cap. 8.

Te regt schryft dan ROUSSEAU *Emil.* Tom. III. p. 93 en p. 96. „ Il nous importe sûrement fort peu, qu'un homme ait été méchant ou juste, il y a deux mille ans; et cependant le même intérêt nous affecte, dans l'Histoire ancienne, que si tout cela s'étoit passé de nos jours."

(a) CICERO *over de Wetten* I. B. II. Hoofdst.

(b) „ Mais quelque soit le nombre des méchants sur la terre, il est peu de ces âmes cadavériques, devenues insensibles hors leur intérêt à tout ce qui est juste et bon. L'Iniquité

voorbeelden van gramfchap, twedragt, wreedheid en onmenfchelykheid der Menfchen en Volkeren aangaat, waren die den Mensch natuurlyk, zy wierden dan niet *onmenfchelyk* genaamd, en zy wederfpreken immers niet meer dat gevoel van Goedwilligheid, dan de voorbeelden van zelfsmoord zouden bewyzen, dat den Mensch gene natuurlyke zugt tot behoud van zyn leven zoude zyn ingeprent. Eindelyk, wien bewogen ooit de menigvuldige wandaden om te geloven, dat in de gemoederen der Menfchen geen zedelyk gevoel, geen gerust en aangenaam gewiften over goede, geen ontrustend en knagend geweten over fnode daden, ftand grypt?

Derhalven uit de natuurlyke liefde der Menfchen tot anderen, uit dat gevoel van Goedhartigheid, Welwil-

„ ne plait qu'autant, qu'on en profite; dans tout le reste on
 „ veut, que l'innocent foit protégé. Voit-on dans une rue
 „ ou fur un chemin quelque acte de violence et d'injustice;
 „ à l'inftant un mouvement de colere et d'indignation s'élève
 „ au fond du cœur et nous porte à prendre la defenfe de
 „ l'opprimé; mais un devoir plus prefant nous retient, et les
 „ loix ôtent le droit de proteger l'innocence. — Enfin,
 „ l'on a malgré foi, pitié des infortunés; quand on est temoin,
 „ de leur mal, on en fouffre. Les plus pervers ne fauroient
 „ perdre tout à fait ce penchant: fouvent il les met en con-
 „ tradiétion avec eux-mêmes. Le valeur, qui depouille les
 „ pafans, couvre encore la nudité du pauvre, et le plus feroce
 „ afafin foutient un homme, tombant en defaillance.” ROUS-
 SEAU *Emil*. Tom. III. pag. 95—97.

willendheid en Medelyden, welk men niet kan ont-
kennen, welk zo vele voorbeelden dezès levens, zo
vele getuigenissen van wyze mannen, niet minder dan
eens iegelyks eigene ondervinding en innerlyke ge-
waarwordingen, indien hy die gadeslaat, bevesti-
gen (a); daar uit mag ik te regt deze andere hoofd-
wet, dit tweede grondbeginzel, deze twedè Eerste en
Algemene grondstelling der Zedekunde, dezen grond-
slag der pligten omtrend anderen, opmaken:

„ Dat de Mensch ook natuurlyk verplicht is, om zo
„ wel het lichaam en deszelfs leden, als de ziel, het
„ leven en den gehelen staat en stand van andere
„ Menschen te behoeden, te bewaren, te bescher-
„ men: op dat die ook een leven zo gelukkig als
„ mogelyk is, mogen leiden; dat de Mensch dus ook
„ natuurlyk verplicht is tot alle die betragtingen,
„ welken dit grondbeginzel noodzakelyk vereischt en
„ medebrengt.”

Ook deze Eerste grondwet vloeit van zelve en by een
noodzakelyk gevolg uit de Menschelyke Natuur, 't
welk niet ontkend kan worden: zo dat een van beiden
nood-

(a) Gelyk anderen de *Eigentiefde*, zo heeft CUMBERLAND
in zyne wederlegging van HOBBS de enkele *Goedwilligheid*
jegens anderen, voor een grondbeginzel der Zedekunde aan-
genomen. En tot dit gevoelen schynen ook CAMPBELL,
te voren reeds aangehaald, ook HUTCHESON over te
hellen.

noodzakelyk is, of dat men ook deze eerste en algemene grondstelling en hoofdwet ons toegeve; of dat men tot die onberadenheid vervalle van die gezegde en bewezene Natuur van den Mensch geheel te ontkennen en te logenen.

III. TEN DERDEN: Den Mensch is niet minder dan der dieren natuurlyk eigen, dat hy van eenfeenzaam leven ten hoogsten afkerig is, dat hy in tegendeel de vereniging en zamenwoning met anderen zoekt. *De Natuur bemint niets eenzaam, maar hegt zig altyd aan enig steunzel (a).* Dit zyn de woorden van den menigmalen aangehaalden Wysgeer, die op ene andere plaats zegt (b): *Niemand is 'er, die in de eenzaamheid zyn leven zou willen slyten, zelfs niet, al zwom hy in de ruimste overvloed van geneugtens.* De Mensch is dan van natuur een gezellig wezen, en deze onwederstaanbare trek tot gezelligheid wordt nog byzonder gestyfd en gesterkt door de kragtige neiging tot ene Gade; door de veelvermogende liefde tot zyn nakroost, en de sterkste natuurdrift om niet alleen kinderen te telen, maar ook te voeden en op te kweken: van welk beginzel CICERO de gemene maatschappy van 't Menschelyk Geslagt afleidt, en aanmerkt: *Dat het ene volstreckte tegenstrydigheid zou zyn, dat de Natuur wel zou willen, dat men kinderen voordbragt,*

(a) CICERO *Over de Vriendschap* H. 23.

(b) CICERO *De Finib.* Lib. III. cap. 20.

bragt, maar niet dat men ze beminde en verzorgde (a). Ook ziet men het vermogen van deze Natuurdrift en liefde in de beesten, welker moeite en zorg in het opkweken hunner jongen niet anders, dan de stem der Natuur zelve is. Zo voedt de klokken niet alleen hare kiekens en roept die tot het gevonden voedsel, 't welk zy zelve uit haren mond spaart, maar zy stelt ook voor hare kiekens haar leven aan de grootste gevaren bloot, en ontziet zig niet, hoe weerloos zy ook zelve is, voor hun tegen de ongelykste en grootste overmagt te kampen. (b). Ja, wy kunnen ook de schaduwen en afdrukfels van ene bestendige huwelyksch-vereniging, hoedanig by de Menschen plaats heeft, en de opvoeding der kinderen noodzakelyk

(a) Aldaar cap. 19.

(b) „ Derhalven schynt my de vriendschap toe, niet zo
 „ zeer van de behoefte oorsprongelyk te zyn, als veel eer
 „ van de natuur zelve; niet zo zeer te zyn voordgesprooten
 „ uit overweging, hoe veel nut de vriendschap kan aanbren-
 „ gen, als veel meer uit de neiging der ziel zelve, en uit de
 „ natuurlyke trek om te beminnen. Hoe vermogende dit is,
 „ kan men zelfs in de Dieren opmerken, die hunne jongen
 „ liefhebben en van hun bemind worden, en ze tot enen
 „ zekeren tyd toe verzorgen; zo dat deze natuurdrift allerdui-
 „ delykst doorstraalt: En dit is in den Mensch nog veel blyk-
 „ baarer.” CICERO *Over de Vriendschap* H. 8. Vergelyk
De Finib. Lib. II. cap. 33. N. 109.

lyk vordert ook in zommige Dieren, by voorbeeld in de Duiven, opmerken.

Van deze bezeffen, gevoelens, gewaarwordingen, neigingen, natuurdriften, of, hoe men die ook verkieze te noemen, ontleenen de Broederschap, Bloedverwantschap, Zwagerfchap, Namaagschap, de Geflagten, Stammen, Vriendschap, Buurtschap, Gehugten, Dorpen, Steden en Landgenootfchap alle oorsprong, kragt en vermogen (a). De Mensch bezeft, dat hy niet alleen bestaat, nog alleen kan bestaan; dat hy in tegendeel met vele anderen menschen verenigd is, voor eerst met de zynen en zyne naastbestaanden, vervolgens met vele anderen, en eindelyk met geheel het Menschelyk Geflagt, met het welk hy, als een deel met het geheel, door den band der

Natuur

(a) „ 't Welk, van die eerste natuurkragt ontsproten zynde, „ waar door de kinderen van hunne ouderen bemind worden, „ het geheel geflagt door huwelyken en stammen verbindt; zo „ kruipt dit allengskens ook verder buitens huis, eerst met bloed- „ verwantschappen, vervolgens met vriendschappen, dan met „ buurtschappen, Burgerstaten, en met hun, die van staatswege „ bondgenoten en vrienden worden genaamd, en vervolgens „ met het geheel Menschelyk Geflagt.” CICERO Lib. V. *De Finib.* cap. 23. Die ook *Over de Vriendschap* H. 5. zegt: „ Dat niets meer aantrekkende, niets meer naar zyns gelyken „ hakende is, dan de Mensch.” Zie ook H. 14.

Natuur zelve verbonden is. Derhalven, alſchoon iemand zig zelve boven al lief heeft, hy heeft zig zelve alleen niet lief, maar voelt ook in zyn hart de vlam ontbranden van welwillendheid, zugt en goedhartigheid jegens andere afzonderlyke Menſchen; hy voelt ook in zig ene onwederſtaanbare trek tot gezelligheid, welk gezellig leven den Menſch zo natuurlyk en noodzakelyk is, dat, wanneer men eens Menſchen heeft aangetroffen, die by toeval, van hunne eerſte kindsheid, in enen eenzamen oord, onder de wilde beeſten waren opgevoed en geleefd hadden, dezelve weinig van een beest verſchilden. Daar is ene hoogſte behoefte en noodzakelykheid van een maatschappelyk leven, niet alleen voor kinderen, om in hunne eerſten zwakken ſtaat door hunne ouders te worden gevoed, behoed en verzorgd, tot dat zy ſterk en ſtevig zyn geworden; maar ook zelfs voor menſchen van reeds bekwamen ouderdom, om zig de levens nooddriften zo veel beter te kunnen verkrygen en deſzelfs gemakken en geneugtens door onderlinge hulp te vermeederen (a); byzonder voor oude lieden, welker zwakheid en onvermogen door de hulp der jeugd moet geſtut en geſchraagd worden.

De Menſch heeft dan in zyne ziel enen ſterken prikkel tot gezelligheid, en zy is voor hem onontbeerlyk. Maar gene gezelligheid, gene maatschappy kan beſtaan.

(a) CICERO *Over de Pligten* II. B. H. 4.

staan, ten zy een iegelyk Lid, al 't geen volgens den aard van iedere byzondere Maatschappy, tot hare instandhouding, nodig is, naar zynen staat, stand en vermogen, voor het gemene welzyn bybrengt: en dit is dan ene voorname pligt, door welke een iegelyk mensch ten sterkste verbonden is. Daar en boven een iegelyk Mensch gevoelt, daar het geheel van meer belang is, dan het deel, en daar de meeste zorg voor de behoudenis van dat geen moet plaats hebben, 't welk van het groots belang is, zo bezeft dan ook de Mensch, dat het heil van de gehele Maatschappy wel vordert, dat, zo veel mogelyk is, alle hare delèn en leden bewaard en behoed worden; maar ook teffens, dat, in geval van noodzake, het algemeen welzyn van het gehele Maatschappyelyk Lichaam ver het behoud eniger Leden moet te boven gaan. En dit is de eerste grondslag, en voornaamste hoofdwet van alle menschelyke vereniging en van alle gezellige pligten, zonder welke gene Maatschappy kan bestaan (a), en welke

(a) Ik bevat dan niet, wat eigenlyk die genen willen, die zomtyds ontkend hebben, dat het Algemeen Welzyn de eerste wet in alle Maatschappyelyke vereniging is. Dus schynt dan ook die zelfde neiging om ongehoorde stellingen voort te brengen, welke den schranderen MONTESQUIEU zo vaak wegfleepte, hem ook in dit opzigt misleid te hebben. „C'est un „paralogisme (zegt hy) de dire, que le bien particulier doit „ceder au bien public.” *l'Esprit des Loix* Liv. XXVI. chap. 15. alwaar de aantekening van enen naamlozen Geleerden in

welke hoofdwet evenwel uit geen andere grondbeginzels, die enkel op eigenliefde en zugt tot eigen geluk en zelfbehoud steunen en gebouwd zyn, kunnende worden afgeleid, zo heeft zulks de Wysgeren omtrend dit stuk der Zedekunde, 't welk de opoffering van zig zelve voor anderen vereischt, veel verlegenheid en moeite verschaft.

En dit bezef, dit gevoel, deze natuurlyke neiging tot gezelligheid en opoffering voor dezelve, is zo sterk, dat wy wederom deszelfs duidelykste sporen in de dieren zelve ontmoeten. Ook de mieren, byen, oijevaars doen veel ten dienste van anderen; veel meer is de vereniging aan de menschen eigen: dus zyn wy van natuur geschikt en bekwaam voor zamenkomsten, verenigingen en burgerstaten (a). Zodanig redeneert hier over CICERO, die verders uitmuntend bevestigt, 't geen wy reeds hebben aangemerkt, dat een Mensch niet alleen bestaat, nog alleen kan bestaan, maar, als een deel met het gehele Menschelyke Geslacht, ja, met het Heel-Al verbonden is.

„ De

de uitgave te Amst. 1764. in 8vo. dubbel waardig is gelezen te worden. 't Is dan geen wonder, dat MONTESQUIEU zelve, op ene andere plaats, geheel anders over dezen hoofdregel oordeelt. Zie ook hier te voren bl. 92 op 't einde en bladzyde 93.

(a) CICERO Lib. III. *De Finib.* cap. 19.

„ De Stoicynen stellen, dat de gehele waereld gere-
 „ geerd wordt door de magt der Goden; dat zy als
 „ éne algemene stad en burgerstaat van Menschen en
 „ Goden is; en dat een ieder van ons een deel van
 „ die waereld is: waar uit natuurlyk volgt, dat wy
 „ het algemeen nut boven ons byzonder belang moe-
 „ ten stellen; want gelyk de wetten het heil van allen,
 „ meer dan het voordeel van enkele en byzondere
 „ menschen, beogen; zo zal een braaf, een wys man,
 „ die de wetten gehoorzaamt, en van zyne burger-
 „ pligt niet onkundig is, meer voor het welzyn van
 „ allen, daar van een alleen, of ook voor zyn eigen,
 „ zorgen.” Zo redenkavelt CATO, volgens de leer
 der Stoicynen, by CICERO (a), en staaft deze schone
 leerstelling met de voorbeelden van uitstekende Hel-
 den, welken de Geschiedenissen verhalen, van de
 natuur zelve te zyn aangemoedigd en opgewekt, om
 de weldoeners en beschermers van 't Menschelyk Ge-
 slagt te zyn. Immers, het is deze voortreffelykheid
 der Natuur en van 's Menschen Geest, die COCLES
 bewoog, dat hy Porfenna wederstondt en alleen den
 aanval der vyanden tegen hielt, tot dat zyne makkers
 den brug agter hem afbraken, en dus den Vyand den
 overtocht beletteden. 't Is deze voortreffelykheid,
 door

(a) Lib. III. *De Finib.* cap. 19.

door welke Regulus het uitwifelen der krygsgevangenen, niet alleen niet aanraade, maar zelfs afraade. Deze voortreffelykheid bewoog Mucius, om die stoute daad vervolgens Scaevola genaamd, dat hy, in 't leger van dien zelfden zo evengenoemden Porfenna, zyne regterhand in 't offervuur ftak, en zonder teken van aandoening verbrandde, alleen om den moed van den Vyand te verzwakken. 't Is eindelyk deze uitmuntende Menschelyke Natuur, door welke CATO verhaalt, dat menigwerf gehele legerbenden moedig en als om ftrydt naar dien gevaarlyken post en plaats zyn vertrokken, van welken zy voorzagen, dat zy nooit zouden te rug komen. Met gelyken moed sneuvelden in de bergengtens van Thermopylae die Lacedemoniers, *op welker grafsteden*, (fchryft CICERO (a)), SIMONIDES deze digtregels ftelde:

- „ *Zeg reizende Vreemdeling, zeg te Sparte, dat*
 „ *gy ons hier gezien hebt begraven liggen,*
 „ *Om dat wy aan de heilige wetten van ons Va-*
 „ *derland gehoorzaamden.*”

Derhalven, daar de Mensch door de Natuur zelve bestemd en gefchikt is voor een gezellig leven; daar hy de gezelligheid ten hoogften begeert en verlangt, en tot vervulling der nooddrufden, gemakken en ge-
 neug-

(a) *Tuscul. Quaest. Lib. I. cap. 42.*

neugtens dezes levens volstrekt behoeft en vereischt (a), zo moet dan ook noodzakelyk dit eerste voorschrift, deze regel, deze derde en eerste algemene grondstelling, geoordeeld worden, volstrekt met de Natuur overeenstemmende te zyn, te weten:

„ Dat de Gezelligheid en het Maatschappyyelyk leven der Menschen met elkanderen, moet betracht worden, en daarom alle pligten moeten nagekomen en vervuld worden, zonder welke die Maatschappyy, van welke men een lid is, niet kan bestaan, nog voor het welzyn van allen dienstig zyn.”

Men

(a) Gelyk vele Wysgeren alleen de *Eigenliefde*, en gelyk CUMBERLAND de enkele *Goedwilligheid jegens anderen*, in aanschouw namen; zo is bekend, dat PUFENDORFF getragt heeft de gehele Zedeleer en 't Regt der Natuur, eniglyk en alleen, op de zugt tot gezelligheid te bouwen. Maar alle die geleerde Mannen hebben dus maar op een gedeelte der Natuur, niet op de gansche Menschelyke Natuur in haar geheel, agt gegeven. Dit was oorzaak, dat zy vele pligten of ter zyde stelden, of wel, een ieder uit zyn eng grondbeginzel, maar met vergeeffche moeite en zonder vrugt, tragtten op te maken en te betogen: schoon de Heer SULZER, van wege zyn uitmuntend vernuft en uitgebreid Geleerdheid beroemd, hier voor PUFENDORFF pleit in zyne *Recherche sur un principe fixe, qui serve à distinguer les devoirs de la Morale de ceux du droit naturel*. Memoir. de l'Academ. Roy. de Berlin. Tom. XII. An. 1756.

Men moet dan of geheel ontkennen, dat de Menschen tot gezelligheid, tot verenigingen, tot huwelyken, tot voortbrenging en opvoeding van kinderen, tot huizelyke en burgerlyke zamenwoning, door de Natuur zelve genoopt en aangeprikkeld worden; of by, die deze neiging en drift der Natuur toestaat en erkent, moet dan ook de zo even voorgestelde wet of regel toestemmen. En deze toegestemde wet, met die onbetwistbare en duidelyke trek en neiging der Natuur, met dat gevoel, met die natuurdrift tot gezelligheid, onmiddelyk verbonden zynde, moet dan ook voor ene Eerste en Algemene Grondstelling, ene hoofdwet en waar grondbeginzel worden gehouden, uit welke alle pligten omtrend de Maatschappy; van welken wy leden zyn, en die daarom *gezellige en Maatschappyelyke pligten* genaamd worden (a), door wettige besluiten, in orde en verband, kunnen worden opgemaakt, afgeleid en betoogd.

IV. Eindelyk TEN VIERTDEN, dit behoort ook tot de Natuur van den Mensch, dit brengt de aart en eigenschap der menschelyke ziel mede, dat wy al wat groot, al wat in zyne soort uitmuntende, al wat in voortreffelykheid, deugd, magt, waardigheid, agtbaarheid, boven anderen verheven is, dat wy zulks geneigd zyn te bewonderen en te eerbiedigen, en hoe meer het zelve in voortreffelykheid uitblinkt, hoe ho-

ger

(a) *Officia Socialia.*

ger wy het zelve schatten, en, is dat voorwerp van bewondering een verstandig wezen, aan het zelve eerbied en hulde bewyzen. Velen ook, die maar voor het eerst van hun leven aan 't strand naderen en den groten oceaen zien, verstommen en beven door het aanschouwen van dit geweldig element; en deszelfs onmeetbare uitgestrektheid, die de grenzen hunner verbeelding overschreedt, ontzet hunnen geest: Hy, wie de zon, dat voornaamste licht, en, als 't ware, de geleidster en koningin der overige Hemelsche lichamen, 's morgens vroeg ziet opreizen; of wie by ene heldere zwygende nacht de talloze sterren in al derzelve luister aanschouwt, de beweging, den loop, de verwonderlyke orde en during van alle die tintelende hemellichten stil overweegt en bepynt, zal die niet, door die glans en agtbaarheid ontroerd, zo zeer hy dan zyne kleinheid gevoelt en geringagt, zo zeer ook al die hemelsche pragt, luister en grootheid bewonderen? Zelfs onder de Menschen, komt 'er eens een held ter baan, welks uitstekende deugden en dappere bedryven hem ongemene lof en zeldzamen roem hebben doen verwerven, dan branden wy van begeerte om dien deugdzamen wysgeer of dapperen held te zien, agten hem hoog, en verlangen om hem dit gevoel van ons hart, deze aandoening van onze ziel, deze eerbied, op de best mogelyke wyze uit te drukken en kenbaar te maken. De ruwe en onbeschaafde Volkeren hebben die ook niet zodanige mannen, welken hun vaderland

by-

byzondere dienften bewezen, door beleid en dapperheid van het onregtvaardig geweld en enen verwoestende oorlog bevrydden, of anderzins van enen wreden vyand verlostten, in lofdigten verheven (a), en vaak, gelyk dien Hercules, welke de dankbare roem der Menschē, zyner weldaden gedagtig, in de vergadering en 't gezelschap der Hemelingen plaatste, als Goden geëerd of ook voor Goden gehouden? Welke hulde en byna Goddelyke eer bewezen de Crotoniensers niet aan PYTHAGORAS, wiens huis zy tot een tempel maakten, om hem daarin, als ene Godheid te eeren (b)? Welke eerbied en hoogagting betoonde niet geheel Griekenland voor SOCRATES, na zynen dood? *Wie verheft niet den behouder der stad Codrus, en de dogters van Erechteus? Wie bemint ook zelfs den overledenen Aristides niet* (c)? Is dit waar omtrend
uit-

(a) Zie de schone *Gedigten van Ossian, in 't Nederduitsch door Mr. P. L. VAN DE KASTEELE. Amst. 1793.*

(b) JUSTIN. Lib. XX. cap. 4. DIOGEN. LAËRT. Lib. VII. Segm. 14 et 16.

(c) CICERO Lib. V. *De Finib.* cap. 22. En ik twyffel geenzins, of wy kunnen ook wederom in de dieren de voetstappen en afdruckzels van dit gevoel opmerken. Niet alleen schryft CICERO Lib. V. *De Finib.* cap. 14. „Daar zyn ook „dieren, in welke iets naar deugd gelykende gevonden wordt, „als in de leeuwen, in de honden, in de paarden, in wel- „ken wy niet alleen de werkingen en vermogens der licha-

uitstekende Menschen, hoe zeer moeten wy ons dan voelen aangedaan, indien wy ene eerste oorzaak, enen

„men, zo als in de zwynen, maar ook enigzins van den geest „gadeflaan.” Maar de hond, die de overmagt en 't gebied van zynen meester kent en vreest, gehoorzaamt hem niet alleen uit die vrees, maar is hem teffens getrouw en dankbaar, en zoekt 's meesters gunst met vriendelykheid, met vleyen, met kwispelstaarten, op allerlye wyze te winnen. Hier herinner ik my ene plaats van ROUSSEAU, welke ik niet kan nalaten hier by te schryven. „ Je demande encore, „ et ceci est plus important, pourquoi la premiere fois, que „ j'ai menacé mon chien, il s'est jetté le dos contre terre, les „ pattes repliées, dans une attitude suppliante, et la plus pro- „ pre à me toucher, posture, dans la quelle il se fut bien „ gardé de rester, si sans me laisser fléchir, je l'eusse battu „ dans cet état? Quoi! mon chien, tout petit encore, et ne „ faisant presque que de naître, auroit-il acquis déjà des idées „ morales? Sauroit-il ce que c'étoit, que clemence et gene- „ rosité? Sur quelles lumieres acquises esperoit-il m'appaiser „ en s'abandonnant ainsi à ma discretion? Tous les chiens du „ monde font à peu près la même chose dans le même cas, et „ je ne dis rien ici, que chacun ne puisse vérifier. Que les „ philosophes, qui rejettent si dedaigneusement l'Instinct, vueil- „ lent bien expliquer ce fait par le seul jeux de sensations et „ des connoissances, qu'elles nous font acquerir: qu'ils l'expli- „ quent d'une maniere satisfaisante pour tout homme sensé. „ Alors je n'aurai plus rien à dire et je ne parlerai plus d'in- „ stinct.” ROUSSEAU *Emil*. Tom. III. pag. 91. in de aan- tekening. Zie ook den zelfden *Oeuvr.* Tom. XIII. ou Tom. II. *du Supplem.* pag. 12--20 et 21.

enen magtigen werkmeester, enen weldadigen onderhouder en allerwysten bestierder van dit Heel-Al erkennen, van wiens magt, kragt, wenk en wil alles afhangt en alles goeds op ons afdaalt? Vooral, indien hier bykomt dat gevoel, dat bezef, die overdenking en bewustheid van onze zwakheid, kleente, broosheid en onvermogen, in het welk het gevoel en de herinnering dier onmetelyke grootheid van dit Heel-Al, terstond en van zelve, ons doet weg zinken. Ik beweere nu niet, dat 'er geen volkeren zyn, welken van gene Godheid weten: dit beweere ik thans alleen, dat, welke volkeren het ook zyn, die enige Godheid, op welke wyze dan ook, erkennen (a), dat die volkeren noodzakelyk met dit bezef zyn aangedaan, dat zy zig verplicht gevoelen, dat Groot Wezen, die Godheid te eerbiedigen en derzelve gunst en goedheid te hunwaards, door enige dienst en hulde, te verwerven; dat, hoe voortreffelyker zy zig de Godheid voorstellen, hoe zuiverer zy den Goddelyke Wil agten; hoe meer zy zig dan gehouden rekenen, dien wil en die Goddelyke bevelen te gehoorzamen.

Uit die aandoening dan van 's Menschen ziel, uit dat bezef en gevoel, uit die ingeprente hoedanigheid, of,

(a) *Sive enim Natura, sive Aether, sive Ratio, sive Mens sive Fatalis Necesitas, sive Divina lex sit, sive quid aliud dixeris, idem est, quod a nobis dicitur Deus.* LACTANTI *Instit.* I. S. 21.

of, wil men liever, uit die natuurlyke gesteldheid van 's Menschen Geest spruit dan van zelve ook deze regel, deze hoofdwet, deze vierde eerste en algemene Grondstelling van Zedelyke Verpligting voord:

„ Dat een iegelyk Mensch van natuur verpligt is,
 „ om God, of welke voortreffelyke Natuur, Magt,
 „ Kragt hy erkenne, of, hoe hy het zelve verkieze
 „ te noemen; om dat Hoog Wezen, om die Godheid
 „ te eerbiedigen, en deszelfs gunst voor zig te ver-
 „ werven (a).”

Deze vierde Eerste wet, dit voorschrift, schynt ons toe zodanig te zyn, dat het uit de innigste gevoelens der Menschelyke Ziel, uit hare eigene Natuur, onmiddelyk en als van zelve, ontspruit. Dit is dan zulk een grondbeginzel, uit het welk alle de pligten omtrend

God,

(a) Dat een Mensch God kenne, zulks behoort eigenlyk niet tot dit Vierde grondbeginzel, nog tot deze foort van pligten; maar tot de Eerste onzer grondstellingen, en daar uit voortvloeiende pligten, en byzonderlyk tot die pligt, waar door een iegelyk gehouden is, zynen Geest te beschaven en met de nodige kennis te verryken. Voor het overige, 't geen in gewigt het Eerste grondbeginzel is, zulks noopte de orde van denken ons in de Vierde plaats te gewagen. Te regt zegt HUTCHESON *Phil. Moral. Instit. Compend. Lib. I. c. I. §. I. More omnium disciplinarum a notioribus ad magis obscura detegenda progredimur; neque rerum dignitate ducti, ab iis, quae natura prima sunt, Dei nempe optimi Maximi voluntate, ordimur.*

God, door wettige besluiten kunnen worden opge-
maakt.

Deze vier Eerste en Algemene Grondbeginzelen
dus opgespoord, gevonden en bevestigd hebbende,
menen wy in staat te zyn, om het tweede lid der voor-
gestelde Vraag nu aldus te kunnen beantwoorden:

„ Dat die Eerste en Algemene Grondstellingen,
„ welken ten grondslage moeten strekken van alle
„ Zedelyke Verplichting, en uit welke de meer by-
„ zondere soorten van pligten kunnen worden afge-
„ leid, gene anderen dan deze vier hoofdwetten, of
„ zedelyke grondwaarheden zyn, welke wy betoogd
„ hebben en nu kortelyk in deze woorden bevatten:
„ Namelyk I. Dat een Mensch zyn lichaam, zyne
„ ziel, zyn leven en geheel zynen staat en stand be-
„ ware en behoede. II. Dat hy op gelyke wyze
„ ook anderen behoede en verzorge. III. Dat hy de
„ Maatschappy voorsta, van welke hy een Lid is;
„ en IV. Dat hy die Godheid, welke hy erkent,
„ eerbiedige en hulde doe (a).”

Wel

(a) Of 'er meer dan vier zódanige Eerste Grondstellingen
der Zedekunde zyn, kunnen of zyn moeten, is thans niet
nodig te onderzoeken. 't Is genoeg, dat deze vier grond-
beginzelen, welken wy hebben opgespoord, voldoende grond-
slagen zyn van zedelyke verplichting, om daarop het gehele
Gebouw der Zedeleer te vestigen.

Wel aan ! Bevestigen wy nu nog wat nader , in 't volgende Hoofdstuk , deze vier hoofdwetten en Eerste en Algemene Grondstellingen van Zedelyke Verpligting ; en ruimen wy enige zwarigheden op , welke iemand mogelyk tegen dezelve zoude willen opperen ; maar laat ons vooral die voorschriften van pligten kortelyk gewagen , welken uit die Grondbeginzelen terstond volgen , en bekwaam zyn , zo wel om het gebouw der voortreffelyke Zedekunde op te trekken , als om het zelve ook vooral te staven en te vestigen.

IV. HOOFDSTUK.

Enige aanmerkingen ter meerdere uitbreiding en nadere bevestiging der Vier Eerste en Algemene Grondstellingen der Zedekunde , welken , in 't voorgaande Hoofdstuk , uit de Menschelyke Natuur zyn afgeleid.

Zie daar dan vier Eerste en Algemene Grondbeginzelen van alle Zedelyke Verpligting en der gehele Zede-

Zedeleer, uit de Menschelyke Natuur zelve gehaald! Zo wel de Reden en 't Gezond Verftand als het voorbeeld der Wiskunde, tot welker zekerheid en duide-lykheid de Geleerden, vooral in den tegenwoordigen tyd, de gehele Wysgeerte willen verheven hebben, noopten ons, om die grondbeginzelen uit zo egte en ware bron te putten. Immers het is de gewoonte der Wiskundigen, om vooraf de binnenfte schuilhoe-ken van 't menschelyk verftand te doorzoeken, en die eerste bezeffen van waarheid, welken zy daar aantref-fen, als zo vele grondwaarheden en eerste beginzels aan te nemen, en die eerste, onbetwistbare en alge-mene bekentenisfen tot grondflagen te leggen, om op dezelve het geheel gebouw der Wiskundige Weten-schap te vestigen en op te trekken. Dus hebben wy geoordeeld, dat, gelyk de Eerste en Algemene Grond-beginzels der Reken-, der Wis-, der Redeneer-, der Rede-, der Digtkunde, op welken die genoemde en andere wetenschappen gegrond zyn, in onze ziel zelve liggen; dat even zo, en zelfs nog veel meer, in onze ziel, door de hand der Natuur zelve, de eerste zede-lyke bezeffen en ware grondbeginzels van verpligting zyn ingeplant, als zo vele eerste zaden van alle deugd en pligt, en welke eerste bezeffen in onze ziel den toegang voor het licht der deugd openen, 't geen *SENECA over de Weldaden* IV. B. 7. D. als ene der voornaamfte weldaden van de Natuur beschouwde. Deze eerste vonken van deugd, hoe duister ook en bedol-

bedolven, bestieren egter, zo als wy in 't Eerste Deel Twede Hoofdstuk zagen, het gedrag van de meeste menschen, voor al van de onkundige gemeente; maar deze zelfde vonken, worden zy van de asche, die hun bedolf, ontbloot, en door de reden en 't onderwys ontwikkeld, en aangeblazen, dan brengen zy de voortreffelykste wetenschap der Zedekunde voort. Te regt maakt de wyze CICERO deze aanmerking: *De Natuur heeft ons, zonder onderwys, klene bezeffen der grootste en gewigtigste zaken ingeplant; zy heeft, om zo te spreken, wel aangevangen ons te onderwyzen, en ons, als 't ware, de Eerste Grondbeginzelen van deugd, die in ons huisvesten, vertoond; maar zy heeft de deugd slegts begonnen, en niets meer gedaan (a).* En in 't volgende Hoofdstuk: *En die eerste vonken van deugd blinken in de beste geaartheden het helderste uit, in welken dat eerlyke, dat deugdzame, door de Natuur zelve, als 't ware, geschetst is. En die eerste trekken ziet men reeds in de kinderen uitschitteren. Dog in gevorderde jaren, wie is 'er dan zo weinig naar een Mensch gelykende, die van 't schandelyke niet zou afkerig zyn, en het eerlyke goedkeuren?*

Zo groot een gezag dan, ja niet het enkel gezag, maar de waarheid der natuur zelve volgende, hebben wy de Eerste en Algemene Zedelyke Hoofdwetten,
of

(a) Lib. V. *De Finib.* cap. 21 et 22.

of Eerste Grondbeginzels der Zedelyke Verpligting getragt op te sporen, opgespoord gevonden, gevonden gestaafd en bevestigd; maar, in 't voorgaande Hoofdstuk dezelve breedvoeriger en met meer toefstel gestaafd en bevestigd hebbende, zullen wy ze nu kortelyk by een trekken, om ze in eens met onze gedagten te kunnen bevatten en ons voorstellen, om dus als van verre te kunnen voor uit zien en met weinige trekken doen opmerken, welke gewigtige gevolgen uit de zelve voordvloeijen.

VOOR EERST dan, dat de Natuur in den Mensch ene brandende eigenliefde en zugt voor zyn behoud en geluk heeft ingeprent, daar uit hebben wy terstond deze grondwet opgemaakt: „ Dat een Mensch verpligt is, het behoud en welzyn van zyn lichaam en deszels leden, van zyne ziel, leven en gehelen staat en stand te betragten, om dit leven zo gelukkig als mogelyk is, door te brengen.”

Uit dezen hoofdregel, die met de natuur van den Mensch onmiddelyk verbonden is, kunnen alle pligten tot ons zelve, door ene aaneenschakeling van wettige besluiten, worden afgeleid en betoogd. En deze soort van pligten is zeer wyd uitgestrekt, want zy heeft opzigt zo wel op den Geest als op het Lichaam; op de bewaring der gezondheid, op de beschaving der zielsvermogens, op den uitwendigen stand; op goeden naam, agting, lof en roem; op zelfsverdediging, eigendommen en ontelbare andere zaken; gelyk dan
uit

uit dit beginzel ook de matigheid, yver, spaarzaamheid, gemoedsbedaardheid, goed geweten, en andere heilzame zaken en deugden, teffens met de tegenovergestelde ondeugden, kunnen gekend worden en afgeleid.

TEN TWEEDE: uit dat natuurlyk gevoel van Goedwilligheid jegens anderen, welk wy in 't voorgaande Hoofdstuk bewezen hebben, kunnen en moeten wy ook deze hoofdwet, dit grondbeginzel van verpligting opmaken: „ Dat de Mensch ook tevens verpligt is, „ om het behoud en welzyn van andere Menschen, „ zo wel omtrend het lichaam, en de lichaamsdelen, „ als omtrend den geest, 't leven, en den gehelen „ staat en stand derzelve, te betragten, op dat die „ andere Menschen ook, zo veel mogelyk, een ge- „ lukkig leven leiden.”

Uit deze Eerste en Algemene Grondstelling, uit deze hoofdes, zo nauw met onze natuur verbonden, kunnen alle pligten omtrend anderen gekend worden, 't zy jegens andere byzondere menschen, 't zy omtrend gemeenschappen, van welken wy geen leden zyn. Deze pligten hebben dan op gelyke wyze betrekking op het behoud van 't lichaam, op de beschaving der vermogens van geest, op den uitwendigen staat, op alle noodwendigheden en hulp in dit leven, op goeden naam, lof, roem en oneindig vele zaken, die wy aan anderen verschuldigd zyn. Hier uit ontluiken dan minzaamheid, menschlievendheid, mildheid, dankbaar;

baarheid, vriendschap, edelmoedigheid, trouw, bilykheid, regtvaardigheid, grootmoedigheid en andere voortreffelyke deugden. Hier uit kan dan ook de afschuwlykheid der tegenovergestelde ondeugden, van haat, nyd, vyandschap, laster, bedrog, listen en lagen, diefte, roof, overspel, trouwloosheid, moord en andere schandelyke bedryven, en derzelver tegenstrydigheid met de voortreffelyke natuur, gekend worden.

TEN DERDEN: uit de ingeschapene natuurdrift, uit den sterken trek tot gezelligheid, welken de Mensch wel met het woeste vee gemeen heeft, maar die in den Mensch veel voortreffelyker, dan in 't gedierte, uitblinkt, zagen wy, dat ook deze grondwaarheid deze Eerste en Algemene Hoofdwet volgde: „ Dat de „ Menschen van natuur genoopt worden en verpligt „ zyn tot een gezellig leven, en tot het betragten van „ alle die pligten, zonder welke die Maatschappy, „ van welke zy leden zyn, zwak en onvermogene „ is, om het algemeen welzyn te bevorderen.”

Deze hoofdwet is de bronwel van alle gezellige deugden en pligten: welken gedeeltelyk op hunne eigene grondvesten steunen, gedeeltelyk door die andere pligten, uit het voorgaande tweede grondbeginzel voortspruitende, niet weinig gestyfd en gesterkt worden. En de daar tegen overgestelde en strydende wanpligten en ondaden verwoesten de gehele mensche-lyke maatschappy.

Tot deze soort van deugden behoren dan niet alleen

de trouw en regtvaardigheid, niet alleen die pligten, welke de huwelyks gemeenschap, de vaderlyke magt en betrekking, en al de huishoudelyke vereniging, medebrengeu; maar ook de pligten jegens vrienden, buren, den burgerstaat en geheel ons vaderland (a). Hier uit ontstaat vooral die grote verpligting, welke wy hier te voren tegen MONTESQUIEU vast hielden (b), namelyk, dat de byzondere belangen voor die van allen en der gehele Maatschappy moeten wyken: het welk de hoofdzuil is, op welke alleen alle maatschappy kan en moet rusten. Hier van die voortreffelyke spreuk van HORATIUS: *Dat het zo genoegelyk als luisterryk is, voor 't Vaderland te sneven.* Hier van dat schoon gezegde van CICERO I. Boek *Over de Pligten* 17 Hoofdstuk: *Dat alle, ook de dierbaarste, genegenheden in de zugt voor 't Vaderland zyn opgesloten, voor 't welk geen braaf man kan aarzelen, ook den dood te sterven, wanneer zulks het Vaderland behouden kan.* Hierom zeide de Veldheer LEONIDAS: *Gaat voort, met dapperen moed, ó Lacedemoniers! Huiden nog, zullen wy by de afgestorvenen het avondmaal houden.* Hierom, wanneer de vyand Perfes aldus enen der Spartaners dreigde: *Van wege onze talloze pylen zult gy de Son niet kunnen zien: Wel aan,* was zyn antwoord, *wy zul-*

(a) CICERO *over de Pligten* III. B. 6. d.

(b) Zie in 't voorgaande Hoofdst. bl. 128. ook in de aantek.

zullen dan in de duisternis vegten. Hierom eindelyk, als die Spartaansche vrouw haren zoon naar den sryd hadt gezonden, en zyn sneuvelen vernam: *Om die reden, zeide zy, had ik hem gehoord, op dat 'er zyn zouden, die voor het Vaderland wisten te sterven (a).*

Hierom zegt nog eindelyk C I C E R O, in zyn III. Boek *Over de Pligten* 19 Hoofdstuk: *Want, gelyk de wetten het algemeen belang boven het byzondere stellen, zo waakt en zorgt een braaf en wys man, die de wetten gehoorzaamt en zyne burgerpligt hoog agt, meer voor 't heil van allen, dan van één of ook van zig zelve. Een verrader van 't Vaderland is niet veragteliker dan hy, die het algemeen nut en welzyn aan zyn eigen voordeel opoffert. Hy is dan roemwaardig, die de dood voor het Vaderland sterft, omdat het vaderland aan ons dierbaarder, dan wy aan ons zelve, moet zyn (b).*

T E N

(a) C I C E R O Lib. I. *Tusc. Quaest.* cap. 42. Dus zingt dan ook V I R G I L I U S Lib. VI. *Aeneid.* vs. 655.

*Conspicit ecce alios dextrâ laevâque per herbam,
Vescentes, laetumque choro Paeana canentes,
Inter odoratum Lauri nemus, unde superne
Plurimus Eridant per sylvam volvitur amnis;
Hic manus ob patriam pugnando vulnera passi. &c.*

(b) Dezelfde C I C E R O *In den Droom van Scipio* H. 3.
„Maar opdat gy moediger moogt zyn, om 't Vaderland te

TEN VIERTEN: hoewel mogelyk niet alle Volkeren weten, dat 'er een God is, zy kunnen dit egter weten; en de pligt tot beschaving van den Geest, welke in het Eerfte Zedelyk Grondbeginzel is opgesloten, vordert, dat zy dadelyk een Eerfte Wezen en Oorzaak aller dingen erkennen, van welke het Heel-Al, en dus ook zy zelve afhangen. Immers, uit het gevoel zo wel van onze zwakheid, als van de eerbied, welke ons natuurlyk bezielt voor al, wat in magt, waardigheid en luister uitblinkt, zagen wy eindelyk, dat deze hoofdwet, deze Eerfte en Algemene Grondstelling voordvloeyde: „ Dat al wie ene Godheid erkent, verpligt is dezelve te eerbiedigen, hulde te bewyzen, en deszelfs gunst voor zig te verwerven.”

Van deze hoofdwet, van dit grondbeginzel dalen alle pligten omtrend God, gehoorzaamheid, liefde, vroomheid, eerbewyzing, hoogagting, vertrouwen, dankbaarheid en andere uitmuntende deugden af: waar tegen wederom foortgelyke ondeugden overftaan en van zelve genoeg blykbaar zyn.

En „verdedigen, zo wees gedagtig, dat voor allen, die 't Vaderland tot hulp, bloei en behoudenis ftrekken, ene zekere plaats in den hemel bestemd is, alwaar zy ene ewige ge-
neugte fmaken. Want niets is aan dat Hoge Wezen, 't welk deze gehele waereld regeert, op aarde behagelyker, dan de verenigingen van Menfchen, op regt en wetten gegrond, welke men Burgermaatschappyen noemt.”

En deze vier Eerste en Algemene beginzels en grondwetten agten wy zo *waar*, zo zeer met de menschelyke natuur verenigd, dat niemand dezelve kan ontkennen, of hy moet vooraf de menschelyke natuur zelve eerst verwerpen; ook zo *duidelyk* en kenbaar, dat niemand dezelve kan miskennen, of hy moet zyn verstand eerst geweld aandoen; zo zeer *Eerste* en dus eigenlyk gezegde grondstellingen, dat zy onmiddelyk met ons verstand verknogt zyn, en allernaast uit de natuur van den Mensch, uit zyne inwendige bezeffen, gevoelens, natuurdriften, als van zelve, voordvloeijen, zo dra wy maar op onze ziel en hare aandoeningen, en de eerste vonken van kennis en gevoel, nauwkeurig agt geven; ook nog zo *algemeen*, ryk en vrugtbaar, dat 'er geen pligten, nog omtrend God, nog omtrend ons zelve, nog omtrend andere byzondere menschen, nog omtrend de Maatschappy, ja zelfs niet omtrend de redeloze dieren zyn (a), en welke pligten ook en hoe genaamd, of zy kunnen uit de vier opgenoemde grondbeginzelen duidelyk worden afgeleid, opgemaakt en betoogd: eindelyk zo geschikt en *bekwaam*, om *zekere kenmerken* te stellen, door welken wy alle voorschriften en regels van deugd en pligt kunnen weten, dat die pligten, welken uit dezelve worden afgeleid, in ene behoorlyke orde en verband verzameld en verenigd zynde, ene

vaste

(a) Zie 't voorgaande Hoofdst., bl. 112 en 113, ook aantek. (b).

vaste en gegronde wetenschap, en voortreffelyke Zedeleer voortbrengen, die den veiligften en zekerften weg tot het waar geluk aanwyst.

En wy kunnen naauwlyks verwagten, dat iemand ons hier zal tegenwerpen, dat wy op deze wyze niet één, maar meer Eerfte en Algemene Grondbeginzelen, van Zedelyke Verpligting voorstellen, daar de Hollandfche Maatschappy maar één Grondbeginzel gewaagd en gevraagd heeft, en de meeste Geleerden ook maar één Grondbeginzel ftellen; dat het zelfs te vrezen is, dat als men meer grondftellingen aanneemt, dezelve tegen elkanderen zouden kunnen aanlopen en ftryden.

Want dog, om de laaftte zwarigheid het eerfte op te ruimen, die vrees van onderlinge tegenftrydigheid dier grondbeginzelen is geheel ydel en ongegrond. Welke tegenftrydigheid kan tog plaats hebben tufchen ons zelfbehoud en de goedwilligheid jegens anderen? Want, daar deze goedwilligheid, die van anderen onswaarts, wederkerig opwekt en uitlokt, en ons hunne gunst, mildheid, vriendschap en diergelyke pligtsbetragttingen verwerft, zo moet zy ons, ter bevordering van ons eigen geluk, ten hoogften voordelig zyn. En op gelyke wyze lokt zo wel de zugt tot ons zelfbehoud, als het gevoel van goedwilligheid jegens anderen, de menfchen uit tot gezelligheid, vereniging en zamenleving, welke wederom allergefchiktst is, om veelvuldige gemakken, genoegens en aangenaamheden

dezes

dezes levens toe te brengen en te vermeederen, en daar door wederom de goedwilligheid omtrend anderen, dien voornamen band der zamenleving, ten hoogsten op te fcherpen. Wyders de hulde en eerbied voor de Godheid steunt en stut byzonderlyk de drie overige grondbeginzels, naardien die Godheid, welke den Mensch en de menschelyke natuur zo heeft voordgebracht en gevormd, dat de Mensch en zig zelve lief heeft en anderen bemint, en gaarne zig met anderen verenigt, niets ernstiger kan willen, dan dat men die natuur, die liefde tot zig zelve en tot anderen, die sterke zugt en trek tot gezelligheid opvolge en voldoe: dat men nu aan dien voortreffelyken en allerheilzaamsten Wil van het Hoogste Wezen moet gehoorzamen, dit brengt het gevoel, het bezef, het denkbeeld der voortreffelykheid van dat Wezen, en de daar uit spruitende eerbied volstrekt mede.

Daarenboven, welk grondbeginzel, of welke grondbeginzelen men dan ook stellen moge, wie heeft ons in de Zedeleer ooit dit verzorgd, of wie zal in 't vervolg immer dit kunnen uitwerken, dat zig nooit, zelfs niet in schyn, enige tegenstrydigheid van tegen elkanderen aanlopende pligten opdoe? Het tegendeel tonen, zo wel de voorstellen en aanmerkingen van CICERO over de Pligten III. B. H. 6. 23. 24 en 25, als alle de schriften, die ooit over de zedekunde in 't licht kwamen, aan.

Weshalven, indien zodanige omstandigheden mogten voorkomen, in welke de Eigenliefde, de Goedhartigheid jegens anderen, en de zucht tot gezelligheid iemand in twyffel bragten, dan zyn 'er nog genoegzame bezeffen, gevoelens en eerste vonken in 't menschelyk verstand, om dit geschil met de hulp der Reden te beslifen. Immers onder die eerste vonken van licht, onder die eerste gevoelens, hebben wy te voren in dit tweede Deel, derde Hoofdstuk bl. 100 en 101. ook dezen opgeteld „Dat het beter is, dat, het geen minder van belang is, voor het geen van meerder belang is, worde opgeofferd; en dat, het overige gelyk gesteld zynde, weinigen, dan velen verloren gaan; dat de delen niet zonder het geheel kunnen bestaan, maar wel het geheel zonder het een of ander deel (a).” Waar uit wy hier te voren in 't derde Hoofdstuk bl. 128. dezen hoofdregel en grondslag van alle gezelligheid en gezellige pligten afleidden: „Dat het algemeen welzyn de byzondere belangens moet te bovenstreven en overtreffen.” Door deze en

(a) Men twiste niet over de woorden. Indien dit geen door zig zelvén blykbare waarheden zyn, 't zyn ten minsten algemene bekentenissen: en, schoon ze al eens in enige andere wetenschappen bewysbaar zyn, zy kunnen in de Zedekunde zonder bewys gelden. en als zekere en onbetwistbare waarheden aangenomen en gebruikt worden.

diergelyke regels kan een iegelyk dan ligt den eersten en oppervlakkigen schynstryd beslifen. En is 'er gene zodanige omstandigheid, dat de bovengemelde regels kunnen en moeten gelden, dan is 'er ook gene reden, waarom, in zodanige vergelyking van pligten omtrend ons zelve met die omtrend anderen, iemand zou verplicht zyn, eens anders welzyn dierbaarder dan het zyne te houden.

Wat nu de andere zwaarigheid betreft, dat de meeste Geleerden maar van één grondbeginzel spreken, en door de Maatschappy der Wetenschappen ook maar éne zedelyke grondstelling gewaagd en gevraagd wordt, dit kan ons weinig belemmeren. Want voor eerst, dat maar één Eerste en Algemeen Grondbeginzel zou kunnen plaats hebben, dit is reeds te voren wederlegd (a). Ten anderen, dit is alleen het oogmerk der Hollandsche Maatschappy, dat de wetenschap der Zedekunde zo wis, zo zeker en ontwyffelbaar gemaakt worde als mogelyk is, terwyl het onverschillig is, of die zekerheid door één of door meer grondbeginzels, op welken men de zedekunde vestigt, verkregen worde. Indien, gelyk in de Wiskunde en in vele andere wetenschappen, zo ook in de Zedekunde

(a) Zie I. Deel 2 Hoofdstuk en II. Deel 1 Hoofdstuk bladz. 52.

kunde, de aart dezer wetenschap zelve medebrengt, dat zy niet éne, maar meer grondwaarheden en beginsels heeft; al wie zulks dan berispt, die berispt niet onze onkunde of eigenzinnigheid, maar de natuur der zaak zelve (a). En hoe zwak, hoe vrugtelooos is niet de poging van hun geweest, die alle zedelyke wetten en pligten tot een enig grondbeginzel getragt hebben te brengen? Welke moeite hebben zy zig niet gegeven, om, met wenden en keren, en hun vernuft te pynigen, uit hun een enig grondbeginzel ook die natuurwetten, die in 't zelve niet waren opgesloten, op enigerhande wyze, en ten minsten met enigen schyn van betoog, af te leiden? Hoe menigmaal hebben zy ons niet zodanig ene grondstelling willen diets maken, welke in zo verre niet van de natuur was ontleend, dat zy veel eer tegen de natuur, tegen 't algemeen gevoel, tegen 't verstand en alle begrip aanliep, en zo wel Ongeleerden als Geleerden mishaaagde?

Maar het betaamt niemand meer dan den Wysgeer, om inschikkelyk te zyn, en te zorgen, dat, hoe gewigtiger ene wetenschap zy, zo veel minder ook de

(a) Dat 'er meer grondbeginzels van Zedelyke Verpligting dan één kunnen zyn, dit geeft de geleerde HULSHOFF toe, in zyne Verhand. *Over Gods Wetgevende Magt* IV. Hoofdstuk bl. 33. (In de Verhandelingen van 't Stolpiaansch Legaat.)

geschillen der Geleerden hare zekerheid schudden en doen waggelen, of ook slegts in de denkbeelden der menschen die zekerheid, en, daar door, hare agtbaarheid en invloed verzwakken. Weshalven, begeert iemand voltrekt slegts éne eerste en Algemene Grondstelling, wy kunnen hem gemakkelyk, behoudens onze gehele leerstelling, voldoening geven. Hy bevatte dan maar onze Vier Eerste en Algemene Grondregels of Hoofdwetten in één enkel voorschrift, en stelle, in navolging der oude Wysgeren, dit Grondbeginzel: **DAT EEN IEDER MENSCH VERPLIGT IS VOLGENS DE NATUUR TE LEVEN.** Immers die inwendige bezefsen, gevoelens en neigingen, die eérste denkbeelden, en zaden van deugd, van welken wy onze vier grondbeginzelen afleidden, behoren zo zeer tot onze natuur, maken zo zeer haar wezen uit, dat volstrekt niemand *volgens de natuur*, of, gelyk anderen het uitdrukten, *overeenkomstig der natuur*, kan leven, of hy moet noodzakelyk de vier bovengestelde grondwetten volgen. CICERO leert, *dat voor den Mensch, in het nastreven van het goede, de hoogste wet is VOLGENS DE NATUUR TE LEVEN, het welk wy, zegt hy, zo uitleggen: Te leven volgens de menschelyke natuur, allenzins zo volkomen, als mogelyk is, en niets ontberende (a).* Elders zegt die zelfde Wysgeer: *En dat eerste gedeelte, om wel*
en

(a) CICERO Lib. V. De Finib. cap. 9. et seqq.

en deugdzaam te leven, ontleenden die Wysgeren, (namelyk, die van de oude en nieuwe leerschool), van de natuur, aan welke zy beveelden te gehoorzamen; en leerden, dat in gene andere zaak ter waereld, dan in de natuur allcen, het hoogste goed te zoeken en te vinden was. Zy stelden daarom vast, dat het uiterste van alle wenschelyke zaken, en het hoogste toppunt van 't goed, hier in bestaat, namelyk: verkregen te hebben al dat geen, wat de natuur, dat is; onze ziel, ons lichaam, ons leven, enz. vereischen (a).

En deze leertrant, uit zodanig een grondbeginzel, pryst zig ook hier door aan, dat zy met het gevoelen der voortreffelykste Wysgeren der Oudheid instemt: 't welk mogelyk ook den onstervelyken HUIG DE GROOT (b) en andere voorname mannen heeft bewogen, om, op het voetspoor der Ouden, de OVEREENKOMST ONZER DADEN MET DE MENSCHELYKE NATUUR, als ene Eerste en Algemene Hoofdwet en Zedelyk Grondbeginzel, aan te pryzen (c): en wy volgden ook gaarne zo groot een gezag, waren wy niet door het al te afgetrokkene van dat

(a) Lib. I. *Tuscul. Quaest.* cap. 5. Vergelyk Lib. II. *De Finib.* cap. II. en doorgaans.

(b) *Regt van Vrede en Oorlog.* Voorrede §. 8 en II. en I. B. I. H. §. II.

(c) ERNEST. *in Jur. Nat.* §. 30. (In Init. Doctr. Solid.)

dat voorschrift en ene zekere daar uit ontstaande duisterheid en onzekerheid wederhouden. Immers, alschryft men iemand voor: *Dat hy volgens de natuur, of overeenkomstig der natuur leve*, dan zal zodanig een nog niet zo gemakkelyk bevroeden, wat hy hier eigenlyk door de *Natuur* te verstaan hebbe, nog welk denkbeeld hy zig van dezelve in zyne gedagten moet vormen: waar door het dan ook te dugten is, dat dit voorschrift tot verschillende opvattingen en ook misvattingen aanleiding geve. En deze vrees wordt zo veel meerder, als men overweegt, dat de oude Wysgeren zelve daaromtrent zeer gewankeld, en zeer verschillende uitleggingen dier spreuk en eerste zedeles gegeven hebben (a). Maar, volgt men onze inrigting

(a) „Secundum naturam vivere, id est, virtute adhibitâ
 „frui a natura datis. Callipho ad virtutem nihil adjunxit, nisi
 „voluptatem: Diodorus, nisi vacuitatem doloris. His omnibus,
 „quos dixi, consequentes sunt fines bonorum. Aristippo
 „simplex voluptas: Stoicis, consentire naturae, quod esse
 „volunt, e virtute, id est, honeste vivere: quod ita interpretantur,
 „vivere cum intelligentiâ earum rerum, quae essent
 „secundum naturam, rejicientemque contraria.” CICERO
 Lib. II. *De Finib.* cap. 11.

Dit zelfde voorschrift: *Volgens de natuur te leven*, pryst ook, uit de Wysgeren van onzen tyd, HUTCHESON aan, *Doctr. Moral.* Lib. 1. cap. 7. §. I et 4. maar hy verklaart niet, hoe hy het zelve wil verstaan hebben, en wil het zelve, ik weet niet

ting en onze vier gestelde grondbeginzelen, dan is het blykbaar, in welken zin men dien regel: *Volgens de natuur te leven*, moet opvatten, indien iemand zomtyds liever mogt verkiezen dien enen regel, als een grondslag der zedekunde of zedelyke verpligting, vast te stellen. Ik sta toe, die volstrekte duidelykheid, welke wy vorderen, zou wel enigzins meer tot het bestier van het dagelyks leven, dan voor denkende geleerden, en in leerstellige wetenschappen, nodig zyn; maar zy is niet te min ook een vereischte in de wetenschappen zelve, welker nut en vrugt immers op het dagelyks leven moet worden t'huis gebragt.

En dit is de reden, waarom wy, wat ons betreft, boven dat één voorschrift en grondbeginzel der Ouden, liever onze vier hoofdwetten en grondstellingen verkiezen, welken niemand ligt zal ontkennen, dat waar, eenvoudig, duidelyk, ryk en vrugtbaar genoeg zyn, om alle voorschriften van pligt, alle regels van gedrag voort te brengen, en ook eindelyk nog van dien inhoud en kragt, dat alle die wysgeren, welken ons voorschreven, om, of aan Gods Wil te gehoorzamen,

niet door welk een gevoel, hebben beoordeeld. Men vergelyke HUTCHESON *Inquiry into the origin. of our Ideas of Beauty and Virtue*, vooral Tom. II. Sect. VII. Art. 4. *Moral sens Jugged of Laws.*

men, of aan de orde en harmonie te voldoen, of ons volgens de Goddelyke oogmerken te gedragen, en wat dies meer is, dat die onmogelyk onze vier Eerste en Algemene Grondstellingen kunnen verwerpen. Ja, wanneer de beroemde Wysgeer WOLFF leert, dat men zyne vrye daden zo moet inrigten, dat zy met de natuurlyke daden instemmen (a), dan neemt hy zynen toevlugt tot de natuur, en het zyn onze vier gestelde grondregels, welken aanwyzen, waar in eigenlyk die overeenstemming der vrye daden, met de natuurlyke daden, bestaat. Voortreffelyk hebben dan de oude wysgeren, als het bekwaamst middel om wysheid te bereiken, de zelfskennis aanbevolen, dat is, de kennis der menschelyke natuur; welke vermaning en les zy zo hoog schatteden, dat zy die aan geen mensch, maar aan ene Godheid toekenden. *Want die zig zelve kent, die zal gevoelen, dat hy iets Goddelyks in zig heeft; die zal zyn vernuft, als een der Godheid toegeweid afbeeldzel beschouwen, en steeds iets overdenken of betragten, 't welk een zo groot en goddelyk geschenk waardig is: en, wanneer hy zig zelve zal doorzigt en geheel doorkend hebben, dan eerst zal hy bevatten, hoe schoon hy van de Natuur toegerust in dit leven is ingetreden, en hoe*

vele

(a) WOLFF *Comp. Juris. Nat.* §. 43.

vele hulpmiddelen hem zyn gefchonken om wysheid te verkrygen, NAAR DIEN HY DE BEGINZELEN ALLER DINGEN, EN, ALS 'T WARE, DE EERSTE SCHETZEN DERZELVER, *in zyne ziel en verstand heeft ontvangen*, door welken verligt zynde, hy voorziet, dat hy op het geleide der wysheid een deugdzaam man, en, even daar door, gelukkig zal zyn (a).

En even weinig kunnen zy, die ons tot enen grondregel opgeven, *te streven naar dat geen*, 't welk een waar en bestendig goed oplevert, hoe zeer zy minder nauwkeurig en minder duidelyk spreken, dan de waardigheid onzer wetenschap medebrenge; zy kunnen even weinig onze grondbeginzelen wraken. Want wat zodanig een waar en bestendig goed aan den mensch zou kunnen toebrengen, dit kan uit niets anders dan uit de Menschelyke Natuur, en uit de beginzels, welken uit die Natuur voordvloeijen, gekend worden. Ook de oude Wysgeren schryven deze les voor, dat men naar *het hoogste goed* moet tragten; maar dat *hoogste goed*, waar door wordt dat verkregen, dan door gezondheid van lichaam, door vermogens en kragt van geest; door een schuldeloos leven, door goedwilligheid jegens anderen; door zugt en

(a) CICERO *Over de Wetten* I. Boek 22. Hoofdstuk.

yver voor de Maatschappy, van welke wy leden zyn; en door eerbied en hulde aan die Godheid, die wy erkennen.

Eindelyk, hoe wel wy oordelen, dat men, om de Eerste en Algemene Grondbeginzels der Zedeleer op te sporen, tot de eerste gevoelens, de eerste bezeffen, de eerste neigingen en natuurdriften, met één woord, tot het binnenste der menschelyke natuur, moet doordringen; onze leerstelling verschilt egter van de onbedagtzaamheid van SCHMAUSSIUS meer dan het Oosten van het Westen. Want die ligtzinnige Geleerden legt den grondregel: *Volgens de natuur te leven*, aldus uit, als moest zulks betekenen: *Voor zig alleen te leven (a)*: het welk geheel tegen de natuur en waarheid aandruischt, zo als uit onze gehele verhandeling ligt is op te maken. Ten anderen, SCHMAUSSIUS stelt de natuurdriften (Instinctus) alleen tot keurmeesters van al wat pligtelyk is, met verwerping der voortreffelyke Reden (b); daar wy integendeel den mensch, niet slegts die eerste denkbeelden, bezeffen, gevoelens, en, als 't ware, die eerste vonken van deugd; maar ook teffens en voornamelyk het uitmuntend vermogen der Reden toekennen, welke van die eerste

VON-

(a) *Disfert. Jur. Nat. V. §. 4.*

(b) *Disfert. II. De Ratione Humana. §. 9.*

vonken wel haar licht ontleent, maar dan vervolgens, door middel van dat licht, aanwyst, welke begeertens en afkerigheden gezust, of in tegendeel opgewekt; welken, en hoe bestierd; welken gevierd, of, tegengegaan en getemd moeten worden; welken boven dryven of wyken moeten. Dit licht is het, het welk ons moet geleiden, en, door 't welk, hoe zeer zomtyds het belang van tydelyke goederen mogelyk zou vorderen, dat men liever enen slaaf van geringe waarde, dan een kostbaar paard in zee zou werpen, de Reden en Menschelykheid ons nogthans overreedt, den slaaf boven het paard te stellen (a). Derhalven, zo dra het verstand by die eerste beginzels der Natuur bykomt, en de overige regels en pligten, welken uit die beginzels volgen, naspoort en in verband zamen verenigt, dan ontluikt die voortreffelyke wetenschap, die voor ons de meesteresfe en bestierster van ons leven, de vrugbare moeder van alle goede raadgevingen, en leidsvrouw tot alle deugden zyn moet (b); die, hoe zeer

zy

(a) CICERO *Over de Pligten* III. B. 23. H.

(b) „ Ut Phidias potest a primo instituere signum, idque
 „ perficere; potest ab alio inchoatum accipere et absolvere;
 „ hinc est sapientia similis: non enim ipsa genuit hominem,
 „ sed accepit a natura inchoatum: hanc intuens debet insti-
 „ tutum illud, tanquam signum, absolvere.” CICERO *Lib.*
IV. De Finib. cap. 13.

zy de zugt tot zelfbehoud goedkeurt, niet te min Py-
 lades roemt, die bereid was, voor zynen ongelukkigen
 boezemvriend Orestes te sterven; die Regulus leerde,
 dat het beter was, te Carthago zyn leven met de he-
 vigste smerten te eindigen, dan de belangens van zyn
 vaderland verzakende, te Romén een schandelyk en
 door trouwloosheid bezoedeld leven, by vrouw en
 kinderen, in de grootste veragting te slyten; die ook
 zelfs Codrus bewoog, alshoon hy een onbevlekt le-
 ven kon leiden en nog uitrekken, het zelve noghans
 liever voor het vaderland op te offeren. Want, zo
 als wy hebben opgemerkt, alhoewel de mensch vele
 eerste gewaarwordingen, neigingen en driften, met de
 dieren gemeen heeft, welken de Oude Wysgeren de
 eerste beginzelen der Natuur noemden (a), en ook
 wederom andere meer voortreffelyke bezeffen, boven
 het gedierte bezit; zo is dit vooral ene byzondere ei-
 genschap der Menschelyke Natuur en Reden, dat al-
 leen de Mensch bezeft, wat orde, wat betamelykheid,
 wat gepastheid in woorden en daden is (b). *Want
 alleerst wordt de Mensch genoopt tot het geen de
 Natuur medebrengh; maar zo dra hy verstand ver-
 krygt, en de kennis, welke de Grieksche Wysgeren
 νομια noemen; en, zo dra hy de orde, en, om zo te
 spreken, de overeenstemming der dingen ontdekt;*
 dan

(a) Τὰ πρῶτα καὶ φύσις.

(b) CICERO Over de Pligten. I. B. 4. H.

dan schat hy deze veel meer, dan alle de vorige zaken, die hy eerst verhefte, en dus beslist hy door kennis en wetenschap, dat hier in dat hoogst, dat in zig zelve aannemelyk en wenschelyk goed is gelegen, namenlyk, in 't geen de Stoicynen *ἡμολογία*, en wy overeenstemming noemen enz. (a). En die zelfde REDEN leert: dat geen boven al te betragten, 't welk de meeste waardigheid heeft; dat dus de deugd boven al is te verkiezen; en de voortreffelykheid van den Geest ver boven die van het Lichaam is te stellen; en de ziels deugden, die van onzen wil afhangen, ver die genen overtreffen, welken aan onzen wil niet zyn onderworpen (b).

(a) Lib. III. *De Finib.* cap. 6.

(b) Lib. V. *De Finib.* cap. 13.

B E S L U I T.

De vier voorgemelde Eerste en Algemene Grondstellingen der Zedeleer, aldus opgespoord, ontdekt, gevonden en bevestigd hebbende, kunnen wy, om, als 't ware, ons gebouw te voltoojen, uit al het verhandelde deze sluitreden opmaken en voorstellen, waar door de ondernomene taak geheel wordt afgeweven. Die sluitreden is deze:

„Al wat de Menschelyke Natuur vordert, daar toe is de Mensch door de Natuur zelve zedelyk verplicht.

„Maar de Menschelyke Natuur vordert: I. Behoud van zyn lichaam, geest, leven, staat en stand; II. Bevordering van den welstand van andere menschen; III. Bevordering van de belangens der Maatschappy, van welke men een lid is; IV. Eerbied en hulde aan het uitmuntendste Wezen.

„Derhalven, de Mensch is, door de Natuur zelve, tot die vier hoofdbetragtingen, tot het bevorderen van den welstand van zig zelve, van anderen, en van de Maatschappy, gelyk ook tot eerbied en hulde aan het uitmuntendste wezen zedelyk verplicht.”

Ik kan niet gisfen; welke zwarigheden of twyffelingen men tegen de eerste dezer twe voorstellen (Major) zou kunnen inbrengen. Indien dat voorstel geen ontegenzeggelyke en door zig zelve blykbare waarheid is, dan schroom ik, dat 'er geen blykbare waarheden (axiomata) meer zullen te vinden zyn. En wy hebben reeds gezegd, geen pleit met die genen te willen aanvangen, die aan alles twyffelen. Welke geneesheer zou zig willen vermoeijen, om dien te overtuigen, die of de gehele natuur van 't menschelyk lichaam ontkende, of, 't geen die Natuur onbetwistbaar vereischt, zulks evenwel zou willen beweren, tot het behouden of herstellen der gezondheid geheel nutteloos te zyn?

En ik behoef immers niet te schromen, dat iemand mischien de uitdrukking *verplicht zyn*, opvatte en be-
rispe. My is niet onbekend, dat de Geleerden het ook niet allen over dit woord, nog zyne betekenis en bepa-
ling, eens zyn; maar deswege heeft de Hollandfche
Maatschappy niets gevraagd nog gevorderd: in tegen-
deel, zy heeft uitdrukkelyk gewild, dat al het geen tot
de oplossing der vraag niet voltrekt behoorde en nodig
ware, zou worden agterwege gelaten. Waar by nog
komt, dat de twist der Geleerden daaromtrent thans
minder is: en, welk gevoelen men ook deswege om-
helze, dit is onbetwistbaar, dat alle verpligting in
ene zekere noodzakelykheid is gelegen; niet in zoda-
nige noodzakelykheid, waar door zig de lichamen be-
wegen, maar die met de aart en eigenschap van een
den

denkend en redelyk wezen, met den Mensch en zyne vryheid overeenstemt, en even daarom ene *zedelyke noodzakelykheid* genaamd wordt. Indien 'er dan al deswege nog enig verschil mogt overig zyn, die bestaat niet alleen, volgens het oordeel van vele Geleerden, in ene loutere woordenstryd, maar zy behoort ook zelfs tot de tegenwoordige vraag en onderwerp niet. Eindelyk, welk denkbeeld men zig ook van *verplichting* vorme, dit moet vast staan, dat 's menschen wil niet meer zonder beweegredenen genoopt wordt en overgehaald, dan dat iets anders zonder enige oorzaak zoude kunnen worden uitgewrogt. Daar zyn dan in alle verplichting zekere oorzaken, zekere beweegredenen, zekere uitlokzels, zonder welken de *verplichting* een niets beduidend woord, een ydele klank is, van alle kragt en waarheid ontbloot. Maar wy beweren daarom niet, dat de eigenliefde, dat het eigen nut en zelfbelang alleen alle die beweegredenen en zedelyke noodzakelykheid, (welke de eigenlyke verplichting is) voortbrengen; maar stellen vast, dat die beweegredenen ook zeer dikwyls tegen eigen voordeel, van het gevoel van goedwilligheid jegens anderen, of van de zucht tot gezelligheid en het bezef der gezellige pligten, of ook van de bewondering en eerbied voor een verheven wezen, en van den yver om den wil van dat Wezen te gehoorzamen, voordspruiten: zo dat hier wederom, het geen wy reeds te voren opmerkten, blykbaar is, namelyk, dat wy niet flegts één enkel

gevoel, niet slegts één gedeelte der menschelyke natuur, maar die gansche natuur van den Mensch, in geheel derzelve omvang bevatten; en even daarom, dat die beweegredenen van de menschelyke natuur zelve afdalen, wordt die verpligting ene *natuurlyke verpligting*, en de wet, die aldus verpligt, ene *natuurlyke wet*, en die pligten zelve, *natuurlyke pligten* genaamd.

Derhalven, de onwrikbaarheid van het eerste voorstel onzer sluitreden gestaafd zynde, zo zal de kragt en uitkomst van die zelfde sluitreden, en dus van ons geheel betoog nu alleen nog van het tweede voorstel (Minor) en zyne zekerheid afhangen. De vraag is dan: Vordert de Menschelyke Natuur in de daad

- I. het betragten van den welstand van ons lichaam, van onzen geest, en van onzen ganschen staat en stand?
- II. het betragten ook van den welstand van andere menschen.
- III. Het bevorderen der belangens van de Maatschappy, van welken wy leden zyn; en
- IV. De hulde en eerbied voor het Hoogste Wezen?

Waarlyk ene allerkleenste en geringste aandacht overreedt ons terstond, dat de Menschelyke Natuur deze vier hoofdplichten zo zeer medebrengt en vordert, dat hy, die deze eerste grondstellingen ontkent, daar door noodzakelyk de Menschelyke Natuur ontkent en verzaakt, en den Mensch uit den Mensch zelve wegneemt: het geen wy te voren breedvoerig betoogd hebben. En naauwlyks vindt men 'er, die deze voorstellen in twyfel

fel trekken, behalven de zulken alleen, die gene zekerheid, hoe genaamd, erkennende aan alles twyffelen. Immers hoe zou het mogelyk zyn, en met de natuur overeenstemmen, dat de Mensch, die natuurlyk zig zelve lief heeft, evenwel de welstand van zyn lichaam en ziel niet zou moeten betragten? Dat hy, wiens hart de Natuur zelve in genegenheid en welwillendheid jegens anderen ontvonkt, eens anders welstand niet zou moeten behartigen? Dat hy, wien de zelfde Natuur ook tot gezelligheid en een Maatschappelyk leven, door de sterkste prikkels, noopt en uitlokt, en die buiten dezelve een ellendig leven zou leiden; nogthands het heil dier Maatschappy, tot welke hy behoort, niet zou moeten helpen bevorderen, haren bloei vermeerderen, en haar regen alle verongelykingen beschermen en verdedigen? Dat hy, die aan een hoogst, uitmuntendst, magtigst en allerwyst Wezen geloofst, en niet, dan met ene bewonderende verrukking aan het zelve kan denken, dat voortreffelykst wezen niet zou moeten eerbiedigen? — In regendeel, deze denkbeelden zyn allen zo onmiddelyk, zo naauw met elkanderen verbonden, dat zy geen andere tusfchenkomende denkbeelden vorderen, of zelfs toelaten. Dus moeten deze voorstellen dan of openlyk en onwederfprekelyk valsch en onwaar zyn, het welk egter aan niemand van gezonde harsenen nog is ingevallen; of, zy moeten zo onbetwistbaar zeker en tastbaar zyn, dat men ze voor algemene bekentenissen

fen (axiomata) moet houden, en als zodanige toegeven: hoedanige waarheden niet kunnen ontkend worden, als door die genen, die alle waarheden en wetenschappen geheel verwerpen en logenen.

Maar verkiest iemand liever, in plaats van onze vier Eerste en Algemene Grondstellingen, dien enen regel der Oude Wysgeren: **OVEREENKOMSTIG OF VOLGENS DE NATUUR TE LEVEN**, tot enen grondslag der Zedeleer te stellen, ik heb daar niets tegen, mids hy dat voorschrift maar wel, duidelyk en in dier voege versta en verklare, dat het zelve de gemelde vier genoemde grondregelen in zig bevatte. Die zulks verkiest, zal dan deze sluitreden mogen vast stellen:

„Al wat de Menschelyke Natuur noodzakelyk vordert, daar toe is de Mensch zedelyk verpligt.

„Maar de Menschelyke Natuur vordert noodzakelyk, dat de Mensch niet tegen die Natuur, maar overeenkomstig, of, volgens de Natuur leve.

„Derhalven, de Mensch is zedelyk verpligt om te leven volgens de Natuur, of, zyne daden overeenkomstig met de Natuur in te rigten.”

Maar dan mogen wy ook terstond na die sluitreden deze andere daarop laten volgen:

„Al wie zedelyk verpligt is, volgens de Natuur te leven, die is ook even zeer aan deze vier hoofdgels verbonden: I. *Zyn lichaam, geest, leven en stand te behoeden en te beschermen*; II. *Den wel-*
stand

„stand van anderen te bevorderen; III. Den welstand
 „der Maatschappy, van welke hy lid is, te ver-
 „meerderen; en IV. Het Hoogste Wezen, 't welk hy
 „erkent, te eerbiedigen.

„Maar de Mensch is door de Natuur zelve verplicht,
 „om volgens die Natuur te leven.” (Want zodanig
 is het besluit der even voorgaande fluitreden op voor-
 gaande bladzyde omtrend het einde.)

„Derhalven is de Mensch ook even zeer aan die
 „vier gezegde hoofdregels verbonden en dus zedelyk
 „verplicht, alle die verdere regels, voorschriften en
 „wetten te volgen en te betragten, welken uit die
 „vier Eerste Grondstellingen of hoofdregels, by wet-
 „tige gevolgtrekkingen, kunnen afgeleid en betoogd
 „worden.”

Dit aldus bewezen, gestaafd en bevestigd hebben-
 de, menen wy, dat op de gehele vraag der Holland-
 sche Maatschappy der Wetenschappen aldus kan en
 behoort geantwoord te worden:

„I. Op het eerste lid der Vrage, dat het I. REDE-
 „LYK is, zodanig ene Eerste en Algemene Grondstel-
 „ling, of zodanige Eerste en Algemene Grondstellin-
 „gingen op te sporen, die de grondslagen zyn van alle
 „zedelyke verplichting, en uit welken de meer byzon-
 „dere hoofdsoorten van pligten, allen kunnen wor-
 „den afgeleid.

„2. Deze opsporing is ook, wel minder voor het
 „dagelyksch leven, maar voor de wetenschap der
 Ze-

„Zedeleer volstrekt NOODZAKELYK; zo egter, dat
 „het niet allenzins nodig zy, slegts één zodanig
 „grondbeginzel te vinden en alleen goed te keuren.

„3. Wyders, dat het opsporen van de grondbegin-
 „zels van billykheid, eerlykheid, regtvaardigheid,
 „van alle deugden en alle zedelyke verpligting, zo
 „wel voor het bestier van het dagelyksch leven, als
 „voor den opbouw, duidelykheid, zekerheid, luister
 „en de gehele meerdere volkomenheid der Zedeleer,
 „vooral nuttig en beyorderlyk is. En

„II. Op het tweede lid der Vraag:

„Dat die Eerste en Algemene Grondbeginzelen,
 „die ten grondslagen moeten strekken van alle zede-
 „lyke verpligting, en uit welken alle meer byzondere
 „hoofdsoorten van pligten kunnen worden afgeleid,
 „geen anderen zyn, dan deze vier Eerste Grondwaar-
 „heden: namelyk, dat men 1. *Den welstand van zyn*
 „*lichaam, geest, leven, staat en stand moet be-*
 „*tragten; dat men 2. Den welstand van anderen*
 „*moet behartigen; 3. Dat men den welstand en*
 „*bloei der Maatschappy moet bevorderen, tot welke*
 „*men behoort; en 4. Dat men het Opperwezen moet*
 „*eerbiedigen.*

„Of, indien iemand liever een enig grondbeginzel
 „verkieze, dat dan zodanig grondbeginzel geen ande-
 „re is, dan het navolgende: *Dat de Mensch moet*
 „*leven overeenkomstig der Natuur;* dat is, (zo als
 „ik oordeel dit te moeten uitleggen) overeenkomstig

„aan die vier Eerfte en Algemene Grondregelen der
 „Natuur, welken wy uit de Natuur van den Mensch
 „hebben opgespoord, bepaald en vast gesteld; en
 „ook overeenkomstig aan alle de overige natuurwet-
 „ten, die uit voorgemelde vier grondregelen by wet-
 „tige gevolgtrekkingen voordvloeijen.”

Zie daar dan, geleerde Heren! de Eerfte en Alge-
 mene Grondstelling, of Grondstellingen, (want hier
 in heeft de voortreffelykheid der Zedekunde weinig
 belang), zie hier dan die eerste, algemene, ware,
 duidelyke, en allenzins blykbare grondbeginzelen, uit
 welken, alle hoofdfoorten van meer byzondere pligten,
 die men in allerlye omftandigheden van dit leven moet
 in agt nemen, door vlyt en aandagt, met zekerheid
 kunnen gekend en betoogd worden; geen grondbeg-
 inzels, welke ene wufte ligtzinnigheid uitdagt, of
 een weelderig vernuft door enkele verbeelding voord-
 bragt, of het willekeurig gezag van enig Mensch on-
 derftondt te gebieden; maar welken uit de natuur zel-
 ve genomen, ontleend of afgeleid, geheel bekwaam
 en vrugtbaar zyn, om die wetenschap ten voorschyn
 te brengen, die de zeden kan verbeteren, de deugd
 beminnellyk maken; en den weg moet banen tot dat
 geluk, naar het welk wy allen reikhalzende streven.

En hoe veel gewigtiger deze wetenschap is, zo
 veel groter dienst bewyst Gy lieden, myne Heren! aan
 geheel het Menschelyk Geflagt, als welken, met het
 tuitfchryven dezer fchone en belangryke vraag, de yver
 en

en pogingen van Geleerde Mannen hebt opgewekt, om hunne kragten tot het oplossen derzelve in te spannen: en, door hen daar toe, zo veel in U lieden was, op te wekken, hebt gy te wege gebragt, dat mogelyk zodanige grondbeginzelen worden uitgedagt en gestaafd, welken genoegzaam zyn om de schoonste en heilzaamste aller wetenschappen te vestigen, en alle nevelen van vertwyffeling en onzekerheid van dezelve te weren en te verdryven: en hoe minder zodanige grondbeginzelen tot nog toe schynen gevonden te zyn, hoe veel meer belang het Menschdom daar by heeft, dat eindelyk eens zekere en vaste grondslagen der Zedeleer werden uitgedagt, gelegd en gevestigd.

Weshalven, indien ik mogelyk iets, in zo grote zaak, heb kunnen uitwerken, (gelyk ik zulks van harte wenschte); dan komt ook daar van aan U lieden nogthans de lof toe. Dog, indien andere Wysgeren van doordringender vernuft en grondiger geleerdheid iets meer gewigtigs en voortreffelyks hebben voortgebragt; dan moet ook wederom die hogere trap van volkomenheid, welken onze edele wetenschap en alle ware wysheid daar door verkrygen, dan moeten ook alle voordelen, welken daar van op 't Menschelyk Geslacht afdalen, even zeer aan U lieder beleid en yver worden toegekend en dank geweten.

E I N D E.

DISPUTATIO

DE

QUAESTIONE,

▲

SOCIETATE DOCTRINARUM HOLLANDICA

ANNO MDCCLXXXII

P O S I T A :

An rationi consentaneum sit ; an necessarium ; an utile denique , ejusmodi primum atque universale principium investigare , ex quo tanquam ex fonte , propria et peculiaria officiorum praecepta ducantur ?

Deinceps , si illud sit consentaneum rationi , ac necessarium atque utile etiam ; quale sit illud ipsum principium , quod ejusmodi possit existimari ?

A U C T O R E

HENRICO CONSTANTINO CRAS,

Qui mense Majo anni MDCCXCIII praemium repertavit.

S Y M B O L U M.

Ac primam illam partem a natura petebant , eique parendum esse dicebant.

C I C E R O.

PRAEFATIO (*).

Quamquam omnis fere cognitio nostra multis est et magnis obstructa difficultatibus, cum propter eam, quae in rebus ipsis inest, obscuritatem, tum propter infirmitatem iudicii nostri; nihil tamen magis vel doctissimi philosophi diffisi sunt, quam ad prima rerum doctrinarumque posse initia se penetrare.

De initiis vero officiorum omnisque moralis doctrinae fundamentis cum rogasset ARTIUM DOCTRINARUMQUE SOCIETAS HOLLANDICA, quoni-

(*) Postea demum, quam praemium huic disputationi adjudicavit SOCIETAS DOCTRINARUM HOLLANDICA, ejus comprobatione haec praefatio est adjecta.

niam Recentiorum omnem inanem videbam industriam esse, nihilque reperiebam ipse melius; ad Veteres me converti: quorum explicandâ et emendandâ doctrinâ prodesse, satius duxi, quam infructuosâ solertiâ vanam inventoris gloriam aucupari.

Neque tamen nescio, de Veterum philosophorum inventis omnisque doctrinae utilitate ac praestantiâ, si cum Recentioribus, in primis qui post CARTESIUM floruerunt, contendantur, summis studiis dimicare inter se eruditos, quorum alii Recentiorum, alii Veterum patrocinium suscipiunt laudesque non minus quam moenia defendunt. At gravis illa dissensio jam multum deforbuit; ac partim iis etiam composita est, quae in praeclarâ oratione disputavit PETRUS NIEUWLAND Vir Clar. (*); partim distinguendi curâ quâdam, quae fortasse reliqua sit dubitatio, commode potest tolli.

Om-

(*) P. NIEUWLANDI *Oratio* de ratione disciplinarum physicarum cum ratione elegantiorum, quae vocantur, litterarum comparatâ et ex utrarumque naturâ illustratâ. *Lugd. Bat.* 1793.

Omnino philosophis, qui duobus abhinc seculis ingenii et doctrinae famam floruerunt, multum ego tribuo. Etenim primum negari nequit, in tractandis disciplinis methodi subtilitate et praestantiâ a Recentioribus superatos Veteres esse. Deinde, etsi inventae mathesios laus sane veteribus debetur, CARTESIUS tamen, HUGENIUS, KEPLERUS, BOYLE, NEWTONUS et cetera nostrorum temporum lumina, praeclaræ illius disciplinae magnopere cum usum amplificaverunt, tum fines extenderunt. Quorum excellentium philosophorum ingenio et industria factum est, ut, quae antea non nisi commentis continebatur physica, ea non tantum mathesios majore studio multum emendaretur, sed, ad verae quoque certaeque disciplinae decus et amplitudinem, plurimis aliis adscenderet adjumentis, quibus penitus caruerunt Veteres. In hoc genere telescopia, microscopia, antlia pneumatica, thermometra, barometra, similiaque instrumenta in primis videntur numeranda esse: quorum inventio cum fere casui, non consilio, sit tribuenda, mirum non est, Veteres ne suspicari quidem tantam perfectionem potuisse, ad quam,

*

ma-

maxime post BACONEM VERULAMIUM, summâ naturae explorandae diligentia dictisque adjumentis, astronomia, chemia, omnisque physica procesfit.

At vero, has Recentiorum laudes quemadmodum ultro agnosco, ita parem erga Veteres aequitatem jure mihi postulo: quam si impetravero, efficiam fortassis, ne quis meum antiquitatis patrocinium continuo jacere totum arbitretur. Nam primum non hoc dicam, in ipsis rebus astronomicis qui cum PTOLOMAEO plus mille annis errarunt, eos non nisi ab imperitis existimatoribus contemni; quippe quorum labores et studia cum COPERNICO, tum NEWTONO saepius causam dederunt diligentius trajectiones motusque stellarum investigandi, accuratoremque rerum coelestium inveniendi rationem, aperiendique inventam; sed hoc volo atque urgeo, quae non tam in casu fortuitisque inventis sunt posita, quam omnium hominum industriae patent, in iis adeo non vituperandos Veteres esse, ut magis illorum vim ingenii admiremur, rationemque et auctoritatem prae ceteris comprobemus.

Dein-

Deinde, ut, quae ad nos propius pertinet, eam unam disciplinam consideremus, Doctrina Morum nonne tota anthropologica est, humanaeque ex naturae cognitione omnis pendet? At Veteres philosophi quantâ industriâ, solertiâ, ingeniique subtilitate humanam naturam explorarunt, mentisque nostrae interiores recessus, motus, instinctus, sensus, omnesque appetitiones et declinationes quam sedulo investigarunt, quam copiose explicuerunt? Quae quidem naturae cognitio eos ad hoc officiorum omnium summum praeceptum, primamque legem ac generale principium deduxit, quod sua unanimi comprobatione omnes ex antiquitate philosophi firmarunt, nimirum: Secundum naturam, sive convenienter naturae, esse homini vivendum, Atque hoc praeceptum cum ejusmodi sit, ut, quod ei contrarium sit, videlicet contra naturam vivendum esse, id ab omni sensu, veritate et naturâ ipsâ abhorreat, de ejus praecepti principiique evidentia firmitateque dubitandi summa levitas sit. At ejus praecepti, si id tanquam principium spectamus, cum bona, tum damna, in ipsâ disputatione persecuti sumus. Hoc unum vero nostrae

nunc reliquam industriae videtur esse, non tam, ut nova principia investigemus, quam ut potius ejus legis principiique, quod Veteres commendarunt, propriam vim ac veram sententiam summo studio exquiramus, rationum momentis confirmemus, ac, si ita usus sit, illam summam legem corrigamus.

Quae hominem igitur decent officia, a natura humana omnia petenda sunt, eoque illa natura quam diligentissime est cognoscenda. Quam qui ita corruptam esse clamant, ut ab eâ leges naturae duci nequeant, ii intelligentiam nostram, quippe naturae nostrae partem, perinde nimis depravatam statuunt, aliamque ita nobis facultatem monstrant, quâ officia legumque praecepta cognoscamus. Ecquid vero judicandum sit de Physico, qui corporum leges investigaturus, extra corporum veram naturam eas velit quaerere? Quod cum facerent Scholastici, ac temere, nescio quas, occultas proprietates comminiscerentur, ex quibus corporum motus mutationesque et phaenomena omnia explicare puerili industria conarentur, non modo nihil profecerunt, sed,

phy-

physicae disciplinae tenebras et quasi noctem offundentes, ejus incrementa magnopere retardarunt.

Quocirca, quae Physicis antea vitio data est levitas, eam nunc Ethicos, alienis periculis doctos, veluti scopulum cavere non deceat? iisque hominum officia, officiorum praecepta, praeceptorumque initia, ad Veterum consuetudinem, non foris, non extramentem naturamque humanam, sed domi ipsaque in illâ naturâ, ubi nata sunt, quaerentibus haec prudentia culpae vertatur? Quam quidem naturae initiorumque, in mente nostrâ latentium, intelligentiam una nobis cum psychologia, in primis empirica, tum universe anthropologia asferre potest.

Quo magis corpus humanum ejusque partes, membrorum compositionem, nervorum osiumque compagem omnemque fabricam perspicerent Medici, non modo adjutricem advocarunt anatomiam, sed cum brutorum corporibus humani corporis structuram contenderunt, quam illi anatomiam comparatam vo-

cant. Medicorum hanc prudentiam imitentur philosophi et mentem humanam ejusque perceptiones et sensus appetitionesque et fugas cum ceterorum animantium instinctibus, appetitionibus declinationibusque contendant: quam viam rationemque tenuerunt antiqui, praesertim CICERO, qui ut cognosceret ac penitus perspiceret naturam, non ad puerorum modo incunabula accessit, sed, in tradendis officiorum praeceptis, brutorum subinde exemplis excitavit, in quibus insignia virtutum simulacra vehementer vir summus admirabatur.

Profecto certae firmaeque scientiae mater est observatio et experientia, quâ fidâ duce eximii Physici, quae in corporibus constanter inesse deprehendebant, studiose animadverterunt, certasque ex iis collegerunt leges, ex quibus, quae cernebant hujus mundi phaenomena, explicarent, suaeque disciplinae exaedificarent firmitatem, decus et omnem praestantiam: quae ratio iis praeclare successit. Hanc igitur optimam viam rationemque quidni ex angustioribus physicae cancellis nos ad mentem humanam

trans-

transferamus, et, misſa levium hypotheſium temeritate, ſecundum BACONIS praeceptum, naturam ipſam conſulamus? In eam ſi deſigimus cogitationes et intendimus, ita denique, quae in mente noſtrâ deliteſcunt, initia cognoſcemus: ex quibus mox Ratio, ad partes vocata, juſtis argumentorum concluſionibus, ea officiorum virtutumque omnium praecepta efficiet, quae, ab interiore luce ipſâque mentis naturâ ducta, idcirco judicentur vera ac naturalia appellentur; eamque extollet doctrinam, quae viribus firma, copiâ locuples, ad omnem vitam noſtram regendam aptiſſima ſit.

Hanc igitur viam et nos ſecuti, quemadmodum plura uno initia, cum alia, tum moralia, in ipſâ mente noſtrâ ineſſe deprehendebamus, ſic plura uno aſumere nullo modo verebamur. Quod reprehendi non poteſt ab iis, qui, pro eo ac debent, finem cujuſque doctrinae a principiis diſtinguant. Etenim, etſi geometriae non niſi unus finis eſt, quis tamen ejus diſciplinæ theoremata et problemata ab uno tantum principio omnia proficiſci, judicavit? Quod vero

qua-

quatuor, quae a nostrae mentis natura mutuatus sum initia, subinde per metonymiam sensus vocavi, id neque a ratione, neque a Veterum scriptorum consuetudine quisquam abhorrere putet (*). Neque vero ego sensum dixi pro mentis facultate intelligendires, quam vim isti verbo tribuunt, saltem tribuere debent, qui sensum moralem tanquam officiorum fontem commendant, si commode cupiant loqui. E contrario sensus mihi sunt ipsae perceptiones primaeque notitiae, quae cuique ultro tantam evidentiam lucent, ut negari nequeant: cujusmodi perceptiones in mente humanam plurimas latere, cum ab omnibus aetatibus experientia docuit, tum LEIBNITIUS studiose observavit, tum denique una nobis mathesis fidem facit. Atque hae perceptiones, reliquaeque ab iis natae comprehensiones uti cum appetitionibus fugisque conjunctissimae sunt, ita eas maxime sensus
dicit,

(*) CICERO II. De Leg. I. I. De Orat. 23. Pro demo 36. Pro Cluent. 6. QUINTIL VIII. 5.

dici, dudum SULZERUS vir praeclarus, in disputatione sua de Homme morali, ostendit (*).

Tandem, ut eorum etiam aliquantum occurram imbecillitati, quibus aut levior aut plane contemnenda videatur bene latine scribendi sive cura quaedam et studium, sive etiam consuetudo fortassis ac facultas aliqua; sane quidem nos moleste ferimus, esse hodieque tam parvi et angusti animi homines, de quibus suo jam tempore questus est CICERO, qui nihil probent, nisi quod ipsi se imitari confidant posse; qui, quod se consecuturos desperant, id magno supercilio vituperent, usque adeo, ut jejunitatem se et famem quam copiam et ubertatem malle, non erubescant profiteri. Verum istos precor, hanc mihi veniam dent, ut iis CICERONIS potius, quam meis verbis, respondeam. Mandare quemquam litteris, ait divino vir ingenio, cogitationes suas, qui eas nec disponere nec illustrare possit, nec delectatione aliquâ allicere lectorem, hominis

(*) Memoir. de l'Acad. Roy. de Berlin de l'An 1769.

minis est, intemperanter abutentis et otio et litteris? *Tuscul. Quaest. I. 4. Ac paullo post: Hanc enim perfectam philosophiam semper judicavi, quae de maximis quaestionibus copiose posset ornateque dicere. Neque tamen hanc CICERONIS auctoritatem sic excito, ut nulla scripta, nisi copiâ et ornatu insignia, ego utilia esse existimem. Absit tanta opinionis levitas, quam ipsâ re eximia scripta plurima refellunt. At hoc non illum culpâ liberat, qui, quae utiliter disputantur, ea pure, propriis verbis, atque adeo copiâ quadam et ornatu scribi, moleste ferat atque aspernetur.*

DISPUTATIONIS OMNIS
DESCRPTIO.

EXORDIUM. - - - Pag. 1.

PARS I. De principii primi et universalis, ex quo
omnis obligatio oritur, investigandi causa et ra-
tione, necessitate, atque utilitate. - - Pag. 10.

Caput 1. *An rationi consentaneum sit, pri-
mum atque universale principium, a quo
propria et peculiaris officiorum praecepta
ducantur, investigare?* - - Pag. 10.

Caput 2. *Num sit necessarium, ejusmodi, de
quo quaeritur, principium investigare?*
Pag. 20.

Caput 3. *Num utile sit, de quo quaeritur,
primum atque universale principium, vel
quaedam ejusmodi principia investigare?*
Pag. 30.

PARS II. Quodnam illud principium, vel quatenam
illa principia sint, quae pro primis atque univer-
salibus causis, ac pro certo fonte possint habe-
ri, unde vis omnis obligationis officiorumque
genera omnia ducantur? - - Pag. 34.

Ca-

Caput 1. *De principiis Doctrinae Moralis
universe.* - - - Pag. 34.

Caput 2. *De nonnullis principiis Doctrinae
Moralis, quae prae ceteris laudata sunt.*
Pag. 41.

Caput 3. *De naturâ humanâ: ex quâ quae
prima vivendi praecepta, veraque princi-
pia Doctrinae Moralis necessario conse-
quantur, ea aperiuntur.* - Pag. 60.

Caput 4. *Nonnulla afferuntur ad quatuor
Moralis Doctrinae principia paullo uberius
explicanda atque confirmanda.* Pag. 97.

CONCLUSIO. - - - Pag. 117.

DISPUTATIO

DE

QUAESTIONE POSITA

ET LA QUÆSTIÃO DE QUANTO SE DEVE
VALER A DOUTRINA DE MORALIDADE

SOCIETATE DOCTRINARUM HOLLANDICA.

ANNO MDCCLXXXII.

EXORDIUM.

Nullum fere tempus fuit, quo morum disciplina, apud gentes, quae aliquam, etsi levissimam, ingenii excolendi curam assumserant, tota neglecta et deserta jacuerit. Nam a Graeciae sapientibus jam olim vivendi praecepta brevibus sententiis conclusa fuerunt, et in templo Delphico ad hominum memoriam consecrata. Postea Gnomici quoque, Theognis, Phocylides, Mimnermus, Simonides, carminibus morum

A

prae-

praecepta tradiderunt: et, quam antiquiores jam ingresi erant fabularum rationem, eam Aesopus imprimis ad vitae disciplinam constituit. Atque haec ratio, quod res universales singularibus casibus comprehendebat, et, quid verum falsumque esset, ficto ostendebat exemplo, idcirco ad vulgi intelligentiam ac puerorum ingenia erat valde accommodata.

Fuit quidem tempus, quo rerum occultarum et ab ipsâ naturâ involutarum investigatione maxime occupabantur Graeciae philosophi, sed eos a rerum corporearum contemplatione avocavit **SOCRATES** et ad vitam communem, ad virtutes et vitia exquirenda, ad omnem de bonis et malis rebus disputationem traduxit. Exinde plurimi philosophi et variae philosophorum familiae exstiterunt, qui non tantum de naturâ rerum ac disferendi modo, sed imprimis de vitâ et moribus summoque bono quaerebant. Inter hos, praeter Platonem, Xenophontem, Theophrastum, Aristotelem, celebres fuerunt Zeno Citieus, Menedemus, Aristo, Aristippus, Epicurus, Callipho, Hieronymus, Diodorus, Carneades, Chrysippus, ceteri, quorum alii ad alias scholas pertinebant, et vel Academici, vel Peripatetici, vel Megarici, vel Eretriaci, vel Cyrenaici, vel Epicurei, vel Stoici erant appellati.

Horum

Horum vero omnium philosophorum etsi diversissimae erant de summo bono opiniones, eas tamen ad tria sententiarum genera sive capita omnes commode referri posse, C I C E R O (a) iudicavit.

Aut enim, quasi solum esset corpus, non animus, unam homini voluptatem summum bonum, unum dolorem summum malum esse, diserebant, iisque sublatis nulla momenta esse, quae aut allicerent animi appetitum, aut declinationem excitarent. Haec Aristippi et Cyrenaicorum fuit ratio, quae cum mollior videretur, quam virtutis vis et gravitas ferret, mitigavit eam Epicurus, atque ad puriorem mentis voluptatem, ad iustitiam, ad honestatem, ad excelsi etiam animi robur, quod omni metu et angore hominem liberet, ad sapientiam denique traxit, vel trahere certe voluit.

Aut etiam, tanquam nullum esset corpus, ac solus animus, unam honestatem dixerunt, finem bonorum esse, ac virtutem solam esse per se suoque nomine expetendam, omni utilitate propriisque emolumentis omnibus repudiatis; quae si spectarentur, obscurari putarunt lumen honestatis, ruere communitatem cum hominum genere, nullasque amicitias, nullas virtutes, nulla officia amplius constare.

Hanc

(a) Lib. V. de Finibus bonorum et malorum, c. 7. et 8.

Hanc sententiam Zeno, auctor Stoicorum et princeps defendit, quem Aristo, Chrysippus, Herillus, Brutus, Cato, Epictetus, Seneca, Marcus Aurelius et permulti alii philosophi sunt secuti. Aut denique, quae Calliphonis veterisque Academiae ac Peripateticorum fuit doctrina, utramque rationem ita conjungendam esse censebant, ut summum quidem bonum esset honeste vivere, sed fruendum iis rebus, quas primas homini Natura conciliaret: itaque etsi omnium rerum optima esset sapientia, summum bonum tamen in toto homine esse; neque virtutem naturae initia ita relinquere, ut ad beatam vitam, praeter virtutem, nullae res aliae accedere possent; contra, utrumque genus unâ ratione contineri.

Atque hanc sententiam imprimis Aristoteles ejusque filius Nicomachus probarunt, ac Theophrastus et Antiochus secuti sunt, et in libro V. *de Finibus Bonorum & Malorum* venustâ ornatâque oratione CICERO explicuit.

Cum Graecarum vero et Romanarum civitatum interitu, uti omnes liberales doctrinae labi coeperunt, ita morum quoque disciplina negligentius coli. Nam Plotinus, Amelius, Porphyrius, Jamblichus, Proclus, qui, Platonici appellati, tertio et quarto seculo floruerunt, metaphysicam potius, quam morum disciplinam tractarunt. Postea, (ut haec levius per-

strin-

fringam), etsi, devastantibus Italiam barbaris populis, summae tenebrae confecutae fuerant, Boëthius tamen Aristotelem, cujus ei imprimis placebat philosophia, latine vertit; id quod deinceps Scholasticorum familiae fundandae causam videtur dedisse; at Scholastici ex unius Aristotelis pendebant doctrinâ, neque tantum inutilibus jejunisque quaestionibus pulcherrimam disciplinam obscurarunt, sed etiam, quod antiquorum praeceptis tam Patrum Ecclesiae et Juris Canonici decreta, quam subinde Civilis Juris leges admiscebant, totam perturbarunt: quam labem suis argutiis quaestionumque inanium infinitâ multitudine ii, qui Casuistae vocati sunt, haud parum auxerunt.

In tantis igitur praeclarae disciplinae damnis, re prope desperatâ, Baco Verulamius quasi novus sol est exortus, qui suis radiis omnes quaqua-versum gentes illustraret, atque, ad verae philosophiae instaurandam rationem, viam monstraret.

Itaque, restitutis litteris humanioribus, tantoque duce praelucente, pedetentim cum alii viri praeclari exstiterunt, tum prae reliquis Grotius, Pufendorfius, Cumberlandus, Thomafius, Leibnitzius, Buddeus, Barbeiracius, Wolfius, Shaftesbury, Hutcheson, Burlamacqui, Montesquivius, ceteri, qui sapientium ex antiquitate virorum doctrinâ ornati, ita eximiam legum naturalium disciplinam instaurarunt, ut nisi,

vincere plane, saltem exaequare, veterum industriam viderentur.

At, quae de nostrorum temporum in instaurandâ philosophiâ, inprimis morali, laude modo dicebamus, non eo valent, ut omnes eruditorum compositas jam lites putemus. Nam primum vetus adhuc fervet controversia, utrum, omni utilitate rejectâ, per se suoque splendore luceat honestas, virtusque tota sit gratuita; an vero cum honestate ita sit conjuncta utilitas ac felicitas, ut ea pro invitamento bonarum actionum, pro recte factorum honesto praemio, atque idcirco pro laudabili fonte eorum, quae gerimus, possit haberi. Deinde magnis etiam animorum studiis agitata est, et nondum penitus sublata dissenfio, num actiones per se suâque propriâ vi et naturâ aliae bonæ sint, aliae pravae; quae Scholasticorum fere sententia fuit (b); an idcirco tantum, quod illas jusfit, has vetuit Deus (c), a quâ dissenfione omnis de vi et naturâ

(b) Hanc probarunt Grotius, Leibnitzius, Wolfius, Montesquieu, BUCKY *de moralitate action. intern.* Lips. 1732. Confer. RAD. CUDWORTH *de internâ et immutabili rei moralis seu justî et honesti naturâ.* In system. Intellect. Tom. II. pag. 615. et seqq. 4°.

(c) Ita senserunt Pufendorfius Seldenus, Barbeiracius, uterque Coccejus, Buddeus, et DIONYS. VAN DE WYNPERSE in dis. *De Libertinismo*, Traj. ad Rhenum 1746. pag. 23. atque

naturâ obligationis controversia fluxit. Sed praesertim de principio Juris Naturalis, de primâ lege, omnisque honestatis atque officii fonte, etiamnum summa est inter philosophos discrepantia. Nam, ex quo tempore philosophi vivendi praecepta certâ viâ et ratione tradere, officiorumque accuratam disciplinam constituere coeperunt, de principio quodam laborarunt, ex quo praecepta officiorum omnia cognoscerentur ac ducerentur. Quod cum difficillimum inventu videretur, magnopere variatum est inter eruditos, ut alii quidem antiquorum vestigia premerent; alii nova excogitarent principia, quae iterum reprehensa ab aliis et repudiata sunt; alii denique, tantarum difficultatum pertaesi, ad ipsius animi nostri quamdam conscientiam, ad subitum ejus judicium et quasi instinctum quemdam et sensum, qui a subjectâ re moralis est dictus, confugerent.

In tantâ igitur de re gravi opinionum inconstantiâ, in tantâ multorum de plerisque rebus, quae mathematicâ firmitate non nituntur, dubitandi levitate, tantâque ejus disciplinae, quae morum gubernatrix, officiorum praecepatrix, et ad beatam vitam dux esse debet, stabiliendae necessitate; quae ad amplificandas
omnes

atque in aliâ dis. *De legum Physicarum et Moralium harmonia.* Ibid.

omnes liberales doctrinas Harlemi in Hollandiâ constituta est et floret Societas, ea praeclaram hanc quaestionem solvendam posuit:

„ Cum jam diu sit, ex quo primum aliquod et
 „ universale principium obligationis atque fundamen-
 „ tum quaeratur, ex quo, tanquam ex fonte, quae
 „ magis propria et peculiaria sunt, officiorum prae-
 „ cepta possint duci; Et quoniam, qui hic sensum
 „ moralem commendarunt scriptores, de eo nonni-
 „ hil laborant (d); — illudque ipsum, quod Can-
 „ tius monstravit principium (e), aliis obscurum,
 „ aliis incertum atque infructuosum videtur (f); eâ
 „ de causâ nunc quaeritur: An rationi consenta-
 „ neum sit, an necessarium, an utile denique, ejus-
 „ modi primum atque universale principium investi-
 „ gare? Atque hoc si rationi consentaneum, si neces-
 „ sarium, aut utile sit; quodnam illud ipsum prin-
 „ cipium sit, quod ejusmodi possit existimari?”

Cujus

(d) „Vid. HULSHOFFE *Over Gods wetgevende macht, in de Stolp. verhandel.* gedrukt te Leyden 1766, Hoofdst. IV. byzonderlyk bl. 33. 35.

(e) „*Grundlegung zur Metaphysik der Sitten.* Seite 52. Zweyte Aufl. bey J. K. Hartknoch, Riga 1786.

(f) KANT *Kritik der Praët. Vernunft*, Riga 1786. Vorrede Seite 14 — 17. ZENO *Over ongeloof en zeden*, bl. 10.

Cujus quidem quæstionis solvendæ ut mihi voluntas sit, cum ejus ipsius, per se præclaræ, quæstionis facit gravitas, tum in eâ proponendâ Societatis Hollandiæ diligentia, quæ tanta est profecto, ut, qui in eâ ulterius explicandâ definiendâque labor ponatur, is supervacaneus omnis et inanis possit judicari. Id unum fatis est animadvertere, positæ quæstionis ratione ac formâ ultro disputationem nostram in duas partes dividi, quarum prior in hujusmodi perveffigationis probabili ratione, necessitate, atque utilitate explicandâ versabitur: altera vero, quodnam sit illud principium, vel quaenam illa omnis obligationis moralis prima principia sint, declarabit.

P A R S P R I O R.

DE PRINCIPII PRIMI ET UNIVERSALIS, EX QUO
 OMNIS OBLIGATIO ORITUR, INVESTIGANDI
 CAUSSA ET RATIONE, NECESSITATE,
 ATQUE UTILITATE.

C A P U T I.

*An rationi consentaneum sit, primum atque uni-
 versale principium, a quo propria et peculia-
 ria officiorum praecepta ducantur,
 investigare?*

In positae quaestionis parte priorē hoc primum ro-
 gatur: „Sitne rationi consentaneum, moralis doctri-
 nae principium primum atque universale indagare,
 ex quo propria magis ac peculiaris officiorum ge-
 nera et formae possint effici?“ Ad quam quidem
 quaestionem quod respondeatur, ex eā re id totum
 pendet, ejusmodi principii inveniendi an spes ulla
 probabilis possit videri. Nam eorum si firma sit
 opinio, qui ejusmodi spem penitus nullam superesse
 statuunt (g); profecto inane omne quaerendi studium
 ac

(g) E. OTTO *ad Pufend. de officio hom. et civ. L. I. c. 3. § 1.* ERNEST. *in Jur. Nat. §. 23 & 29.* (in
 Init. doct. solid.), alii.

ac rationi prorsus contrarium debet existimari. At contra, si desperandi causa non est, nullus quidem labor praestabilior, nullaque fructuosior esse industria potest, quam quae ad indagandum praecipuum fundamentum confertur ejus disciplinae, quâ hominum beata vita humanique generis universi felicitas continetur.

Princeps philosophi officium est, in omnibus rebus, quid ex utrâque parte differi possit, ingenuè expromere. Neque adeo nos principii, a quo omnis doctrina morum dimanet, inveniendi difficultatem dissimulemus. Etenim, etsi nunc quidem nobis nullum negotium est cum Democrito, cum Anaxagorâ, cum ceteris scepticis, qui statuebant, in profundo veritatem esse demersam, omniaque ita tenebris circumfusa esse, ut opinionibus et institutis omnia teneantur, nihil veritati relinquatur; ardua tamen res est, ad ultima rerum principia penetrare, quae fugere nostram velle intelligentiam omnemque eludere industriam videntur. Corporum prima elementa quis, quae et qualia sint, detexit? Quis praecipuam illam vim, quâ corpora ad se invicem se trahere constat, aperuit? De lumine, utrum idem sit elementum, quod ignis, an ab eo differat, nonne contrariis in partibus paria rationum momenta solent afferri? Quae pro primo quodam elemento, in haec usque tempo-

tempora, habita fuit aqua, eam partim ex aëre concretam esse nuperrime contendunt Chemici. Neque minus tarda fuit industria nostra ad primas causas veraque principia exquirenda, a quibus omnis pulchritudinis suavitas, cum in Architectura, in Pictura, in Musica, in ceteris artibus, quae ad oculorum vel aurium oblectationem referuntur; tum etiam in Poësi, in Rhetoricâ, similibusque liberalioribus animi oblectamentis, proficiscitur.

Quin ea fere ingenii natura est hominum, ut magis effecta cernant, quam causas; ut res singulares, propriasque personas et personarum rerumque mutationes, vicissitudines, ceteraque omnia, quæ in ipso vitæ exemplis posita sunt et quotidie occurrunt, videant potius, quam aut rerum formas, formarum genera, rerumque principia ultima perspiciant. Ut vero ex iis exemplis, quæ in vitæ communis usu per multa se nobis offerunt, unum modo deligamus, sed ejusmodi, quod ad nostram materiam, quam tractamus, propius pertinet, *Si quando aliquod (ait Cicero) officium existit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis est, qui id non maximis effert laudibus? Qui clamores totâ cavêâ nuper in hospitibus et amici mei, M. Pacuvii, novâ fabulâ? cum, ignorante rege, uter eorum esset Orestes; Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur; Orestes autem ita, ut erat, Orestem se esse perseveraret. Stantes autem*

autem plaudebant in re fictâ: quid arbitramur in verâ fuisse facturos? Facile indicabat ipsa natura vim suam, cum homines, quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero judicarent (h). At eorum, qui in caveâ erant, qui stantes admirantesque plaudebant, unum vel alterum si quis interrogasset de causâ tantae laudis et comprobationis, ejusque honestatis, quam adeo admiraretur, ut primum sibi principium ac veluti fundamentum explicaret; quale putas illum spectatorem curioso rogantique philosopho responsum redditurum fuisse? Profecto aut aegre ferret atque adeo indignaretur hominis talia quaeritantis, et (ut ipse quidem statueret), insipientis dementiam; aut, si vel maxime quaestionis vim assequeretur, ac probaret; quod tamen responderet, vix reperiret.

Atque haec ratio nos movet, ne dubitemus, quin primi principii doctrinae moralis investigandi difficultatem jam ultro quisque nobiscum fateatur. Accedit, summo ingenio, exquisitâque doctrinâ eximios viros, ab omnibus cum florentium olim, tum ante pauca secula instauratarum litterarum temporibus, de inveniendâ ejusmodi principio laborasse quidem vehementer, sed profecisse parum. Quae tamen

(h) CICERO *De Amicit.* 7. *De Finib. Bon. et Mal.* V. 22.

men calamitas non ipsius tantum rei, quam dixi, obscuritati, sed praecipue etiam hominum culpa et temeritati videtur tribuenda esse, quippe qui plus ausi sunt postulare et ultra, quam aut disciplinae nostrae natura et ingenii humani ferunt angustiae, aut necessitas ad moralis doctrinae firmitatem omnino requirit.

Nimirum hic reprehendendos imprimis eos censeo philosophos esse, qui mathematicorum viam et methodum cum ad ceteras philosophiae partes, tum ad morum disciplinam transferre coeperunt. Qui quidem, quod philosophiae omnes partes naturali quadam ratione ac viâ tractare et certâ methodo earum praecepta inter se copulare instituerunt, magnopere laudandi sunt (i): quod vero, ex hac unâ methodo, nostrae

(i) „Conclusio autem rationis ea probanda est, in qua ex rebus non dubiis id, quod dubitatur, efficitur,” ait CICERO Lib. I. *de Divin.* c. 49. Mathematicam rationem ac methodum imprimis commendavit LEIBNITZIUS, cum alias, tum *Oper.* Tom. IV. Part. 3. p. 159. et ad omnes philosophiae partes accommodare voluit WOLFIUS, id quod neminem latet. Hanc etiam laudat KOENIG in *Orat. De optimâ methodo Wolfianâ et Newtonianâ* pag. 92. At eam reprehendit REIMAR. in quodam programme anni 1727. cuius haec est inscriptio: *Certitudinem ex methodo mathematicâ non sperandam esse*: reprehendit etiam BON in *praefatione praemisâ Operibus Leibnitzii* Tom. IV. Part. 3. p. 28. in notis,

nostrae doctrinae eam ausi sunt evidentiam firmitatemque, quâ geometria lucet, cum sperare ipsi, tum aliis polliceri, profecto fecerunt inconsiderate. Etenim evidentia illa et certitudo non a solâ methodo, quamquam ab eâ quoque, existit, sed insuper oritur, cum a materiâ, quam tractat geometria, tum a fine, quem sibi proponit. Nam materia illa non nisi corporum quantitas est ejusque mensura, quae manifestis accuratisque signis definiri possunt et oculis subjici. E contrârio philosophia res tractat a corporis sensibus segregatas, quarum idcirco gradus et mensura nullo modo possunt definiri. Utcumque enim, ut hoc utar, certus sum, mentis excellentiam corpori praestare, quantum tamen illud fit, quod interfit inter utrumque, accurate declarare nequeo: et, quamquam novi, a Demosthene Isocratem eloquentiâ, et Aristidem a Themistocle rerum gestarum gloriâ, superatos esse, nulla tamen signa sunt, quibus, quantum alteros alteri vicerint, constituam. Quae res
inpri-

tis, et ERNEST. in *Jur. Nat.* cap. I. §. 23. (in Initiis doctr. solid.), ac tandem DAN. WYTTENBACH. in *disputat. Stolpian. de Theolog. Natur.* vol. III. Lugd. Batav. 1784. Et idem in *Logic.* Amst. 1781. ordinem in tractandis materiis probavit, ac ostendit, mathematicam firmitatem ex eâ re frustra sperari.

in primis valet in hominum moribus aestimandis, qui saepe a temporum, locorum, personarum, necessitatum rerumque aliarum multiplice varietate pendent, eaque de causâ, quales sint, non nisi difficiliter possunt iudicari: cuiusmodi exempla complura CICERO Lib. III. de offic. cap. 23 — 25. tractat, atque addit: *Sic multa, quae honesta naturâ videntur, temporibus fiunt non honesta: facere promissa, stare conventis, reddere deposita, commutata utilitate fiunt non honesta.*

Deinde philosophia utitur signis non concretis, uti geometria, sed abstractis; non figuris per lineas descriptis, sed verbis, quae multum ambiguitatis habent, atque erroribus obnoxia sunt. Itaque saepe fit, ut, quam hi fortitudinem, illi temeritatem appellent; et, quae aliis prudentia; eadem ignavia videatur aliis, arduumque omnino opus fit, ab omnibus virtutibus omnia vitia discernere: ex quo pervulgatum illud natum est: *Laudatur ab his; culpatur ab illis.*

Tandem mathesis, quam puram vocant, contenta est eo, quod consequitur ex positis principiis, neque, quid in rerum naturâ existat, aut non existat, laborat. At philosophus praeterea id agit, ut ostendat, quae ex principiis suis consequantur, ea existere in rerum naturâ; eamque omnino rerum, temporum, hominum conditionem esse, quam sibi animo et cogita-

gitatione informaverit (k). Quod cum in excogitanda ornandaque sua republica neglexisse Plato argueretur, accidit, ut ejus respublica fere in proverbium abiret, ad res quaslibet commentitias fictasque indicandas.

Quapropter, qualecumque demum principium probemus, cavendum est, ne temere nobis persuadeamus, simul ut a tali principio, tanquam ab axioma, profecti methodum sequamur geometrarum, morumque præcepta certo ordine et quadam arte inter se devinciamus, continuo nos geometricam evidentiam ac firmitatem assequi. Sed, quando hic ad summum plenae perfectæque certitudinis fastigium ascendere non licet; faciendum nobis est, ut, quoad possumus, proxime ad illud fastigium perveniamus, aut, quam minime ab eo absimus. Itaque eo, quod probabilitatem habeat, principio, principiique usu, quem nostra disciplina fert, contenti, haud temere eam ad mathematicorum penitus severitatem exigamus.

At,

(k) Vid. qui positam ab Academiâ Regiâ Berolinensi quaestionem solvens, die 2. Junii An. 1763, præmium reportavit, Germaniæ et omnis philosophiæ quondam decus et lumen MOSES MENDELSON *Abhandlung über die Evidentz in Metaphysischen Wissenschaften*, Berl. 1764. & D. WYTTEBACH. *Logic.* p. 28.

At, quae vere ita sincereque de principii, ad morum doctrinam firmi validique, inveniendi difficultate disputavimus, ea ne in hanc sententiam accipiantur, ut rem omnino jam desperatam putemus, atque penitus incertam et fluctuantem nostram morum disciplinam arbitremur. Quinimo, quae ardua sunt, ea demum pulchra solent judicari, et, quod difficile est ad inveniendum, necdum a quoquam inventum est, id temere quisquam concludat, a nemine inveniri unquam posse. Certe dubitantibus nobis hic occurrunt summi viri, animumque erigunt, affirmantes, etiam moralis doctrinae principia posse investigari: e quibus, ut Veterum auctoritate, quippe majore, utamur, unum modo CICERONEM audiamus, qui Lib. III. *de offic.* c. 5. monet: *formulam quamdam constituendam esse, quam si sequamur in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus.* Idemque Lib. V. *de Fin. Bon. & Mal.* c. 6. *Est igitur, inquit, quo quidque referatur, ex quo, id quod omnes expetunt, beate vivendi ratio inveniri et comparari potest.*

Sed, ne solâ auctoritate, quantumvis magnâ, tantâm rem conficere velle videamur, an nulla igitur Astronomia, nulla Physica, nulla Chemia, vel nulla Grammatica, Rhetorica, similesve aliae praeclarae disciplinae atque artes constant? aut hae num sine ullis principiis constant, nulloque fundamento idoneo
nitun-

nituntur? aut denique hae disciplinae si suis, in re et naturâ positae, principiis consistunt, e quibus illarum egregia firmaque praecepta efflorescant; hac laude careat, perpetuoque fluctuet sola omnium bonorum consiliorum praeceptrix, omnium actionum moderatrix, disciplina morum? Cujus cum munus sit, nos ad beatam vitam ducere, tanto illa quidem ceteras philosophiae partes omnes superare debet, quanto beata vita generisque humani felicitas reliquis rebus fluxis et caducis antecellit.

Profecto nemo facile negabit, plurimum inter liberalitatem et avaritiam, inter humanitatem et saevitiam, inter justitiam et injustitiam, inter temperantiam et libidinem, inter modestiam et superbiam, atque, ut omnia uno verbo complectar, inter turpia quaevis et praeclara honestaque facinora interesse. Neque enim, uti antea dicebamus, nunc cum iis nobis res est, qui rerum bonarum ac malarum omne discrimen tollunt, sed cum iis, qui, quando id ultro discrimen agnoscunt, nobiscum mirantur, quid causae sit, quamobrem, cum praeceptis vivendi omnes egregie consentiant philosophi, de primis principiis inter se pugnent, acerrimisque studiis digladiantur. Sunt igitur omnino alia justa, honesta, decora, atque e contrario turpia alia, indecora, injusta; sunt sane praecepta, quibus haec vetentur, illa jubeantur; sunt

etiam disciplinae, quae collectis illis apteque inter se connexis praeceptis contineantur. Quocirca, cum nulla sint praecepta, illa quidem vera certaque, quin causas suas, propriaque principia habeant, a quibus proficiantur, quae causae principiaque sola efficiunt, ut vera firmaque possint illa praecepta existimari; utique necesse est, ut datis praeceptis concessaeque semel disciplinae ne sua certa firmaque principia eripiamus. At, ne verbis magis, quam re et facto, tantam rem tenere velle videamur, id in alterâ hujus descriptionis parte praestare nos conabimur.

C A P U T II.

Num sit necessarium, ejusmodi, de quo quaeritur, principium investigare?

Inveniri posse five unum, five plura (quod nunc non dijudico), prima principia, ex quibus vivendi praecepta, praeceptorumque genera omnia ducantur, nimirum id praecedenti capite satis probabiliter disputasse nobis videtur. An vero necessarium sit, ejusmodi prima initia exquirere, id age nunc exploremus.

Atque hic statim ante omnia quadam opus est distinctione: nam plurimum interesse arbitramur, utrum
de

de vitae quotidianae usu, an de morum doctrinâ quaeratur: quâ adhibitâ distinguendi diligentia, faciliorem nobis certiolemque respondendi viam aperuisse videmur.

Quod igitur primum ad vitam communem attinet, ad eam quaeritur, an primi cujusdam et ex interiori philosophiâ ducti principii, vel etiam principiorum investigatio prorsus necessaria sit? Quod nos quidem audacter ac sine ullo erroris metu vel temeritatis ulla suspitione defendimus esse negandum. Profecto multa constat opificiorum genera esse, multasque artes cum fabriles, quae dicuntur, tum alias, quarum major laus est, et quae propterea liberales vocantur, quo genere Picturam, Sculpturam, Statuariam, Poësin, Oratoriam, Musicam, ac permultas similes censem: quas omnes ingenii humani eximia quaedam vis peperit ac praestantia. At, quis, obsecro, eo unquam devenit levitatis, ut nullum statueret operarium, nullum fabrum, nullum opificem denique, suum posse sive opificium, sive artificium, sive artem tueri, nisi is non modo praecepta vulgaria teneat artis suae, sed ea quoque praecepta, sive ex uno, sive ex paucis quibusdam principiis, primisque elementis et axiomatibus, certo ordine, ad mathematicorum consuetudinem, possit efficere, effectaque demonstrare? Agricola, qui arat arva et conferit, qui plantas, stirpes, vites circumcidit, amputat, erigit, extollit, adminiculatur,

eâque in re opportunas anni tempestates servat, is, quaeso, num agriculturae prima initia, atque axiomata magnopere curet? Qui quotidie per maria navigant nautae, ii non possint navium cursum regere, nisi nauticae artis praecepta ex uno principio, continuarâ serie, repetere queant? Et, si quis forte de arte nauticâ dubitet, nonne diu ante, quam de arte Poëticâ praeceperat Aristoteles, Homerus Iliadem scripsit? Et Pindarus, Theocritus, Virgilius, Horatius (quamquam hic etiam artis suae praecepta dedit) illi igitur eximii poëtae, quando immortalia sua carmina ex praeclaris ac paene divinis ingeniiis suis exprimebant, de primo artis poëticae principio valde laborabant? Neque Phidias, quando Jovem Olympium aut Minervam efficiebat, neque Praxiteles, quando suum Cupidinem, neque Apelles, cum pingebat venerem, neque alii profecto celebres pictores et statuarii, praeclaros incredibilis ingenii foetus proferentes, artis suae prima initia, primasque causas omnis pulchritudinis cogitarunt. Nihil experientiae rerumque usui magis repugnat. Artifices sane diu eos, qui unquam de artibus praecipiebant, antecesserunt: ut ex praeclaris artificum operibus potius collecta praecepta principiaque et artes omnes sumtae, quam ex his illa nata videantur. *Cum in omni genere*, inquit CICERO Lib. III. *de Orat.* c. 50. *tum in hoc ipso, scilicet in arte dicendi, magna quaedam est vis in-*
credi-

credibilisque naturae. Omnes enim tacito quodam sensu, sine ullâ arte aut ratione, quae sunt in artibus ac rationibus recta ac prava, dijudicant. Et in Bruto c. 29. de Scauro: Habebat hoc a naturâ, quod a doctrinâ non facile posset (1). Itaque dum de pulchritudinis causis ac primis principiis inter se litigabant philosophi, vel diu antea etiam, eximii quique artifices exquisitae venustatis et elegantiae pulcherrima specimina ediderunt: neque minus, dum de summo bono, ejusque definiendi inveniendique ratione inter se acerrimis studiis dimicabant eruditi; ab omni aevi memoriâ, apud rudes etiam et incultos populos cum privati fuerunt homines, qui beate viverent, tum etiam praestantissimi exstiterunt heroës, qui magnitudinis animi et constantiae, virtutumque omnium insignia indicia darent: atque in ipsius australis maris insulis cum COOKIUS, tum alii, navigando tellurisque ignotas oras adeundo celebres viri, rudes et agrestes gentes repererunt, quae benevolentia, humanitate, liberalitate, fortitudine et contemptu mortis, cultos doctosque Europae populos facile aut aequabant, aut superabant.

Nimi-

(1) Confer. CICERO *De orat.* Lib. I. c. 32. & in *Bruto* no. c. 50 — 54.

Nimirum a doctorum hominum argutiis, a rationis, quae saepe tardior est, conclusionibus haec rerum universitas, ejusque ordo ac conservatio pendere non debuit. Quocirca, ut quaeque officia inprimis ad hominum salutem necessaria sunt, ut maxime iis conservari ac florere genus humanum debet, ita iis plurimum suavitatis sapienter adjunxit summus rerum omnium opifex et effector, Deus. Non est, quod hic in fame ac siti depellendâ jucunditatem, quod conjugalis amoris suavitatem, quod caritatis erga prolem ac benevolentiae omnis gratissimum sensum commemoremus: ut propemodum hac in re Epicuro assentiamur, qui omnes virtutes ita copulatas esse censebat cum voluptate, ut ab hac nec divelli nec distrahi illae possent (*m*). Quemadmodum in Statuariâ, in Poësi, ceterisque artibus, de quibus diximus, ita in vitâ instituendâ homo duces habet sensus, sive instinctus, sive, quemadmodum CICERO vocat, primas virtutum scintillas et notitias, quae usu vitae et longâ ac multiplici rerum experienciâ, tum etiam honestorum hominum exemplis intuendis, et praeclaris factis admirandis, auctae ac firmatae ad bonas, justas, honestas actiones exhortantur, et ab injustitiae omnis-

que

(*m*) CICERO Lib. I. *De Finib.* c. 16.

que pravitate turpitudine revocant (n). Quae quidem virtutum notitiae, ab ipsâ naturâ hominum animis insitae infixaeque, nisi perversâ educatione ac pessimorum exemplorum pravitate opprimantur, nisi praesentium voluptatum blanditiis debilitentur ac pervertantur, ita eos movent comprobatione honestatis ac turpitudinis odio, ut CICERO non modo disputet Lib. II. *De Finib.* cap. 14. *honestum quale sit, non tam definitione, qua usus esset, intelligi posse, (quamquam aliquantum potest) quam communi omnium judicio et optimis cujusque studiis atque factis:* ac porro cap. 34. admoneat, in animis humanis
inesse

(n) Vid. LEIBNITZ *Nouv. Essai sur l'Entendem. hum.* Liv. I. ch. 2. pag. 48 & 49. & Liv. II. ch. 21. pag. 166. ubi: „ Il est vrai, que, graces a Dieu, dans ce qui importe „ le plus, & qui regarde *summam rerum*, le bonheur & la „ misere; on n'a pas besoin de tant de connoissances, d'aides „ & d'adreses, qu'il en faudroit avoir pour bien juger dans „ un conseil d'etat, ou de guerre; dans un tribunal de justice; „ dans une consultation de medicine; dans quelque controverse „ de Theologie, ou d'histoire; ou dans quelque point de Ma- „ thematique & de mēchanique; mais en recompense il faut „ plus de fermeté & d'habitude, dans ce qui regarde ce grand „ point de la felicité & de la vertu, pour prendre toujours „ des bonnes resolutions, & pour les suivre. En un mot, pour „ le vrai bonheur moins de connoissance suffit avec plus de „ bonne volenté: de sorte, que le plus grand idiot y peut par- „ venir aussi aisement, que le plus docte & le plus habile.”

inesse moderatorem cupiditatis pudorem; inesse ad humanam societatem justitiae fidam custodiam; inesse in perpetiendis laboribus adeundisque periculis firmam et stabilem doloris mortisque contemtionem: Sed etiam De Amic. c. 26. animadvertat: neminem impiorum tam audacem fuisse, quin aut abnueret a se commissum esse facinus, aut justis sui doloris causam aliquam fingeret, defensionemque facinoris a naturae aliquo jure quaereret. O magna vis veritatis, quae contra hominum ingenia, calliditatem, solertiam facile se per se ipsam defendat! At de hoc sensu, qui moralis dicitur, deinceps plura disputare necesse erit.

Ex dictis igitur non temere nobis id videmur efficere, ad hanc vitam communem regendam, prima illa atque universalia principia non omnino requiri, multoque minus unum principium esse necessarium, ex quo homines, connexionione rationum, et argumentorum aliorum ex aliis consequentium conclusionem, ad imitationem mathematicorum, officiorum ea tandem praecepta repetant, quibus vitam quotidianam gubernent. Atque haec de necessitate: nam locum de principiorum ac doctrinae omnis utilitate, in vitae quoque communis usu, sequente capite demum explicandi causa erit et opportunitas.

At

At nunc altera venit, multo illa quidem gravior quaestio, num ad efficiendam morum disciplinam et quasi artem constituendam, quae vivendi praecepta ratione quadam constringat et legitimam conclusionum serie complectatur, omnino ejusmodi, de quo disputavimus, principium necessarium sit?

Atque hic quidem praeter Empiricos, quibus fortasse usus quidam artis tribui potest (o), ars ipsa non potest, nemo est quin ultro concedat, nullam artem, nullam scientiam, nullam doctrinam esse, quin certis principiis ac fundamentis fulciatur: at vero, ad quamque disciplinam vel artem unum solum omnino principium primum esse necessarium, id nullam causam video, cur mihi quisquam extorqueat.

Itaque necesse est, ut alterutrum vincam, aut ex artium numero tollendas esse omnes, quarum plura uno principia reperiantur; aut causam esse afferendam, cur, contra quam ceterarum fert artium ratio, morum doctrina ab uno tantum principio possit ac debeat existere: quorum posterius probare nemo potuit; prius vero totum abhorret a veritate, id quod statim probabimus: igitur verum non est,
unum

(o) Confer. S. MUSGRAVE vir de Graecis Latinisque litteris praeclare meritis, in *Apologia pro Medicina Empirica*, quam magno Albino dedicavit: Lugdun. Batav. 1763.

unum omnino principium ad nostram doctrinam fundandam esse necessarium.

Profecto, quaenam illa disciplina est, cujus praecepta omnia ab uno solo principio nascantur? Geometria ipsa, quae prae reliquis ab evidentia et firmitate laudatur, nonne plura axiomata probat? Qui de Agriculturâ, de Physicâ, de Grammaticâ scripserunt viri docti, num ab uno singuli principio sunt exorsi? Non dialectice modo, sed etiam oratorie differendi praecepta cum Aristoteles, tum Theophrastus tradiderunt: sed hi an ab uno tantum principio profecti sunt? Quodnam, quaeso, unum illud principium est, a quo CICERO in tribus libris *de oratore* praeclaram illam doctrinam oratoriam omnem duxit? Neque sane tali principio, cujus unius lumine omnem gravis et sublimis orationis vim et causam tam praeclare aperiret, usus est Longinus. Medicina an tota ab uno initio ac principe veritate unâ omnis fluxit? Num unum modo primum quoddam enunciatum aut Hippocrates, aut Galenus adhibuit, a quo sua quisque decreta, suas admonitiones totamque disciplinam peteret? Quin, qui unius principii necessitatem ad morum constituendam disciplinam tanto opere jaetarunt philosophi, idque se invenisse, exultantes laetitiam, sibi persuaserunt, ejusque veluti unius fundam

fundamenti ope et praesidio legum naturalium totam aedificare disciplinam sunt aggressi, eos ipsos, precor, intueamur: quos sane constat, praeter adeo laudatum suum principium, fere omnes alia subinde initia et ex suo principio non effecta praecepta adhibere ad amplificandam stabiliendamque suam morum disciplinam.

Atque haec quidem sufficiant ad profligandum errorem eorum, qui unius principii nobis temere obtrudunt necessitatem: ceterum non obscurum est, nec ullas alias artes, nec praeclaram morum doctrinam, vitae magistram, boni, iusti et aequi praeceptoricem, sine certis principiis, veluti causis, unde vis praeceptorum et veritas oriatur, posse consistere.

Omnino, quam operam intelligentiae nostra Logica praestat, eandem voluntati, praestat doctrina morum. Illa quidem regulas describit aptas ad intelligentiam regendam in peruestigando iudicandoque vero: Haec similiter decreta expromit, ad voluntatem, in deligendo bono, iusto, honesto, vitandoque malo, injusto, omnique vitiorum dedecore, gubernandam accommodatissima. Quocirca, uti Logica necessario prima quaedam elementa requirit, a quibus ordiatur suaque praecepta ducat; ita Ethica, (quo verbo hic universam philosophiam moralem complector) prorsus sibi postulat prima prin-

principia, a quibus proxima quaeque decreta ducat, atque ex his iterum alia efficiat vivendi praecepta, donec, quae quaeritur morum disciplina, ea tota efflorescat ac penitus constituatur.

Tandem, quemadmodum Logicus artis suae principia in naturâ hominis, in ejus animo, animique parte imprimis intelligente, sive in mentis viribus et facultatibus quaerit, indagat, perveſtigat; sic Ethicus similiter in naturâ humanâ, in hominis animo, cum universo, tum in ejus parte maxime appetente sive voluntate, ejusmodi prima initia, primas notitias, primaque praecepta exquirat, e quibus, quae ad vitam recte instituendam virtutumque omnium excellentiam apta sit moralis doctrina, illa quidem perspicua, vera et firma, efficiatur. Cujusmodi principia, ex ipsâ naturâ, veluti ex fonte, hausta, qualia sint, nos in alterâ hujus scriptionis parte investigabimus.

C A P U T III.

Num utile sit, de quo quaeritur, primum atque universale principium, vel quaedam ejusmodi principia investigare?

Quo brevius huic quaestionis parti, quae de principii utilitate vult exponi, respondeamus, id nunc efficitur

efficitur iis, quae copiosius jam praecedenti capite de ejus necessitate disputavimus. Etenim, quod primo ad vitae quotidianae usum attinet, non quidem, qualia in scholis tractantur, principia, omnino necessaria esse, defendimus; at vero, ad vitae quoque communis cursum tutius regendum, officiorum quaedam cognitio requiritur: quae quo certior est, eo melius, quid in omni vitae munere nobis aut faciendum aut omittendum sit, tenemus; eoque constantius erit propositum sic adhaerescendi honestati virtutumque omnium decretis, ut ab iis nullae nos falsarum voluptatum illécebrae divellant, nullaeque nos vitiorum blanditiae vincant aut debilitent. Quocirca, cum ex principiis, veris illis, perspicuis et certis, ipsa certior legum naturalium cognitio exoriatur, de horum principiorum vi atque utilitate ad tutius quoque dirigendam vitam communem non potest dubitari. Atque hic etiam ipse ille celebris locus est de theoriae et praxios conjunctione, ejusque conjunctionis laude omnique utilitate, quem ne pluribus tractem, propositi nostri prohibet ratio. Hoc unum monuisse satis est, in vitâ saepe ejusmodi incidere tempora, ut, quid officii postulet ratio, paribus rationum momentis videatur utrimque posse disputari. Quod cum usu venerit, necesse est profecto, a verâ certâque doctrinâ, quae sine
prin-

principiis nulla est, opem petere dubiaeque causae quaerere dijudicationem.

Quod vero nunc ad principiorum vim atque utilitatem, ut inveniatur et stabiliatur firma quaedam morum disciplina, pertinet; eorum cum plane ad omnem certam doctrinam necessitas praecedenti capite sit probata, profecto utilitas perinde debet probata videri. Omnino, si utilia ad disciplinas qualescumque ea omnia sunt judicanda, quae ad majoris perspicuitatis atque evidentiae lumen praeceptorumque copiam et firmitatem profint; atque si has laudes nobis certa demum principia praestent; principiorum quidem, a quibus tot et tanta bona dimanant, utilitatem nemo certe est, qui possit inficiari.

Atque his omnibus de investigandi principii primi atque universalis ratione, necessitate atque utilitate sic disputatis; priori quaestionis parti, omni nunc ita responderi posse atque etiam oportere existimamus:

„ Omnino rationi consentaneum est, ejusmodi
 „ indagare principium, sive principia prima, atque
 „ universalis, quae fundamenta sint moralis obliga-
 „ tionis omnis, et ex quibus magis propria et pe-
 „ culiaria officiorum genera ducantur.”

„ Idem-

„ Idemque porro ad communem vitam quidem
„ minus, sed ad morum doctrinam profus est ne-
„ cessarium: ut tamen non necesse sit, unum tan-
„ tum ejusmodi principium exquirere et probare.”

„ Ceterum, quae aequitatis, justitiae, hone-
„ statis, virtutumque omnium, omnisque moralis
„ obligationis initia sint, eorum pervestigatio, cum
„ ad vitae communis usum, tum ad doctrinae mo-
„ ralis perspicuitatem, firmitatem, splendorem,
„ decus et omnem praestantiam inprimis utilis est
„ ac peregregia.”

P A R S A L T E R A.

QUODNAM ILLUD PRINCIPIUM, VEL QUAENAM
 ILLA PRINCIPIA SINT, QVAE PRO PRIMIS ATQUE
 UNIVERSALIBUS CAUSSIS, AC PRO CERTO FONTE
 POSSINT HABERI, UNDE VIS OMNIS OB-
 LIGATIONIS OFFICIORUMQUE GENE-
 RA OMNIA DUCANTUR.

C A P U T I.

De principiis doctrinae moralis universae.

Omnis disputationis nostrae, in priori parte hu-
 jus scriptionis, haec fuit conclusio, hic exitus:

„ Rationi non repugnare, sed in primis con-
 „ sentire, ejusmodi investigare sive unum, sive
 „ plura quaedam principia, prima atque universa-
 „ lia, a quibus omnia genera officiorum et peculia-
 „ res formae possint repeti: Eamque pervestigatio-
 „ nem non quidem ad communis vitae usum ne-
 „ cessariam esse; sed ad doctrinae firmitatem ac
 „ praestantiam esse omnino: Ad utramque vero,
 „ cum vitam quotidianam, tum doctrinam, esse
 „ hanc indagationem utilem, atque imprimis fruc-
 „ tuosam.”

Ita

Ita placuit, aliis paullum verbis, eandem prioris quaestionis solutionem proponere. Sed hujus quidem rationis ac demonstrationis ut aliquis fructus percipiatur, necesse est profecto, ut nunc alteri positae quaestionis parti respondeamus, et quodnam tandem illud principium, vel quaenam illa principia sint, ostendamus, quorum cum ad doctrinam necessitas, tum ad vitam communem tutius regendam doctrinamque morum firmiter stabiliendam utilitas tanta sit, quantam esse nos effecimus. Hanc igitur suscepti muneris partem an similiter possimus exple-
re, id age nunc experiamur.

Atque hic primum error quidam universe tollendus est. Sunt enim, qui morum doctrinam, non a sensu, sed a ratione moneant repetendam esse: quod si recte intelligatur, bene monent, si perperam, male. Nam primum, principiorum, quae proprie ita vocentur, ea vis et natura est, ut a ratione, quae similiter sic proprie dicatur, non pendeant. Etenim, quod ratio docet, ita docet, ut, cur illud sit ejusmodi, causam aperire possit. At principia fere sunt initia, sunt primae notitiae, sunt veritates simplices, ultra quas ascendere non possumus, quarum igitur ulterior nulla ratio reddi potest. Quod vero ejusmodi principia et axiomata omnino insunt in mente nostrâ ac percipiuntur intelligentiâ, id non ratio,

sed suus quemque sensus interior docet, quamprimum ad se ipse redeat, in naturam suam intret, suasque cogitationes ad animum suum diligentius contemplandum intendat (p). Attamen omnino morum doctrina rationem ducem sequitur: est enim una ratio, quae ab illis principiis et axiomatibus lumen suum accendit, et inde praecepta repetens, aliaque ex aliis efficiens, eximiam morum disciplinam parit. Neque secus geometria progreditur, quippe quae non a ratione ducit axiomata sua, sed a cujusque sensu interiori atque intelligentiâ: ut, qui axiomata negent, non iis ratione studeant axiomata persuadere Geometrae, sed moneant solummodo, ut interiores animi sui sensus ac recessus ipsi explorent: et, qui ne sic quidem ea percipiant, hos e scholis suis ad operas rusticas, ad officina, similesve corporis labores dimittant. At semel perceptis, agnitis, et concessis principiis et axiomatibus, adhibent rationem Geometrae, ejusque ope et auxilio pulcherrimam disciplinam suam totam constituunt.

Atque hoc ita errore dissoluto, nunc reliqua persequamur.

Eorum

(p) Vid. infra Cap. III. verba Rossaldi, laudata in nota quadam.

Eorum sane, qui in inveniendis excogitandisque moralis disciplinae principiis elaborarunt, laudanda industria est, quod, quae ad ejusmodi principiorum vim necessariae sint aut videantur, ea enumerent antea ac definiant. Itaque postulant fere omnes, ut principia sint prima, vera, evidentia et perspicua, certa et firma, universalis quoque, nec non, ut sint principia cognoscendi, quae vocant, id est, ex quibus cognosci omnia officiorum genera possint; ac plerique etiam ita sibi persuadent, unum tantum, a quo omnia naturae decreta vitaeque praecepta fluant, oportere principium constitui (q). Atque has quidem principiorum, ex quibus moralis doctrina efflorescat, plerasque notas, non est, cur valde reprehendamus: de *unius* tamen principii necessitate errorem supra dissolvisse nobis videmur. Quod vero *cognoscendi* monent principium requiri, id est, quod ad cognoscenda vitae praecepta valeat, id illi quidem recte monent; sed fortasse ejusmodi est, ut, nisi paullum explicetur, non bene intelligatur; et nisi bene intelligatur, in errores inducat, multisque jam errandi causam fuisse, suspicemur.

Etenim

(q) Vid. ex multis unus HEINECCIUS *De jur. Nat. et Gent.* Lib. I. c. 3. §. 67, et seqq.

Etenim *principium cognoscendi* nos primo non illud probamus, sine cujus adjumento ac subtiliori ratione, in communi vitâ, quid bonum, aequum, justum sit, nemo possit statuere: quod secus esse supra Parte I. c. 2. apparuit. Deinde nos ne ad disciplinam quidem morum tale censemus principium aut postulari aut inveniri posse, ad quod, veluti aurum ad lapidem Lydium, ita occurrentes causae omnesque actiones singulares, statim sine aliarum notiorum ac praeceptorum interjectorum adjumento, possint explorari, et, quales sint, judicari.

Profecto si hanc principiorum naturam ac vim esse oporteat, vereor, ut ulla doctrina sit, quae sua principia retineat: et quae causa potest esse, cur, quam laudem sibi ne Geometria quidem vindicat, eam ad morum doctrinam requiramus? Neque enim ejusmodi sunt Geometriae axiomata, ut eorum vi sola sine aliis, exinde effectis antea demonstratisque praeceptis, quisque (ut hoc exemplum afferam) praeclari Pythagorei Theorematis necessitatem ac praestantiam, nimirum quadratum hypotenusae aequale esse quadratis cathetorum, continuo perspiciat. Num aut Astronomiae, aut Physicae, aut Chemiae, aut Logicae, aut Oratoriae, aut Medicinae, aut ullius artis ac disciplinae principia eam laudem et efficaciam habent? Neque hic quisquam mihi occurrat, qui de ceteris hoc disciplinis assentiatur, sed

sed moralis doctrinae objiciat diversam rationem esse, propterea quod ejus praecepta omnium hominum patere intelligentiae debeant: Nam patent omnino, cui rei prospexit Divini Numinis sapientia; sed sine doctrinae subtilioris praesidio patent, in vitâ quidem communi, quod antea vidimus. In arte vero ac scientiâ satis est, ea habere principia, ex quibus proxima tantum praecepta, ex his vero alia rursus sic efficiantur, ut primis media, mediis extrema, omnibus omnia respondeant. Ita fit, ut, quicumque ingenii vires in eam rem conferat, omnium officiorum genera et formas intelligere, quidque in singularibus rebus et causis aequitati, justitiae, honestati consentaneum sit, possit cognoscere.

Atque error ille fortasse posset apertior videri, quam ut opus esset tantâ refellendi diligentia, nisi constaret, illum ipsum errorem aliquando philosophis fraudi fuisse, ut partim ejusmodi exigent principia, quae omnium disciplinarum naturae repugnant, humanique ingenii longe superarent imbecillitatem; partim, quod reperiri talia non possent, qualia temere fingebant, omnia fastidiose rejicerent. Omnino ex disputatis apparuit, quamvis evidentissimum principium ponatur, et (quod volunt) unicuique ex rudi et imperitâ plebe perspicuum, ex eâ tamen plebe neminem ab illo principio, uno veluti

falſu, ad quaevis officiorum poſſe praecepta tranſi-
re; ſed ad doctrinae vim ac rationem ſic demum illa
principia proficere, ſi, quae interjectae ideae, quae-
que media praecepta, cum principiis extrema con-
jungunt, ea percurrere noſtra mens et complecti
omnia poſſit.

Praeterea in conſtituendo *principio cognoscendi*,
quod vocant, haec etiam permagna nonnullorum fal-
lacia eſt ac magnus error, quod ejusmodi principia
requirant, quae non actionum modo virtutem, vim
ac praestantiam moralem, ſed etiam utilitatem, quae,
per ſe ſola ſpectata, vis magis phyſica eſt, doceant at-
que aperiant. Etenim, quemadmodum Medicina ad
morbum aliquem depellendum nonnunquam adſtrin-
gentia praecipit, ſed, quaenam ſint illae herbae, ra-
dices, cortices, olera, quae eam vim habeant, id
alia doctrina, ſive Chemia ſive Pharmacia ſtatuit;
ſimiliter univerſe, verbi gratiâ, ingenii cultum et
doctrinas laudat et commendat Ethica; quid vero
ad eam rem utile ſit, Logicae dijudicandum relin-
quit. Docet etiam univerſe Ethica, quid ſit avari-
tia, quid parcimonia, et hanc explicat eſſe providen-
tiam ejus, qui curet, ne ſibi neceſſaria vitae adju-
menta deſint; illam eſſe nimiam ſollicitudinem mole-
ſtiamque ejus, qui ſibi ſuperflua cumulet; hanc ve-
tat, illam laudat: neque tamen de Chremetis aut
Micio-

Micionis statuit necessitatibus, divitiarumque modo, neque adeo illum avarum, hunc parcum ac bonae frugis hominem judicat. Ac similiter, quamquam universe commendat ingenii cultum ornatumque doctrinae, nihil tamen pronunciat, num utile fuerit Chereae, desertâ mercaturâ, litteris se totum tradere; vel, an Pamphili tanta vis sit ingenii, ut fatius fuerit, philosophiam eum, quam aliud quodvis, sive artificium, sive opificium doceri. Nimirum haec omnia in re, in factô, in effectu posita sunt, de quibus peculiariter nullae disciplinae existimare possunt.

C A P U T II.

De nonnullis principiis doctrinae moralis, quae prae ceteris laudata sunt.

De principiis, a quibus morum praecepta oriuntur, ac praeceptorum justa quaedam comprehensio et disciplina existat, magna inter eruditos varietas est ac summa disensio: quorum omnium opiniones, magnam partem jam explosas et ejectas, ne hic omnes recenseam, cum taedium facit, quod hic labor habeat, tum laboris ejus inutilitas, tum obscuritas nonnullorum auctorum, quorum nomina jam obruit

oblivio; tum imprimis societatis Hollandicae auctoritas, quae diserte, quae ad rem non pertinerent, voluit praetermitti. Id vero omnino ad rem pertinere videtur; primum, ut omnes de doctrinae moralis principiis opiniones universae ad duo genera revoce-
mus: deinde, ut peculiare nonnullas sententias, quae vel praecipuâ quadam laude excellent, vel auctorum famâ nobilitatae sint, paucis expendamus.

Primum igitur omnium philosophorum omnes de nostro argumento sententias universae ad duo genera refero. Nam, alii hanc rationem sequuntur, ut a sui amore, a propriae felicitatis studio, quo incensi sunt homines, omnium officiorum repetere praecepta, totamque disciplinam efficere instituant. In hac scholâ jam olim fuerunt Aristippus, quique eum sequebantur Cyrenaici omnes, atque etiam Epicurus; qui omnia ad voluptatem sive corporis, sive etiam animi referebant; qui, quae sine voluptate propriâque utilitate magnifice laudetur honestas, non nisi gloriosum in vulgus nomen esse statuebant; non veram vitae regulam, non normam agendi, non praecceptionem naturæ. Ad hos proxime accedunt nostrae aetatis philosophi, qui sui amorem, qui felicitatis curam, qui, quod cuique bonum sit, quod unumquemque perficiat, id praecipiant, et veluti principem legem, ad quam tota vita regatur, com-
men-

mendant. Contra vero alii communem, potius utilitatem, univerforum salutem ac totius generis humani tutelam atque incolumitatem spectant, ad quam omnia vivendi consilia morumque praecepta putant oportere referri. Hujusmodi fuit olim inprimis ratio Stoicorum, quorum de hac re praeceptio fere huc redit: universum genus humanum quasi unam maximam civitatem esse, ad cujus salutem docebant omnia nostra consilia, omnia, quae moliamur, quaeque geramus, conferenda esse; atque inprimis ordinem commendabant et rerum convenientiam (r). Cum hac doctrinae ratione hodie fere consentiunt illi philosophi, qui aut a sensu morali, aut ab hujus rerum universitatis ordine atque harmoniâ, tanquam principe atque universali lege, omnes peculiare naturae leges ac propria officia repetunt.

Ac prioris quidem cum veteris, tum recentioris scholae ratio hanc ruinam habet, ut non universam naturam humanam complecti, sed ejus partem modo spectare videatur, atque omnia ad sui amorem, ad cujusque hominis propriam felicitatem referre: cujus studium etsi valde naturale est ac laudabile etiam (s),

ex

(r) Vid. CICERONIS liber III. *De Finib. Bon. et Mal.*

(s) Vid. *Esfai sur le bonheur, considéré comme un principe moral.* Dans les *Memoir. de l'Acad. Roy. de Berlin.* Tom.

ex eo tamen difficile est omnia officiorum praecepta, quae in omni vitae munere servanda sint, efficere. Itaque hi philosophi, quamprimum ad eas vitae et officiorum partes perventum est, ut praeclare fecisse Regulum, Decium, Coclitem et alios similes heroës, oporteat disputari, atque universe ostendi, communem salutem supremam legem esse, pro quâ unumquemque vitam summis periculis ac morti quoque oporteat objicere; statim offendunt, haerent, et vel ingenue suae rationis labem et angustias agnoscunt, vel ita torquent vexantque ingenium, ad hujusmodi etiam officiorum necessitatem, qualicumque tandem modo, ex propriae felicitatis studio efficiendam, ut propemodum in vocibus occupati inanes sonos fundere videantur. At cautis prudentibusque non facile illi persuadent. Nam quod ad animi nostri immortalitatem confugiunt, omnino sic cupide arripiunt id, quod per se verissimum est, sed, quod Codro, Regulo, Deciis, qui pro patriâ se devoverunt, et telis hostium certaeque morti obtulerunt, persuasum propositumque fuisse, sane difficile est probare. Et, si vel maxime valeat, quod nonnulli respondent, ignominiae et contemptus metu commotum Regulum fuisse,

VII. cujus scriptionis auctor esse fertur Fridericus Magnus, Rex Borussiae. Vid. etiam. Tom. XIX.

fuisse, nulla tamen facile propria utilitas, quae Co-
drum ac permultos alios moverit, potest excogitari.

Atque haec res alteram philosophorum scholam
moveret, ut, si ad propriam utilitatem cujusque et fe-
licitatem officiorum praecepta referuntur, metuant,
ne nulla amplius virtus supersit, sed fallax modo
imitatio simulatioque virtutis, omnisque honestas, ac
praeclarorum facinorum decus et excellentia tolla-
tur (t). Quapropter hi potius communem omnium
salutem, atque universitatis rerum humanique prae-
sertim generis conservationem ac tutelam urgent.
At vero hi quidem Charybdin vitarunt, nec fa-
tis tamen Scyllam caverunt. Primum enim, non
modo extra naturam humanam morum prima vi-
dentur initia praeceptaque quaerere, sed ejus naturae
penitus oblivisci, quae inprimis sui conservatrix est,
et sui amore, uno omnium ardentissimo, ducitur.
Deinde natura ita consuluit mundo morali, ut, quae
factu essent maxime necessaria, ad ea facienda inge-
neraret homini efficacissima momenta, invitamenta,
et quasi ictus, sine quibus haud magis homo moveri
ad

(t) „Tum autem, qui non ipso honesto movemur, ut boni
„viri simus, sed utilitate aliquâ atque fructu, callidi sumus,
„non boni. Nam quid faciet is homo in tenebris &c.”
CICER. *De Legg.* I. 14.

ad agendum potest, quam navis, nullo impellente vento, procedere. Itaque, qui hujus rerum universitatis five ordinem, five harmoniam, tanquam primam vivendi officiorumque normam laudant, idque exigunt, ut univerforum nos felicitati commodisque totos tradamus ac devoveamus, atque etiam, si ille ordo et harmonia id postulet, fortiter moriamur, omni nostrâ propria salute posthabitâ rejectâque; ii non a naturâ petere legum naturalium disciplinam, sed naturam illam deferere adeo atque contemnere videntur.

Quemadmodum diximus, non omnia, quae quandoque a viris doctis excogitata sunt, morum principia hic enarrare aut vacat, aut libet. Sunt enim per multa ita levia, ita inania, ut dormientium fomnia, non philosophorum judicia videantur.

At diffitendum non est, nonnulla digna esse, quae paucis exploremus, nimirum, cum alia quaedam, tum in primis ea, quorum in ipsâ quaestione fit commemoratio: quae res etiam hanc utilitatem praestabit, ut breviter doceatur, quid in hac gravissimâ re profecerit jam fortasse disciplina morum, et quid adhuc perficiendum superfit.

Atque haec nonnullorum principia ac fundamenta doctrinae moralis quamprimum intuemur, appa-
ret,

ret, non ea idcirco admodum reprehendenda esse, quod omnino fallaciam ac repugnantiam habeant, sed quod non tantum lumen afferant, quantum nos ad certam firmamque officiorum intelligentiam omnisque honestatis cognitionem adducat.

Nam, qui vel *voluntati divinae* monent *obediendum esse*, vel *Dei finibus obtemperandum*, vel studiose *nostri perfectionem* esse quaerendam, vel id conandum, ut, quaecumque agamus, ea *hujus rerum universitatis ordini consentiant*; nae! illi nihil praecipiunt, quod admodum veritati repugnet. Quis enim sanus est homo, quin, si talia cogitet, continuo ea sui officii esse, ulro profiteatur? Sed ubi nunc nota, certa illa quidem et aperta, est, quâ quid Deus velit, quid illi Ordini, quid Harmoniae, quid Divinis finibus aut consentiat, aut adversetur, nos cognoscamus? Adeo, qui ad cognoscendum imprimis oportere principium valere monuerunt, illi suae statim ipsi admonitionis sunt obliti! Et nos humunciones, qui vix minimum punctum hujus vastissimae rerum universitatis occupamus, an tam immensae nos magnitudinis ordinem atque harmoniam, an fines, quos sibi proposuit sapientissimus Deus, aut quid illis finibus profit vel repugnet, nostrae mentis angustiis complectemur?

Neque, qui hanc principem legem ac veluti fontem officiorum commendant, ut *ad nostri perfectionem*
omnia

omnia agendi consilia referamus, magnopere illi aberrant a veritate: nec enim, qui ad sui perfectionem contendat, is vitiorum se turpitudine inquinabit. Inest etiam aliquid in perfectione, quod nos alliciat atque ad se rapiat. Quisque naturâ, inquit CICERO, ad perfectionem trahitur; et porro: Quoniam ipsi a nobis diligamur, omniaque et in animo et in corpore perfecta velimus esse (u). Alibi: Virtus, inquit (v), quasi perfectio naturae, omniumque rerum, quas in animis ponunt, una res optima. Quo minus miremur, non WOLFIIUM solum, sed alios philosophos etiam perfectionem tanquam summae virtutis veraeque felicitatis notam laudasse (w). Quin fuerunt

(u) CICER. Lib. V. *De Finib.* c. 13. & 17. & seqq.

(v) Lib. I. *Acad. Qu.* c. 5. Lib. III. *De Offic.* 6.

(w) FRANC. HEMSTERHUSIUS, patre eximio Tiberio Hemsterhusio, dignus filius, ad Platonis imitationem, nonnullos dialogos Gallico sermone scripsit. In eo dialogo, quem inscripsit: *Aristée, ou de la Divinité*, pag. 110. non quidem de principio quaerit nostrae disciplinae, at de perfectionis tamen laude ita disputat: „Car quelle idée se faire du vrai
 „bonheur, Aristée, si ce n'est l'état d'un être, qui par cette faculté se regardant du centre de toute essence, qui l'environne, se voit toujours également beau et parfait; d'un
 „être, qui est toujours dans les autres, pour jouir du brillant spectacle, et de l'énergie de sa propre perfection, et qui
 „est toujours dans lui, pour se la conserver.” Et pag. 138.
 „La plus belle propriété de l'homme, Aristée, est celle de
 „pou

runt viri docti, qui omnis pulchritudinis, tam Physicae, quam Moralis sive honestatis, unam perfectionem esse veram causam arbitrarentur. At praeter ea, quae jam supra monuimus, qui sui perfectionem propriam quaerat, non illum invenire causam, cur pro universorum salute se devoveat (x); PERFECTIONIS notio fortassis subtilior, obscurior, ac subinde inconstantior posset videri: certe, quando WOLFIUS sic interpretatur PERFECTIONEM, quâ liberae actiones cum actionibus naturalibus consentiant, sanè ad naturam humanam recurrit, ex qua quae prima vivendi praecepta haurienda sint, postmodum nos exquiremus.

Sunt

„ pouvoir se corriger et *perfectionner* lui même, autant que
„ la richesse de sa composition peut le lui permettre. Il re-
„ çoit ses facultés de la Nature; et il peut modifier ses acti-
„ ons, c. a. d. les causes du bien et du mal, à son plus grand
„ avantages, et à celui des autres; s'il produit le plus grand
„ bien possible pour les autres, et l'harmonie et le repos en
„ lui même, il a toute la *perfection*, dont son être est suscep-
„ tible. — S'il se neglige tellement, que le mal résulte de
„ ses actions au dehors, et la discordance de ses propres fa-
„ cultes au dedans, il est imparfait, il se degrade — voila
„ deux especes d'*imperfection*.

(x) Confer. ERNEST. *De Legib. Nat.* §. 28. (in Init. doctr. solid.).

D

Sunt etiam, qui hanc principem describant legem, ut tantum *boni*, quantum efficere possumus, efficiamus, vitaeque incommoda, quae vitari nequeant, fortiter perferentes, sentiamus, voluntati nos divinae obtemperare (y). At quo tandem modo obtineri potest, ut id *sentiamus*, quod sic, ut sentiamus, praecipitur? Quodnam hic *bonum* commendatur? Unde illud exstimabitur? Qui Logicus jubeat *tantum VERI* indagare; qui Ethicus praecipiat *tantum BONI* sibi efficere, quantum possit obtineri, an utrumque illum munere suo perfunctum esse censeamus, etsi neque ille *veri* neque hic *boni* notam ullam ponat, nec, quâ viâ utrumque obtineri possit, doceat? Etenim intemperans homo facile sibi persuadeat, id bonum sibi esse, ut se libidini tradat; avarus, ut cumulet nummos, qui nemini profint; fur, ut surrepto cibo famem depellat, cujus molestiam sic, uti est, magnum malum putabit, sed furto levandum, neque adeo ita inevitabile, ut illud fortiter perpeti neces-

(y) FRID. GUIL. PESTEL Vir cl. Juris Civ. Nat. Gent. et Publ. Profesfor in Academiâ Lugduno — Batavâ, in *Fundam. Jurispr. Natur.* Ed. 4^{tae} Lugd. Bat. 1788. in 8vo. §. 270. ita scribit: *Nosce, conserva, auge, et sic adhibe vires tuas, ut tantum boni, quantum potes, efficiendo, atque incommoda vitae inevitabilia fortiter ferendo, voluntati divinae te respondere sentias.*

necesse sit. Quid igitur illud verbum notat? Si *bonum* erit, quod sit utile, magis physica haec vis, quam moralis videtur, qualis est utilitas Peruviani corticis ad sanandam febrim: si *bonum* dicatur, sensu morali, quod aequum, justum, honestum sit, nota alia est necessaria, quâ ejusmodi quae sint, cognosci possint ac dijudicari. Itaque, qui sui perfectionem praecipunt, saltem id praecipunt, unde, quid bonum sit, quid fecus, quodammodo existimari potest: sed qui simpliciter, quod *bonum* est, praecipunt, iis necessario ad alia praecepta principiaque confugiendum est, ut, et, quid vere bonum sit, et, quâ vitae degendae ratione illud bonum possimus adipisci, cognoscamus.

Sed jam properemus ad duo illa doctrinae moralis principia perpendenda, quorum in ipsâ quaestione mentio facta est, et quorum alterum, ab Angliae praeclaris philosophis (z) expromptum, ab instrumenti ratione *sensus*, et a re subjectâ *sensus moralis* appellatur; alterum vero auctoris sui KANTII, cujus

(z) SHAFTESBURY, HUTCHESON, FORDYCE, HUME, SMITH, quos secuti sunt MERJAN, ROBINET, SPALDING, HULFSHOFF, HENNERT, HOTTINGER, alii, quamquam non omnes eadem ratione.

jus nova philosophandi ratio nuper celebris existit, famâ nobilitatum est.

Quod igitur primum ad SENSUM MORALEM attinet, quo bona et mala, justa et injusta, honesta et turpia omnia dijudicari nonnulli docti viri iidemque eximii philosophi volunt; est omnino in animo nostro ejusmodi vis, quâ, quidquid excellit, quidquid honestate lucet, quidquid in univerforum salutem, praesertim cum magno periculo vel etiam certâ morte susceptum, et summâ animi constantiâ perfectum est, placeat, gratum sit, nostramque comprobationem moveat; quâ contrâ, quidquid est turpe, foedum, perfidum, inhumanum, crudele, id valde displiceat atque odium excitet. Quis unquam acerbissimos Reguli casus vel ipse legit, vel audivit, cum narrarent alii, quin continuo commoveretur animo, virumque eximium amaret, ejusque incredibilem animi constantiam cum summâ voluptate admiraretur? De Pyladis et Orestis amicitiam jam supra meminimus. Hujus sensus moralis tanta vis est, atque adeo ille ad naturam humanam pertinet, ut eo sublato CICERO *de Amic.* c. 13. roget, *Quid ita intersit, non inter pecudem et hominem, sed inter hominem et saxum aut truncum, aut quidvis generis ejusdem?* Est etiam ejus rationis, quâ sensus moralis tanquam officiorum omnium omnisque honestatis nota ac veluti fons commendatur, ea vis et praestantia,

stantia, ut cum quae ad cuiusque propriam, tum quae, omni propriâ detractâ utilitate, ad universorum communem salutem referantur officia, inde effici posse videantur, etsi ejusmodi sint officia, quae vel maxime praecipiant, ut summis nos periculis certaeque morti offeramus. Attamen nonnihil est, cur viris praeclaris, qui sensum hunc moralem, omnis justitiae atque injustitiae, honestatis ac turpitudinis judicem constituerunt, non assentiamur. Nam primum ad unum sensum, mentisque nostrae veluti partem magis illi adhaeserunt, quam totam naturam humanam contemplati sunt. Deinde non perspicue docuerunt, utrum probarent; illone sensu ut omnia statim officia sine rationum conclusione diducantur, an vero mallent, ex eo quaedam prima tantum efficerentur praecepta, quibus quae consequentia essent, ea postmodum exquireret ratio; neque, si hoc maxime voluerunt, quae prima illa praecepta essent, accuratius aperuerunt. Quin e contrario, hoc noluisse, sed illud videntur probasse: nam, quo magis indocta etiam plebs omnia officio-praecepta, facili operâ, sine doctrinâ, intelligeret, inprimis illum sensum ad partes vocarunt, et unum omnium actionum humanarum judicem et censorem constituerunt. At fortasse etiam iis philosophis in hac re fraudi fuit ingenii humani celeritas, quod fae-

pe repentino veluti impetu atque ita velociter praeceptorum percurrit connexiones, ut, quae interjecta sunt singula praecepta, aegre nec nisi obscurius percipiat, iisque uno veluti saltu superatis, facile sibi ultro ac sine iis, et veluti sensu quodam, non ratione, in conclusionem incidisse videatur.

Ac nunc de KANTII Regiomontani philosophi, cujus doctrina nuper in Germania plurimos sibi cum adversarios tum defensores peperit, ratione, etsi obscuriori, pauca dicamus; sed, quae rem, quoad hic necesse est, satis explanare putamus.

Primum igitur KANTIUS omnino statuere videtur, actionum humanarum eam vim esse, ut vel consentiant rerum naturae ac veritati, vel repugnent; mentem vero nostram repudiare omnem repugnantiam, at comprobare convenientiam confessionemque omnem cum naturâ, eamque sequi velle: verum, ut intelligentia sic moveat voluntatem, necesse esse, ut ne alia sint invitamenta contraria, ac voluptatum illecebrae, quae repugnent; vitam autem, secundum naturae leges institutam et peractam reddere hominem dignum, qui felix sit; et hanc esse necessariam conditionem, sine qua nemo beatam vitam adipiscatur. Ceterum, ad Stoicorum rationem, actiones bonas judicat proprio decore ita lucere, ut,
rejectâ

rejectâ omni spe felicitatis, hominem absolutâ officii necessitate devinciant (a); et solam legum naturalium praestantiam, ejusque praestantiae cogitationem efficere, ut homo facile omnia momenta externa aspernetur (b): quin virtutem quamque tanto esse praestantior, quanto magis omnis spes praemii contemnatur, quo spectato, virtutis lumen valde obscurari. *Si quando actio honesta, inquit, cogitatur, omni spe lucri utilitatisque, sive in hac praesenti, sive in futurâ vitâ, vacua; si quid appareat, contra voluptatum blanditias, vel etiam contra necessitatis invitamenta, cum molestiâ quâdam ex animi excelsi magnitudine, robore et constantiâ esse peractum; id longe superat ceteras actiones, quas futurae felicitatis spes commendet: tum quisque secum tacite optare, ut quandoque simile facinus pulcherrimum suscipere ipse possit. (c).* Atque hujus proprii decoris, quo luceat honesta quaeque actio, tantum cuique homini sensum tribuit KANTIUS, ut hoc ponat principium, sive primum praeceptum: *Age secundum eam normam, quam simul ipse possis velle, aut optare, ut agendi lex universa;*

(a) *Krit. der reinen Vernunft*, Seite 835.

(b) *Metaphys. der Sitten*, Seite 33.

(c) *Metaphys. der Sitten*, Seite 33, in notis.

versalis sit (d) : ac paullo post: Sic ege, tanquam agendi ea tua norma, tuâ voluntate aliquando universalis naturae lex sit futura.

At idem KANTIUS tamen alibi docet, cum legum naturalium studio, reverentiâ et obsequio felicitatem necessario esse conjunctam, in vitaeque innocentiam summum bonum esse positum; quae cum sola hominem dignum reddat felicitate, tot tamen appetitionibus et declinationibus voluptatumque illecebris agitari vexarique hominum animos, ut probent quidem naturae leges, earumque admirentur decus et excellentiam; neque tamen satis moveantur ad obtemperandum, nisi antea iis persuasum sit, primo, esse Deum; deinde, in alterâ vitâ hominibus scelerum poenas, praemiaque virtutum parata fore: quae igitur duo decreta, quippe demonstratu difficilissima, veluti duo postulata, quae vocantur, ut sibi dentur, exigit KANTIUS (e).

Quae quidem omnia, etsi forte cuiquam videantur non penitus inter se consentire; ex dictis tamen et ex ipso illo commemorato principio apparet, KANTIUM petere id principium ab ipsius honestatis splendore, quem unusquisque sentit, comprobatur atque
admi-

(d) *Metaphys. der Sitten*, Seite 52.

(e) *Krit. der reinen Vernunft*, Seite 837.

admiratur; itaque ad sensum etiam moralem confugere, cujus cum laudes, tum damna et ruinas supra nos explicavimus. Praeterea praecipit KANTIUS, ut eam sequamur normam, quam velle possumus, ut omnes homines sequantur, et quasi ea universalis lex sit futura. Sed, equidem rogo, hoc praeceptum quam vim habebit, si quis bonus sit homo, cujus erret opinio et animi conscientia? Unde hoc cognoscet, atque, utrum fallatur, nec ne, judicabit? Quas Gentes SEXTUS EMPIRICUS *Pyrrhon. Hypotyp.* Lib. III. cap. 24. narrat, rectum esse putasse humana Sacrificia facere, parentes post sexaginta annos occidere, latrocinari, illae quam, precor, normam vellent, ut veluti legem universalem sequerentur omnes homines? Qui quondam ex foeda superstitione, crucis signo assumpto, expeditiones, quas sacras vocabant, susceperunt multi Viri boni, injustaque et turpia bella geserunt, ii nonne facile optassent, eadem si tempora quandoque inciderent, ut ceteri homines Christiani idem omnes factitarent? Nonne fuerunt, qui praeclare se facere putarent, si suam Dei venerandi ac de rebus Divinis sentiendi rationem aliis, invitis etiam, vi et armis obtruderent? Ecquid igitur hujusmodi homines volent, ut similiter ab aliis univérse fiat? Et haec voluntas quam vim habebit, quam praestantiam? Certe, quas dubias causas commemorat CICERO Lib. III *De*

offic. c. 23—25; eae quomodo ex KANTIANO principio, vel ex ductis inde praeceptis judicari possint, nos penitus ignoramus.

Non suspicor, in hac Kantianâ ratione explicandâ magnopere me aberrasse a vero; quod si tamen aliquantum ejus philosophiae obscuritas et tenebrae me fefellerint (neque enim omnes non fatentur illam obscuritatem, neque eam ipsa Societas Hollandica dissimulavit) haec sane ipsa obscuritas, hae tenebrae valeant ad omni me temeritatis culpâ liberandum.

Tandem in hac turbâ philosophorum, quorum nos de moralis doctrinae principiis opiniones ad veritatis normam exigimus, ecce occurrunt etiam nonnulli, nosque interpellant, ac poene irridentes, Quid adeo vos laboratis, miseri homuli? clamant; Tantumne ea res vos sollicitat, quae per se ita perspicua est, ut omnium in oculos ultro incurrat? Tantumne de principiis officiorum omnique beatâ vitâ vexamini? Quin, nos, (ita unus ex iis praeter ceteros vociferatur) nos audiatis, et vobis plana vivendi via erit: nostrum unum, verum et simplex praeceptum est, cui si obtemperetis, nullus quidem aberrandi metus, nullum periculum erit: Hanc igitur unam legem sequimini: nimirum FACITE IPSI VOS, UT SITIS FELICES! Quid hercle hoc praecepto magis perspicuum? quid verius? quid
 simpli-

simplicius? quid naturae magis consentaneum? —
Vero! At tu, quisquis es, qui ita nos admones, tu
sane illud jubes, quod idem nos ita volumus cupide,
ita ardentem, ut nolle profus nequeamus. Igitur
jam ultro nos currentes hortaris, ut eamus: sed au-
di tu ipse, quaesumus: Non satis hic est ire, quam-
diu, quâ viâ sit eundem, ignoramus. Quin igitur
tute, o bone! qui nobis vitae vis magister esse, fac,
ut itidem vitae dux sis, et viam nobis, quae ad ve-
ram felicitatem ducat, ostende; neque medicum imi-
tare, qui aegrotum, de salute quaerentem, his ver-
bis dimittat: *Fac, ut conualescas*: sed tu contra sive
unum, sive pauca quaedam principia exprome, quae
satis fecunda sint ad ea nobis praecepta parienda,
quae in tantis hujus vitae perturbationibus procellis-
que scopulos monstrant, quos vitemus, omnemque
vitae nostrae cursum ad summum bonum adipiscen-
dum dirigant.

In hac igitur tanta tamque multiplici opinionum
inconstantia, quae ad firma jacienda prima pulcher-
rimae disciplinae fundamenta non valuit ratio ac via,
eam nos deseramus, ac potius in naturam humanam,
in mentem nostram veluti intremus, ibique excutia-
mus ea, quae lateant, veri omnisque cognitio-
nis humanae femina, inter quae fortasse, uti ceterarum
scientiarum omnium, ita nostrae quoque mo-
rum

rum doctrinae prima initia elementaque deprehendimus.

CAPUT III.

De naturâ humanâ : ex quâ quae prima vivendi praecepta, veraque principia doctrinae moralis necessario consequantur, ea aperiuntur.

Principiorum, quae in humanâ mente latent, inveniendorum duplex via et ratio est. Nam primum rerum humanarum casus, mutationes; vicissitudines, hominumque actiones singulares, et res omnino individuales et effectas, quaeque ante oculos sunt, contemplamur, a quibus ad causas, ad res universales, ac tandem ad prima initia adscendimus: sic a sensibus progredimur ad rationem, quam viam ac methodum plerique eruditi Analyticam appellant (f); WYTTENBACHIUS vero, fortasse magis ad consuetudinem veterum, Syntheticam vocat (g): haec

in

(f) 's GRAVESANDE *Introd. ad Philos. Lib. II. De Logica P. II. cap. 33 & 36.* ERNEST. *Init. Doctr. Solid. Prol. §. 32 & 33.*

(g) DAN, WYTTENBACH. *Logic. Part. III. cap. I. §. 3.*

in primis Aristoteli placuisse creditur (h). Altera via haec est, ut nos in mentem nostram ipsi introspeciamus, eam omni cogitatione pertractantes excutiamus, omnesque vires et facultates investigemus, ut sic tandem inveniamus quaedam initia ac prima elementa cognitionis humanae, a quibus profecti, ordine et quasi per gradus, descendamus ad sensus. Haec fere Synthetica vocatur methodus, sed a WYTTENBACHIO Analytica est nominata; haec Platoni praesertim probata est, et maxime ad doctrinam proficit, quocirca nos quoque eam sequamur.

Ut igitur moralis hominum obligationis prima principia, ut fontem, ex quo naturae decreta, vivendi praecepta, legesque naturae omnes dimanant, inveniamus, mens nostra ad se ipsa redeat, suamque naturam studiose contempletur; neque hanc vel illam modo ejus partem, nec hunc vel illum interiore sensum unum, sed omnem ejus naturae vim et rationem comprehendat, et, quantum ad propositum nostrum pertinet, summam diligentiam persequatur. Ita animi nostri primos motus, primas appetitiones declina-

(h) JAC. FACCIOLATI *Rudim. Log.* pag. 12. citat. a WYTTENBACHIO d. l. §. 9.

clinationesque, ita naturae prima invitamenta cognoscemus, primasque hauriemus notitias, ac veluti igniculos, e quibus solis philosophia suum lumen accendere potest. Sic demum eam viam ingrediemur, quae nos falsarum opinionum, quibus praeclara nostra disciplina tamdiu vexata est, vanitate liberet, et veluti e labyrintho fraudum, fallaciarum, errorumque expediat, nosque tandem ad veros et uberes adducat fontes, ex quibus cum prima, tum reliqua, quae ex primis oriuntur, officiorum praecepta possint omnia hauriri. *Jure igitur* (ait C I C E R O Lib. V. *De Finib. Bon. et Mal. c. II.*) *gravisissimi philosophi initium summi boni a naturâ petiverunt, et illum appetitum rerum ad naturam accommodatarum ingeneratum putaverunt omnibus, qui continentur eâ commendatione naturae.* Atque haec ipsa est via et ratio, quam in praeclaris de omni philosophiâ scriptis, in libris cum Academicarum, tum Tusculanarum Quaestionum; in libris de Naturâ Deorum; de Finibus Bonorum et Malorum; de Officiis, quin in ipsis libris de Oratore et reliquis Rhetoricis C I C E R O constanter tenuit; ubi praecepta praeceptorumque maxime initia a naturâ hominis omnia duxit; et, quo diligentius veram illam, simplicem, nec dum corruptam depravatamque naturam cognosceret, uti ipse ait, ad incunabula, ad pueros accesit, in quibus, veluti in speculis, eam naturam dicebat omnium

optime

optime cerni (i). Tanti ducis igitur nos sequemur vestigia, et, quo major verbis ornatus, sententiis auctoritas, argumentis vis et ratio constet, ipsius nostri ducis crebro verba in medium afferemus. Quae ratio eo minus reprehendenda est, quod primi illi sensus, primaeque notitiae, nisi vel propriae nostrae mentis contemplatione, vel praestantium virorum, qui diligentius naturam humanam explorarunt, testimoniis, probari nullo modo possunt.

Omnino naturae humanae summa dignitas est et praestantia. Neque enim homo tantum sensus externos habet, rerum et mutationum, quae extra hominem sunt atque fiunt, nuncios; non solum apta membra, quibus se moveat, vitaeque necessitates, commoditates, suavitatesque permultas sibi paret: sed inprimis admirabilis vis est mentis humanae, cujus si interiores recessus ac latebras excutiamus, deprehen-

(i) „Les principes de morale ne peuvent être fondés, que sur la nature de l’homme, et sur ses relations. Lors qu’on recherche les bases, sur les quelles la morale repose, on doit employer tous les moyens possibles de connoître l’agent et les effets des actions, aux quelles on veut prescrire des regles.” PREVOTS *sur les methodes d’enseigner la morale.* Dans les Nouv. Memoir. de l’Academ. Roy. de Berlin. 1780. pag. 414 & 415.

hendimus in eâ in esse sensus internos; inesse infinitas quasdam notitias, vel notitiarum scintillas; inesse prima cognoscendi initia, quae omnium artium et doctrinarum principia atque elementa sunt. Nam primum, simul ut suam ipsa mens nostra aciem in se convertat, sine externorum sensuum omniumque aliarum notionum ullo adjumento, statim suâque sponte deprehendit, se cogitare, multa se percipere, multa in animo agitari, comparari, judicari, expeti, repudiari, quorum omnium unusquisque ita sibi conscius est, ut prius a se discedere ipse possit, quam ea non sentire. Deinceps complurium etiam, quae ultro percipit, initorum evidentia ac lumine sic movetur homo, ut, quam primum ea cogitet, iis assentiri cogatur, ut nullâ mercede, nulloque praemio invitatus dubitare, nedum negare ea possit, et, qui contra velit dicere, eum plane non audiat. Ex quo genere sequentia modo exemplorum loco commemoremus: Nullam rem et esse simul et non esse posse; Nullam rem posse se ipsam efficere; Causam omnem effectui priorem esse; Quod non fit, agere nihil posse; Quae sint aequalia eidem, ea esse aequalia ipsa; Quae sint aequalia aequalibus, ea quoque aequalia esse; Totum qualibet parte suâ majus esse; Quamlibet partem minorem esse toto; Aequalia si adjiciantur aequalibus, summas effici aequales; Si inaequalia aequalibus addantur, sum-

mas nasci inaequales; Duobus punctis non nisi unam rectam lineam posse interjectam esse; Inter duo puncta brevissimam lineam esse, quae recta sit; Duas lineas rectas non posse spatium circumscribere, atque id genus alia: quae fere aut Ontologica, aut Mathematica initia sunt, quaeque hic omnia enarrare non necesse est. Ex diverso autem genere, nec minus tamen evidentia haec sunt: Satius esse, interire, quod vilius sit, quam quod praestantius; et, si paria sint, interire pauca, quam multa; Partes non posse salvas esse, nisi totum salvum sit et incolume; Facilius totum parte, quam partem toto carere. Huc etiam volens referam, unumquemque hominem, si ad se redeat, sentire, debilem sibi imbecillamque naturam esse, atque a majori quadam potestate, qualiscumque demum illa sit, pendere: ex quo puerorum metus in solitudine terroresque in tenebris existunt, qui saepe tanti sunt, ut plurimis etiam in confirmata aetate adhaerescant.

Hujusmodi igitur et similia sunt initia permulta, hae primae notitiae, quas vi quadam interiori ita sentiunt omnes homines, ita perspiciunt, ac sponte sua profitentur, ut, qui repugnet aut dubitet, pro pertinaci homine vel pro imbecillo habeatur. Haec semina sunt omnis cognitionis, uti CICERO saepe, et SENECA quoque (k) vocarunt; hi parvi illi igniculi;

(k) *Epist.* 120.

niculi, a quibus, ab ipsâ naturâ menti nostrae ingeneratis, experientiae et rationis ope, Arithmetica, Geometria, Physica, Logica, ceterae artes doctrinaeque omnes natae sunt, et propter quos etiam fortasse homo Platoni non tam discere, quam magis meminisse visus est. Atque has ipsas notitias, aut, si quis malit, harum notitiarum simulacra in ipsis quoque bestiis cernimus. Quis enim, araneae quam scite retia sua conficiant atque ad muscas captandas expandant, ignorat? Quis formicarum industriam, quis apium, ut ita dicam, ingenium non admiratur; quarum providentiam, artificium, omnesque laudes VIRGILIUS *Georgic. Lib. IV, vs. 148. et seqq. et vs. 218. et seqq.* praeclare cecinit? Aut quis ab ejusmodi, quae diximus, vel similibus initiis tantam proficisci solertiam inficietur?

Atque haec fere ad contemplationem pertinent: nunc vero ea potius, quae hominem vel ad appetendum vel ad declinandum, et omnino ad agendum vel omittendum movent, expendamus: quippe quae proposito nostro sunt conjunctiora.

I. PRIMUM igitur homo non se tantum esse sentit, sed, quemadmodum cetera animantia omnia, ita ipse eo sensu valde delectatur, ac nihil ardentius expetit, quam ut pergat illud sentire: quocirca fugit interitum, et a nullâ re magis abhorret quam a morte,

te, quae ei naturae disolutio videtur. Neque esse tantum cupit homo, sed quam optime affectus esse, ut nemo fit, qui, quo modo se habeat, nihil suâ interesse censeat. Itaque sibi quisque vehementer carus est, diligit se ipse, diligit partes suas omnes, neque omnia tantum pericula, omnesque injurias repellit, et quoad potest se contra hostem defendit; sed etiam in eo laborat, ut sibi necessaria ad vitam sustentandam et commodam suavemque efficiendam adjuvamenta undique comparet, damnaque et noxia quaevis fugiat. Atque hunc locum, a nobis ita breviter modo commemoratum, CICERONIS quibusdam sententiis confirmemus atque ornemus. *Omne animal,* (inquit Lib. V. de Finib. cap. 9.) *se ipsum diligit, ac simul, ut ortum est, id agit, ut se conservet, quod ei hic primus ad omnem vitam tuendam appetitus a natura datur.* Porro docet: *omnem naturam esse sui conservatricem, idque habere propositum, quasi finem et extremum, se ut custodiat, quam in optimo sui generis statu.* Et cap. 10: *Qui potest intelligi aut cogitari, esse aliquod animal, quod se oderit, res enim concurrent contrariae — Neque enim, si nonnulli reperiuntur, qui aut laqueos, aut alia exitia quaerant — — inimicus ipse sibi putandus est; sed alii dolore moventur, alii cupiditate, iracundiâ etiam multi efferuntur, et, cum in mala*

scientes irruunt, tamen se optime sibi consulere arbitrantur. — Quare, quotiescumque dicitur male de se quis mereri, sibi que esse inimicus atque hostis, vitam denique fugere; intelligatur, aliquam subesse causam, ut ex eo ipso possit intelligi, sibi quemque carum esse (l).

Atque hoc studium, quo quisque se maxime diligit, cum ad corpus pertinet, tum ad animum. Nam primum expetunt homines corporis valetudinem, membrorumque et sensuum integritatem, adeo ut, si qua in membris prava, aut debilitata, aut imminuta sunt, ea sanari cupiant, multamque molestiam curationis causa perpetiantur; vel, si pars quaedam corporis sanguine et tanquam spiritu carere coepit, ut nequeat sanari, vel, si gangraena corrupta nocet reliquis partibus corporis, aut vitae periculum affert, eam partem etiam cum summo dolore amputandam tradant, ut reliquum corpus et vitam conservent (m). Deinde in animis hominum innatus est summus cognitionis amor, quo fit, ut nihil homini veritatis luce
dulcius

(l) Confer. CICERO Lib. II. *De Finib.* 35. III. 5. V. 9—13. I. *De offic.* 4. POPE *Esfai on Man.* Ep. III. vs. 269 — 283.

(m) CICERO V. *De Finib.* 17.

dulcius fit (n): qui cognoscendi amor jam in pueris tantus lucet, ut requirant, et aliquid se scire gestiant, et ne verberibus quidem a contemplandis rebus perquirendisque deterreantur; cum aetate vero ita adolescit, ut pauci sint, qui tam agrestibus institutis vivant, aut contra studia naturae tam vehementer obduruerint, ut a rebus cognitu dignis abhorreant (o). *Qui ingenuis studiis atque artibus delectantur, nonne videmus eos nec valetudinis, nec rei familiaris habere rationem? omniaque perpeti, ipsâ cognitione et scientiâ captos, et cum maximis curis et laboribus compensare eam, quam ex discendo capiunt, voluptatem? Haec CICERO Lib. V. De Finib. c. 18., additque cap. seq. Quem enim ardorem studii censetis fuisse in Archimede, qui, dum in pulvere quaedam describit attentius, ne patriam quidem captam esse senserit? Quantum Aristoxeni ingenium consumptum videmus in musicis? Quo studio Aristophanem putamus aetatem in litteris duxisse? Quid de Pythagorâ? Quid de Platone aut Democrito loquar, a quibus propter discendi cupiditatem videmus, ultimas terras esse peragratas?*

Quae

(n) CICERO *Academ. Quaest. Lib. IV. c. 10. & 41. & V. De Finib. 18.*

(o) CICERO *Lib. III. De Finib. cap. II.*

Quae qui non vident, nihil umquam cognitione dignum amaverunt. Observat tandem CICERO: *Ipsi enim quaeramus a nobis, stellarum motus, contemplationesque rerum coelestium, eorumque omnium, quae naturae obscuritate occultantur, cognitiones quemadmodum nos moveant: et quae reliqua ibi praeclare disputantur.* Itaque in ipsâ nostrae mentis naturâ, ipsisque in rebus, quae discuntur et cognoscuntur, insunt invitamenta, quibus ad cognoscendum discendumque movemur, ut animi cultus a sapientibus quasi quidam necessarius humanitatis cibus vere sit existimatus.

Atque haec vis animi etiam causa est, cur homo plerumque aliquid agere cupiat, neque ullâ conditione quietem sempiternam possit pati, sed ita requietis et laboris expetat vicissitudines, ut libenter a quiete ad laborem, a labore ad quietem trans-eat. Itaque ne infantes quidem conquiescere posse videmus, sed lusionibus vel laboribus delectari; quae agendi cupiditas cum aetate sic adolescit, ut rerum gerendarum causâ homines summas curas, sollicitudines, vigilias perferant (p). Et, quo magis, quae cuique arrideant, ea agere possit, summo

liber-

(p) CICERO Lib. V. *De Finib.* c. 19. & 20.

libertatis studio homo ducitur, quam etiam moleste fert imminui atque coërceri: neque enim parum ejus interest, quid agat, neque libenter, si quid agere velit, cohiberi se sentit. Quae quidem omnia naturae studia, quomodo, a parvis initiis coepta, progrediantur et crescant, id eximio loco expressit CICERO Lib. V. *de Finib.* c. 15. quem quin adscribam, mihi temperare nequeo: *Parvi enim primo ortu sic jacent, tanquam omnino sine animo sint. Cum autem paullulum firmitatis accesserit; et animo utuntur et sensibus; connitunturque, ut sese erigant, et manibus utantur; et eos agnoscunt, a quibus educantur: deinde aequalibus delectantur, libenterque se cum his congregant, dantque se ad ludendum; fabellarumque auditione ducuntur: deque eo, quod ipsis superat, aliis gratificari volunt: animadvertuntque ea, quae domi sunt, curiosius; incipiuntque commentari aliquid et discere; et eorum, quos vident, volunt non ignorare nomina: quibusque rebus cum aequalibus decertant, si vincunt, efferunt se laetitia; victi debilitantur, animosque demittunt.*

Horum vero omnium, quae sic de naturâ hominis, eoque studio, quo se quisque maxime diligit, disputavimus, hic exitus, haec conclusio est: naturâ homines ferri ad corpus suum, ad corporis membra

tuenda; ad animum variarum rerum cognitione instruendum; ad vitam denique conservandam atque ita transigendam, ut sustineatur rerum necessariorum, utilium et jucundarum quâdam copiâ, sitque omnibus corporis et animi bonis, quoad fieri potest, expleta (q). Ex quâ naturâ humanâ, quam quidem qui neget eripiatque homini, continuo hominem ex homine tollat, ultro ac necessario hæc prima lex, hoc primum præceptum, atque adeo principium, illi naturæ apprime consentaneum, exoritur.

„ Unumquemque hominem naturâ obligatum esse ad corpus, ad corporis membra,
 „ ad animum, ad vitam ac totum statum suum,
 „ tuendum, ut vitam, quam naturâ expetit,
 „ quoad ejus fieri potest, beatissimam possit
 „ transigere: itaque obligatum esse ad omnia,
 „ quæ huic primo præcepto, sive principio
 „ consequentia sint (r).”

Atque

(q) Hanc naturæ humanæ unam partem, non omnem naturam humanam secuti sunt illi philosophi, qui a sui amore, a beatæ vitæ studio, vivendi præcepta omnia ducere voluerunt. Sic quoque CAMPBELL *Enquiry into the Original of Moral Virtue.* Lond. 1734.

(r) Quæ huic hominum studio naturali consentanea sunt, utilia fere dicuntur, de quibus ita CICERO Lib. III. *De Offic.* c. 28. „ Omnes enim expetimus utilitatem, ad eamque
 „ rapimur,

Atque hujus principis legis sive principii vis et necessitas unicuique ultro debet perspicua esse; neque enim hic aut cum scepticis nobis nunc res est, aut, quae supra de mathematicae evidentiae ratione, quae ad morum doctrinam frustra requiritur, disseruimus, hic repetenda sunt. Itaque jam eo quisque compellitur, ut, vel, quam diximus, naturam humanam totam neget, quod sane absurdum sit; vel, quae ex eâ naturâ, ex ipsis hominum sensibus, instinctibus, primisque naturae initiis necessario consequatur, eam veram, primam, perspicuamque naturae legem esse, nobis ultro concedat. Neque nunc suspicor, fore quemquam, qui etiamnum instet, utcumque jam effectum sit, ad corpus, ad corporis membra, ad animum, ad vitam tuendam hominem ipsâ primâ naturae lege obstrictum esse; nondum liquere tamen, quaenam illa sint, quae ad eam rem omnem, ad summum illud officium explendum valeant. Neque enim, quid ad nutriendum corpus, ad valetudinem aut conservandam aut inflaurandam, idoneum sit, quid utilium rerum verâ cognitione ornet animum, id valde ad doctrinam
morum,

„rapimur, nec facere aliter ullo modo possumus: nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissime persequatur?“

morum , sed vel ad quotidianam experientiam usumque, vel ad alias magis disciplinas, ad Physicam, ad Medicinam, et, quod ad animum attinet, ad Logicam pertinet: quemadmodum jam supra notavimus, utcumque constat, ad morbum quemdam sanandum refrigerantia necessaria esse, aliam adhuc rem esse, aliamque artem, docere, quaenam illae sint herbae, olera, fruges, quae ejusmodi vim, qualis ad sanandum requiratur, habeant.

Haec igitur, quam diximus, sit prima lex, sit primum praeceptum ac principium, ex quo non omnia quidem officia hominum, sed ea certe, quae unumquemque hominem erga se ipsum explere oportet, exoriantur.

II. SECUNDO, non se tantum ipse diligit homo, sed praeter sui amorem ei ingenerata est incredibilis quaedam benevolentia erga alios, cujus ea vis est, ut non suis tantum bonis delectetur ac malis doleat, sed aliorum etiam cum voluptatem, tum dolorem, omnemque felicitatem ac miseriam participet; ut cum lacrymantibus fere collacrymetur, et cum laetantibus laetetur ipse; quin ut abhorreat ab omnium aliorum, etiam brutorum animantium, dolore (s).

Hic

(s) „l'y crois (dans l'ame humaine) appercevoir deux principes anterieur à la raison, donc l'un nous interesse à nous même,

Hic sensus igitur hominem ex se ipso veluti in alios transfert (t), ut, quemadmodum hi affecti sint, ipse perinde quodammodo se affici sentiat. Itaque suavissimum est, alios cum felices videre, tum inprimis felices effecisse (u). *Impelluntur naturâ homines*, inquit diligentissimus humanae naturae investigator

„même, et l'autre nous inspire une repugnante naturelle à voir
„perir ou souffrir tout être sensible et principalement nos sem-
„blables.” ROUSSEAU *Disc. sur l'orig. de l'Inegal.* Préf. pag. xxxi. Ex quo, quantum naturae repugnet, etiam bestias sine necessitate vexare et crudelius habere, ultro apparet. Itaque nulla causa fuit, cur philosophi de fonte officiorum erga bruta laborarent.

(t) „Mais lorsque l'être actif est doué du principe moral, qui le transporte, pour ainsi dire, dans d'autres êtres, et le fait sentir, souffrir, et jouir pour eux, cette activité acquiert un ton de noblesse et de grandeur, proportionné à l'étendue et à la délicatesse du principe moral dans cet être.” HEMSTERH. *Aristée*. pag. 124. Vid. TOUSSAINT viri cl. scriptio *De commiseratione* in comment. Academiae Regiae Berol. 1763. — Conf. HUTCHES. *Inquiry into the Origin. of our Ideas of Beauty and virtue.* Tom. II. Sect. IV. Art. 1.

(u) „C'est ce principe moral, par le quel un Individu s'identifié en quelque façon avec un autre essence, par le quel il sent, ce qu'un autre sent, et qu'il fait se contempler soi-même, pour ainsi dire, du centre d'un autre Individu. C'est delà, que naissent les sensations de commiseration, de justice, de devoir, de vertus, de vices et de toutes les qualités, qui distinguent l'homme de l'animal, et par le quel il tient

„ au

gator CICERO Lib. V. *De Finib.* cap. 15. (v), *ut prodesse velint, quam plurimis*: Ex quâ animi affectione probitatem, referendae gratiae studium, magnitudinem animi et generositatem aliasque eximias virtutes repetit, ac testamenta quoque commendationesque morientium docet natas esse (w).

Atque hinc imprimis eorum officiorum existit genus, quod sine nostro damno atque ignotis etiam prae-

„ au principe legislatif de l'univers.” HEMSTERH. *Aristée.* pag. 107.

„ Mais, quand la force d'une ame expansive m'identifie
 „ avec mon semblable, et que je me sens, pour ainsi dire, en
 „ lui; c'est, pour ne pas souffrir, que je ne veux pas, qu'il
 „ souffre, je m'intéresse a lui, pour l'amour de moi, et la rai-
 „ son du précepte (d'agir avec autrui comme nous voulons
 „ qu'on agisse avec nous) est dans la nature elle même, qui
 „ m'inspire le desir de mon bien être en quelque lieu, que je
 „ me sente exister. D'ou je conclus, qu'il n'est pas vrai, que
 „ les préceptes de la loi naturelle soient fondés sur la raison
 „ seule: Ils ont une base plus solide & plus sûre. L'amour des
 „ hommes dérivé de l'amour de soi est le principe de la justice
 „ humaine.” ROUSSEAU *Emile.* Tom. II. pag. 243. in no-
 tis. Ed. d'Amst. 1762. vid. ib. Tom. III. pag. 92. & seqq.

(v) Vid. ib. cap. 18 — 22.

(w) CICERO Lib. I. *De Legib.* c. 12.

praestatur, quod ab Ennio positum in unâ re, transferri ad multas posse CICERO testatur Lib. I. *De offic.* c. 16.

*Homo, qui erranti comiter monstat viam,
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit:
Nihilo minus ipsi ut luceat, cum illi accenderit.*

Unâ ex re, inquit CICERO, satis praecipitur, ut quidquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur vel ignoto. Ex quo sunt illa communia: Non prohibere aquâ profluente; Pati ab igne ignem capere, si quis velit; Consilium fidele deliberanti dare. Quod si quaedam necessitudines accedant, quae nos arctius cum nonnullis hominibus devinciant, necesse est, ut ipsius vis benevolentiae crescat, quae, cetera si sint paria, major est inter parentes et liberos, quam inter fratres et sorores, atque a summo veluti gradu ad consanguineos, necessarios, amicos, vicinos, cives ac peregrinos tandem descendit (x). Attamen tantus saepe hujus benevolentiae sensus est, ut proximus etiam hosti. Ita Pyrrhus sine lutro captivos

(x) „Quamquam confirmatur amor et beneficio accepto et studio perspecto, et consuetudine adjunctâ: quibus rebus ad illum primum motum animi et amoris adhibitis, admirabilis quaedam exardescit benevolentiae magnitudo.” CICERO *De Amic.* cap. 9.

tivos remittebat ad consulem Romanum Fabricium; et contrà Fabricius Pyrrhum moenibus jam imminentem monuit, caveret sibi a medico, qui necare eum vellet veneno. *Nos enim ad sacra Idaea accipienda optimum virum delegimus; nos tutores misimus regibus; nostri imperatores pro salute patriae sua capita devoverunt; nostri consules regem inimicissimum moenibus jam appropinquantem monuerunt, a veneno caveret.* CICERO Lib. V. *De Finib.* c. 22: Quin hic benevolentiae et amoris, atque etiam grati animi sensus favet etiam, primum iis, quorum non nisi recordatio quaedam nobis superest, ut nemo facile, quam morienti fidem dedit, fallat; nemo mortui amici famam non adversus obtreçtatoris calumnias defendat. Hinc eximiis viris statuae ponuntur, vel aliis amplissimis monumentis eorum memoria ad posteritatem consecratur; hinc omnibus aetatibus tam religiosa jura mortuis tributa sunt (y); hinc igitur pietas, humatio, sepultura reliquaque officia erga defunctorum manes sunt profecta, de quo genere toto perquam laborarunt eruditi. Adeo falsa vox eorum putanda est, qui nihil ad mortuos pertinere; neque eorum ullâ nos curâ moveri arbitrentur (z).

Deinde

(y) CICERO *De Amic.* c. 4.

(z) CICERO *Tuscul. Quaest.* Lib. I. cap. 43. et seqq. Confer. idem Lib. II. *De Finib.* cap. 31. de Epicuro.

Deinde favet etiam hic sensus posteris: quod cum ex aliis rebus permultis apparet, tum ex eo, quod, nisi vel depravatio quaedam insignis accedat, vel mors inopinata aliquem opprimat, nemo moriens, verbi gratiâ, facile occultet, si quod scire se putet, salutare remedium, ad morbum quemdam sanandum, vel dolorem levandum: et, si quandoque contra fiat, id ab omnibus valde vituperatur (a).

Sed haec benevolentia erga alios adeo saepe effi-
cax est, ut cum proprio quoque detrimento, quin
cum nostro interitu, aliis prodesse cupiamus. Nonne
pro Oreste Pylades mori voluit? Decii, Codri, Co-
clites nonne pro civibus suis certissimae se morti vel
mortis periculo obtulerunt? Multique eximii heroës
nonne in virtutis certamen venientes, ut aliis pro-
desent, omnes fortunae motus leves et imbecillos
putarunt? *Atque ut tauris datum est, ut pro vitulis
contra leones summâ vi impetuque contendant: sic
ii, qui valent opibus, atque id facere possunt, ut de
Hercule et de Libero accepimus, ad servandum ge-
nus hominum naturâ incitantur.* CICERO Lib.
III. *De Finib.* cap. 20.

Quod

(a) „Mihi autem non minori curae est (inquit LAELIUS
„apud CICERONEM *de Amic.* c. 12. in fine), qualis res-
„publica post mortem meam futura sit, quam qualis hodie
„sit.”

Quod si, quemadmodum docuimus, erga ipsum hostem etiam valet benevolentia, quanta ejus vis esse debet in eum, qui, ex ipsius hujus virtutis sensu, mihi prior profuit? qui auxit vitae commoda? qui conjugem, qui liberos prope pereuntes mihi reddidit? qui latronum me periculo, durâ servitute, et inhumani hostis crudelitate liberavit? Ex quo grati animi sensus existit, cujus tanta est efficacia, ut ingrato homine nihil turpius, nihil foedius, nihil abjectius existimetur. Neque enim ulla benevolentia erga alios ab eo speranda est, qui ne quidem vicissitudinem praestitit beneficiorum, nullasque gratias retulit, aut referre voluit. Quapropter, si verum est, quod supra disputavimus, quae accedant necessitudines, eas insigniter vim confirmare naturalis benevolentiae, quantum ea acceptis beneficiis augeri debeat, ignorari nequit: quo magis iterum mirer, quid causae sit, cur philosophi quidam contenderent, grati animi officium sentiri posse, at ejus officii causam demonstrari nullam posse.

Itaque illum, quem supra explicui, amorem sui, quo quisque maxime ducitur, Natura sapienter temperavit praeclaro sensu benevolentiae et amoris erga alios, a quo humanitas, comitas, liberalitas et similes eximiae virtutes exoriuntur. *Ex hoc nascitur, ut etiam communis hominum inter homines naturalis*

lis

lis sit commendatio, ut oporteat hominem ab homine, propter id ipsum, quod homo sit, non alienum videri. CICERO Lib. III. de Finib. c. 19. Et ad participandum alium ab alio communicandumque inter omnes jus, nos naturâ esse factos. IDEM Lib. I. De Legib. 12. Ac tantum hunc sensum, atque ita omnibus hominibus naturâ insitum judicat CICERO, ut non eorum modo, uti apparuit, nos saepe misereat, quos nunquam vidimus, veluti si Reguli casum legamus (b); sed ut idem CICERO L. I. De Legib. c. 11. graviter roget: Quae natio non comitatem, non benignitatem, non gratum animum et beneficii memorem diligat? Quae superbos, quae maleficos, quae ingratos non aspernetur?

Neque

(b) „Quis est, qui C. Fabricii, M. Curii non cum caritate „aliquâ et benevolentia memoriam usurpet, quos nunquam viderit? Quis autem est, qui Tarquinius Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Maelium non oderit? Cum duobus ducibus de „imperio in Italia decertatum, Pyrrho et Hannibale: ab altero „propter probitatem ejus, non nimis alienos animos habemus, „alterum propter crudelitatem semper haec civitas oderit.” CICERO *De Amic.* c. 8. Itaque vere ROUSSEAU *Emile* Tom. III. pag. 93. & seqq. ubi pag. 96. „Il nous importe „surement fort peu, qu'un homme ait été méchant ou juste, „il y a deux mille ans; et cependant le même intérêt nous „affecte, dans l'histoire ancienne, que si tout cela s'étoit passé „de nos jours.”

Neque hic suspicor fore, qui bellorum hic nobis crudelitatem, multaue hominum tetra diritate facinora forte objiciant, iisque infirmare plane, quem nos benevolentiae erga alios sensum humanae naturae tribuimus, sibi videantur. Etsi enim pro temporibus interdum vehementioribus animi perturbationibus obscurari hunc sensum et paullisper opprimi posse concedimus, universe tamen ac totum divelli ab homine posse, minime nos statuimus (c). Et, quae iracundiae, discordiarum, crudelitatis atque inhumanitatis exempla afferuntur, non ea inhu-

mana

(c) „Mais quelque soit le nombre des méchans sur la terre, „il est peu de ces ames cadavreuses, devenues insensibles, „hors leur interêt, à tout ce qui est juste et bon. L'iniquité „ne plait, qu'autant, qu'on en profite; dans tout le reste, on „veut, que l'innocent soit protégé. Voit-on dans une rue ou „sur un chemin quelque acte de violence et d'injustice; à l'in- „stant un mouvement de colere, et d'indignation s'élève au „fond du coeur, et nous porte à prendre la defense de l'op- „primé; mais un devoir plus pressant nous retient, et les loix „nous ôtent le droit, de protéger l'innocence. — Enfin „l'on a, malgré soi, pitié des infortunés; quand on est témoin „de leur mal, on en souffre: les plus pervers ne sauroient per- „dre tout à fait ce penchant: souvent il les mêt en contra- „dictions avec eux memes. Le voleur, qui depouille les „passans, couvre encore la nudité du pauvre, et le plus feroce „assassin soutient un homme tombant en defaillance.” ROUS-
SEAU *Emile* Tom. III. pag. 95 — 97.

mana dicantur, si consentiant naturae humanae, nec ea magis, quem defendimus, benevolentiae sensum tollunt, quam autocheiriae exempla probent, nullo vitae tuendae studio homines duci. Tandem, cui unquam perpetrata ab hominibus scelera eam vim habere visa sunt, ut nullum hominibus insitum sensum moralem, nullam recte factorum tranquillam et suavem, male factorum molestant gravemque conscientiam esse, statueret?

Itaque ex hoc etiam hominum naturali amore erga alios, ex hujus benevolentiae et misericordiae sensu, qui negari nequit, quem tot vitae exempla, tot sapientium virorum fides et testimonia, quem denique sua quemque propria experientia, cogitatio et mens, si eam exploret, docent (*d*); hanc ego jure principem legem alteram, hoc aliud principium, officiorumque erga alios homines fundamentum mihi efficere videor:

„ Hom

(*d*) Quemadmodum alii solum sui amorem, ita CUMBERLANDUS, contra Hobbesium dimicans, unam hanc benevolentiam tanquam principium assumpsit, ex quo omnem doctrinam morum efficeret. In quam quoque sententiam cum alii, tum HUTCHESONUS proclives videntur;

„ Hominem quoque naturâ obstrictum esse
 „ ad ceterorum etiam hominum corpus, cor-
 „ poris membra, animum, vitam, totumque
 „ statum tuendum, ut, quoad ejus fieri potest,
 „ vitam illi beatissimam degant: itaque simul
 „ obligatum esse ad omnia, quae ex hoc prin-
 „ cipio necessario consequantur.”

Haec vero lex quin ultro etiam ac necessario ex humanâ naturâ existat, negari nequit: ut vel probanda haec lex fit, vel eo deveniendum levitatis, ut, illa natura tota rejiciatur.

III. TERTIO, ut cetera animantia, ita homo hoc a naturâ habet, ut a vitâ solitariâ abhorreat, ut amet congregationes confociationesque cum aliis. *Natura nihil solitarium amat, semperque, ad aliquid adminiculum annititur.* CICERO *De Amic.* c. 23. *Et nemo in solitudine vitam agere velit, ne cum infinitâ quidem voluptatum abundantia.* Lib. III. *de Finib.* c. 20. — Atque hunc societatis appetitum inprimis confirmant augentque vehementer summa illa propensio ac voluntas adjungendi sibi conjugem, tenerrimus erga prolem amor, ejusque non procreandae modo, sed etiam nutriendae educandaeque studium: *a quo initio profectam communem humani generis societatem persequimur.* — *Neque vero haec inter se congruere possent, ut natura et*
pre-

procreari vellet, et diligere procreatos non curaret.
CICERO Lib. III. *De Finib.* c. 19. Atque etiam in bestiis hujus naturae et amoris vim perspicimus, quarum in foetu et in educatione laborem cum cernimus, naturae ipsius vocem audire videmur. Itaque gallinae non nutriunt modo pullos suos, atque invitant ad pabulum, a quo sibi ipsae temperant, sed pro salute pullorum vitam quoque summis periculis objiunt, neque dubitant cum fortiori multo hoste certare (e). Quin etiam in amore conjugali constantiae, qualem et homines amant, et liberorum educatio omnino requirit, similitudinem in quibusdam bestiis, veluti in columbis, cernimus. Ab his vero initiis, sensibus, propensionibus atque instinctibus, (neque enim interest, quo verbo utamur), ab his igitur initiis, ut omnia breviter complectar, fraternitates, consanguinitates, affinitates, cognationes, familiae, stirpes, amicitiae, vicinitates, oppida, urbes,

(e) „Quapropter a natura mihi videtur potius, quam ab indigentia, orta amicitia, et applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quam cogitatione, quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest: quae ex se natos ita amant, ad quoddam tempus, et ab eis ita amantur, ut facile earum sensus appareat: quod in homine multo est evidentius.” CICERO *De Amic.* cap. 8. et *De Finib.* Lib. II. cap. 33. N. 109.

bes, civitates denique ac gentes exstiterunt (f): Quae nata a primo satu, quo a procreatoribus nati diliguntur, et tota domus conjugio et stirpe conjungitur, serpit sensim foras, cognationibus primum, deinde amicitiiis, post vicinitatibus, tum civibus et iis, qui publice socii atque amici sunt: deinde totius complexu gentis humanae. CICERO Lib. V. De Finib. c. 23.

Sentit igitur homo, solum se neque esse, neque esse posse, sed conjunctum primum cum suis et proximis, deinceps cum ceteris hominibus, ac tandem cum universo genere humano, cum quo, tanquam pars cum toto, naturae vinculo, est copulatus. Quamobrem, etsi quisque se maxime diligit, non se tamen unum diligit, sed ducitur etiam sensu benevolentiae et studio erga alios homines singulos; ducitur etiam vehementissimo appetitu societatis, quae homini sic est necessaria, ut, qui forte a prima infantia in solitudine inter feras bestias vixerint homines, brutorum fere similes sint reperti. Socialis igitur vitae summa est necessitas, non modo infantibus, ut a parentibus nutriantur, curentur, et conserventur,

(f) Confer. CICERO De Amic. c. 5. *Nihil est enim appetentius sui similibus, nihil rapacius, quam natura.* Ibid. ap. 14.

tur, donec adolefcent; sed etiam hominibus confirmatae jam aetatis, ad vitae sibi praesidia facilius paranda, atque ejus commoditates suavitatesque mutuis auxiliis augendas (g): ac senibus denique, quorum infirmitatem fulciant juniores ac sustineant.

Homo igitur vehementissimo studio societatis ducitur, neque sine eâ vitam satis commode ducere potest. At, cum nulla constet societas, nisi, quae pro cujusque consociationis naturâ ad sustentandam societatem requirantur adjuncta, ea pro suo etiam munere et facultate quisque socius in commune conferat, hujus erga societatem officii necessitate homo plane est devinctus. Praeterea sentit etiam homo, cum totum praestantius sit suâ parte, et, quod praestantius sit, ejus praecipuam curam esse ac tutelam oporteat; ad universae quidem societatis salutem pertinere, ut partes, quoad fieri possit, salvae sint, at universitatis salutem partium incolumitati multo esse anteponendam. Et hoc quidem omnis conjunctionis humanae officiorumque socialium praecipuum fundamentum est, sine quo constare nulla potest societas (h): attamen, cum ex aliis principiis, quibus sua

(g) Confer. CICERO Lib. II. *De offic.* c. 4.

(h) Ut non intelligam, quid sibi velint, qui aliquando negent, publicam salutem omnis consociationis supremam legem

sua cuique propria felicitas unice proposita est, hujus officii necessitas non posset effici, hic locus admodum vexavit philosophos.

Atque hujus etiam sensus propensionisque tanta vis est, ut in ipsis brutis illius simulacra occurrant. *Itemque formicae, apes, ciconiae, aliorum etiam causâ quaedam faciunt: multo magis haec conjunctio est hominis: itaque naturâ sumus apti ad coetus, ad concilia, ad civitates.* CICERO Lib. III. *De Finib. c. 19.* Omnino praeclara sunt, quae ibidem sequuntur, et apta ad confirmandum, quod diximus, hominem non per se solum existere, sed, tanquam partem, esse conjunctum cum toto genere humano, omnique hac rerum universitate. *Mundum autem censent Stoici, regi numine Deorum, eumque esse, quasi communem urbem et civitatem hominum et Deorum, et unumquemque nostrum ejus mundi esse*

esse. Itaque quod aliquoties MONTESQUIVIO obfuit paradoxa dicendi studium, id in hac re quoque viro praeclaro videtur fraudi fuisse. „C'est un paralogisme, (inquit), de dire, „ que le bien particulier doit céder au bien public.” *l'Espr. des Loix.* Liv. XXVI. ch. 15. ubi vid. *Remarq. d'un Anonyme.* Edit. d'Amsterd. 1764. 8vo. Ut mirum non sit, alibi de hac supremâ lege aliter judicasse ipsum Montesquivium. Confer. supra hoc cap. pag. 65.

esse partem: ex quo illud naturâ consequi, ut communem utilitatem nostrae anteponamus: ut enim leges omnium salutem, singulorum saluti anteponunt; sic vir bonus et sapiens et legibus parens et civilis officii non ignarus, felicitati omnium plus, quam unius alicujus aut suae, consulit. Ita ex Stoicorum disciplinâ Cato apud CICERONEM Lib. III. De Finib. c. 19. egregie disputat, et hanc sententiam exemplis illustrat praestantium heroum, quos historia narrat, ad servandum genus hominum naturâ incitatos fuisse. Profecto haec ipsa naturae praestantia movit Coclitem, ut Porfennae, per Sublicium pontem transire conanti, resisteret, hostiumque impetum solus sustineret, donec a tergo pons a focis frangeretur; haec movit Regulum, ut captivos non modo reddendos non censeret, sed etiam dissuaderet; haec natura induxit Mucium, postea ex hac re Scaevolam dictum, ut, in ejusdem Porfennae castris, dextram manum igni impositam exureret, ad labefactandum hostis animum: ex eâdem naturae excellentiâ integras legiones scripsit Cato, saepe alacres in eum locum profectas, unde non redituras se arbitrarentur: ac pari animo Lacedaemonii in Thermopylis occiderunt, in quos (inquit CICERO Lib. I. Tusc. Quaest. cap. 42.) Simonides:

*Dic hospes Spartaë, nos te hic vidisse jacentes,
Dum sanctis patriae legibus obsequimur.*

Quapropter, cum homo naturâ ipsâ aptus sit ad societatem, eamque vehementer appetat, et ad vitae necessitates, utilitates suavitatesque sibi comparandas, omnino requirat (i); huic naturae prorsus consentaneum existimandum est hoc primum praeceptum ac decretum, sive principium:

„ Tuendam hominum inter ipsos societatem
 „ esse, omniaque explenda officia, sine quibus
 „ ea societas, cujus quis pars est, ad salutem
 „ univerforum fructuosa esse nequeat.”

Omnino aut negandum est, homines ad conjugia, ad liberos procreandos educandosque, ad confociationes, cum domesticas tum civiles, naturâ ipsâ ferri; aut, qui hanc naturae propensionem fateatur, is
 neces-

(i) Ut plures philosophi sui amorem solum, atque uti CUMBERLANDUS, atque alii nonnulli unam benevolentiam erga alios, secuti sunt; ita PUFENDORFIUM constat, inprimis omnem legum naturalium doctrinam ab hoc uno studio societatis voluisse repetere. At illi viri docti sic partem modo naturae, non totam naturam humanam contemplati sunt: quo factum est, ut multa officia aut desererent, aut vano labore, ex suo quisque principio, conarentur efficere: quamquam Pufendorffii causam agit SULZER, vir omni doctrinae et ingenii laude egregius, *Recherch. sur un principe fixe, qui serve à distinguer les devoirs de la Morale de ceux du droit naturel.* (Memoir. de l'Academ. Roy. de Berlin, Tom. XII. An. 1756.).

necessario debet positam modo legem probare: quae lex, quemadmodum cum perspectâ illâ certâque naturae propensione, cum illo societatis sensu atque instinctu proxime conjuncta est, ita pro principe legē, pro vero principio est habenda, ex quo omnia erga societatem, cujus nos partes sumus, officia, quae idcirco solent socialia vocari, aptâ connexâque ratione effici possunt et demonstrari.

IV. Tandem QUARTO, haec etiam est natura hominis, haec vis ejus animi, ut quidquid magnum, quidquid suo genere eximium fit, quidquid praecipuâ quadam laude, potentiâ, dignitate, majestate excellat, id homo admiretur ac suspiciat, et, quo praestantius fit, eo pluris faciat, atque etiam, si naturâ intelligens fit, veneretur. Qui primâ vice ad oceanum accedit, is obstupescit ejus infinitâ magnitudine, quae mentis fines excedens terret animum. Qui ducem, et principem, et moderatorem luminum reliquorum, solem mane exorientem contempletur, vel serenâ nocte incredibilem coelestium corporum numerum et splendorem intuetur, cursumque et ordinem admirabilem cogitat, is tantâ majestate captus, ut spernit maxime humilitatem suam, ita maxime tantum decus admiratur. Inter homines ipsos, si nobis offertur heros, cui virtutum praestantia, aut res egregie gestae magnam famam et gloriam attulerunt,

runt, eum coram intueri cupimus, magni facimus, atque hunc sensum animi ac reverentiam quibusvis modis ei avemus patefacere. Rudes etiam et inculti populi nonne olim viros, qui de patriâ praeclare meriti essent, eamque suâ virtute crudelis hostis vi et injusto bello liberassent, carminibus celebrarunt, et saepe, uti Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in concilio coelestium collocavit, tanquam deos coluerunt, vel inter deos habuerunt? Quantam laudem Crotonienses Pythagorae et quam prope divinos honores tribuerunt (k)? Quantâ veneratione Socratem post mortem tota Graecia profecuta est? *Quis urbis conservatorem Codrum, quis Erechthei filias non maxime laudat? Quis Aristidem non mortuum diligit (l)?* Quae cum de homi-
nibus

(k) JUSTIN. Lib. XX. c. 4. DIOG. LAERT. Lib. VIII. segm. 14 & 16.

(l) CICERO Lib. V. *De Finib.* c. 22. Neque dubito, quin etiam hujus sensus quamdam similitudinem in animantibus brutis reperiamus. Non tantum CICERO Lib. V. *De Finib.* c. 14. scribit: *Sunt autem bestiae quaedam, in quibus inest aliquid simile virtutis, ut in leonibus, ut in canibus, ut in equis, in quibus non corporum solum, ut in suis, sed etiam animorum aliquid ex parte motus quosdam videmus.* Sed canis, qui majorem domini potentiam atque imperium et novit et metuit, ei non modo prae metu obtemperat, sed et fidelis est et gratus, et blandiendo quoque domini sibi favorem aucupatur.

nibus egregiis valeant, quo animi sensu nos affectos esse oportet, si mundi hujus ac rerum omnium summe potentem aliquem opificem et effectorem, conservatorem benignum ac sapientissimum moderatorem, a cujus ditione et numine omnia pendeant, omniaque bona in nos proficiscantur, agnoscamus? Inprimis, si, quae ex hujus immensae rerum universitatis magnitudine ejusque magnitudinis sensu ultro existit,

cupatur. Hic memini verborum, quae ROSSALDUS scripsit:
„ Je demande encore, et ceci est plus important, pour quoi la
„ premiere fois, que j'ai menacé mon chien, il s'est jetté le
„ dos contre terre, les pattes repliés, dans une attitude sup-
„ pliante, et la plus propre à me toucher; posture, dans la
„ quelle il se fût bien gardé de rester, si sans me laisser flê-
„ chir, je l'eusse battu dans cet état? Quoi! mon chien tout
„ petit encore, et ne faisant presque que de naître, avoit il
„ acquis déjà des idées morales? Savoit il, ce que c'étoit que
„ clemence et generosité? Sur quelles lumieres acquises espe-
„ roit-il m'appaiser en s'abandonnant ainsi à ma discretion?
„ Tous les chiens du monde font à peu près la même chose
„ dans le même cas, et je ne dis rien ici, que chacun ne puisse
„ verifier. Que les philosophes, qui rejettent si dedaigneuse-
„ ment l'instinct, veillent bien expliquer le fait, par le seul
„ jeu de sensations et des connoissances, qu'elles nous font ac-
„ querir: qu'ils l'expliquent d'une maniere satisfaisante pour
„ tout homme sensé: alors je n'aurai plus rien à dire, et je ne
„ parlerai plus d'instinct.” ROUSSEAU *Emil.* Tom. III. pag.
91. in not. et *Oeuvr.* Tom. XIII. (ou Tom. II. du supple-
ment) pag. 12. — pag. 20 & 21.

existit, nostrae huc accedat imbecillitatis, infirmitatis, humilitatisque omnis cogitatio? Non ego nunc disputo, nullas gentes esse, quae, esse deum, penitus ignorent: hoc disputo, si quae sint gentes, quae qualemcumque tandem Deum esse profiteantur (m), eas continuo tali sensu moveri, ut illum Deum se venerari, et adorare oportere, propitiumque ejus sibi numen aliquo cultu venerationisque significatione efficiendum esse, agnoscant; ut, quanto excellentiorem Deum existiment, tanto sanctiorem ejus censent voluntatem, tantoque alacrius ejus decretis statuant obtemperandum esse.

Ex hac igitur hominum affectione animi, ex hoc sensu, atque, ut ita dicam, instinctu, sive malis, ex hac humanae mentis naturâ ultro haec etiam princeps lex, hoc principium proficiscitur:

„ Unumquemque hominem naturâ obligatum esse ad Deum, vel, quamcumque agnoscant (n) eximiam naturam, potestatem, „ nu-

(m) „ Sive enim natura, sive aether, sive ratio, sive mens, „ sive fatalis necessitas, sive Divina Lex, sive quid aliud „ dixeris, idem est, quod a nobis dicitur Deus.” LACTANT. *Instit.* I. 5. 21.

(n) Ut homo cognoscat Deum, non ad hoc principium, neque ad hoc genus officiorum pertinet, sed ad primum, quo

„ numen, vel quocumque nomine appellet; ad
„ eum igitur Deum venerandum et colendum,
„ ejusque sibi numen propitium reddendum.”

Haec prima lex ac praeceptio nobis ejusmodi videtur, ut ex intimis humanae mentis sensibus, ex ipsa mentis nostrae naturâ, sponte suâ, oriatur: itaque ejusmodi principium est, ex quo omnia erga Deum officia justâ conclusionum ratione possint effici.

Atque his ita indagatis, inventis, constitutisque quatuor principiis, nunc alteri quaestionis parti sic responderi oportere censemus:

„ Illa prima atque universalia principia,
„ quae fundamenta sint omnis obligationis
„ moralis, et ex quibus propria magis et pe-
„ culia-

unumquemque excolere animum suum, rerumque eximiarum ornare scientiâ oportet. Ceterum, quod momento et gravitate princeps est principium, illud ut quarto loco poneremus, cogitandi ratio, primarumque notionum ordo effecit. Bene HUTCHESON *Phil. Moral. Instit. Compend.* Lib. I. cap. I. §. I. *More omnium disciplinarum a notioribus ad magis obscura detegenda progredimur: neque rerum dignitate ducti, ab iis, quae naturâ prima sunt, Dei nempe O. M. voluntate ordimur.*

„ culiaria officiorum genera omnia possint
 „ repeti, esse haec quatuor, quae nunc pau-
 „ cis complectimur, prima praecepta, sive
 „ axiomata moralia: nimirum. 1. *Ut ho-*
 „ *mo tueatur et corpus et animum et vitam*
 „ *et universe omnem statum suum: 2. Ut*
 „ *similiter tueatur homines alios: 3. Ut*
 „ *tueatur societatem, ad quam pertineat:*
 „ 4. *Ut, quem quis cognoscat Deum, cum*
 „ *colat ac veneretur (o).*

Age, nunc ea quatuor principia sequenti capite confirmemus, ac nonnullis, quae fortasse aliquem retardent, difficultatibus liberemus; atque imprimis ea praecepta paucis commemoremus, quae iis principiis consequentia sunt et apta cum ad extollendam egregiam morum doctrinam, tum ad ejus doctrinae praesertim firmitatem stabiliendam.

CAPUT

(o) Utrum plures possint esse primae notitiae, sensus, ac principia doctrinae moralis, nunc non disputamus. At haec quatuor certe, quae posuimus principia, ad universae doctrinae moralis aedificium extruendum sufficiunt.

C A P U T IV.

Nonnulla afferuntur ad quatuor moralis doctrinae principia paullo uberius explicanda atque confirmanda.

En igitur quatuor prima omnis obligationis moralis ac morum doctrinae omnis principia, illa quidem ducta ex ipsâ naturâ humanâ: quae ut ex tam vero puroque fonte hauriremus, cum ipsâ recta ratio nos induxit, tum geometriae consuetudo, ad cuius disciplinae firmitatem et evidentiam, his maxime temporibus, omnem philosophiam extollere eruditi conantur. Geometrarum enim iste mos est, ut mentis nostrae interiores recessus ac latebras explorent, et quas ibi primas inveniant notitias, eas fumant, tanquam prima principia sive axiomata, et veluti firma fundamenta ponant, quorum ope atque adjumento totum artis suae aedificium exstruant. Itaque nos judicavimus, quemadmodum initia Arithmetica, Geometrica, Logica, Poëtica, Oratoria, cetera, a quibus singulae illae artes et disciplinae nascuntur, insunt in animis nostris, sic iis, ac multo etiam magis, ab ipsâ naturâ pariter ingenerata esse initia moralia, ac prima quaedam veluti semina omnis honestatis et officii, quae efficiunt, ut virtus in omnium animos lumen suum permittat, quod maximum pa-

G

turae

turae beneficium esse notavit *SENECA De Benefic. Lib. IV. cap. 17.* Quae semina etsi obscurius cognita, uti Parte I. cap. 2. ostendimus, tamen plerorumque hominum atque imperitae quoque plebis regunt vitam; sed quae, si, rejectis veluti involucris, diligentius explicentur, eximiam morum doctrinam pariunt. *Ingenuit Natura*, inquit *CICERO Lib. V. De Finib. cap. 21.*, *sine doctrinâ parvas notitias rerum maximarum, et quasi instituit docere, et induxit in ea, quae inerant tanquam elementa virtutis; sed virtutem ipsam inchoavit, nihil amplius.* Atque ibidem cap. 22. *Atque ea, inquit, in optimâ quâque indole maxime apparent, in quâ haec honesta, quae intelligimus, a naturâ tanquam adumbrantur. Sed haec in pueris (expresfa): In iis vero aetatibus, quae jam confirmatae sunt, quis est tam dissimilis homini, qui non moveatur et offensione turpitudinis et comprobatione honestatis? (p).*

Tantam igitur auctoritatem, ac magis etiam naturae ipsius veritatem, secuti nos prima praecepta morum sive principia moralia investigavimus, investigata invenimus, inventa constituimus; constituta vero pluri-

(p) Conf. ibid. cap. 15.

pluribus verbis, nunc contrahamus, ut unâ veluti cogitatione illa possimus comprehendere, et, quae iis consequentia sint, quodammodo prospicere.

PRIMUM igitur, quod natura homini ardentissimum sui amorem ingeneravit, ac summum vitae et conservationis ac felicitatis studium; ex eo statim haec prima lex a nobis effecta est: *Hominem oportere et corpus, et membra corporis, et animum, et vitam, ac totum statum suum tueri, ut vitam quam beatissimam transigat.* Ex quo principio omnia officia, quae quisque sibi ipse debet, iustâ conclusionum serie possunt exquiri; quorum officiorum praecepta late patent, ac tam ad animum et corpus, quam ad tuendam valetudinem, ad excolendas mentis et ingenii vires, ad statum externum, ad bona fortunae, ad famam, existimationem, laudem, gloriam, ad sui defensionem, ad dominia rerum; atque infinitas ad res alias pertinent: quemadmodum exinde etiam temperantia, diligentia, parsimonia, tranquillitas animi et moderatio, recte factorum conscientia, et cetera bona et virtutes, et quae contraria vitia sunt, facile possunt cognosci.

SECUNDO: Ex naturali sensu benevolentiae erga alios, quem probavimus, hanc etiam principem naturae legem, hoc principium effecimus: *Homi-*

nem naturâ obstrictum esse ad ceterorum quoque hominum corpus, animum, membra corporis, vitam, totumque statum tuendum, ut illi etiam, quoad fieri potest, vitam degant beatissimam. Ex quo principio, quae erga alios singulos homines vel etiam hominum coetus, quibuscum nos peculiariter conjuncti non sumus, officia valeant, omnia duci possunt et intelligi: quae similiter ad aliorum hominum corporis tutelam, ad animi vires excolendas, ad statum externum vitaeque adjuncta omnia, ad famam, laudem, aliasque res permultas pertinent. Hinc igitur comitas, humanitas, liberalitas, gratus animus, amicitiae, nemini nocendi, et aliis injurias facile remittendi officium; hinc fides, aequitas, justitia, magnitudo animi, et reliquae eximiae virtutes oriuntur. Hinc etiam, quae contraria sunt vitia, inimicitiae, simultates, odia, invidiae, calumniae, obtreptiones, fraudes, doli, insidiae, furta, rapinae, adulteria, perfidia, homicidia, et quae alia foeda flagitia et scelera sunt, ea omnia quam sint turpia, quamque naturae repugnent, jam facile est ad cognoscendum.

TERTIO: Ex insito etiam appetitu societatis, qui homini quidem communis cum brutis animalibus, sed cujus major excellentia hominum propria est, hanc vidimus naturae primam legem, hoc prin-

principium nasci: *Homines naturâ ipsâ obligatos esse ad tuendam inter se societatem, omniaque facienda, sine quibus societas, cujus quisque pars est, ad universorum salutem fructuosa esse nequeat.* Atque haec princeps lex est fons officiorum omnium, quae vulgo socialia solent appellari, quae partim propriâ vi valent, partim confirmantur etiam iis officiis, quae ex secundo principio existere vidimus; quibus quae contraria facinora sunt, ea magnopere omnem humanam societatem perturbant.

Quare ad hoc genus officiorum non modo fides et justitia pertinent, neque ea modo, quae sive conjugalis, sive paternae, sive universae domesticae societatis ratio requirit; sed pariter officia erga vicinos, amicos, civitatem ac patriam omnem (q). Hinc imprimis oritur insignis illa praeceptio, quam supra adversus MONTESQUIVIUM defendimus (r), nimirum a communi universorum salute privata singulorum commoda obscurari prorsus ac vinci, quae cujusque societatis suprema lex, praecipuumque fundamentum debet judicari. Hinc igitur illud HORATII, *Dulce esse et decorum pro patriâ mori*; hinc illud CICERONIS Lib. I. *De Offic.* cap. 17.

Omnes

(q) Vid. CICERO Lib. III. *De Offic.* c. 6.

(r) Pag. 87 et 88.

Omnes omnium caritates patriam unam complexam esse, pro quo quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? Hinc ille dux Leonidas dixit: Pergite animo forti Lacedaemonii; hodie apud inferos fortasse coenabimus; hinc unus ex Spartanis, cum Perfes hostis in colloquio dixisset glorians: Solem prae jaculorum multitudine non videbitis. In umbra, igitur inquit, pugnabimus. Ac Lacaena, cum filium in praelium misisset et interfectum audisset: Idcirco, inquit, genueram, ut esset, qui pro patriâ mortem non dubitaret occumbere (s). Hinc etiam VIRGILIUS Lib. VI. Aeneid. vs. 655.

*Conspicit ecce alios dextrâ laevâque per herbam
Vescentes, laetumque choro Paeana canentes,
Inter odoratum Lauri nemus, unde superne
Plurimus Eridani per sylvam volvitur amnis.*

HIC MANUS OB PATRIAM PUGNANDO
VULNERA PASSI.

Hinc rursus idem CICERO Lib. III. *De Offic.* cap. 19. *Ut enim leges omnium salutem singulorum saluti anteponunt, sic vir bonus et sapiens et legibus parens, et civilis officii non ignarus, utilitati omnium plus, quam unius alicujus, aut suae consulit.*

Nec

(s) CICERO *Tuscul. Quaest.* Lib. I. cap. 43.

Nec magis vituperandus est proditor patriae, quam communis utilitatis aut salutis desertor propter suam utilitatem aut salutem. Ex quo fit, ut laudandus sit is, qui mortem oppetat pro republicâ, quod deceat cariorem esse patriam nobis, quam nosmet ipsos. Ac tandem in Somn. Scip. cap. 3. Sed quo sis alacrior ad tutandam rempublicam, sic habetote, omnibus, qui patriam conservarint, adjuverint, auxerint, certum esse in coelo definitum locum, ubi beati aevo sempiterno fruuntur. Nihil est enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fit, acceptius, quam concilia, coetusque hominum jure sociati, quae civitates appellantur.

QUARTO denique, etsi fortasse non omnes homines esse Deum sciunt, at scire id possunt: ut vero rerum omnium auctorem, a quo ipsi etiam pendent, cognoscant, id requirit animi sui excolendi officium, quod primo principio praeceptoque continetur. Ex sensu vero cum nostrae imbecillatis, tum ejus venerationis, quâ quidquid egregium fit, quidquid verâ potentiâ, dignitate ac majestate excellat, prosequimur, hanc vidimus ultro manare principem legem sive principium: *Quem quis cognoverit Deum, eum oportere colere illum, venerari, ejusque sibi numen propitium reddere.* A quâ primâ lege seu prin-

cipio pariter officia erga Deum, quae vocantur, divinaeque voluntati ac decretis obtemperandi alacritas, amor, pietas, honos, reverentia, fiducia, gratus animus, atque aliae similes praeclarae virtutes profiscuntur: quibus quae contraria vitia sunt, ea non difficilem explicatum habent.

Atque haec quatuor praecepta ita *vera* existimamus, ita cum naturâ humanâ conjuncta, ut negari nequeant nisi ab eo, qui naturam humanam profus ipsam tollat; ita *evidentia* et *perspicua*, ut, qui ea nolit percipere, is animo suo vim inferat; ita *prima*, ut ex naturâ hominis, ex ejus interioribus sensibus et instinctibus ultro ac proxime nascantur, quamprimum animum nostrum ibique latentes sensus atque instinctus diligentius contemplemur; ita denique *universalia* et fructuosa, ut nulla sint neque erga Deum, neque erga nosmet ipsos, neque erga alios homines singulos, neque erga societatem humanam, imo ne quidem erga bruta animantia (t), quae ab ullo homine adimplenda sint, officia, quin ex positis quatuor illis principiis clare et perspicue efficiantur; ita denique apta ad certas notas constituendas, quibus officiorum virtutumque omnium praecepta *cognoscantur*.

(t) Vid. supra cap. III. pag. 74 et 75. in not. (s).

noscantur, ut, quae ex iis principiis colligantur praecepta, his iustâ ferie atque ordine inter se devinctis, summa, quae in hisce rebus haberi possit, existat scientiae firmitas, eximiaque tandem disciplina exoriatur, quae certissimam viam ad beatam vitam aperiatur.

Neque hic quisquam reprehendat, plura nos principia ponere, cum de uno tantum quaesiverit Societas Hollandica, et plerique eruditi unum modo principium dari disputent, ac metuendum etiam esse, ne plura fortasse principia illa diversique sensus inter se contendant atque adversentur. Nam, ut posteriorem difficultatem prius tollamus, metus ille de pugna principiorum totus inanis est. Quenam enim, obsecro, contentio possit esse, inter sui tutelam et benevolentiam erga alios, quae ipsa cum aliorum erga nos benevolentiam vicissim augeat, eorumque favorem, liberalitatem, amicitiam, ac similia officia provocet; ad nostram ipsorum vitam beatiorum efficiendam imprimis prodesse nobis debet? Ac similiter, cum propriae felicitatis studium, tum sensus benevolentiae erga alios, uti excitant homines ad congregationes, ita hae congregationes vicissim iis magnopere ad vitae commoditates suavitatesque omnes amplificandas profunt, ac vim benevolentiae erga alios mirifice augent. Veneratio autem et om-

nis cultus Dei reliqua tria, quae posuimus, initia praeclare fulciunt ac sustentant; quandoquidem qui sic generavit hominis naturam, ut is et se et alios diligat, et cum aliis se hominibus confociare cupiat, Deus ille profecto nihil prius velle potest, quam ut ei naturae, ei amori tam sui, quam aliorum, eique acerrimo societatis studio pareat homo et obsequatur: atque ei Divinae voluntati, quippe uni omnium sanctissimae obtemperandum esse, ipsa illa opinio de Divinae Naturae praestantiâ et inde nata veneratio magnopere jubent.

Praeterea, quaecumque tandem sive plura probentur principia, sive unum modo commendetur, quis in morum disciplina id nobis aut praestitit unquam, aut postea praestabit, ut nemini, saltem specie quâdam ac fallaciâ, officiorum ulla esse pugna videatur? quod longe secus esse, cum ea, quae CICERO Lib. III. *De Offic.* cap. 6. 23. 24 & 25. disputat, probant, tum omnium scriptorum libri fidem faciunt. Quapropter, si fortasse ea incidant tempora, ut et sui amor, et benevolentiae sensus erga alios, et societatis studium, alicujus animum in contrarias sententias distrahant, is habet profecto, quo se hac sollicitudine liberet litemque componat. Etenim in multorum initiorum numero nos supra pag. 65., sequentia posuimus: Satius esse, interire, quod vilius sit, quam quod praestantius;

Et,

Et, si paria sint, praestare, ut intereant pauca quam multa; Neque partes posse salvas esse, nisi totum sit saluum et incolume; Facilius etiam totum parte carere, quam contra (u): Ex quibus supra pag. 87. socialium omnium officiorum hoc unum praecipuum officium effecimus, nimirum: ab uniuersorum utilitate commoda singulorum vinci ac superari. Ex iis praeceptis igitur quisque facile petet, quo tollat animi dubitationem: quod si vero ejusmodi sit causa, in quâ nullum eorum praeceptorum valeat, certe nulla sic ratio erit, cur quis alium se ipso cariorem habere, sibi què anteferre cogatur.

Quod nunc ad alteram difficultatem attinet, unum a plerisque principium postulari, et de uno tantum principio in nostrâ quaestione rogari, id parum nos retardat. Primum, quod unum modo principium morale esse queat, ejus opinionis temeritatem supra refutavimus. Deinde Hollandicae doctrinarum Societati hoc solum propositum fuit, ut doctrinae moralis certa ratio esset et firmitas: quae utrum ex uno, an ex pluribus quibusdam principiis certis exoriatur, parum interest. Si, uti in Geometriâ et in multis aliis

(u) Non disputo de verbis. Nisi haec axiomata sint, sunt certe communes notitiae, et, quamquam fortasse in aliis disciplinis demonstrantur, in morum doctrinâ sine demonstratione valere debent, atque initiorum locum tenere.

aliis disciplinis, ita in morali doctrinâ hoc ipsa fert natura, ut plura initia sint; qui hoc reprehendit, non nostram aut tarditatem aut voluntatem, sed ipsam naturam arguit (v). Et, qui omnia omnino vivendi praecepta ad unum principium referre voluerunt, eorum quam inanis, quae, quam infructuosa industria fuit? Quam laborarunt, ut ex uno principio suo, quae eo non continebantur praecepta, torquendo tamen et in varias partes versando suo ingenio, nec sine sudore, qualicumque tandem modo, efficerent? Quam nobis ejusmodi saepe obtrudere principium voluerunt, quod adeo a naturâ non esset ductum, ut abhorreret a naturâ, a sensu, ab intelligentiâ omni, et tam doctos quam indoctos pariter offenderet?

At nullos alios profecto homines magis oportet faciles esse ad nonnihil concedendum, quam philosophos: qui illud maxime praestare debent, ut, quanto quaeque disciplina gravior sit, tanto minus eruditorum disensio ejus firmitatem vel firmitatis opinionem minuat ac labefactet. Quapropter, si quis unum omnino principium velit, ei, salvâ omni doctrina,

(v) Plura etiam principia posse moralia dari, fatetur HULSHOFF, vir doctissimus, *de Potestate Dei legislatoriâ* cap. IV. pag. 33. (In dissert. stolpian.).

doctrinae nostrae ratione, morem nos geremus. Nimirum is quatuor nostra principia unâ formulâ complectatur, veteresque philosophos imitatus, hoc unum ponat principium: *Secundum naturam vivendum esse.* Etenim illi sensus interni, illi appetitus et declinationes, illae primae notitiae ac femina virtutum, a quibus nos quatuor nostra principia duximus, ita nostrâ naturâ continentur, ut nemo possit *secundum naturam*, vel, quemadmodum alii loquebantur, *convenienter naturae vivere*, quin is necessario quatuor nostra principia sequatur. *Homini docet CICERO in bonis id esse ultimum, SECUNDUM NATURAM VIVERE; quod ita interpretamur, vivere ex hominis naturâ, undique perfectâ et nihil requirente.* Lib. V. *De Finib.* cap. 9. et seqq. Alibi dicit, nimirum Lib. I. *Acad. Quaest.* cap. 5. *Ac primam illam partem benevivendi a naturâ petebant* (nimirum cum veteris tum novae academiae philosophi) *eique parendum esse jubebant, neque ullâ aliâ in re, nisi in naturâ, quaerendum esse illud summum bonum, quo omnia referrentur: constituebantque extremum esse rerum expetendarum et finem bonorum, adeptum esse omnia e naturâ et animo et corpore et vitâ &c.* (w). Atque haec ratio etiam hanc laudem habet,

(w) Confer. CICERO L. II, *De Finib.* c. II. et saepissime.

habet, ut praestantium ex antiquitate philosophorum doctrinae ea propius consentiat. Quae res fortasse cum GROTIUM (x), tum alios summos viros movit, ut, ad Veterum imitationem, convenientiam actionum cum naturâ humanâ, veluti principem legem, principiumque morale commendarent (y). At, quominus tantorum virorum ego sequerer auctoritatem, ejus formulae quaedam ambiguitas aut certe obscuritas effecit. Neque enim, si cui praecipias, ut *secundum naturam vel convenienter naturae vivat*, is facile intelliget, quam naturae notionem animo et cogitatione oporteat informare: itaque metuendum est fortasse, ne haec formula variae interpretationi multisque etiam erroribus pateat: idque magis etiam, quod ipsi veteres eam multiplici modo sunt interpretati (z).

At

(x) *De Jur. B. et P.* in Proleg. §. 8. et 11. et Lib. I. cap. 1. §. 11.

(y) ERNEST. in *Jur. Nat.* §. 30. (Init. Doctr. solid.).

(z) „Secundum naturam vivere, id est, virtute adhibitâ
 „frui a naturâ datis: Callipho ad virtutem nihil adjunxit, nisi
 „voluptatem: Diodorus, nisi vacuitatem doloris: his omni-
 „bus, quos dixi, consequentes sunt fines bonorum. Aristippo
 „simplex voluptas; stoicis consentire naturae; quod esse vo-
 „lunt, e virtute, id est honeste vivere: quod ita interpretan-
 „tur, vivere cum intelligentiâ earum rerum, quae essent se-

„CURA

At ex nostrâ demum doctrinâ positisque quatuor principiis constat, quo sensu illam formulam, *secundum naturam vivere*, si eam retinere quis cupiat, oporteat intelligi. Fateor, plus quidem in vitâ communi, quam in doctrinis; at in doctrinis etiam, quae ad vitae communis fructum omnes referendae sunt, principiorum perspicuitas et constantia quaerenda est ac retinenda.

Quocirca antiquorum philosophorum illi formulae ac principio nos quidem nostra quatuor principia anteponimus, quippe cum vera per se, et simplicia, et perspicua, et ad cognoscendum facilia; tum in primis ad praeceptorum copiam fructuosa, ac denique ejusmodi, ut, qui vel voluntati divinae; vel hujus rerum universitatis sive ordini sive harmoniae; vel finibus divinis monuerunt obtemperandum esse, ii nostra quatuor principia non possint repudiare. Quin,
cum

„cundum naturam, rejicientemque contraria.” CICERO Lib. II. *De Finib.* cap. II. Idem praeceptum, *secundum naturam vivere*, ex recentioribus philosophis commendat HUTCHESON *Doctr. Moral.* Lib. I. cap. 7. §. 1 & 4. nec tamen explicat, quale sit, idque sensu quodam, nescio quo, vult judicari. Conf. HUTCHESON. *Inquiry into the Origin. of our Ideas of Beauty and virtue* in primis Tom. II. Sect. VII. Art. 4. *Moral sens judged of laws.*

cum WOLFIIUS docet, ita liberas actiones instituendas esse, ut cum naturalibus actionibus consentiant (a), ad naturam recurrit profecto; et, quae fit illa consensio actionum liberarum cum naturalibus actionibus, ex nostris quatuor principiis demum cognoscitur. Quare praeclare Veteres, ad comparandam sapientiam, ante omnia sui ipsius, id est, humanae naturae laudabant cognitionem, cujus praecepti tanta iis vis tantaque sententia visa est, ut non homini eam, sed Deo Delphico tribuerent. *Nam, inquit CICERO Lib. I. De Legg. cap. 22. qui se ipse novit, primum aliquod sentiet se habere Divinum, ingeniumque in se suum, sicut simulacrum aliquod, dedicatum putabit; tantoque munere deorum semper dignum aliquid et faciet et sentiet: et cum se ipse tentarit, totumque perspexerit, intelliget, quemadmodum a naturâ subornatus in vitam venerit, quantaque instrumenta habeat ad obtinendam, adipiscendamque sapientiam: quoniam principia rerum omnium, et quasi adumbratas intelligentias animo ac mente conceperit; quibus illustratus, sapientiâ duce, bonum virum, et ob eam ipsam causam cernat se beatum fore. Ac similiter, qui praecipunt, quod vere et constanter bonum fit, id esse quae-*

(a) WOLF. *comp. Jur. Nat.* §. 43. et seq.

quaerendum, ii, etsi parum acute et obscurius loquuntur, quam pro disciplinae nostrae gravitate; non tamen nostra possunt principia contemnere: nam quid homini vere et constanter bonum sit, id ex natura humana, id ex ductis inde principiis demum cognoscitur. Summum bonum ut consequi studeamus, praecipunt etiam antiqui philosophi: at summum illud bonum, quibus rebus aliis, quaeso, continetur, quam valetudine corporis; quam animi praestantia et vigore, quam benevolentia erga alios; quam studio erga societatem, in qua vivamus; quam cultu denique et pietate erga Deum?

Tandem, etsi nos existimamus, ad primos sensus, ad primas notitias, ad instinctus, ad interiorem naturam humanam esse penetrandum, ut prima moralis philosophiae initia cognoscamus; a SCHMAUSSII tamen temeritate tota nostra diffidet ratio. Primum SCHMAUSSIUS in *Dissertationibus Juris Naturae* Disf. V. §. 4. *secundum naturam vivere*, sic interpretatur, quasi id significet, sibi vivere soli: quod, quantum abhorreat a natura et veritate, ex disputatis abunde intelligitur. Deinde SCHMAUSSIUS solis instinctibus vult officiorum praecepta judicari, omnemque rationis usum et praestantiam asper-

natur (b). At nos non solas homini primas illas notitias, primos sensus, primas veluti scintillas virtutum tributas esse contendimus; sed imprimis humanam mentem statuimus eximiâ facultate, nimirum ratione, praeditam, quae ab illis primis virtutum igniculis lumen suum accendat, ejusque luminis ope atque adjumento doceat, qui appetitus et declinationes sedari, qui excitari, quomodo regi debeant; quibus quos cedere, quos contra vincere oporteat. Hoc lumine, etsi res familiaris forte eo ducere videatur, ut in mari potius jactura fiat servuli vilis, quam equi pretiosi, ad servum tamen equo anteponendum ducet humanitas et ratio (c).

Itaque, simul atque ad naturae initia se admovit ἡ δianoια, atque ea, quae iis principiis consequentia sint, reliqua praecepta exquisivit, tum enascitur ἐπισήμη five scientia, quae vitae nobis magistra fit, bonorum consiliorum praeceptrix, omniumque virtutum dux et gubernatrix (d); quae, utcumque

(b) Dissert. II. *De Ratione humana*. §. 9. et saepe.

(c) CICERO Lib. III. *De Offic.* c. 23.

(d) „Ut Phidias potest a primo instituire signum, idque
 „perficere; potest ab alio inchoatum accipere et absolvere;
 „huic est sapientia similis: non enim ipsa genuit hominem,
 „sed accepit a naturâ inchoatum: hanc intuens debet insti-
 „tutum

sui amorem probat, laudat tamen Pyladem, qui pro Oreste voluit mori; quae Regulum docuit, fatius esse, Carthaginem reverti, ad vitam exquisitis doloribus finiendam, quam deesse patriae, et turpem ac perfidiâ contaminatam plenamque ignominiae vitam domi cum uxore et liberis transigere; quae Codrum movit, quamvis sine ullâ ignominiâ posset vivere, ut mallet tamen pro patriâ mori. Nam, quemadmodum vidimus, etsi multa initia primaque naturae, quae τὰ πρῶτα κατὰ Φύσιν appellabant veteres, homo cum brutis communia habet, aliaque etiam excellentiora sibi propria, non tamen illa parva vis naturae rationisque est, quod unus homo sentit, quis sit ordo, quid sit, quod deceat, in factis dictisque qui modus (e). *Prima est enim conciliatio hominis ad ea, quae sint secundum naturam. Simul autem cepit intelligentiam et notionem potius, quam appellant ἔννοιαν illi, viditque rerum agendarum ordinem, et, ut ita dicam, concordiam, multo eam pluris aestimavit, quam omnia illa, quae primum dilexerat; atque ita cognitione et ratione collegit, ut statueret, in eo collocatum summum illud hominis*
per

„tutum illud, quasi signum, absolvere.” CICERO Lib. IV. *De Finib.* cap. 13.

(e) CICERO Lib. I. *De Offic.* cap. 4.

*per se laudandum et expetendum bonum; quod cum
positum sit in eo, quod ὁμολογίαν Stoici, nos CON-
VENIENTIAM appellemus &c. CICERO Lib.
III. De Finib. c. 6. Atque haec eadem Ratio docet:
ea expetenda esse maxime, quae plurimum habeant
dignitatis; virtutem adeo expetendam esse maxime;
animi virtutem corporis virtuti anteponendam esse;
animique virtutes non voluntarias vinci a virtutibus
voluntariis. CICERO Lib. V. De Finib. cap. 13.*

CONCLUSIO.

His igitur, quae diximus, investigatis, inventis, constitutis, ac plene confirmatis quatuor principiis, ut operi nostro, prope jam absoluto, tamquam fastigium imponamus, hunc constituere syllogismum posse nobis videtur, quo, quae suscepta res est, nunc tota conficiatur. Igitur:

„ Quodcumque natura humana exigit, ad id
„ homo ipsâ naturâ moraliter obligatus est.

„ Atqui natura humana omnino exigit, 1. ut
„ homo corpus, et animum, et vitam et statum
„ suum omnem tueatur: 2. ut tueatur similiter
„ alios homines: 3. ut tueatur societatem, cujus
„ pars sit: 4. ut omnium excellentissimam Natu-
„ ram, Deum, colat ac veneretur.

„ Ergo ad quatuor illa praecepta, ad se, ad
„ alios, ad societatem tuendam, ad venerandum
„ Deum, homo ipsâ naturâ moraliter obligatus
„ est.”

Hujus syllogismi majori, sive propositioni, quam vocant Logici, non video quid objici possit dubitationis: si hoc non sit axioma, nulla possunt alia inveniri profecto: atqui jam diximus, cum iis nolle nos

disputare ; qui omnia negent. Quis medicus velit convincere errorem ejus, qui aut corporis humani naturam totam tollat, aut, qui, quod corporis natura evidenter requirit, atque requirere eam ipse fateatur, id tamen neget ad valetudinem five tuendam five instaurandam quidquam prodesse.

Neque nunc admodum metuo, ne quis fortassis verbum *obligari* captet ac reprehendar. Etsi enim bene novi, de obligationis definitione inter se discrepare eruditos, de eâ tamen non rogarunt Societatis Hollandicae Moderatores, quin contra diserte noluerunt ea disputari, quaecumque ad ipsam explicandam quaestionem non sint prorsus necessaria. Accedit, hodie quidem de eâ re videri minus esse disensionis: et, quamlibet sententiam quis probet, hoc constat certe, obligationem omnem contineri quadam necessitate, non eâ, quâ corpora reguntur, sed quae naturae intelligenti, quae homini ejusque libertati consentit, et quae propterea *moralis* appellatur. Quamobrem, si qua sit etiamnum de hac re disensio, ea uti a multis pro controversiâ de verbo et logomachiâ habetur, ita ad hanc disputationem non magnopere pertinet. Tandem, quaecumque notio informetur obligationis, hoc debet certum esse, non sine momentis magis moveri hominum voluntatem, quam ulla res alias sine caussis effici. Ita-
que

que insunt in omni obligatione causae, quae moveant; insunt momenta; insunt invitamenta, quibus penitus sublatis, *obligatio* inane nomen erit, omni vi et efficaciam, omnique veritate vacuum.

At non ab unâ propriâ utilitate sui que amore illa momenta omnia, ac necessitatem moralem, (quae proprie obligatio est) proficisci nos statuimus; sed saepe contra propria commoda, a sensu benevolentiae erga alios, a studio ac propensione ad vitam socialem officiorumque socialium cogitatione; vel ab admiratione ac reverentiâ divinae naturae, ejusque decretis obtemperandi promptâ voluntate, ea momenta existere putamus: ut ejus, quod antea diximus, iterum vis appareat ac ratio, non unum sensum quemdam, non humanae naturae partem, sed eam naturam universam nos complecti. Atque eâ de causâ, quod illa momenta ab ipsâ naturâ existunt; *naturalis* illa obligatio, ac *lex naturalis* officiaque itidem *naturalia* dicuntur.

Quamobrem omnis vis nostri syllogismi nostraeque disputationis a firmitate pendet assumptionis. Nimirum an fert hoc et exigit natura humana, ut,
1. homo corpus et animum et vitam et omnem statum suum tueatur? 2. ut tueatur similiter alios homines? 3. ut tueatur societatem, ad quam perti-

neat? 4. ut colat ac veneretur Deum? Omnino haec quatuor, quae diximus, ita necessario fert et requirit natura humana, ut, ea qui tollat, ipsam hominis tollat naturam, hominemque ex homine exuat, id quod supra confirmavimus: nec fere sunt, qui dubitent, nisi forte, qui nihil sciri posse contendant. Quomodo enim, obsecro, fieri potest, ut, qui se amet homo, is tamen corpus animumque non debeat tueri? Qui benevolentiae erga alios sensu ab ipsâ naturâ moveatur, ut eum prodesse aliis non oporteat? Ut, qui societatem et expetat, et sine eâ misere vivat, ab eo tamen illam, cujus pars fit, societatem defendi non necesse sit? Ut denique, quam quis agnoscat atque suspiciat excellentissimam omnium, summe potentem atque intelligentem naturam, eam non debeat venerari? Contra, haec adeo inter se conjuncta sunt, ut alias notiones interjectas requirant nullas, quarum demum adjumento probentur: quocirca vel aperte esse falsa illa debent (quod nemo sanus dixerit), vel ita perspicua atque evidentialia, ut ultro, veluti axiomata, sint concedenda: qualia qui negant, ii omne tollunt verum, omnesque disciplinas evertunt.

At, qui malit, loco quatuor, quae ego posui, principiorum, illâ veteri, quam commemoravi, formulâ uti, *secundum naturam, vel congruenter naturae*

turæ vivendum esse, ei jam dixi, me non admodum repugnare, modo is bene interpretetur illam formulam, ut quatuor illis, quae constitut, principiis consentiat. Itaque is hunc syllogismum constituat:

„ Quodcumque natura humana necessario exigit, ad id homo naturam moraliter obligatur.
„ Atqui Natura humana necessario exigit, ut homo *secundum naturam sive convenienter naturae vivat.*

„ Ergo homo *ad vivendum secundum naturam, sive convenienter, naturae moraliter obligatur.*”

Atque illi nunc syllogismo nos hunc alterum conjungamus.

„ Quicumque moraliter obligatus est ad vivendum secundum naturam, is perinde quatuor hisce naturae praeceptis est obstrictus, 1. *ut tueatur corpus et animum et vitam et statum suum omnem: 2. ut similiter alios homines tueatur: 3. ut tueatur societatem, cujus pars sit: 4. ut, quem cognoverit Deum, colat ac veneretur.*

„ Atqui homo naturam moraliter est obligatus ad vivendum secundum naturam (f).

„ Ergo

(f) Nam ejusmodi est conclusio syllogismi superioris.

„ Ergo homo pariter quatuor, quae diximus,
 „ naturae praeceptis est obstrictus, ac moraliter
 „ obligatus ad omnia officia explenda, quae ex
 „ quatuor illis primis praeceptis necessariâ con-
 „ secutione colligantur.”

Atque his ita constitutis, non dubitamus, quin
 universae quaestioni Societatis Hollandicae sic oporteat responderi:

I. 1. „ Omnino rationi consentaneum esse,
 „ ejusmodi indagare sive unum principium, sive
 „ principia quaedam, prima atque universalialia,
 „ quae fundamenta sint moralis obligationis, et
 „ ex quibus magis propria et peculiariora officio-
 „ rum genera omnia ducantur.”

2. „ Idemque porro, ad communem vitam qui-
 „ dem minus, ad morum vero doctrinam profus
 „ esse necessarium, ut tamen non necesse sit
 „ unum modo ejusmodi principium exquirere et
 „ probare.”

3. „ Ceterum, quae aequitatis, justitiae, ho-
 „ nestatis, virtutum omnium, omnisque obli-
 „ gationis moralis initia sint, eorum pervestiga-
 „ tionem cum ad vitae communis usum, tum ad
 „ moralis doctrinae perspicuitatem, firmitatem,
 „ splen-

„splendorem, decus, et omnem praestantiam in-
„primis utilem esse et peregregiam.”

II. „Ipsa vero prima illa, atque universalia
„principia, quae fundamenta sint omnis obliga-
„tionis moralis, et ex quibus propria magis et
„peculiaria officiorum genera omnia possint re-
„peti, nulla alia esse, quam haec quatuor prima
„praecepta: nimirum, *ut i. homo tueatur et cor-
„pus et animum, et vitam et omnem statum suum:
„2. ut tueatur pariter homines allos: 3. ut tuea-
„tur societatem, ad quam pertineat: 4. ut, quem
„quis cognoscat Deum, colat ac veneretur.*”

„Aut si quis omnino unum principium malit:
„hoc sequens esse praeceptum: *Homini secun-
„dum naturam esse vivendum*: id est, (uti equi-
„dem interpretor); hominem vivere oportere
„secundum illa quatuor, quae posui, prima na-
„turae praecepta, ceterasque leges, quae ex iis
„principiis iusta conclusione efficiantur.”

Ecce igitur, Viri doctissimi! Doctrinae mora-
lis sive principium sive principia, (neque enim ad
Doctrinae illius praestantiam id magni refert); ec-
ce igitur principia, illa quidem prima, vera, per-
spicua, atque universalia, quaeque certam notam
habent,

habent, omnia, quae in quacumque vitae parte fervanda sint, officia studio ac ratione cognoscendi: neque illa temere excogitata, aut pro ingenii quadam ubertate leviter ficta, neque ex ullius hominis arbitrato vel imperio profecta, sed e naturâ ipsâ hausta, arrepta, expressa; omninoque apta ad eam tandem exornandam disciplinam, quae, vitiorum emendatrix, virtutumque omnium commendatrix, viam aperiat ad eam, quam quisque ardentissime expetit, beatam vitam consequendam.

Atque haec disciplina quanto gravior est, tanto vos, Viri eruditissimi! praeclarius de omni genere humano meremini, qui, ponendâ eximiâ quaestione, doctorum virorum industriam et ingenia ad eam solvendam excitatis, iisque ad tantam rem efficiendam excitandis, quantum in vobis est, facitis, ut ejusmodi forte inveniantur ac ponantur, vel emendentur atque explicentur principia, quae ad stabiliendam pulcherrimam omnium doctrinam, omnesque dubitationis tenebras dispellendas valeant: Et quae principia, quominus ad hoc usque tempus inventa esse aut bene explicata videntur, eo pluris interesse universi generis humani debet, ut tandem aliquando, quae quidem certa firmaque sint, ponantur. Quocirca, si quid in tantâ re praestare

stare ego fortassis potui, (volui quidem libenter),
ea vestra laus putanda est. Sin autem majori in-
genio et exquisitiori doctrinâ philosophi, nostro
conatu majora atque illustriora expromferunt;
quae inde ad nobilem disciplinam veramque sapien-
tiam omnem incrementa, atque ad universum ge-
nus humanum emolumenta accedant, eorum simi-
liter omnis causa a vobis profecta debet censeri.

F I N I S.

(1) Die Empfindung ist ein Zustand der Seele, der durch die Einwirkung von Reizen auf die Sinnesorgane entsteht. Sie ist ein unmittelbares Bewusstsein der Reize, ohne dass der Betreffende sich ihrer bewusst ist.

(2) Die Empfindung ist ein Zustand der Seele, der durch die Einwirkung von Reizen auf die Sinnesorgane entsteht. Sie ist ein unmittelbares Bewusstsein der Reize, ohne dass der Betreffende sich ihrer bewusst ist.

(3) Die Empfindung ist ein Zustand der Seele, der durch die Einwirkung von Reizen auf die Sinnesorgane entsteht. Sie ist ein unmittelbares Bewusstsein der Reize, ohne dass der Betreffende sich ihrer bewusst ist.

F I M I E

T W E E D E

A N T W O O R D

O P D E

V R A A G E ,

VOORGESTELD DOOR DE

HOLLANDSCHE MAATSCHAPPY
DER WEETENSCHAPPEN
TE HAARLEM,

*Over den eersten en algemeenen grond van
zedelyke verplichting, enz.*

D O O R

• • • • •

ONDER DE ZINSPREUK:

*ΕΙΔΟΤΙ ΚΑΛΟΝ ΠΟΙΕΙΝ ΚΑΙ ΜΗ ΠΟΙΕΙΝΤΙ ΑΜΑΡΤΙΑ
ΑΥΤΩ ΕΣΤΙΝ.*

Aan welken Schryver het Accesfit van eenen ZILVEREN
MEDAILLE is toegewezen.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

PHYSICS 311

LECTURE 10

STATISTICAL MECHANICS

ENTROPY

AND THE SECOND LAW

OF THERMODYNAMICS

AND THE MICROSCOPIC

ORIGIN OF ENTROPY

AND THE BOLTZMANN

CONSTANT

AND THE GIBBS PARADOX

AND THE MAXWELL

DEMON

TWEEDE ANTWOORD

O P D E

V R A A G:

Zedert lange zoekt men na den eersten en Algemeenen grond van Zedelyke Verplichting, uit welke men alle meer byzondere hoofdsoorten van Plichten zou kunnen afleiden &c.

De eerste en hoogste van alle zedelyke wetten zulende voordragen, moet men naar myn oordeel teffens aantonen, dat deze vooreerst door de sterkste, zo wel uit- als inwendige verplichting bekrachtigd is: ten tweeden alle overige zedelyke wetten in zich bevat, en bygevolg alle vrye handelingen der menschen bepaald;

paald; waar uit ten derden gemakkelyk zal kunnen worden afgeleid, dat dezelve niet alleen zeer nuttig, maar ook noodzakelyk is: men zal 'er ten vierden kunnen byvoegen, dat, daar zy zich tot alle menschen uitstrekt, het niet zeer moeilyk is, om dezelve te zoeken en te leren kennen.

Om het eerste der opgenoemde stukken te bewyfen, word 'er voor alle dingen vereischt, dat ik verklare, wat men naar myn inzien omtrent het oogmerk en het voornaamste doeleinde, waar toe de Allerhoogste alle eindige wezens heeft voortgebracht en onderhoud, behoort vast te stellen. Dit nu bepaald hebbende, zal men ook dan eerst kunnen nagaan, door welke middelen de Schepselen ter bereiking van dit doel het meest geschikt gemaakt worden. Het zal derhalven niet onnuttig zyn, dit vooraf kortelyk te ontvouwen.

God, een oneindig wezen, die uit kracht van zyn bestaan alle verhevenste wezenlykheden en volmaakt-heden van eeuwigheid bezit, kon echter niet Schep- per genoemd worden, voor dat hy iets voortbragt, nog onderhouder, tenzy hy, het geen hy had voortge- bragt, deedt voortduren, nog de hoogste Bestierder van zyne Schepselen, zonder dezelve overeenkomstig zyn voornaamst oogmerk in te richten.

De zo evenge melde hoedanigheden zyn de uitwendige kenmerken van God; betrekkingen, in genen dele ftrydig met zyne inwendige volmaaktheden, maar veeleer met dezen op het naauwſte verbonden en overeenſtemmende: Uit welke overeenſtemming eene volmaaktheid geboren wordt, dog geenzins eene inwendige; want deze was boven alle aanwas en vermeerdering verheven: welke derhalven, daar uiterlyke merktekens dezelve bepalen, niet ten onrechte de uitwendige volmaaktheid van God kan genoemd worden. De volmaaktheid nu, van welke wy ſpreken, is buiten allen twyffel iets goeds, iets wezenlyks; want zy is met wezenlykheden verbonden, namentlyk met goede handelingen: waarom zy zelve eene wezenlykheid zyn moet. God heeft ook deze volmaaktheid bedoeld: dus is ze het oogmerk van God, en wel het voornaamſte oogmerk, omdat hetzelve uit alle daden van den Alwyfen volgt en onmiddelyk voortvloeit. De uitwendige volmaaktheid is derhalven het uiterſte doeleinde, het welk God met de waereld te ſcheppen, te onderhouden en te beſtieren wilde bereiken. Want, indien iemand het oogmerk van alle de handelingen eenes verſtandigen wezens trachte op te ſporen, zal hy geen einde aan zyn onderzoek vinden, tot dat hy tot eene wezenlykheid gekomen zy, welke of tot de uitwendige of tot de inwendige volmaaktheid van hem,

die ze bedryft, behoort: het welk ieder, die dit wilde beproeven, terftond zal in 't oog vallen.

Men kan dit ook op deze wyze begrypen. Het doelwit van alle de werken Gods moet noodzakelyk buiten dezelve gevonden worden; omdat zy te famen genomen met derzelve eigenschappen hier toe de middelen zyn: maar hetzelve is ook buiten God. Derhalven kan 'er, uitgenomen het bovengemelde, geen ander oogmerk uitgedacht worden, omdat 'er behalven die wezenlykheid geene is, welke hier uit en wel tot God terug keert. Indien iemand ondertusfchen dit ontwerp liever door eene andere bepaalde uitdrukking wilde te kennen geven, heb ik 'er niets tegen, b. v. door het woord van Gods heerlykheid, waar aan ik oordeel dat deze betekenis met meer gefchiktheid kan gegeven worden, als die, welke men doorgaans daar aan toe fchryft: of door eene andere benaming na goedvinden, zo men flegts de zaak zelve behoude, en met deze niet verbinde het gevoelen van die genen, welke geleerd hebben, dat God zyne volmaaktheden heeft willen bekend maken, en daar uit zogten te betogen, dat God ook de uitoeffening van zyne straffende rechtvaardigheid, langmoedigheid en mededogen bedoeld heeft: de uitoeffening van welke volmaaktheden naar myn begrip geenzins uit het oogmerk van God, maar uit eenen geheel onderscheiden

bron

bron moet ontleend worden: om welke reden ik geoordeeld heb het voornaamſte doeleinde naauwkeuriger te moeten bepalen, opdat men niets van alle deze dingen daar uit zoude kunnen afleiden. Niemand is 'er voorzeker, die niet geredelyk zal toefſtemmen, dat het hoogſte wezen ook zyne grootſte uitwendige volmaaktheid bedoeld hebbe, dat is de beſte overeenſtemming van zo veele en zo groote betrekkingen, als 'er of op eens of in vervolg van tyd zyn konden; niemand, zeg ik, die by zich zelve overweegt, dat door den Alwyſen altoos het beſte boven een minder goed geſteld wordt.

Deze uitwendige volmaaktheid vereiſchte, dat 'er ten allen tyde zo veele en zo groote zaken in betrekking tot God ſtonden, als mogelyk waren: dus, dat dezelve wierden voortgebragt, dewyl, het geen niet beſtaat, geene betrekking tot eenig wezen hebben kan; het welk van zelys blykt. Het is niet minder duide-lyk, dat deze zaken de voortreffelykſte, die mogelyk waren, dat is in haare ſoort volmaakt behoorden te zyn, omdat, naar mate een wezen, het welk eene betrekking tot God heeft, volmaakter zy, zo ook die betrekking zelve groter zyn zal. Groter, omdat ze beſchouwd kan worden, als uit meer kleineren te ſamen geſteld. Dus is de betrekking van de geheele waereld groter, dan die van elk deel dezelve.

Even zo is het met opzicht tot de trappen van volmaaktheid, door welke de eindige geesten van elkander verschillen, gelegen.

Laat ons hier uit besluiten, dat de algoede oorsprong aller dingen aan ieder zyner schepfelen die volmaaktheid heeft toegedeeld, voor welke zyne natuur vatbaar was. Daar nu deze verdeeld worden in werkende wezens, en in zodanige, welke het vermogen om te werken niet bezitten; heeft Hy de eerste en wel die gene onder dezelve, welke met eene redelyke ziel begaafd zyn, en aan welken wetten konden gegeven worden, niet alleen met de vereischte krachten om te werken toegerust, maar heeft ook gewild, dat zy dezelve overeenkomstig het beste doeleinde zouden aanwenden. Waar uit deze hoogste zedelyke wet, aan alle redelyke en verstandige wezens gemeen, word afgeleid: „Leg u met al uw vermogen daar op toe, dat uwe betrekking tot den oneindigen God altoos de grootste en beste zy, welke zy zyn kan.” Dit wil God, dat geschiede: want hy heeft de overeenstemming van de meeste en grootste betrekkingen bedoeld; dus ook de grootste betrekking der eindige geesten; en bygevolg is deze wet met de sterkste uitwendige verplichting verbonden.

De grootste betrekking, waar in de mensch tot God
staat,

staat, kan geen plaats hebben, ten zy de mensch de hoogste volmaaktheid bezitte, welke zyne natuur kan bevatten. Ik heb reeds te voren gezegd, dat, hoe voortreffelyker en volmaakter een wezen zy, het welk tot God betrekking heeft, hoe groter ook die betrekking zelve is. Eene wet derhalven, welke de beste betrekking van den mensch tot God vordert, eischt ook de hoogste volmaaktheid en gelukzaligheid, welke in den mensch vallen kan. De mensch wordt door zyne eigen Natuur aangezet, om die zelve volmaaktheid te bereiken, en het kan niet anders zyn, of hy moet ook uit dien hoofde deze ten sterkste verlangen. Want de wil van den mensch volgt altoos eene duidelyke kennis van zyn verstand, waar door hy boven de redeloofse dieren verheven is, en welke alleen de daden, welke den mensch waardig zyn, regelt en bepaalt. Het geen nu het verstand zich duidelyk voorstelt, moet noodwendig iets zyn; en is dus iets wezenlyks, iets goeds, met andere wezenlykheden t' samenstemmende. Wanneer de mensch deze overeenkomst geheel opmerkzaam doorziet; zal hy het van zynen plicht achten, eene zaak, welke hy heeft leren kennen, en welke zyne krachten niet te boven gaat, te volvoeren; een groter goed zich daar van belovende: en met rede; dewyl iets wezenlyks, uit eene wezenlykheid geboren, ook wederom iets wezenlyks voortbrengt. Daar tegen zal hy het kwaad, het te-

gendeel der wezenlykheid, als in de afwezigheid van en het gebrek aan wezenlykheid moetende gesteld worden, welk gebrek in allerlei soort van kwaad byzonder eenige moeite kan worden opgemerkt, niet ten onrechte vermyden. Want het afwezen van eene zaak, of iets, waar van men zich geen denkbeeld kan vormen, is ook geen voorwerp van den wil, en men kan daar van niets goeds verwachten, omdat gebrek (het kwaad) uit gebrek ontstaande ook niets dan gebrek voortbrengt. Uit welk begrip van het kwaad men tevens begrypen kan, dat hetzelfde tot het doeleinde van de waereld, het welk loutere wezenlykheden vorderde, niet het minste kan toebrengen: 't welk my vergunt zy in 't voorbygaan te herinneren. Alwie zyn verstand tot Leidsman volgt, moet noodzakelyk in wezenlykheden toenemen. Geheel anders is het gesteld met die neiging van het hart, die uit de aandrift der zintuigen haaren oorsprong ontleent; welke namentlyk ook zaken volgt, dog die alleen den schyn van waarheid vertonen; aan zaken of toefchryvt, het geen in dezelve niet gevonden wordt; of het geen haar met de daad toebehoort, uit onwetenheid onzegt; waar uit de dwalingen enz. geboren worden. Weshalven ik het verlangen en de poging om zich zelve te volmaken liever uit de duidelyke kennis van den mensch

mensch wilde afleiden, dan uit eene aangeboren neiging, waarmede zy beweren, dat de Schepper of de Natuur den mensch begiftigt heeft, en welke uit eene min voortreffelyke en duistere bevatting ontstaat. En dit te meer, omdat ik van oordeel ben, dat het door de sterkste en zekerste bewyfen kan betoogt en aangetoont worden, dat die ingefchapen neigingen, door zo velen aangeprezen, en de daar uit voortvloeiende gemoedsbewegingen, tot de Natuur van een volmaakt mensch niet behoren; dat dezelve door de ondeugd der menschen zyn ontstaan, aangekweekt en versterkt worden, en dat de mensch zonder dezelve onderdrukt en aan de heerschappy der rede dienstbaar gemaakt te hebben, niet kan opklimmen tot die gelukzaligheid, voor welke zyne Natuur vatbaar is. De zedelyke voorschriften schynen geenzins uit de bedorven, maar veeleer uit de zuivere en ongeschonden natuur van den mensch te moeten afgeleid worden.

Door die zelvde Natuur, door welke de mensch het geluk najaagt, wordt hy ook opgeleid tot den oorsprong alles goeds, en dus aangespoort, om de bovengemelde wet in acht te nemen, hetzy hy de krachten, welke hy bezit, hetzy hy derzelve geringheid gade slaat. Wat het eerste betreft, hy kan zich gemakkelijk overtuigen, dat hy het leven, de krachten, de

I 5

welstand des lichaams, de vermogens der ziel, de gelegenheid, om iets goeds te verrichten, niet aan zich zelve, maar aan de goedheid van den hoogsten Bestierder verschuldigd is. Wanneer hy op zyne mindere krachten zyne aandacht vestigt, moet hy, door eene veelvuldige ondervinding geleerd hebbende, weten, dat hy met alle inspanning derzelven zich echter die goederen, aan welke hy gebrek heeft, niet kan bezorgen, b. v. de herstelling der verloren gezondheid, de vrugbaarheid der bomen en velden, en ontelbare andere dingen. Indien hy dit niet by zich zelve overweegt, nog hierdoor wordt opgewekt, om de bron alles goeds op te zoeken, of zich misfchien verbeeldt, dat hy of zonder God, of tegen zyne toestemming iets goeds kan deelachtig worden, kooft zyne kennis met de zaken zelve niet overeen, en is dus onvolkomen en gebrekkig, welk gebrek zich te gelyk tot alle zyne daden zal uitbreiden en ook deze onvolkomen maken. Want de kennis, welke iemand in zyne handelingen volgt, zet zyne ondernemingen of de grootste waarde by, of berooft dezelve hier van. Het geen men nog duidelyker zoude kunnen bezeffen, indien iemand wilde onderzoeken en met meer naauwkeurigheid bepalen, welke kennis een volmaakt mensch niet alleen in staat was, maar ook zich behoorde te verwerven, om met deze gewapend al het kwaad te kunnen vermyden. Het is my althans nog niet gebleken, waarom
dit

dit onmogelyk zoude zyn. En alſchoon wy van dien hogen trap verſtoten en van krachten beroofd, dien niet volkomen kunnen bereiken, zo zou zulks echter aantonen, welken weg hy moet volgen, die aan denſelven verlangt nader by te komen.

Zy die de reden, welke de vrye handelingen van den mensch bepaaldt, niet in haren eerſten oorsprong, maar liever in de Natuur des menſchen zelve zoeken, ſcheiden gewrocht en oorzaak roekeloos van elkander af. Daar nu zulks niet geſchieden kan, zal men beter doen, niet alleen de reden van de menſchelyke Natuur en der krachten aan dezelve geſchonken, maar ook het einde, waar toe wy deze behoren aantewenden, in het oogmerk van den alwyſen Schepper op te ſporen. En welk voordeel heeft ook de beſte wet: *zoek uw geluk; Tracht u zelve te volmaken*: de opvolging van welke uwe krachten te boven gaat, ten zy iemand daar te boven aantone, waar van daan gy de vereiſchte middelen, om dezelve te volbrengen, bekomen kunt.

Eer ik echter uit het tot dus verre gezegde het beſluit trekke, dat de bovengemelde wet alle vrye handelingen der menſchen bepaalt, zal het van myn voornemen geenzins afwyken, vooraf te herinneren, dat de grootſte betrekking van den mensch tot God ook
het

het allermeeft t' famengefteld is, en alle betrekkingen, welke tusfchen God en den mensch kunnen plaats hebben, ieder in 't byzonder in zich fluit; en zo vele opklimmingen en vermeerderingen toelaat, als 'er trappen zyn van die volmaaktheid en deugd, welke de mensch in ftaat is te bereiken. Het welk zeer gemakkelyk en eigenaartig kan worden opgehelderd door de voorbeelden van eenen burger uit eenen lageren ftand en eenen vriend des Konings tegen over elkander te ftellen: welke beiden, dog ieder in eene zeer verfchillende betrekking tot hunnen Koning ftaan.

Dit zo gefteld hebbende kan men hier uit besluiten, dat de bovengemelde wet vooreerst alle plichten bevat, welke wy jegens God betrachten moeten. Want het denkbeeld van eenen almachtigen Schepper, en bygevolg ook van eenen Opperheer van 't Heelal, als den goedertierenften Weldoener en Wysten befchikker van alle dingen, gebiedt zonder tegenspraak de plichten der grootfte gehoorzaamheid, der hoogfte liefde, van het fterkst vertrouwen in hem te ftellen, en alle overige plichten, welke van dezen af hangen.

Dezelvde Wet beveelt ten tweeden, dat wy in allen delen na de hoogfte volmaaktheid ftreven, die in den mensch vallen kan: welke het my vergunt zy in inwendige en uitwendige te onderscheiden. Tot de
eer-

eerste breng ik de volkomenheid van de ziel en het lichaam: welke geen van beiden kunnende verkregen worden zonder het opvolgen van eenige Regels, fchryft zy ook deze voor: welke ik echter als te algemeen bekend, om ze hier breedvoeriger te behandelen, niet ten onrechte voorby ga.

Ten opzichte van die plichten, door welken de uitwendige staat van den mensch verciert en bevorderd word, acht ik het nodig, het een en ander aan te merken.

De uitwendige volmaaktheid van den mensch beftaat in de overeenftemming van alle zyne betrekkingen met zyne inwendige bepalingen: waar toe niet alleen behoren alle zyne betrekkingen tot de zaken, van welken hy gebruik maakt, ten minfte in ftaat was gebruik te maken, om zyn ziel en lichaam te volmaken, maar ook in 't byzonder de zodanige, welke daaruit ontftaan, dat de mensch oorzaak is geworden van eene wezenlykheid buiten zich, uit welke de bewerker zelve flegts eene geringe, ja! byna in 't geheel geene nuttigheid voor zich fchynt te trekken. Men moet echter niet denken, dat dit voordeel van zo weinig aanbelang is. Want, gelyk wy reeds boven aangemerkt hebben, de betrekking, welke 'er tusfchen hem en zyn gewrocht plaats grypt, wordt uit eene

wezenlykheid geboren, namentlyk uit een goede daad en is dus zelve eene wezenlykheid. Het welk duidelyk zal worden door deze betrekking te vergelyken met die, welke ontstaat, wanneer iemand eenige onvolmaaktheid naar buiten veroorzaakt heeft, welke ieder zal oordelen kwaad te zyn. Gelyk dan deze den uitwendigen staat van den mensch ontciert en verergert, zo wordt dezelve door gene verrykt en meer en meer volmaakt. En wie is 'er, die niet steeds den bewerker van het geluk van anderen zal hoogachten?

Daar nu iemand niet min verplicht is, zynen uitwendigen als inwendigen staat te volmaken, moet men ook gene gelegenheid, om zodanige daden te verrigten, laten voorbygaan. Het zelvde kan men zich ook op deze wyse voorstellen. De mensch zoekt in alle zyne handelingen het goede. Dit goede bevordert of zynen uitwendigen of zynen inwendigen staat. Daar 'er nu geen derde mogelyk is, worden ook alle zyne daden door de voorgestelde wet bepaald: waarom die zelvde wet ook op deze wyse kan worden uitgedrukt. „Bewerk zo vele en zo grote wezenlykeden in en buiten u, als 'er door uwe krachten kunnen te weeg gebragt worden.”

Daar gy nu geen van beiden zonder de vereischte vermogens, welke gy of reeds door God aan u geschon-

schonken bezit, of nog van zyne hand verwachten moet, in staat zyt te volbrengen; zo houd in alle uwe bedryven uw oog gevestigd op den oorsprong alles goeds, en gedraag u zodanig, dat gy met een geground vertrouwen al, wat u nodig is, van hem kunt verwachten. Wanneer gy dit zult gedaan hebben, zal uwe betrekking tot God de beste zyn.

Ik ga thans over tot de nuttigheid, die de hoogste zedelyke wet schynt te zullen aanbrengen: welke voorzeker niet gering is. Want indien wy de deugdzaamheid onzer daden niet ten onrechte naar wetten afmeten, is 'er ons voornamentlyk aan gelegen, te weten, of die wetten waar en zeker zyn.

Daar nu van de lagere wetten gene rede kan gegeven worden zonder eene hoogste wet, in welke alle overige wetten vervat zyn; begrypt men gemakke-lyk, dat de zedelyke wysbegeerte zonder eene hoogste wet onzeker en twyffelachtig is. En hoe, bid ik u, zult gy kunnen betogen, dat de deugd, waar op gy u beroemt, de ware deugd is, zonder aan te tonen, dat dezelve met de ware wetten overeenkomstig is? Waar uit men kan opmaken, wat men te denken hebbe, aangaande het gevoelen der genen, die zeggen, dat de deugd om haar zelve moet gezogt en uitgeoeffend worden.

Zy,

Zy, die leren, dat men de Natuur moet volgen, behoren vooraf te bewyfen, dat de Natuur van den mensch nog zuiver en onvolkomen is. Zo lang dit niet gefchied fchynt ten minfte die plichten, welke uit deze of gene ingefchapeu drift worden afgeleid, geen den minften grond te hebben.

Deze hoogfte wet leert vervolgens, wanneer meer plichten te famen lopen, aan welken men den voorrang moet geven, ten naasten by op deze wyfe: stel de plichten jegens God boven alle anderen, maar merk ook alle uwe overige plichten tevens aan, als aan God verfhuldigd, en laten uwe handelingen nimmer aanlopen tegens al, wat de hoogfte gehoorzaamheid, welke gy Hem betonen moet, van u af-eifcht.

Met opzicht tot de plichten, welke den mensch zelve meer van naby betreffen, moet men die genen, door welke de volmaking van de ziel bevorderd wordt, van groter belang rekenen, als die, welke omtrent het lichaam; en dezen wederom boven die, welke men omtrent zynen uitwendigen ftaat verplicht is te betrachten, den voorrang geven: wanneer namentlyk de voorgestelde voordelen gelyk zyn. Zyn deze daar tegen ongelyk moet de wet van het beste gelden, dat eene grotere wezenlykheid van het lichaam boven

eene

eene mindere wezenlykheid van de ziel, en eene grotere wezenlykheid, welke buiten u kan worden voortgebracht, boven de volmaking zo wel van de ziel, als van het lichaam behoort gesteld te worden. Waar toe ook schynt te behoren het behoud van het algemene welzyn of van den persoon, die het bewind in handen heeft, b. v. van eenen Koning, van eenen Vorst enz.

Deszelvs gebruik schynt zich nog verder uit te strekken in de Godgeleerdheid, en tot het bewyzen van meer andere waarheden te kunnen dienen. Dus kan men de hoogste wet, als het doeleinde, en de Natuur der genen, aan welken zy voorgeschreven wordt, als het middel aanmerken. Daar nu alle oogmerken en middelen van den Alwysen in eene wederkerige overeenkomst staan, kan men daar uit afnemen, met welke vermogens de mensch, zo als hy uit de handen van God kwam, is begiftigt en toegerust geweest. Wanneer wy deze met de geringere krachten, welke wy in de overige menschen ontdekken, vergelyken, worden de laatste ongenoegzaam bevonden, om het gezegde doeleinde te bereiken: waar uit de noodzakelykheid van eene nadere openbaring, van eenen verlosser, en het geen in dezen vereischt wordt, duidelyker zal kunnen bewezen en afgeleid worden.

Men zal bevinden, dat in de zedelyke wysbegeerte de drangredenen uit de tegenwoordigheid van eenen God afgeleid veel krachtiger zyn, dan alle de overige; waar uit dan ook volgt, dat de Godsdienst en de zedelyke wetenschap niet door zo groot eenen afstand van elkander gescheiden zyn, als zommigen wel menen, maar dat zy veeleer door eenen gemenen band met elkander verenigd zyn. Zy zal den Leermeester onderrichten, welke voorschriften hy den tedere harten der Jeugd moet inboezemen, om met deze gewapend de aanlokselen der ondeugd te kunnen weerstaan.

Ik heb boven in de vierde plaats gestelt, dat de hoogste wet niet moeilyk behoorde te zyn, om ze te kennen. Want elk een, die toestaat, dat men zich van het bestaan en de voortduuring van den mensch, zonder eenen almachtigen Schepper en onderhouder, geen denkbeeld kan vormen, moet ook die betrekking van den mensch tot God, waar van wy gesproken hebben, toestemmen. waar uit de voorgestelde wet byna zonder eenige moeite wordt afgeleid; waarom ons ook de dagelyksche ondervinding leert, dat, wanneer men de menschen tot hun plicht wil terug brengen, en hen doet opmerken, dat God dit of dat wil of verbiedt, zulks by hen meer vermag, dan alle

andere drangredenen. Want zy begrypen gemakke-
lyk, dat hunne betrekking tot God die gehoorzaam-
heid van hen vordert.

Tot dus verre.

THE NATIONAL BUREAU OF INVESTIGATION

Washington, D. C. 20535

CONFIDENTIAL

DISQUISITIO ALTERA

A D

QUÆSTIONEM

Α

SOCIETATE SCIENTIARUM HOLLANDICA, QUÆ HARLEMI FLORET, PROPOSITAM;

Utrum detur Principium universale atque fundamentum obligationis, et, si detur, quodnam tandem illud sit.

AUCTORE

• • • • •

SYMBOLUM

Εἶδοσι καλον ποιεῖν και μη ποιοῦντι ἀμαρτια
αὐτω εἰν

DISQUISITIO ALTERA

QUESTIO PRIMA

DE PRINCIPALI CAUSA
MORBI, QUAE TABES
EST, PROPTER

CAUSAM, QUAE PRINCIPALIS
CAUSA EST, QUAE
TABES EST.

A U T O R

Y M T O M Y

LIBER PRIMUS
DE TABE

DISQUISITIO ALTERA

D E

PRINCIPIIS DOCTRINAE

MORUM.

Morum legem omnium principem et summam indicaturum, me quidem iudice, simul oportet ostendere: illam I) obligatione summa et externa et interna sancitam esse; II) Omnes reliquas leges morales complecti, adeoque omnes liberas hominum actiones determinare. Unde III) facili negotio poterit colligi, illam non ulitissimam modo, sed etiam necessariam esse. IV) Poterit addi, quia ad omnes homines pertinet, illam cognitu non adeo difficilem esse.

Quorum primum ut demonstrem, ante omnia opus erit, ut, quid de consilio et fine ultimo, quo summum numen omnia entia finita produxerit atque conservet, censeam statuendum, aperiam. Quo posito demum poterit intelligi, quibus rebus creaturae ad

hunc finem reddantur aptissimae. Paucis igitur hoc ante explanare juvabit.

Deus ens infinitum ab aeterno omnibus summis realitatibus perfectionibusque vi essentiae suae gaudens, tamen ante non poterat dici creator, quam quicquam produceret, neque conservator, nisi fecisset ut producta durarent, neque summus eorum gubernator, nisi eadem fini suo principi accommodaret. Praedicata modo allegata sunt characteres Dei externi, relationes, internis ejus perfectionibus minime oppositi, sed potius cum eis optime conspirantes: ex quo consensu oritur perfectio, minime vero interna, quippe cui nil addi poterat; externa igitur, dum externae notae eam constituunt, Dei perfectio non injuria nominabitur. Perfectio, de qua sermo, omni procul dubio est bonum, reale: cum realitatibus enim, bonis nempe actionibus, necessario est connexa; hinc ipsa realitas sit necesse est. Deus quoque eam intendit; hinc ejus est finis et quidem summus, quia sapientissimi actiones omnes immediate sequitur. Externa igitur Dei perfectio est finis ultimus, quem Deus mundum creando, conservando et gubernando voluit consequi. Finem enim omnium entis intelligentis actionum investigans, quaerendi finem non facies, donec ad realitatem perveneris, quae vel ad externam vel internam agentis perfectionem pertineat, quod periculum facienti mox appa-

rebit. Quod hoc quoque modo potest intelligi. Finis omnium Dei operum extra illa reperiarur necesse est: quia simul sumta, cum suis attributis, sunt media: sed est quoque extra Deum, praeter supra memoratum: igitur alius fingi nequit, cum praeter illam realitatem, quae exinde, et quidem ad Deum redundet, fit nulla. Interim si hunc conceptum quovis alio termino malueris significare, non repugno, ex. gr. voce gloriae Dei, cui hanc vim rectius tribui posse existimo, quam quae vulgo ei subjicitur, aut quovis alio nomine, modo res ipsa maneat, neque cum illo jungas sententiam illorum, qui docuerunt: Deum voluisse perfectiones suas manifestare, atque inde conati sunt inferre: Deum quoque punientis justitiae, longanimitatis et misericordiae exercitium intendisse: quarum perfectionum exercitium neutiquam ex Dei intentione, sed longe diverso fonte puto derivandum. Quam ob causam summum finem duxi accuratius determinandum, ut harum rerum nil inde posset colligi. Ens summum vero maximam quoque suam externam perfectionem, i. e. optimum consensum tot tantarumque relationum intendisse, quot quantaque vel simul vel temporis successu esse poterant, nemo non largietur reputans, quod à sapientissimo semper optimum minori bono anteponatur. Externa haec perfectio requirebat, ut tot tantaeque res quovis tempore ad Deum referrentur, quot quantaque poterant, hinc producerentur; dum quod

non existit, ad nullum ens potest referri, quod per se patet. Illas res quoque, quae esse poterant, debuisse esse maximas sive in suo genere perfectas, non minuscilare percipitur, quia, quo ens ad Deum relatum est perfectius, eo major inde relatio oritur. Major, quia potest spectari ut ex pluribus minoribus composita: sic totius orbis terrarum relatio est major illa cujuslibet ejus partis. Par est graduum perfectionis, quibus spiritus finiti differunt, ratio. Colligamus inde, quod benignissimus creator cuivis creaturae, quam natura ejus capiebat, perfectionem tribuerit. Quae quum dividantur in entia, quae agunt, et vi agendi destituta, prioribus, interque ea mente praeditis, quibus leges dari poterant, non modo necessarias ad agendum vires largitus est, sed voluit quoque ut illis modo, cum optimo fine consentaneo, uterentur. Unde cogitur lex summa moralis omnibus entibus mente praeditis, adeoque etiam hominibus communis:

Id omnibus viribus age, ut relatio tua ad summum numen, quovis tempore sit, quae esse potest, optima maxima. Hoc Deus vult fieri. Intendit enim consensum plurimarum maximarum relationum spirituum finitorum, adeoque summam haec lex obligationem externam habet adjunctam.

Maxima vero hominis ad Deum relatio locum habe-

re nequit, nisi homo maxima, quam ejus natura capit, gaudeat perfectione. Jam supra monitum fuit, quod relatio eo evadat major, quo majus perfectiusque fit ens ad Deum relatum. Lex igitur optimam hominis ad Deum relationem postulans, maximam quoque, quae in hominem cadit, postulat perfectionem et felicitatem. Ad eandem perfectionem acquirendam homo sua natura adigitur, neque illam per eandem non potest exoptare. Hominis enim voluntas semper sequitur distinctam mentis cognitionem, qua supra bruta eminet, quaeque sola actiones homine dignas determinat. Quod intellectus sibi distincte informat, non potest non esse aliquid, hinc reale, bonum, cum aliis realitatibus consentiens.

Quem consensum homo perspiciens, rem cognitam, vires ipsius non excedentem, judicabit efficiendam, plura inde sperans bona. Neque injuria: dum reale ex realitate oriens iterum reale parit. Malum contra realitati oppositum, quod in absentia et defectu realitatis ponendum, qui defectus in quovis malorum genere nullo fere negotio deprehenditur, non immerito fugiet. Rei enim vacuitas, sive quod non potest cogitari, neque est voluntatis objectum, neque quidquam boni inde sperandum, quia defectus (malum) ex defectu proficiscens nil praeter defectum gignit. Ex quo mali conceptu simul potest intelligi, illud ad mundi

di

di finem, meras realitates postulantem, nil quicquam posse conferre, quod transeunti monere liceat. Qui intellectum ducem sequitur, non potest non realitatibus augeri.

Appetitus ex impulsu sensuum ortum trahentis alia est ratio, utpote qui sequitur quoque res veri speciem tantum prae se ferentes, rebus aut tribuit, quae non insunt, aut, quae illis competunt, ignoracione detrahit, unde errores etc. oriuntur. Quapropter ex intelligentia hominis conatam sese perficiendi mallem derivare, quam ex instinctu, quem à creatore aut natura datum perhibent, ex inferiore cognitione oriente. Neque minus quia certissimis posse vinci argumentis existimo, instinctus illos, a tam multis laudatos, indeque orientes animi motus, ad hominis perfecti naturam non pertinere: hominum vitio ortos esse et confirmari, neque hominem nisi illis oppressis, rationisque imperio subjectis, ad beatitudinem, quam ejus natura capit, posse evehi. Minime vero ex natura hominis corrupta, sed potius integra morum praecepta videntur petenda. Eadem vero natura, qua homo ad felicitatem rapitur, ad auctorem quoque omnis boni ducitur, adeoque ad legem supra memoratam servandam adigitur; sive vires, quibus gaudet, sive earum tenuitatem respiciat.

De priore, facile potest convinci, quod vitam, vires, incolunitatem corporis, animi dotes, boni efficiendi occasionem, non sibi, sed gubernatoris summi bonitati debeat. Ad imbecilliores suas vires animum applicans, saepissime expertus debet scire, quod omni illarum intentione tamen bona, quibus indiget, sibi comparare nequeat, ex. gr. sanitatis amiscae restitutionem, fertilitatem arborum, agrorum, innumeraque alia. Quae si neque secum reputat, neque illis movetur ad fontem omnis boni quaerendum, aut forsitan credit, se vel sine vel invito Deo quidquam boni posse consequi, cognitio ejus cum rebus non consentit, adeoque est manca et vitiosa, quod vitium simul ad omnes ejus actiones permanabit, illasque vitiosas reddet. Cognitio quippe, quam in agendo sequeris, tuis susceptis maximum vel dat vel adimit pretium. Quod clarius posset percipi, si quis investigaret, accuratiusque determinaret, quam cognitionem homo perfectus et poterat et debebat sibi comparare, qua imbutus omne peccatum poterat vitare, quod quare fieri nequeat, equidem non liquet. A quo gradu licet depulsi, viribusque destituti, eodem pertendere non valeamus; tamen ostenderet, quid sequendum sit, ad illum propius accedere cupienti.

Qui rationem liberas hominis actiones determinantem non in causa ejus prima, sed potius in hominis

natura quaerunt, perperam effectum à causa sejungunt; quod cum fieri non possit, tam rationem naturae humanae, viriumque illi tributarum, quam cui rei sint impendendae, in consilio sapientissimi creatoris recte quaesieris. Et cui usui vel optima lex: Quaere felicitatem: Perfice te: cujus observatio vires tuas superat, nisi ostenderis simul, unde ad illam exsequendam necessaria possis accipere?

Antequam ex dictis conficiam, legem supra exhibitam summam omnes hominum actiones liberas determinare, ab instituto non alienum erit monere, quod maxima hominis ad Deum ratio maxime quoque sit composita, contineatque omnes et singulas relationes, quae Deum inter et hominem possunt habere locum; tot admittat gradus et incrementa, quot sunt gradus perfectionis et virtutis in hominem cadentis. Quod exemplis inferioris conditionis civis, amicique regis inter se collatis, quorum uterque sed longe diverso modo, ad suum regem refertur, facili negotio potest illustrari. Quo posito intelligitur, legem supra memoratam complecti primo omnia officia erga Deum observanda.

Notio enim potentissimi creatoris, adeoque etiam summi Domini, clementissimi benefactoris, sapientissimi omnium rerum arbitri, officia maximae obedientiae,

tiae, summi amoris, fiduciae in illo collocandae, reliquaque, quae ex illis pendent, facile injungit.

Deinde eadem lex praecipit, ut omnibus numeris absolutam, quae quidem in hominem cadit, quaeramus perfectionem. Quam liceat dispescere in internam et externam. Ad priorem refero, animi et corporis perfectionem. Quarum neutra quum possit obtineri, nisi quibusdam regulis servatis, has quoque praescribit. Quas vero, quoniam notiores sunt, quam quae pluribus exponantur, merito praetermittimus. Circa officia, quibus status hominis externus ornatur, quaedam videntur monenda. Externam hominis perfectionem constituunt omnes relationes, cum internis ejus determinationibus consentientes. Quò non modo pertinent omnes relationes ad res, quibus utitur, saltem posset et deberet, ad animum corpusque perficiendum, sed praecipue quoque, quae inde oriuntur, ubi homo extiterit auctor cujusdam realitatis extra se, ex qua haud magna, imo fere nulla, ad agentem utilitas redundare videtur.

Quae tamen non putanda est nulla. Relatio enim, ut supra fuit monitum, eum inter et effectum existens, ex realitate oritur, bona nempe actione; hinc est realitas. Quod palam fiet, hanc relationem cum illa componendo, ubi quis fuerit auctor imperfectiois et
ma-

mali extra se, quam nemo non judicat malam. Sicut igitur haec statum hominis externum deteriorem reddit, ita illa augetur perfectiorque redditur. Et quis unquam auctorem salutis aliorum culpavit? Statum vero externum quum non minus quam internum perficere tenearis, etiam nulla ejusmodi actiones patrandi occasio erit praetermittenda. Idem hoc modo potest concipi. Homo in quavis actione spectat bonum. Hoc bonum vel ad internum vel externum ejus statum augendum facit: tertium autem cum jam nihil sit, omnes ejus actiones memorata lege determinantur. Unde eadem lex hoc quoque modo posset enunciari: Sis auctor tot tantarumque realitatum in et extra te, quot quantaque tuis viribus possunt effici. Quorum neutrum vero quum sine viribus a Deo vel tibi jam tributis, vel expectandis, praestare valeas, in omnibus actionibus auctorem omnis boni respicias, atque ita te geras, ut cum fiducia cuncta, quibus indiges, ab illo possis expectare. Quod si feceris, ratio tua ad Deum evadet optima.

Venio nunc ad utilitatem, quam morum lex summa videtur allatura, quae quidem haud sane videtur esse exigua. Si enim actionum bonitatem non injuria legibus metimur, maximi interest, nosse, an leges sint verae et certae; inferiorum autem legum ratio cum reddi plane nequeat sine lege summa, qua reliquae omnes con-

continentur, facile concipitur, morum philosophiam sine lege summa esse incertam et dubiam. Et quomodo quaeso probaveris, virtutem, qua gloriaris, esse veram, nisi ostenderis, eam veris legibus consentire? Ex quibus intelligitur, quid de virtute, quam dicunt per se expetendam esse, existimandum sit. Qui naturam sequendam esse praecipiant, ante demonstrent necesse est, hominis naturam adhuc integram esse; dum hoc fiat, quae ex hoc saltem vel illo hominis instinctu arcesuntur officia, nullo videntur nisi fundamento.

Docet porro summa lex, quodnam in officiorum concursu reliquis sit praefendum; hoc fere modo. Officia erga Deum omnibus aliis praeponuntur, imo cuncta reliqua simul sint officia erga Deum, neque ulla actione offendatur, quod maxima ei praestanda obedientia postulat. Inter officia, quae propius hominem concernunt, actiones, quibus animus perficitur, anteponantur illis circa corpus et haec circa statum externum observandis, paribus nempe commodis propositis: iisdem disparibus, valeat lex optimi, ut major corporis realitas praeferatur minori animi, et major extra te efficienda realitas utrique tam corporis quam animi perfectioni praeponatur. Quo videtur referenda salutis communis aut personae publicae conservatio ex. gr. regis, principis et s. p.

Latius adhuc ejus usus videtur patere in theologia, pluribusque veritatibus demonstrandis inservire. Sic lex summa potest considerari ut finis, natura vero illorum, quibus datur, ut medium; cumque fines et media sapientissimi sibi mutuo congruant, inde potest confici, quibusnam viribus donisque homo à Deo productus fuerit ornatus. Quibus cum minoribus, quas in reliquis hominibus offendimus, viribus collatis, posteriores insufficientes ad dictum finem consequendum deprehendes; unde necessitas revelationis, liberatoris, quaeque in illo requirantur, clarius poterunt confici. In morum philosophia à praesente Deo desumpta motiva reliquis reperientur fortiora. Unde simul intelligitur religionem et morum scientiam non tanto, quam quidam putant, intervallo distare, sed potius communi vinculo contineri. Paedagogum docebit, quibus regulis juniorum animi praecipue imbuendi sint, quibus muniti peccatorum illecebris facilius queant resistere. —

Quarto loco supra posueram, legem summam quoque cognitu non debere esse difficilem. Quicumque enim concedit, hominis tam existentiam, quam durationem sine omnipotente creatore et conservatore concipi non posse, relationem quoque, de qua dictum, hominis ad Deum largiatur necesse est: unde lex summa supra proposita nullo fere negotio colligitur.

Un-

Unde rerum humanarum usus etiam docet, quod, si vel infimae fortis homines ad officium reducturus, eis ostenderis: Deum hoc vel illud velle aut nolle fieri, apud illos plus valeat, quam reliquae rationes omnes. Facile nempe concipiunt, suam ad Deum relationem hanc obedientiam postulare.

T A N T U M

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT
5720 S. UNIVERSITY AVE.
CHICAGO, ILL. 60637
TEL. 773-835-3100

OFFICE OF THE DEAN
5720 S. UNIVERSITY AVE.
CHICAGO, ILL. 60637
TEL. 773-835-3100

OFFICE OF THE VICE CHANCELLOR
5720 S. UNIVERSITY AVE.
CHICAGO, ILL. 60637
TEL. 773-835-3100

OFFICE OF THE CHANCELLOR
5720 S. UNIVERSITY AVE.
CHICAGO, ILL. 60637
TEL. 773-835-3100

OFFICE OF THE PRESIDENT
5720 S. UNIVERSITY AVE.
CHICAGO, ILL. 60637
TEL. 773-835-3100

OFFICE OF THE DEAN OF STUDENTS
5720 S. UNIVERSITY AVE.
CHICAGO, ILL. 60637
TEL. 773-835-3100

OFFICE OF THE DEAN OF FACULTY
5720 S. UNIVERSITY AVE.
CHICAGO, ILL. 60637
TEL. 773-835-3100

W A A R N E M I N G

V A N E E N E

LAMMIGHEID DER LENDEN EN
ONDERSTE LEDEMATEN, GE-
NEZEN DOOR HET GEBRUIK
VAN DE PLANT

R H U S R A D I C A N S.

D O O R

PETRUS STEPHANUS KOK,

*Med. Doctor, Koninglyke Professor aan de Univer-
siteit van Løven, Lid der Hollandsche Maat-
schappye der Wetenschappen te Haarlem en
van andere Geleerde Genoodschappen
&c. &c.*

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

RECEIVED
MAY 10 1961

PHYSICS DEPARTMENT

PHYSICS DEPARTMENT

PHYSICS DEPARTMENT

PHYSICS DEPARTMENT

PHYSICS DEPARTMENT

PHYSICS DEPARTMENT

PHYSICS DEPARTMENT

PHYSICS DEPARTMENT

PHYSICS DEPARTMENT

PHYSICS DEPARTMENT

W A A R N E M I N G

V A N E E N E

LAMMIGHEID DER LENDEN EN
ONDERSTE LEDEMATEN, GE-
NEZEN DOOR HET GEBRUIK
VAN DE PLANT

R H U S R A D I C A N S.

---

§. I.

Zo de waarde van eene Geneeskundige waarne-
ming afhangt van het voordeel, dat zy kan bybrengen,
om onzen evenmensch in zyne kwalen te hulp te ko-
men; zo zal deze van zo veel meer nut kunnen zyn,
daar zy een nauwkeurig verslag geeft van een mid-
del, dat, hoewel nog niet algemeen beproeft, egter
eene ziekte overwonnen heeft, die veeltyds, onaan-
gezien alle de daartoe aangeprezene middelen ge-
bruikt zyn, ongeneeslyk gebleven is.

L 4

§. II.

§. II.

Het voldoet niet, dat na het gebruik van een geneesmiddel eene ziekte weggaat, maar het is daar en boven volstrekt nodig, om zich van de werking eens middels te verzekeren, dat men onderscheid, of de kwaal, zonder het gebruik van dit middel, ongenezen gebleven zoude zyn: want anders word men de beschimping van den geleerden Heer *Fontana* waardig; als hy zegt, de Geneesheer neemt voor het Geneesmiddel van een kwaal het medicament, na het welk de genezing gevolgd is; daar men volgens eene gezonde redenkunde, hieruit niets anders kan afleiden, als dat het aangeprezen middel het vermogen niet gehad heeft, van den zieken om te brengen. (a)

§. III.

In het algemeen komt my de wyze van waartene-
men gebrekkig voor: wy trekken dikwerf de gevol-
gen onzer waarnemingen uit eene ongenoegzame onder-
vinding; en wy verhaasten ons om te beredeneren een
geval, dat men niet dikwyls of onverschillig genoeg
overwogen heeft. — Hoe dikwyls komt men met
vooringenomenheid aan het ziekbed, en oordeelt over
de goede of kwade gevolgen van het gebruikte mid-
del,

(a) Opuscul. Physiq. et Chymiq. pag. 176.

del, na dat men 'er min of meer voor geneigd was; waar uit dan een aantal onzekere waarnemingen geboren wordt.

§. IV.

Ik beöog hier niet den lof van een nieuw geneesmiddel te vermeiden; de goede uitwerkzels moeten deszelfs voorspreekers zyn; en door den tyd, heeft het goede eigenschappen, zal het alle tegenspraak moeten te boven komen. — Ik tragt hier alleen de vrugt van myne ondervinding aan de geleerde Maatschappy medetedeelen, en trede in geen geschil wegens het gene er voor- of tegen dit middel gezegt is. — Egter wil ik hier in 't voorbygaan wel aanmerken, dat de rederheid van een Genees- of Heelmeesters karakter niet dult, dat hy een middel, tegen welke ziekte het ook zy, zonder veel nadenken beproeve; en zelfs stryd het zeer tegen de voorzigtigheid, dat men een nieuw middel gebruikt, zonder de mogelykheid van eenen goeden uitflag er van te gemoet gezien te hebben.

§. V.

De Koorts-bast, het Braak- en meer andere middelen, hebben eertyds zeer veele, ja! heethoofdige tegenstrevingen ondergaan; egter, zo als het dikmaals

gefchied, zyn deze geneesmiddelen daarna niet alleen zeer nuttig, maar thans onontbeerbaar bevonden. Hoe zal het met de plant *Rhus radicans* gaan? de tyd en ondervinding zullen hier over alleen kunnen befliften.

§. VI.

De plant wordt by *Tournefort* (b) *Toxicodendron triphyllum glabrum*, en by *Linnaeus* (c) *Rhus radicans, foliis ternatis: foliolis petiolatis, ovatis, nudis, integerrimis, caule radicante* genaamt. &c.

§. VII.

Alhoewel men door *Josephus Montius* (d), *Rosfi* en door meer andere geleerde Schryvers kennis hebbe aan de *Rhus radicans*, zo heeft egter de geleerde Heer *Du Fresnoy* 'er zich vooral mede bezig gehouden (e).

Ook is het byzonder aan dezen Hoogleeraar, dat men het gebruik van deze plant, in de Lammigheid der onderfte ledematen, en in de Huidziekten, verschuldigd is.

§. VIII.

(b) *Institut.* pag. 611.

(c) *Spec. plant.* p. 381.

(d) *Bonon. Scient. et Art. instit.* tom. 3. De Nonnullis plantis, quæ pro venenatis habentur, observat.

(e) *Des propriétés de la plante, appelée Rhus radicans.*

§. VIII.

Veele Geneeskundige schriften hebben zedert reets met veel roem de voordeelige eigenschappen van de *Rhus radicans* in de genoemde ziekten (§. 7.), en wel byzonder in die Lammigheid der onderste ledematen, die op stuipachtige bewegingen volgt, aan de wereld bekend gemaakt, en door de drukpers in 't licht gegeven. — De Heer *Wattecamps*, Stads Doctor te Valencyn, schreef aan den Heer *Baumé* Hoogleeraar te Montpellier, dat de Geneesheer *Pierre*, te Mézières, Mevrouw de Graavin van *Han van Mazerny*, door het *Extract* van de *Rhus radicans*, van eene Lammigheid, die aan de middelen van de beroemdste Geneesheeren van Parys, aan de berugte Baden van Bourbon, enz. wederspannig gebleven was, genezen had. — De Graaf *de Blangy* verzekert in zynen brief van 10 December 1791, dat hy een zeven- en twintigjaargen jongeling van eene Lammigheid, die hem zes maanden belet had te gaan, door het *extract* van de *Rhus radicans* genezen heeft.

§. IX.

Na alles nagelezen en overwogen te hebben, wat 'er voor en tegen de voordeelen van deze nieuw aangeprezene plant opgegeven was, zo wilde ik

ik 'er oneenzydig over oordeelen, zo dra als my eene Lammigheid van dien aart zoude voorgekomen zyn. -- Niemand meer vyand dan ik van Empirike en Specifike middelen zynde, ontkende ik, zo als ook alle Genees- en Heel-meesters met my zullen doen, dat de *Rhus radicans* het vermogen had, van alle Lammigheden der onderste Ledematen te genezen: want men zoekt even vrugteloos, gelyk in andere middelen, in deze plant alle die eigenschappen, die tegen elke oorzaak, die de beweeg- en gevoelloosheid kunnen veroorzaken, vereischt worden; en hiervoor waarfchouwt de Heer *du Fresnoy* den Geneesheer, zo als hy meld in eenen brief van 12 December laatstleden, wanneer ik zyn Hooggel. eene waarneming over deze Plant gezonden had.

§. X.

Eene volkomen Lammigheid van de Lenden en de onderste Ledematen bied my voor de tweedemaal eene voordeelige gelegenheid aan, om nu andermaal de kragt van de *Rhus radicans* te beproeven, waarna ik zeer verlangt had. — Ziet hier het geval.

§. XI.

Zekere Vrouw van omtrent dertig jaren, van een slymig zwak gestel, moeder van twee kinderen, wierd
in

in het jaar 1788, den agtsten December, van een hevige koorts aangevallen, die begon met huiveringen, en koude, die veranderde in hitte en daarna in zweeten, en welke eindelyk geheel af was op den 10 van dezelve maand. — Eenige verkoelende en buikopevende middelen wierden, zo de zieke my verhaalde, haar toegediend. — Den elfden derzelve maand hernam de koorts met huiveringen, enz. zo als de eerste reis, eindigde egter met minder zweten dan de eerstemaal op den 13 's morgens. — De zieke wist niet wat haar toen voorgeschreven is, en men kon het niet ontdekken, dewyl haar Geneesheer reeds dood was; maar zy herinnert zich geen koorts meer gehad te hebben.

§. XII.

Den 15 December wilde de Lyderes 's morgens volgens gewoonte opstaan: maar het gevoel en de beweging van de Lenden en van de onderste Ledematen waren sterk vermindert, en eer de dag geëindigt was, ten eenemaal verloren. — De pis en dreklozing geschiedde tegen haaren wil. — De zieke Vrouw wist niet wat men haar toen nodig geoordeelt heeft.

§. XIII.

Een maand omtrend daarna had zy het vermogen
be-

bekomen, van haaren drek en pis te kunnen wederhouden, en loosde dezelve ook willekeurig.

§. XIV.

In het begin van het jaar 1789, wierd de hoop, welke men, door het vermogen van den drek en pis willekeurig te ontlasten, bekomen had, vermindert, door dien de Lyderes gefolterd wierd met hevige stuiptrekkingen der buig- en zomtyds der uitstrekkende spieren, die dikwerf zo sterk waren, dat de sterkste man die niet beletten kon. — Deze tegenwillige en ongelyke bewegingen hernamen zich verscheide malen op den dag.

§. XV.

Vier jaren leed deze ongelukkige vrouw dezen beklagenswaardigen staat, onder het vrugteloos gebruik van al het geen haar uit- en inwendig door de Kunst toegediend wierd.

§. XVI.

Wanneer ik nu op 25 December 1792 tot haare hulp aangezocht wierd, onderzocht ik, welke de oorzaak van deze tegenstreevende ziekte mogt zyn. — Ik bevond dat de Koorts-stof, die door de tusfchenpozende koorts, waarmede de Vrouw in het jaar 1788

flegts

flegts tweemaal behebt was geweest, niet genoeg gekookt of uitgeworpen was, zich kon verplaatst, en op de Hersfenen, het Rugge-merg, of op de Zenuwen, &c. gesteld hebben, en hier door de afkleining of de invloed van het Zenuw-zap belet zyn. — Dus de genezingswys bestond in de afscheiding en afvoering van het Zenuw-zap te herstellen, en de gevoel- en de beweeglooze deelen vatbaar te maken voor den invloed en aandoening der Dierlyke geesten.

§. XVII.

Dewyl vooreerst deze Lammigheid veroudert was, en haare oorzaak inzonderheid, volgens myn oordeel, hier kon bestaan in eene taaye stilstaande stoffe, (§. 16.) en dewyl ten anderen, diergelyke ziekte door de koorts, door den afgang, of door stuipachtige bewegingen in de beledigde deelen, door de Natuur van zelfs voortgebragt, genezen is, gelyk de beroemde *van Swieten* (*f*) en meer anderen getuigen, zo besloot ik met de middelen, door de kundigste Geneesheeren aangeraden, te beproeven de natuur natevolgen.

§. XVIII.

Daarom tragtte ik op den raad van den kundigen
Lud-

(*f*) Comment. in H. Boerh. Aphor. t. 3. §. 1067.

Ludwig (g) eene als 't ware door kunstbewerkte koorts te veroorzaken, op dat de stillstaande stof (§. 16.) gekneed, verdunt, in beweging gebragt en, was het mogelyk, uitgeworpen zoude worden; zo als de groote *Celsus* (h) reets opgegeven heeft. — Om hier dit te bewerken, dede ik de verlamde deelen droog, en met doordringende geesten, tot rood wordens toe, wryven. De welriekende kruidbladen; de geestryke dampen door *Wepfer* (i) zo sterk aangeraiden; de werkdadige, roodmakende en blaartrekkende pleisters; de drooge en gekerfde koppen; met een woord alle de huid-tergende, pyn en ontsteking verwekkende middelen wierden allen zonder voordeel met geduld gebruikt. — Het Elektrike vuur wierd by voorkeur als een koortsverwekkend middel, zo als de groote *Camper* (k) het genoemt heeft, volgens raad van den Geleerden *de Haan* (l), *Jallabert* (m), *Deshais* (n), *Cratzenstein*, *Smibert*, enz. en op de bes-

(g) *Instit. Med. Clin.* pag. 301. §. 652.

(h) *De Re Medica* cap. 27. folio 41.

(i) *Observ. Med. Pract.* 32. pag. 72.

(k) *Disfert. Optic. de Visu.* Thef. *Miscell.* 9.

(l) *Rat. Med. Pars 1.* cap. 8. pag. 139 en elders.

(m) *Experiences sur l'Electric.* 143.

(n) *Disf. de Hemipleg. per Electric. curandis.*

beste wyze, vrugteloos toegedient. — Schoon ik niet weinig vertrouwen het Electrificeeren in de Lammigheid aanprys, om dat het my zeldzaam voldaan heeft, zo gelove ik egter, dat het nuttig kan wezen, byzonder in het geval, waar het de koking der stilstaande vogten of een Koorts kan en moet te weeg brengen.

§. XIX.

De roem waarmede de *Arnica* pronkt, en haare goede uitwerkzels, die zy in de Lammigheid, onder het bestuur en volgens getuigenis van *Junker* en *Efchenbach* gedaan heeft, porden my aan, om dit middel in deze beklagenswaardige Vrouw ook te beproeven. Ik liet haar dan de bloemen, dan den wortel, dan in zelfstandigheid, dan in afkookzel gebruiken, meerendeels volgens de wyze van den Weenschen Geneesheer *Collin*, die met deze plant de meeste proeven gedaan heeft: egter in ons geval beantwoorde zy niet aan onze verwagting; daar ik nogtans hier moet belyden, dat zy goede uitwerkzels gedaan heeft in eene Lammigheid der bovenste ledematen by zekeren Pastoor, omtrent Antwerpen, dien ik, daar woonende, genezen heb. Dewyl zy in 't algemeen braken, pynlyke aandoeningen op het zenuw-gestel, en het zweeten te weeg brengt, dewyl zy de werktuigen prikkelt, hunne werking vermeerdert, de taaye,

dikke, en stoppende vogten oplost, zo als de vermaarde Geneesheer *Tisfort* (*o*) getuigt; moest dan deze plant aan ons oogwit, (§. 18.) in alle delen niet voldoen, en was haare beproeving hier niet voltrekt nodig?

§. XX.

De afleidende middelen, zo als de Etterdragt, de Moxa of Cylinder van den geleerden *Pouteau* (*p*), en andere bewerkingen van dezen aart, deden niets voordeligs in dit geval. Zomtyds egter wierd de *Lyderes* eenige kleine prikkelingen, en eenige mindere tegenwillige beweging in de verlamde deelen gewaar: edog weinige dagen daarna verydelde onze hoop, en het geringe bekomene voordeel verdween ten vollen.

§. XXI.

Daar een aanhoudende Buikloop, volgens het getuigenis van den kundigen *Pereboom* (*q*), de Lammigheid genezen heeft, zo oordeelde ik, dat hier door de ongekookte koortsstofte (§. 18.) zoude kunnen afgevoert worden, en dus dat men hier, met grondige re-

(*o*) *Traité des Nerfs et de leurs Maladies. t. 2. part 2. chap. 13. §. 127. p. 333.*

(*p*) *Melanges de Chirurgie, Oeuvr. Posthum.*

(*q*) *Disfert. de Paralyfi Nervea, pag. 31.*

reden, deze ontlasting kon beproeven, en door purgeermiddelen, door prikkelende aarsspuitingen dezelve mogt veroorzaaken, volgens den staat en kragten van de Lyderes en wetten der kunst: maar vrugteloos waren myne pogingen; na beurtelings geduurende drie weken deze ontlasting in 't werk gestelt te hebben, scheen de kwaal nog even onaangeroert te zyn.

§. XXII.

Myne hoop egter hernam op den 27 Maart 1793, wanneer de Vrouw met een anderendaagsche koorts aangedaan wierd, die ik als een werking der Natuur aanzag, en wie zoude zich niet geveleid hebben, daar de bespiegeling en de ondervinding beiden het nut van dezelve getuigen! De koorts hernam negen malen, en wierd met het nodige in elk haarer trappen bevordert en ondersteunt; zy verliet nogtans de zieke, zonder haar voor haare Lammigheid, ten minsten zichtbaar, voordelig geweest te zyn; in tegendeel de Lyderes was 'er merkelyk door verslapt en verminderd.

§. XXIII.

De eetlust was minder en de spysverteering geschiedde min gemakkelyk. De water- en drek-lozing geschiedden egter als in den gezonden staat: en de

Lyderes had alle maanden, in weerwil van haare ziekte, haare Maandstonden, zo in hoeveelheid als in hoedanigheid volgens haare gewoonte.

§. XXIV.

Na dat ik nu alles volgens myn oordeel in het werk gesteld had, en de Lyderes door de aangewende hulp (§. 18-22.) niets gevordert was, dagt ik, dat nu hier het geval was, wanneer de Vrouw haare verloren kragten (§. 22.) weder bekomen had, om het nieuw aangeprezen middel te beproeven, en dat, zo 'er eenig voordeel na volgde, men dan den lof der genezing aan de *Rhus radicans* niet mogt onttrekken. — En op dat ik te zekerder zyn zoude, dat de tot nu toe in het werk gestelde Genezingswyze (§. 18 22.) de herstelling, zo zy volgde, niet veroorzaakt had, wagtte ik veertien dagen, eer ik haar het zo even genoemd middel toediende; in welken tyd de Lyderes haare verloren kragten bekwam, maar altyd in denzelven beklagenswaardigen staat was.

§. XXV.

Op den 5 Mey 1793 liet ik de Lyderes voor het eerst driemaal daags telkens, 's morgens, middags en 's avonds, twintig greinen *Extrait* van de *Rhus radicans* toedienen; het geene zy zonder hinder of eenige

onpasclykheid te veroorzaken agt dagen lang gebruikte.

§. XXVI.

Den 12 derzelve maand liet ik haar dertig greinen van hetzelfde middel op de vorige wyze gebruiken; waar mede zy aanhielt op den 20sten, zonder dat men 'er iets van ontwaar wierd. De eetlust, de spysverteering en andere werkingen bleven ongestoort.

§. XXVII.

Op den 21 nam de Lyderes twee scrupels elke reis, driemaal daags; en niet voor op den 18 wierd men eene uitwaaseming in de zieke delen gewaar, die aanmerkelyk aangroeyde in de volgende dagen.

§. XXVIII.

Den eersten Juny gaf ik de Vrouw een dragma van het gemelde *Extract* in, driemaal daags; en op den 3den derzelve maand wierd de Lyderes en ook ik eene meerdere warmte in de zieke delen gewaar. — Op den zesden waren de spieren van de verlamde delen slapper, de pezen minder gespannen, en de stuipagtige trekkingen zo geweldig noch ook zo menigvuldig niet meer.

§. XXIX.

Den tienden liet ik de Lyderes vier scrupels of tachtig greinen elke reis driemaal daags innemen; en op den twaalfden onderscheidde zy de koude van de warmte in de zieke delen. — Alle de werkingen geschieden in de lighaamyke huishouding op de volmaaktste wyze. — De Maandelyke ontlasting geschiede op zyn tyd, maar meer dan zy in haare volle gezondheid gewoon was.

§. XXX.

Op den twintigsten bleven de stuipachtige bewegingen in de zieke delen ten eenemaal weg, en het gevoel en de magt tot de willekeurige beweging vermeerderden zeer zichtbaar.

§. XXXI.

Den vier- en twintigsten Juny nam de Vrouw twee dragma's van het *Extract* van de *Rhus radicans*, driemaal daags elke reis in, zonder dat haar eetlust of andere werkingen beledigt wierden; alleen werd zy eene meerdere hitte in de Maag gewaar. — Op den dertigsten ging de Lyderes met hulp van twee menschen, die haar ondersteunden, door haar kamer.

§. XXXII.

§. XXXII.

Op den agtsten July had de Vrouw alleen eenen stok nodig om haar in het gaan te ondersteunen, dewyl zy waggelende en met angst ging, en op den vyftienden derzelve maand was haar gang sterk, en zy had geen steunzel meer nodig; het gevoel was ook ten vollen herstelt.

§. XXXIII.

Ziet daar eene genezing, waar over ik meerder zoude kunnen uitwyden, ten voordele van de *Rhus radicans*. Ik zoude 'er geen mindere gevolgen uit kunnen afleiden tot vermindering der yoringenomenheid der schryvers, welker schriften ik egter hoog agt, waar mede zy tragten dit middel in het vergeetboek te brengen: maar ik hoop en verzoek hun alleen, dat zy hunne proeven in het werk stellen, zo als ik nog by gelegenheid doen zal, om verder kennis te geven, of de werking dezelve zy. — Ik zegge hier voor af, dat de *Rhus radicans* my reets tweemaal dienst gedaan heeft in de Lammigheid der onderste ledematen, byna door dezelve oorzaak voortgebracht: en eens heeft zy my verlegen gelaten in het geval; mischien was daar de kwaal te veel veroudert, of het gestel der Ly-

de-

deres te kwaadsappig, &c. Ik laat het aan de geleerde Maatschappy over, om 'er verder over te oordeelen, en zo myne waarneming haare goedkeuring wegdraagt, het publiek 'er van te onderrigten.

„ *Non nisi eximiarum observationum præsidio instructa mens sagax potissimam curandæ methodum assequitur.*” BAGLIVI.

BRUSSEL,

24 September 1793.

Q P ZWANENBURG.

JANUARY, 1793.

Da- gen.	Baro- meter.	Ther- mom.	Winden.		Lugtge- feldheid.	Regen in lyn.
			Str.	Kr.		
	29.10 ^{3/4}	32 ^{1/2}	N. W.	2	Betrokken	
1	- 10	34	Z. W.	2	_____	
	9 ^{3/4}	32	_____	2	_____	
2	- 9 ^{1/2}	31	Z. Z. O.	2	_____	
	- 9 ^{1/2}	33	_____	2	_____	
	- 9	30	_____	2	_____	
3	- 9 ^{1/2}	28	_____	2	_____	
	- 9 ^{1/2}	30	_____	2	_____	
	- 9 ^{3/4}	29	_____	2	_____	
4	- 8 ^{1/2}	25	O. t. Z.	2	_____	
	- 8 ^{1/2}	31	O.	2	Helder	
	- 9	26	_____	2	_____	
	- 10	25	Z. O.	2	Betrokken	
5	- 9 ^{1/2}	29	Z. t. O.	2	_____	L. ☐ ☉
	- 6 ^{3/4}	28	Z.	6	Betr. sneeuw	
	- 8	33	W. t. N.	4	Betr. Regen	
6	- 9 ^{1/2}	36	W.	4	Betrokken	
	- 10 ^{1/2}	32	N. N. W.	2	_____	
	30. I	32	_____		_____	
7	- I	32	O.	2	_____	
	- I	27 ^{1/2}	Z. O.	4	_____	
	29.10 ^{3/4}	32	_____	6	_____	
8	- 8 ^{1/2}	32	_____	6	Betr. sneeuw	
	- 8 ^{1/2}	30 ^{1/2}	W. N. W.	2	Betrokken	
	- 11	37 ^{1/2}	W. t. N.	2	_____	
9	- 11 ^{1/4}	39	_____	2	_____	
	30. - 0	31 ^{1/2}	Z.	2	_____	
	- 0	30	Z. O.	2	_____	
10	29.10 ^{1/2}	33 ^{1/2}	_____	4	_____	
	- 8 ^{1/2}	33 ^{1/2}	Z.	2	_____	
	- 7	34 ^{1/2}	_____	2	_____	
11	- 6	38 ^{1/2}	_____	4	_____	
	- 3 ^{3/4}	36 ^{1/2}	_____	8	_____	
	- 1 ^{3/4}	33 ^{1/2}	Z. Z. O.	4	_____	
12	- 1 ^{3/4}	36	Z.	4	_____	N. ☉
	- 2	36 ^{1/2}	_____	2	_____	
	- 3 ^{1/2}	35 ^{1/2}	_____	2	_____	
13	- 4	37 ^{1/2}	Z. t. O.	2	_____	
	- 4 ^{1/2}	36	_____	2	_____	
	- 5 ^{1/4}	33 ^{1/2}	O. N. O.	2	_____	
14	- 6 ^{1/2}	35	N. O. t. O.	4	_____	
	- 8	32 ^{1/2}	N. O.	6	Betr. N. L.	
	- 9 ^{3/4}	33 ^{1/2}	_____	8	Betrokken	
15	- 10	32 ^{1/2}	_____	8	_____	
	- 11	31	_____	6	_____	
	30. - 1 ^{1/2}	31	N. O. t. O.	6	_____	
16	- 1 ^{1/2}	31	_____	6	_____	
	- 1	31	N. O.	2	_____	

WAARNEMINGEN

3 JANUARIJ, 1793.

Da- en.	Baro- meter.	Ther- mom.	Winden. Str. Kr.	Lugtge- feldheid.	Regen in lyn.
	30.	30	O. N. O. 4	Betrokken	
17	- 1	30	— 6	—	
	- 2	30 $\frac{1}{2}$	N. 4	—	
	- 5	29 $\frac{1}{2}$	O. N. O. 2	—	
18	- 3	32 $\frac{1}{2}$	— 2	—	
	- 4	26	N. O. 4	—	
	- 4	24 $\frac{1}{2}$	O. N. O. 2	—	
19	- 3	33 $\frac{1}{2}$	Z. W. 2	—	
	- 3	34 $\frac{1}{2}$	W. 2	—	
	- 2	37 $\frac{1}{2}$	W. N. W. 2	—	
20	- 2	39	— 2	—	
	- 3	38	— 2	—	
	- 3	36 $\frac{1}{2}$	W. 2	—	
21	- 3	38	— 2	—	
	- 2	36	Z. W. 2	—	
	- 3	37	W. Z. W. 2	—	
22	- 3	37 $\frac{1}{2}$	— 2	—	
	- 3	37 $\frac{1}{2}$	— 2	—	
	- 3	35 $\frac{1}{2}$	— 2	—	
23	- 2	35	— 2	—	
	- 2	38 $\frac{1}{2}$	— 4	—	
	- 0	38	— 2	—	
24	29. 11	40 $\frac{1}{2}$	W. 2	—	
	- 10	39	N. W. 2	—	
	- 10	36 $\frac{1}{2}$	N. 2	—	
25	- 10	34	— 2	—	
	30. 0	37	— 2	—	
	- 1	36 $\frac{1}{2}$	N. W. 2	—	
26	- 1	38 $\frac{1}{2}$	— 2	—	
	- 1	36	— 2	—	
	- 1	35	W. t. Z. 2	—	
27	- 1	37 $\frac{1}{2}$	W. 2	—	
	- 1	40	W. N. W. 2	—	
	- 0	38	Z. W. 2	—	
28	- 0	40 $\frac{1}{2}$	W. t. Z. 2	—	
	29. 10	40 $\frac{1}{2}$	W. N. W. 2	—	
	- 9	29	W. t. N. 4	—	
29	- 9	41	W. t. Z. 4	—	
	- 7	41 $\frac{1}{2}$	Z. 4	—	
	- 7	41	W. 4	—	
30	- 7	41	— 4	Helder	
	- 7	35 $\frac{1}{2}$	— 2	Betrokken	
	- 7	38	W. N. W. 2	—	
31	- 7	40	W. Z. W. 2	—	
	- 7	37 $\frac{1}{2}$	Z. W. 2	Helder	

E. ☐ ☉

V. ☉

Hoogste Barometer 30 dm. 4 lyn.
 Laagste ———— 29 — $\frac{0}{4}$ —
 Hoogste Thermom. 41 $\frac{1}{2}$ grad.
 Laagste ———— 25 —
 Regen - - 11 lyn.
 Uitwaasem. 10 —

OP ZWANENBURG.

FEBRUARY, 1793.

Dagen.	Baro- meter.	Ther- mom.	Winden.		Lugtge- feldheid.	Reyen in lyn.
			Str.	Kr.		
	29. 6 $\frac{3}{4}$	37 $\frac{1}{2}$	Z. W.	2	Betrokken	
1	- 5 $\frac{1}{2}$	42	—	4	—	
	- 5	37 $\frac{1}{2}$	Z.	2	—	
	- 6	36 $\frac{1}{2}$	Z. W.	4	—	
2	- 6 $\frac{1}{2}$	41 $\frac{1}{2}$	—	4	—	
	- 6 $\frac{1}{2}$	40	Z.	4	—	
	- 5	40	Z. W.	6	—	2 $\frac{1}{2}$
3	- 4 $\frac{1}{2}$	44 $\frac{1}{2}$	Z. Z. W.	8	Betr. Regen	1 $\frac{1}{2}$
	- 4 $\frac{1}{2}$	40	Z.	4	Betrokken	1
	- 4	39	Z. Z. O.	4	—	
4	- 3 $\frac{1}{2}$	39 $\frac{1}{2}$	—	4	Betr. Regen	1
	- 2 $\frac{1}{2}$	38 $\frac{1}{2}$	Z. W.	4	Betrokken	2
	- 3 $\frac{1}{2}$	38 $\frac{1}{2}$	—	4	—	
5	- 4	41 $\frac{1}{2}$	—	4	—	
	- 5	38 $\frac{1}{2}$	—	2	—	
	- 6	37	—	2	—	
6	- 5 $\frac{3}{4}$	39 $\frac{1}{2}$	Z. t. O.	2	—	
	- 4 $\frac{1}{2}$	38 $\frac{1}{2}$	W. N. W.	2	—	
	- 2	36	—	2	—	
7	- 4	41	N. N. W.	4	—	
	- 6 $\frac{3}{4}$	38 $\frac{1}{2}$	—	4	—	
	- 7 $\frac{1}{4}$	38 $\frac{1}{2}$	W. Z. W.	4	—	
8	- 6	39 $\frac{1}{2}$	Z. W.	4	Betr. Regen	1 $\frac{1}{2}$
	- 4	39 $\frac{1}{2}$	N. W.	2	—	5
	- 7 $\frac{1}{2}$	35	N.	2	Betrokken	1
9	- 8	37 $\frac{1}{2}$	Z. O.	2	—	
	- 5 $\frac{1}{2}$	37	Z.	4	—	
	- 3	39 $\frac{1}{2}$	W. Z. W.	6	—	
10	- 3	39 $\frac{1}{2}$	—	6	—	
	- 3 $\frac{1}{4}$	37	Z.	4	—	
	- 3 $\frac{1}{4}$	37 $\frac{1}{2}$	N. W.	6	—	1
11	- 4 $\frac{1}{4}$	39	—	4	—	
	- 6 $\frac{1}{4}$	35 $\frac{1}{2}$	W. N. W.	4	—	
	- 1 $\frac{3}{4}$	41	W. Z. W.	4	—	5
12	- 1 $\frac{3}{4}$	42 $\frac{1}{2}$	W. t. N.	6	—	
	- 4	41	—	2	Betr. N. L.	
	- 8 $\frac{3}{4}$	36	Z. W.	2	Betrokken	
13	- 9	42 $\frac{1}{2}$	—	2	—	
	- 9	41	—	2	Betr. N. L.	
	- 8	42 $\frac{1}{2}$	Z.	4	Betrokken	1 $\frac{1}{2}$
14	- 6 $\frac{1}{2}$	45	W. Z. W.	4	—	
	- 8	38	—	4	Betr. N. L.	1 $\frac{1}{2}$
	- 8 $\frac{1}{2}$	36 $\frac{1}{2}$	Z. O.	2	Betrokken	
15	- 8	43	Z.	2	—	
	- 7 $\frac{3}{4}$	40	N.	2	—	
	- 7	40	N. O.	2	—	
16	- 7	42	—	2	—	
	- 7 $\frac{1}{2}$	40	—	2	—	

L. ☐ ☉

N. ☾

WAARNEMINGEN

FEBRUARY, 1793.

Da- gen.	Baro- meter.	Ther- mom.	Winden.		Lugtge- feldheid.	Regen in lyn
			Str.	Kr.		
17	29.10 ^{1 1/2}	39 ^{1 1/2}	N. O.	2	Betrokken	E. ☐ ☉
	- 10 ^{1 1/2}	40	—	2	—	
	- 10 ^{1 1/2}	39 ^{1 1/2}	—	2	—	
18	- 8	40	Z. W.	2	Betr. mist	
	- 7 ^{3/4}	42	W.	2	—	
	- 7 ^{3/4}	38 ^{1 1/2}	W.N.W.	2	Betrokken	
19	- 9 ^{1/2}	39	—	2	—	
	- 10	42	N. W.	2	—	
	- 11 ^{1/4}	40	—	2	—	
20	30.	35	Z. O.	2	Betr. mist	
	-	37	Z. W.	2	—	
	-	42	—	2	Betrokken	
21	- I	31 ^{1 1/2}	Z. Z. O.	2	Betr. mist	
	-	35	Z. Z. W.	2	Betrokken	
	-	31 ^{1 1/2}	N.	2	—	
22	- I	31 ^{1 1/2}	Z. Z. O.	2	Betr. mist	
	- I	35	Z. W.	2	Betrokken	
	- I	31 ^{1 1/2}	Z.	4	—	
23	- I ^{1/2}	36	Z. Z. W.	4	—	
	- O	42	W. Z. W.	4	—	
	29. II ^{3/4}	41 ^{1 1/2}	Z.	4	Betr. Regen	
24	- II ^{1/2}	45 ^{1 1/2}	Z. W.	4	Betrokken	I ^{1 1/2}
	30.	46	N. W.	2	—	
	-	41	Z.	2	—	
25	29. II	43 ^{1 1/2}	Z. Z. W.	4	—	I ^{1 1/2}
	- II	46	—	4	—	
	- 10	41	—	4	—	
26	- 10 ^{3/4}	44	W. N. W.	8	—	I
	- 7 ^{1/4}	47	—	4	—	
	- 7 ^{1/4}	43	Z. W.	2	—	
27	- 4 ^{1/2}	39 ^{1 1/2}	—	2	—	
	- 10 ^{1 1/2}	42	W. Z. W.	2	—	
	- II ^{1 1/2}	40	Z.	2	—	
28	- II ^{3/4}	39	Z. Z. W.	2	—	
	- II ^{3/4}	40 ^{1 1/2}	Z. W.	2	—	
	- 10 ^{3/4}	40	—	—	Helder	

Hoogste Barometer 30 dm. 1 lyn.
 Laagste ———— 29 — 0³/₄ —
 Hoogste Thermom. 47 grad.
 Laagste ———— 31¹/₂ —
 Regen - - - 25 lyn.
 Uitwaasfem. 13 —

OP ZWANENBURG

M A A R T, 1793.

Da- gen.	Baro- meter.	Ther- mom.	Wind. Str. Kr.	Lugtge- ftelaheid.	Regen in lyn.
1	29. 8 ³ / ₄	40	Z. W. 4	Betrokken	
	6 ¹ / ₂	43	— 4	—	
2	5 ¹ / ₂	44	Z. t. O. 8	—	
	5 ¹ / ₄	42	W. Z. W. 4	—	
3	6 ¹ / ₂	44	W. N. W. 4	—	
	3 ³ / ₄	46	Z. 12	—	
4	3	43	W. 10	—	
	5 ¹ / ₂	44	— 6	—	
5	6 ³ / ₄	41	W. t. N. 4	—	
	7 ¹ / ₂	39	W. Z. W. 2	—	
6	8	42	— 2	—	
	8 ¹ / ₄	38	— 2	—	
7	8 ¹ / ₄	37	—	Betr. mist	
	8 ¹ / ₄	43	Z. W. 2	Betrokken	L. ☐ ☉
8	9 ¹ / ₄	37	Z. O. 2	Helder	
	9 ¹ / ₄	35	— 2	Betrokken	
9	10	44	O. 2	—	
	9 ³ / ₄	38	N. O. 2	Helder	
10	10	36	O. N. O. 6	Betrokken	
	11	39	— 6	—	
11	30. 1	36	N. O. 4	—	
	1	32	O. t. N. 4	—	
12	1	36	— 4	—	
	1	35	N. O. 2	Helder	
13	1	34	O. t. N. 2	Betrokken	
	0	38	— 2	—	
14	29. 11	44	N. O. 2	—	
	11	32	O. t. Z. 4	—	
15	11	36	— 4	—	
	11	31	O. 4	Helder	
16	9	29	— 6	Betrokken	
	9	34	— 6	—	
17	8	32	O. N. O. 4	—	
	10	27	O. 4	—	
18	10	31	— 4	—	
	10	27	— 4	Helder	N. ☉
19	11	33	O. Z. O. 4	Betrokken	
	11	45	Z. 2	—	
20	11 ³ / ₄	41	O. t. Z. 2	—	
	30. 0	41	Z. O. 2	—	
21	1	43	N. W. 2	—	
	1	40	— 2	—	
22	1	38	O. 2	Betr. mist	
	1	42	— 2	Betrokken	
23	29. 11	40	O. N. O. 2	Betr. mist	
	9	42	O. 2	—	
24	7	45	Z. Z. O. 2	Betrokken	
	5	43	— 2	—	

2
3
1¹/₂

W A A R N E M I N G E N

M A A R T, 1793.

Da- gen.	Baro- meter.	Ther- mom.	Winden.		Lugtge- feldheid.	Regen in lyn.
			Str.	Kr.		
	29. 6	38 ¹ / ₂	W.	2	Betrokken	2
17	- 6	45	O.	2	_____	
	- 3 ¹ / ₄	43 ¹ / ₂	O. Z. O.	4	_____	
	- 1 ¹ / ₄	45	Z. O.	2	_____	
18	- 1 ¹ / ₄	48 ¹ / ₂	_____	2	_____	
	- 3 ¹ / ₄	44	_____	2	_____	
	- 6	42	_____	2	_____	
19	- 7 ¹ / ₄	46	W.	2	_____	
	- 8 ¹ / ₄	40	W. Z. W.	2	_____	
	- 9	42 ¹ / ₂	Z. O.	2	_____	
20	- 9 ¹ / ₂	50	Z. W.	2	_____	
	- 9 ¹ / ₂	45	Z. Z. O.	2	_____	
	- 9 ¹ / ₂	43 ¹ / ₂	Z. O.	2	_____	
21	- 9 ¹ / ₂	52 ¹ / ₂	_____	2	_____	
	- 9 ¹ / ₂	47 ¹ / ₂	_____	2	_____	
	- 8 ¹ / ₄	45	_____	2	_____	
22	- 7 ¹ / ₄	52	_____	2	_____	
	- 7	45	_____	2	_____	
	- 7	43	Z. Z. W.	2	_____	
23	- 8 ¹ / ₄	42	W. t. N.	2	_____	
	- 9	40	N. N. O.	2	Helder	
	- 9	41	N. O.	4	Betrokken	
24	- 8 ¹ / ₂	39 ¹ / ₂	_____	6	Betr. Regen	
	- 9 ¹ / ₂	39 ¹ / ₂	N. N. O.	4	Betrokken	
	- 10 ¹ / ₂	38 ¹ / ₂	N.	2	_____	
25	- 10 ¹ / ₂	41 ¹ / ₂	_____	6	_____	
	- 10	40	_____	6	_____	
	- 9 ³ / ₄	36 ¹ / ₂	_____	8	_____	
26	- 9	41	_____	8	_____	
	- 9 ¹ / ₄	35	_____	8	Helder	
	- 10 ¹ / ₂	31 ¹ / ₂	_____	6	Betrokken	
27	- 10 ¹ / ₂	34	_____	6	_____	
	- 9 ³ / ₄	30 ¹ / ₂	N. N. O.	2	Helder	
	- 8	30 ¹ / ₂	Z. O.	2	Betrokken	
28	- 8	35	N. N. O.	2	_____	
	- 8	32 ¹ / ₂	N. O.	2	_____	
	- 8	35	O. N. O.	2	_____	
29	- 8	39	_____	2	_____	
	- 8 ¹ / ₂	36	N. N. O.	2	_____	
	- 9 ¹ / ₂	35	_____	2	_____	
30	- 9 ³ / ₄	44	N.	2	_____	
	- 9 ³ / ₄	37	_____	2	Betr. N. L.	
	- 9 ³ / ₄	36 ¹ / ₂	_____	2	Betrokken	
31	- 9 ¹ / ₂	42	N. N. O.	2	_____	
	- 9 ¹ / ₄	36 ¹ / ₂	_____	2	_____	

E. □ C

V. D

Hoogste Barometer 30 dm. 1³/₄ lyn.

Laagste _____ 29 - 1¹/₂ -

Hoogste Thermom. 52¹/₂ grad.

Laagste _____ 31 _____

Regen - - 10¹/₂ lyn.

Uitwaasfem. 23¹/₂ -

OP ZWANENBURG.

A P R I L, 1793.

Da- gen.	Baro- meter.	Ther- mom.	Windens. Str. Kr.	Lugtge- feldheid.	Regen in lyn.
	29. 9 ¹ / ₂	40	W. 2	Betrokken	
1	- 9	47 ¹ / ₂	O. Z. O. 2	_____	
	- 8	42 ¹ / ₂	O. 2	_____	
	- 7	42 ¹ / ₂	Z. O. 2	_____	
2	- 8	47	_____ 2	_____	
	- 8	41 ¹ / ₂	Z. 2	_____	
	- 9	40 ¹ / ₂	_____ 2	_____	
3	- 10	47 ¹ / ₂	Z. W. 2	_____	
	- 10	40	N. O. 2	Helder	
	- 10	39 ¹ / ₂	O. N. O. 2	Betrokken	
4	- 10	49 ¹ / ₂	_____ 2	_____	
	- 9	44	_____ 2	Helder	
	- 10	41 ¹ / ₂	_____ 2	_____	
5	- 10	50	_____ 2	_____	
	- 10	45	_____ 2	_____	
	- 10	40 ¹ / ₂	_____ 4	_____	
6	- 11	47 ¹ / ₂	_____ 6	_____	
	- 11	41	_____ 4	_____	
	30. 1	38	_____ 4	_____	
7	- 1	47 ¹ / ₂	_____ 4	_____	
	- 1	42 ¹ / ₂	N. O. 4	_____	
	- 1	37 ¹ / ₂	O. N. O. 4	_____	
8	- 1	45	_____ 4	_____	
	- 1	41	N. O. 4	_____	
	- 1	37	_____ 4	_____	
9	- 1	44	_____ 4	_____	
	- 1	40	_____ 2	_____	
	- 1	38	N. W. 4	Betrokken	
10	- 1	40 ¹ / ₂	_____ 4	_____	
	29. 11	40	N. 4	_____	
	- 10	38	_____ 2	_____	
11	- 10	44	W. N. W. 2	_____	
	- 11	36	W. 2	_____	
	- 9	39	N. O. 2	_____	
12	- 9	46	_____ 2	Helder	
	- 8	40	N. t. O. 2	_____	
	- 7	38	N. O. 2	_____	
13	- 7	43	N. W. 2	Betrokken	
	- 7	41	W. 2	_____	
	- 7	40	N. N. O. 2	_____	
14	- 7	38	N. N. W. 4	_____	
	- 8	34	N. 4	Betr. N. L.	
	- 8	45	N. N. W. 4	Betrokken	
15	- 7	46	Z. W. 6	_____	
	- 6	42 ¹ / ₂	Z. 6	Betr. Regen	
	- 4	35	Z. W. 4	_____	
16	- 5	38 ¹ / ₂	N. W. 4	Betrokken	4
	- 7	37	_____ 4	_____	1

L. ☐ ☐

N. ☐

W A A R N E M I N G E N

A P R I L 1793.

Da- gen.	Baro- meter.	Ther- mom.	Windes. Str. Kr.	Lugtge- steeldheid.	Regen in lyn.
17	29. 9 ^{1/2} - 10	38 ^{1/2} 42	N. W. 2 W. N. W. 2	Betrokken	
18	- 9 - 6	40 33	Z. t. O. 2 Z. W. 2		2
19	28. II 1 ^{1/2} 29. 2 ^{3/4}	41 40	N. W. 2	Betr. Regen	1 1/2
20	- 5 - 8 - 10	40 38 39	— 4 — 4 — 4	Betrokken	2
21	30. 0 - 1	37 45	N. N. W. 2 O. Z. O. 2		
22	- 1 - 1 - 1	40 50 43	O. Z. O. 2 O. 2 O. N. O. 2		
23	29. II 3 ^{1/4} - 10	43 51	O. Z. O. 2 O. 2		
24	- 9 - 8 - 7	47 45 51	O. N. O. 2 O. 2 O. N. O. 4	Betrokken	
25	- 7 - 7 - 7	46 46 50	— 4 Z. 2 W. Z. W. 2		
26	- 8 - 8 - 7	45 47 53	W. 2 W. Z. W. 2 — 2		
27	- 6 - 5	47 48	W. Z. W. 2 N. N. W. 2		
28	- 6 - 7 - 9	45 51 45	N. W. 2 N. N. W. 2 N. W. 2	Betr. mist Betrokken	
29	- 9 - 9 - 7	42 ^{1/2} 52 50	— 2 Z. 2 Z. t. O. 2		
30	- 8 - 6	48 53	Z. W. 2 W. Z. W. 2		
		51	Z. 2	Betr. Regen	

E: C

V. C

Hoogste Barometer 30 dm. 1 1/4 lyn.
 Laagste ————— 28 — 1 3/4 —
 Hoogste Thermom. 53 1/2 grad.
 Laagste ————— 33 —
 Regen ——— 12 lyn.
 Uitwaasfein. 52 —

O P Z W A N E N B U R G.

M E T, 1793.

Da- gen.	Baro- meter.	Ther- mom.	Winden. Str. Kr.	Lugtge- feldheid.	Regen in lyn.	
	29. 1	51	Z. W. 2	Betrokken	3	
1	- 2	53	W. Z. W. 2	_____		
	- 2	50	Z. 4	_____		
	- 3	49	Z. W. 8	_____		
2	- 4	56	W. Z. W. 6	_____		
	- 4	48	Z. 2	_____		
	- 8	42	N. W. 4	_____	1	
3	- 10	48	_____ 4	_____		L. ☐ ☉
	- 11	46	_____ 2	_____		
	30. 1	46	_____ 4	_____		
4	- 1	53	_____ 4	_____		
	- 1	50	Z. 2	_____		
5	29. 10	52	W. N. W. 2	_____		
	- 10	51	_____ 2	_____		
	- 11	45	Z. Z. W. 2	_____	3	
6	- 11	45	Z. Z. O. 2	_____		
	- 11	47	Z. 2	_____		
	- 11	45	W. N. W. 2	_____	2	
7	30. 1	45	O. Z. O. 2	_____	$\frac{1}{2}$	
	- 0	52	N. N. W. 2	_____		
	- 0	48	_____ 2	_____		
8	- 0	47	_____ 2	_____		
	- 0	47	_____ 2	_____		
	- 0	47	_____ 2	_____		
9	- 1	49	Z. W. 2	_____		
	- 1	53	_____ 2	_____		
	- 1	48	W. Z. W. 2	_____		
10	- 1	53	Z. 2	_____		
	- 2	62	_____ 2	_____		N. ☉
	29. 10	55	_____ 2	_____		
	- 9	59	Z. t. O. 2	_____		
11	- 9	65	N. O. 2	_____		
	- 8	49	O. 2	_____		
	- 9	60	O. Z. O. 2	_____		
12	- 10	67	O. 2	_____		
	- 9	59	N. 2	_____		
	- 9	62	N. O. 2	_____		
13	- 9	71	O. N. O. 2	_____		
	- 10	56	N. W. 2	_____		
	- 10	52	N. 6	_____		
14	- 11	51	_____ 6	_____		
	- 11	46	N. t. W. 4	_____		
	30. 0	48	N. W. 4	_____		
15	- 0	53	_____ 4	_____		
	29. 11	48	_____ 4	_____		
	30. 0	46	N. N. W. 6	_____		
16	- 1	48	_____ 6	_____		
	29. 10	48	N. W. 2	_____		

WAARNEMINGEN

M E 2^e, 1793.

Da- gen.	Baro- meter.	Ther- mom.	Wind- Str. Kr.	Lugt- feld- heid.	Regen inlyn.
	29. 11 $\frac{1}{2}$	48 $\frac{1}{2}$	W. Z. W. 2	Betrokken	
17	- 11	53	W. N. W. 2	_____	
	- 10 $\frac{1}{4}$	48 $\frac{1}{2}$	N. W. 2	_____	
	- 10 $\frac{1}{4}$	48	_____ 2	_____	
18	- 10 $\frac{1}{4}$	52	N. N. W. 4	_____	E. ☐ ☉
	- 10 $\frac{1}{4}$	47	_____ 2	_____	
	- 9 $\frac{3}{4}$	48 $\frac{1}{2}$	_____ 4	_____	
19	- 9 $\frac{3}{4}$	51 $\frac{1}{2}$	N. 4	_____	
	- 10	47	N. N. O. 2	Helder	
	- 11	49	N. N. W. 2	Betrokken	
20	- 11	50	_____ 2	_____	
	- 11	47 $\frac{1}{2}$	N. W. 4	_____	
	- 10 $\frac{3}{4}$	47 $\frac{1}{2}$	N. N. W. 2	_____	
21	- 11	53	_____ 4	_____	
	- 11 $\frac{1}{4}$	46 $\frac{1}{2}$	N. 2	_____	
	- 11 $\frac{3}{4}$	47	N. N. O. 2	_____	
22	30. 0	55 $\frac{1}{2}$	_____ 2	_____	
	- 0	53	_____ 2	_____	
	- 1 $\frac{1}{4}$	51 $\frac{1}{2}$	_____ 2	_____	
23	- 1 $\frac{1}{4}$	56 $\frac{1}{2}$	_____ 4	_____	
	- 0	48 $\frac{1}{2}$	_____ 4	_____	
	- 1 $\frac{1}{4}$	48 $\frac{1}{2}$	N. O. 2	_____	
24	- 1 $\frac{1}{4}$	53 $\frac{1}{2}$	_____ 2	_____	
	- 1 $\frac{1}{4}$	47	N. 2	_____	
	- 1 $\frac{1}{4}$	48	_____ 2	_____	2
25	- 1 $\frac{1}{4}$	53	N. t. W. 4	_____	2 $\frac{1}{2}$
	- 1 $\frac{1}{2}$	47 $\frac{1}{2}$	N. 4	Helder	
	- 1 $\frac{1}{2}$	51 $\frac{1}{2}$	N. t. W. 4	_____	
26	- 1 $\frac{1}{2}$	52 $\frac{1}{2}$	N. N. W. 4	Betrokken	
	- 1 $\frac{1}{2}$	48 $\frac{1}{2}$	_____ 4	_____	
	- 1 $\frac{1}{2}$	49	_____ 4	_____	
27	- 1 $\frac{1}{2}$	53	N. W. 4	_____	
	29. 11	48	_____ 4	_____	
	- 10 $\frac{1}{2}$	49 $\frac{1}{2}$	_____ 4	_____	
28	- 9 $\frac{1}{2}$	52	_____ 2	_____	
	- 8 $\frac{1}{2}$	45	_____	_____	
	- 7 $\frac{1}{2}$	45 $\frac{1}{2}$	N. 2	_____	
29	- 8	45	N. N. W. 4	_____	
	- 7 $\frac{1}{2}$	41 $\frac{1}{2}$	_____	_____	
	- 7 $\frac{1}{2}$	42 $\frac{1}{2}$	Z. W. 4	_____	2
30	- 7 $\frac{1}{2}$	47	W. 6	_____	
	- 9 $\frac{1}{2}$	42 $\frac{1}{2}$	N. W. 4	_____	
	- 11	42	_____ 6	_____	$\frac{1}{2}$
31	- 11 $\frac{1}{2}$	45 $\frac{1}{2}$	_____ 6	_____	
	- 11 $\frac{1}{2}$	42 $\frac{1}{2}$	_____ 2	_____	

Hoogste Barometer 30 dm. 1 lyn.
 Laagste _____ 29 - 1 $\frac{3}{4}$ -
 Hoogste Thermom. 71 $\frac{1}{2}$ grad.
 Laagste _____ 42 -
 Regen - - 16 $\frac{1}{2}$ lyn.
 Uitwaasfen, 39 $\frac{1}{2}$ -

O P Z W A N E N B U R G.

J. U. N. Y., 1793.

Da- gen.	Baro- meter.	Ther- mom.	Windens. Str. Kr.	Lugtge- feldheid.	Regen in lyn.
1	30.	47 ^{1/2}	Z. W. 2	Betrokken	L. ☐ ☉
	-	53 ^{1/2}	N. 2	—	
	-	46 ^{1/2}	N. O. 2	—	
2	29. II	50	O. 2	—	
	- IO	60	— 2	—	
3	- IO	53	O. Z. O. 2	—	
	- IO	55 ^{1/2}	Z. O. 2	—	
	- II	65 ^{1/2}	— 2	Helder	
4	- II	58	O. t. Z. 2	Betrokken	
	30. O	62	— 2	—	
	29. II	70	— 2	—	
5	- II	64	— 2	—	
	- II	64	— 2	—	
	- II	74	O. 2	—	
6	- II	62	O. Z. O. 2	—	
	- II	64	Z. O. 2	—	
	- II	65 ^{1/2}	Z. W. 2	—	
7	- II	51	N. O. 2	—	1/2
	- IO	62	— 2	—	
	- IO	67	Z. W. 2	—	
8	- IO	60	Z. O. 2	—	
	- IO	57 ^{1/2}	Z. W. 2	—	
	- IO	62	— 4	—	
9	- IO	57	— 4	—	N. ☉
	- II	57	W. Z. W. 2	—	
	- II	61	— 4	Helder	
10	- II	57	Z. W. 4	Betrokken	
	- II	57	— 4	—	
	30. O	55 ^{1/2}	W. Z. W. 2	—	
11	-	55	— 2	—	
	-	57	— 2	—	
	-	63	— 2	—	
12	-	55 ^{1/2}	— 2	—	1/2
	29. IO	54	N. N. O. 2	—	
	- 9	58	W. Z. W. 4	—	
13	- IO	52 ^{1/2}	N. N. W. 2	—	
	- II	53	N. 4	—	
	- II	54	— 4	—	
14	- II	51	— 4	—	
	- II	50	N. t. W. 2	—	
	- II	49 ^{1/2}	— 4	Betr. Regen	
15	- II	50	— 4	—	1/2 1 1/2 1 1/2
	- II	49 ^{1/2}	W. N. W. 2	Betrokken	
	- II	55	— 2	—	
16	30. O	50	W. 2	—	E. ☐ ☉
	- O	53	N. W. 2	—	
	29. II	55	W. Z. W. 2	—	
- IO	54 ^{1/2}	W. N. W. 2	Betr. Regen	1/2	

W A A R N E M I N G E N

J U N 2^e, 1793.

Da- gen.	Baro- meter.	Ther- mom.	Wind. Str. Kr.	Lugtge- feldheid.	Regen in lyn.	
	29. 7 $\frac{1}{2}$	53 $\frac{1}{2}$	W.Z.W. 4	Betrokken	2	
17	- 7 $\frac{1}{2}$	54 $\frac{1}{2}$	W.N.W. 4	_____		
	- 6 $\frac{3}{4}$	51 $\frac{1}{2}$	_____ 4	_____		
	- 7	50 $\frac{1}{2}$	N. W. 6	_____		
18	- 7 $\frac{1}{4}$	50	_____ 6	_____		
	- 8	48 $\frac{1}{2}$	W. 2	_____		
	- 7	51 $\frac{1}{2}$	W.N.W. 2	_____		
19	- 6 $\frac{3}{4}$	54	_____ 2	_____		
	- 6 $\frac{1}{2}$	49 $\frac{1}{2}$	N. W. 4	_____		
	- 7	52	_____ 4	_____		
20	- 8	52 $\frac{1}{2}$	_____ 4	_____		
	- 9	45	_____ 4	_____		
	- 9 $\frac{1}{4}$	49	_____ 4	_____		
21	- 10	51	_____ 6	_____		
	- 9	51	W.Z.W. 4	_____		
	- 6	49	_____ 4	_____	4	
22	- 6	52	W.N.W. 6	_____		
	- 6	48	_____ 4	_____		
	- 7	47 $\frac{1}{2}$	N. W. 4	_____	2	
23	- 8	52	_____ 4	_____		V. C
	- 9	47 $\frac{1}{2}$	W.N.W. 4	_____		
	- 9	52	W.Z.W. 4	_____		
24	- 9 $\frac{1}{4}$	51 $\frac{1}{2}$	_____ 4	Betr. Regen	$\frac{1}{2}$	
	- 9	51	_____	Betrokken	$\frac{1}{2}$	
	- 8	52	W. 2	_____	2	
25	- 9	53	W.N.W. 4	_____		
	- 9	50 $\frac{1}{2}$	_____ 2	_____		
	- 8	52	Z. Z.W. 2	_____		
26	- 8	54	W. t. Z. 4	_____		
	- 8	55 $\frac{1}{2}$	_____ 2	_____		
	- 8	57	Z. Z. W. 2	_____		
27	- 8 $\frac{1}{2}$	61	Z. W. 2	_____		
	- 8 $\frac{1}{2}$	55	_____ 2	_____		
	- 9	58	_____ 2	_____		
28	- 9 $\frac{3}{4}$	63	_____ 2	_____		
	- 10	56	_____ 2	_____		
	- 10	60	Z. 2	_____		
29	- 8 $\frac{1}{2}$	70	W.Z.W. 2	_____		
	- 8 $\frac{1}{2}$	58	_____ 2	_____	$2\frac{1}{2}$	
	- 9 $\frac{1}{4}$	58	Z. W. 4	_____	$1\frac{1}{2}$	
30	- 10	65	_____ 4	_____		L. □ C
	- 9 $\frac{1}{2}$	58 $\frac{1}{2}$	_____ 2	_____		

Hoogste Barometer 30 dm. $0\frac{3}{4}$ lyn.
 Laagste ———— 29 — $6\frac{1}{2}$ —
 Hoogste Thermom. 74 grad.
 Laagste ———— 45 —
 Regen ———— $24\frac{1}{2}$ lyn.
 Uitwaasem. 43 —

O P ZWANENBURG.

F U L T, 1793.

Da- gen.	Baro- meter.	Ther- mom.	Winden. Str. Kr.	Lugtge- feldheid.	Regen in lyn.
	29 9	58 $\frac{1}{2}$	Z. Z. W. 4	Betrokken	
1	- 9	64 $\frac{1}{2}$	Z. W. 6	_____	1
	- 9	58 $\frac{1}{2}$	_____	_____	2
	- 10	57	_____	_____	
2	- 10	61 $\frac{1}{2}$	_____	_____	
	- 10	54	_____	_____	
	30.	58	W. Z. W. 4	_____	
3	- 1	60 $\frac{1}{2}$	_____	_____	
	-	57	_____	_____	
	-	60	Z. W. 4	_____	
4	-	63	_____	_____	
	0	60 $\frac{1}{2}$	_____	_____	
	29. I	60	W. Z. W. 4	_____	
5	- I	64 $\frac{1}{2}$	_____	_____	
	30.	61 $\frac{1}{2}$	_____	_____	
	- I	64 $\frac{1}{2}$	_____	Helder	
6	- I	68	_____	_____	
	- I	61 $\frac{1}{2}$	_____	_____	
	- I	66 $\frac{1}{2}$	Z. O. 2	_____	
7	- I	79 $\frac{1}{2}$	_____	_____	
	- I	67 $\frac{1}{2}$	_____	_____	
	- I	65	N. O. 2	Betrokken	
8	- 0	69 $\frac{1}{2}$	_____	_____	
	- 0	67	_____	_____	
	- I	61	_____	_____	
9	- I	66	_____	Helder	
	- 0	64	_____	_____	
	- 0	65	Z. O. 2	Betrokken	
10	- 0	71 $\frac{1}{2}$	_____	Helder	
	- 0	66 $\frac{1}{2}$	_____	_____	
	- 0	66	O. Z. O. 2	_____	
11	29. II	77 $\frac{1}{2}$	_____	_____	
	- II	67	_____	_____	
	- II	67	_____	_____	
12	- II	74	_____	_____	
	- II	69	N. O. 2	_____	
	- II	67 $\frac{1}{2}$	_____	_____	
13	30. 0	72	_____	_____	
	- 0	63 $\frac{1}{2}$	N. W. 2	_____	
	- I	67	N. O. 2	_____	
14	- I	72	_____	_____	
	- I	64	_____	_____	
	- I	67	_____	_____	
15	- I	72	_____	_____	
	- 0	66 $\frac{1}{2}$	_____	Betrokken	
	29. II	67	Z. O. 2	_____	
16	- 10 $\frac{1}{2}$	78 $\frac{1}{2}$	N. W. 2	_____	
	- 9	74	_____	_____	

N. C

E. C

W A A R N E M I N G E N

J U L Y, 1793.

Da- gen.	Baro- meter.	Ther- mom.	Winden. Str. Kr.	Lugtge- feldheid.	Regen in lyn.
	29. 8 ^{1/2}	74	Z. Z. W. 2	Betrokken	
17	- 9 ^{1/2}	70 ^{1/2}	W. Z. W. 2	_____	
	- 9 ^{3/4}	64	W. N. W. 2	_____	
	- 9 ^{3/4}	63	Z. Z. O. 2	_____	4 ^{1/2}
18	- 8 ^{3/4}	73	Z. _____ 2	_____	
	- 6	66	Z. Z. O. 6	_____	
	- 8 ^{1/2}	62	Z. Z. W. 4	_____	3
19	- 9	69	_____ 6	_____	
	- 8 ^{3/4}	59	_____ 2	_____	
	- 8 ^{3/4}	62	_____ 4	_____	2
20	- 8 ^{3/4}	64	W. Z. W. 2	_____	
	- 8	54 ^{1/2}	W. N. W. 2	_____	
	- II	56 ^{1/2}	N. W. 4	_____	I
21	- II	58	_____ 4	_____	
	30. -	54	_____ 2	_____	
	-	58	W. N. W. 2	_____	
22	-	61	_____ 2	Helder	
	-	57	_____ 2	Betrokken	
	-	62	Z. O. 2	_____	
23	-	72	Z. Z. O. 2	_____	
	-	62	Z. _____ 2	_____	V. D
	29. II	66	Z. Z. W. 2	_____	
24	- II ^{1/2}	70 ^{1/2}	_____ 2	_____	
	- II	62	_____ 2	_____	
	- II	65	Z. _____ 2	_____	
25	- II	71	Z. Z. W. 2	_____	
	- II	62 ^{1/2}	_____ 2	_____	
	- II ^{1/4}	62	Z. W. 2	_____	
26	- II ^{1/2}	72 ^{1/2}	_____ 2	_____	
	- II ^{1/2}	61 ^{1/2}	_____ 2	_____	
	- II ^{1/4}	63 ^{1/2}	N. O. 2	_____	
27	- IO ^{3/4}	66	_____ 2	_____	
	- IO ^{1/2}	61 ^{1/2}	N. N. O. 2	_____	
	- 8 ^{3/4}	60	N. _____ 4	Betr. Regen	7
28	- 7 ^{3/4}	63	_____ 4	Betrokken	2
	- 7 ^{1/4}	56	N. N. W. 4	_____	
	- 7 ^{1/4}	55	N. W. 4	_____	I ^{1/2}
29	- 8	57	_____ 4	_____	L. □ C
	- 9 ^{1/4}	54	_____ 4	_____	
	- 9 ^{3/4}	57	_____ 2	_____	
30	- IO ^{1/2}	60 ^{1/2}	W. Z. W. 2	_____	
	- IO ^{1/2}	60	_____ 2	_____	
	- IO ^{3/4}	62	Z. W. 2	_____	
31	- IO ^{1/2}	69	_____ 2	_____	
	- IO ^{3/4}	60 ^{1/2}	_____ 2	Betr. Regen	

Hoogste Barometer 30 dm. 1^{1/2} lyn.
 Laagste _____ 29 — 6 —
 Hoogste Thermom. 79^{1/2} grad.
 Laagste _____ 54 —
 Regen - - 23 lyn.
 Uitwaasfem. 53 —

OP ZWANENBURG.
AUGUSTUS, 1793.

Dagen.	Barometer.	Thermom.	Winden.		Lugtgefteldheid.	Regen inlyn.
			Str.	Kr.		
1	29.11 ⁹	61	W. t. N.	2	Betrokken	2 ¹ / ₂
	- 11 ⁴	66	N. W.	2	—	
2	30. I	60	N. O.	2	Held. N. L.	
	- I	60	—	2	Betrokken	
	- I	62	—	2	—	
	- O	63	—	2	Helder	
3	29.10 ⁸	64 ¹ / ₂	—	2	Betrokken	
	- 10 ¹	72 ¹ / ₂	O.	2	—	
	- 8 ⁴	67	—	—	—	
4	- 7 ⁴	67	Z. O.	2	—	
	- 7 ⁴	67	W. t. Z.	2	—	
	- 8 ¹	62	Z. W.	2	—	
5	- 9	64	—	2	—	
	- 10 ¹	70	—	2	—	
	- 10 ⁴	62 ¹ / ₂	—	2	—	
6	- 10 ⁴	65 ¹ / ₂	—	2	—	
	- 11 ¹	64	—	2	—	
	30. I	53 ¹ / ₂	—	2	Helder	
7	- I	60 ¹ / ₂	W. Z. W.	2	Betrokken	
	- I	66	W. N. W.	2	—	
8	29.11	63	O.	4	—	
	- 8 ¹ / ₂	64	Z. O.	2	—	
	- 9	68	Z.	2	—	
	- 9	62	Z. W.	2	—	
9	- 9	62 ¹ / ₂	Z. Z. W.	4	—	
	- 8 ¹ / ₂	66 ¹ / ₂	—	6	—	
	- 8 ⁴	61	Z. W.	4	—	
	- 9	60	—	6	—	
10	- 9	67	—	6	—	1 ¹ / ₂
	- 8 ³ / ₄	62	W. Z. W.	4	—	
11	- 10	60	W. N. W.	2	—	
	- 11	64	—	2	—	
	- 11 ¹ / ₄	59 ¹ / ₂	—	—	—	
	- 11 ¹ / ₄	60	W. Z. W.	2	—	
12	- 11 ¹ / ₂	67	—	2	—	
	- 11 ¹ / ₂	58 ¹ / ₂	N. O.	2	—	
	- 11 ¹ / ₂	58 ¹ / ₂	O. Z. O.	2	—	
	- 10 ¹ / ₂	70	—	2	—	
13	- 9 ³ / ₄	67	—	—	—	
	- 10 ¹ / ₂	63 ¹ / ₂	W. Z. W.	2	—	
	- 11	66	—	2	—	
14	- 10 ¹ / ₂	60 ¹ / ₂	—	2	—	E. □ ☾
	- 8	64	Z. O.	2	—	
	- 4 ¹ / ₂	66	—	2	—	
15	- 4 ¹ / ₂	64	Z. W.	4	—	
	- 5 ¹ / ₄	58 ¹ / ₂	Z. Z. W.	6	—	
	- 6 ¹ / ₂	60 ¹ / ₂	W. Z. W.	6	—	
16	- 7 ¹ / ₂	57 ¹ / ₂	—	4	Bctr. N. L.	2

N. ☾

E. □ ☾

WAARNEMINGEN AUGUSTUS, 1793.

Dagen.	Baro- meter.	Ther- mom.	Winden.		Lugtge- feldheid.	Regen in lyn
			Str.	Kr.		
17	29. 7 - 6 - 4 - 2	60 61 60 $\frac{1}{2}$ 59 $\frac{1}{2}$	Z. W. Z. O. Z. Z. W.	2 2 6 8	Betrokken — — —	2 $\frac{1}{2}$ I
18	- 6 - 10 - 11	58 $\frac{1}{2}$ 55 $\frac{1}{2}$ 56	W.N.W. N. W.	10 4	— — —	—
19	- 11 30. 0	60 54 $\frac{1}{2}$	—	2	—	—
20	- 1 - 4	58 63	Z. W. W. Z. W.	2 2	Helder Betrokken	—
21	- 1 - 1	62 67	Z. W. Z. Z. W.	2 2	Helder Betrokken	—
22	- 1 - 1	60 $\frac{1}{2}$ 62	Z. W. —	2 4	— —	—
23	- 1 29. 10	67 61	Z. Z. W. Z. W.	6 4	— —	—
24	- 10 - 10	61 58 $\frac{1}{2}$	— —	4 2	— —	—
25	- 10 - 10	56 57 $\frac{1}{2}$	W.N.W. Z. W.	2 2	— —	—
26	- 10 - 10	59 56	W. W.N.W.	4 2	— —	—
27	- 10 30. 0	55 $\frac{1}{2}$ 60	— —	2 2	— —	—
28	- 10 - 10	55 53	N. —	2 2	Helder Betrokken	—
29	- 10 - 10	60 53	N. O. —	2 2	— —	—
30	- 10 - 10	59 58	— —	2 2	— —	—
31	- 10 - 10 - 8 - 7 - 7 - 6	61 59 58 $\frac{1}{2}$ 63 59 $\frac{1}{2}$ 58 $\frac{1}{2}$ 62 56	Z. W. W.Z. W. — Z. W. — Z. O. Z. Z. W. Z. W. W. Z. W. Z. W.	2 4 2 2 4 2 2 4 4 4	— — — — — Helder Betrokken — — — — —	— — — — — — — I I $\frac{1}{2}$

V. ☐

$\frac{1}{2}$
6

L. ☐ ☐

Hoogste Barometer 30 dm. $\frac{1}{9}$ lyn.
 Laagste ———— 29 — $\frac{2}{3}$ —
 Hoogste Thermom. 72 grad.
 Laagste ———— 53 —
 Regen — — 19 $\frac{1}{2}$ lyn.
 Uitwaasem. 43 —

O P Z W A N E N B U R G.

S E P T E M B E R, 1793.

Da- gen.	Baro- meter.	Ther- mom.	Winden. Str. Kr.	Lugtge- feldheid.	Regen in-lyn.
	29. 8	57 $\frac{1}{2}$	Z. W. 4	B. trokken	
1	- 8 $\frac{3}{4}$	63	— 4	—	
	- 7 $\frac{1}{2}$	55	— 4	Betr. Regen	I
	- 7	59 $\frac{1}{2}$	— 4	Betrokken	I
2	- 6 $\frac{1}{2}$	62	— 4	—	I
	- 2 $\frac{1}{2}$	58 $\frac{1}{2}$	— 4	—	I
	- 4	57	Z. Z. W. 10	—	3
3	- 6 $\frac{1}{2}$	57	Z. W. 8	—	I
	- 7 $\frac{1}{2}$	54	W. Z. W. 2	—	I
	- 8 $\frac{3}{4}$	54	W. 4	—	I
4	- 10	56	— 4	—	2
	- 10 $\frac{3}{4}$	55 $\frac{1}{2}$	N. W. 2	—	I
	- 10 $\frac{1}{4}$	57 $\frac{1}{2}$	N. N. W. 2	—	
5	- 11	59 $\frac{1}{2}$	N. O. 2	—	
	- 11	51	N. 2	—	
	- 11	50	Z. O. 2	—	2 $\frac{1}{2}$
6	- 11 $\frac{1}{4}$	58 $\frac{1}{2}$	W. 2	—	
	- 11 $\frac{1}{4}$	51	— 2	—	
	- 11 $\frac{1}{4}$	51	— 2	—	
7	30. 11 $\frac{1}{4}$	58 $\frac{1}{2}$	— 2	—	
	- 11 $\frac{1}{4}$	51	Z. W. 2	—	
	- 11 $\frac{1}{2}$	56	W. Z. W. 2	—	
8	- 11 $\frac{1}{2}$	60	W. 2	—	
	- 11 $\frac{3}{4}$	61	Z. W. 2	—	
	- 11 $\frac{1}{4}$	57 $\frac{1}{2}$	W. 2	—	
9	- 11 $\frac{1}{4}$	61 $\frac{1}{2}$	— 2	—	
	- 11	58	Z. W. 2	—	
	30. 0	58 $\frac{1}{2}$	— 2	—	
10	- 0	60	W. N. W. 2	—	
	29. 11 $\frac{3}{4}$	56	— 2	—	
	29. 11 $\frac{3}{4}$	57	W. Z. W. 2	—	
11	- 11 $\frac{3}{4}$	61 $\frac{1}{2}$	— 2	—	
	- 11 $\frac{1}{2}$	57	— 2	—	
	- 11 $\frac{1}{2}$	57	O. N. O. 2	—	$\frac{1}{2}$
12	- 11 $\frac{1}{2}$	61 $\frac{1}{2}$	O. 2	—	
	- 11 $\frac{1}{2}$	54	O. Z. O. 2	—	
	- 10 $\frac{1}{2}$	54	Z. O. 2	—	
13	- 10 $\frac{1}{4}$	58	W. 2	—	
	- 9 $\frac{3}{4}$	58	— 2	—	
	- 8 $\frac{3}{4}$	57 $\frac{1}{2}$	Z. W. 2	—	$\frac{1}{2}$
14	- 8 $\frac{1}{2}$	66 $\frac{1}{2}$	— 2	—	
	- 7 $\frac{3}{4}$	53 $\frac{1}{2}$	Z. Z. W. 2	—	
	- 5 $\frac{3}{4}$	58 $\frac{1}{2}$	Z. O. 2	—	
15	- 5 $\frac{3}{4}$	64	W. 2	—	
	- 6 $\frac{1}{2}$	58	Z. W. 2	—	
	- 6 $\frac{3}{4}$	54 $\frac{1}{2}$	Z. Z. W. 4	—	2
16	- 7 $\frac{1}{2}$	62	— 6	—	
	- 7 $\frac{3}{4}$	54 $\frac{1}{2}$	— 2	—	

N. ☉

E. ☐ ☉

WAARNEMINGEN

SEPTEMBER, 1793.

Da- gen.	Baro- meter.	Ther- mom.	Winden. Str. Kr.	Lugtge- feldheid.	Regen in lyn.
	29. 9 ⁵ / ₄	52 ¹ / ₂	W. 2	Betrokken	I
17	- 10 ¹ / ₂	62 ¹ / ₂	— 2	—	—
	- 10 ³ / ₄	56	Z. Z. W. 2	—	—
	- 8 ⁵ / ₄	56	Z. Z. O. 4	Betr. Regen	I
18	- 8 ¹ / ₂	59	— 4	—	I
	- 8	59	N. W. 2	Betrokken	¹ / ₂
	- 9 ¹ / ₂	54 ¹ / ₂	— 2	—	I
19	- 10 ¹ / ₂	58 ¹ / ₂	— 4	—	—
	- 10 ¹ / ₂	54	N. 2	—	—
	- 11 ¹ / ₂	50 ¹ / ₂	O. 6	—	—
20	- 11 ³ / ₄	59	O. t. N. 4	—	—
	- 11	48	N. O. 4	—	—
	30. 11 ¹ / ₂	46	N. O. 4	—	—
21	- 11 ¹ / ₂	50 ¹ / ₂	— 6	—	—
	29. 11 ¹ / ₂	46 ¹ / ₂	— 8	Betr. Regen	—
	- 7 ³ / ₄	40 ¹ / ₂	— 4	—	³ / ₂
22	- 7 ¹ / ₂	41 ¹ / ₂	Z. O. 4	Betrokken	I
	- 7 ³ / ₄	41 ¹ / ₂	— 4	—	I
	- 8 ³ / ₄	45	— 6	—	¹ / ₂
23	- 9 ¹ / ₄	53 ¹ / ₂	— 6	—	—
	- 9 ¹ / ₄	46 ¹ / ₂	— 4	—	—
	- 9	49	Z. W. 4	—	I
24	- 11 ¹ / ₂	57	W. Z. W. 4	—	—
	- 11 ³ / ₄	51	Z. W. 2	—	—
	30. 11 ¹ / ₂	50 ¹ / ₂	W. Z. W. 2	—	—
25	- 11	57	Z. W. 2	—	—
	- 2 ¹ / ₂	52 ¹ / ₂	—	Helder	—
	- 3 ¹ / ₂	48	—	Betrokken	—
26	- 3 ¹ / ₂	57 ¹ / ₂	N. O. 2	—	—
	- 3 ¹ / ₂	49 ¹ / ₂	— 2	—	—
	- 3 ¹ / ₂	48	— 2	—	—
27	- 3 ¹ / ₂	56 ¹ / ₂	O. N. O. 2	—	—
	- 2 ³ / ₄	50	N. O. 2	Helder	—
	- 1 ¹ / ₂	49 ¹ / ₂	O. N. O. 2	Betrokken	—
28	- 1 ¹ / ₂	56 ¹ / ₂	— 2	—	—
	29. 11 ¹ / ₂	50	— 2	Helder	—
	- 9 ³ / ₄	45	Z. O. 2	Betrokken	—
29	- 8 ¹ / ₂	59	— 2	—	—
	- 8 ¹ / ₂	51 ¹ / ₂	— 2	—	—
	- 7 ³ / ₄	50	Z. 2	—	—
30	- 7 ¹ / ₄	55 ¹ / ₂	Z. W. 2	—	—
	- 8	51 ¹ / ₂	— 2	—	—

V. ☉

L. ☐ ☉

Hoogste Barometer 30 dm. ³/₂ lyn.

Laagste ———— 29 — 4 —

Hoogste Thermom. 66¹/₂ grad.

Laagste ———— 40¹/₂ —

Regen - - 28 lyn.

Uitwaasem. 22 —

OP ZWANENBURG.

OCTOBER, 1793.

Da- gen.	Baro- meter.	Ther- mom.	Windn. Str. Kr.	Lugtge- feldheid.	Regen in lyn.
	29. 7 $\frac{1}{2}$	51	Z. Z. W. 4	Betrokken	
1	- 6	57	Z. W. 6	_____	
	- 5 $\frac{3}{4}$	45	_____	Betr. Regen	I I I
	- 6 $\frac{3}{4}$	54	_____	Betrokken	
2	- 7 $\frac{1}{4}$	47	_____	_____	
	- 8 $\frac{1}{2}$	50 $\frac{1}{2}$	W. 4	_____	
	- 10 $\frac{1}{2}$	50 $\frac{1}{2}$	W. Z. W. 4	_____	I I
3	- 11 $\frac{1}{2}$	57	_____	_____	
	- 11 $\frac{1}{2}$	54 $\frac{1}{2}$	_____	_____	
	- 11 $\frac{1}{2}$	54	Z. W. 4	Betr. Regen	I I I I
4	- 11	58 $\frac{1}{2}$	W. Z. W. 2	Betrokken	
	- 11	55	_____	_____	
	- 11	55	Z. W. 2	_____	
5	30. 11	58 $\frac{1}{2}$	W. Z. W. 2	_____	
	- 11	56	_____	_____	
	- 11	56	_____	_____	
6	- 11	57	_____	_____	
	- 11	53	_____	_____	
	- 11	51	_____	_____	
7	- 11	59	_____	_____	
	- 11	55	Z. W. 2	_____	
	- 11	54	_____	_____	
8	- 11	59	_____	_____	
	- 11	55	_____	_____	
	- 11	55	W. 2	_____	
9	- 11	58	_____	_____	
	- 11	54	Z. W. 2	_____	
	- 11	51	Z. Z. W. 2	Betr. mist	
10	29. 11	60	_____	Helder	
	- 10	53	_____	_____	
	- 10	53	_____	Betr. mist	
11	- 10	60	_____	Betrokken	
	- 10	55	_____	_____	
	- 10	53	Z. 2	_____	
12	- 10	62	_____	_____	
	- 10	53	_____	Helder	
	- 11	56	Z. Z. O. 2	Betrokken	
13	- 11	62	_____	_____	
	30. 11	53	Z. 2	Helder	
	- 11	55	Z. Z. O. 2	Betrokken	
14	- 11	62	Z. Z. W. 2	_____	
	- 11	55	N. N. O. 2	_____	
	- 11	50	_____	_____	
15	- 11	55	N. N. W. 2	_____	
	- 11	53	_____	_____	
	- 11	54	N. N. W. 2	_____	
16	- 11	57	_____	_____	
	- 11	57	_____	_____	

N. C

E. C

WAARNEMINGEN

OCTOBER, 1793.

Da- gen.	Baro- meter.	Ther- mom.	Winden. Str. Kr.	Lugtge- feldheid.	Regen inlyn.
	30. 1	53 $\frac{1}{2}$	N. W. 4	Betrokken	
17	- 1	54	N.N. W. 2	—	
	- 1	50 $\frac{1}{2}$	—	—	
	- 1	51	N. W. 2	—	
18	- 1	56	—	—	
	- 1	53	—	—	
	- 1	52	—	—	
19	- 1	53	W.N.W. 2	—	
	- 1	53	—	—	
	30. 0	51 $\frac{1}{2}$	W. 4	—	
20	30. 0	55	—	—	
	29. 11	53	N. 2	—	
	- 11	54	W. 2	—	
21	- 11	57	—	—	
	- 11	51	N. 2	—	
	30. 1	47	—	—	
22	- 1	50 $\frac{1}{2}$	N.N. O. 2	—	
	- 1	47	—	—	
	- 1	45 $\frac{1}{2}$	Z. O. 2	—	
23	- 2	46	—	—	
	- 2	41 $\frac{1}{2}$	O. 2	Helder	
	- 1	33 $\frac{1}{2}$	Z. O. 2	—	
24	29. 10	45	Z.Z.W. 2	Betrokken	
	- 9	46	—	—	
	- 7	47 $\frac{1}{2}$	—	—	
25	- 7	53	Z. W. 4	—	
	- 5	51 $\frac{1}{2}$	Z.Z.W. 4	Betr. Regen	
	- 5	54 $\frac{1}{2}$	—	Betrokken	3 $\frac{1}{2}$
26	- 5	55 $\frac{1}{2}$	Z. W. 6	Betr. Regen	1
	- 5	54	Z.Z.W. 6	Betrokken	2 $\frac{1}{2}$
	- 5	52 $\frac{1}{2}$	—	—	
27	- 5	53 $\frac{1}{2}$	—	—	
	- 4	51 $\frac{1}{2}$	—	—	
	- 6	49	Z. W. 2	—	
28	- 8	51	—	—	
	- 9	47	—	Helder	
	- 9	46	Z. W. 4	Betrokken	
29	- 6	51 $\frac{1}{2}$	—	—	
	- 3	49	—	—	
	- 3	44	W.N.W. 4	—	1 $\frac{1}{2}$
30	- 2	45 $\frac{1}{2}$	W. 4	—	
	- 2	45	Z. W. 2	Betr. W. L.	
	- 2	38 $\frac{1}{2}$	Z. Z.W. 4	Betrokken	
31	- 2	47	Z. 4	—	
	- 3	43 $\frac{1}{2}$	—	—	

V. C

L. C

Hoogfte Barometer 30 dm. 3 $\frac{1}{2}$ lyn.
 Laagfte ———— 29 — 0 $\frac{1}{4}$ —
 Hoogfte Thermom. 62 $\frac{1}{2}$ grad.
 Laagfte ———— 41 $\frac{1}{2}$ —
 Regen - - 12 lyn.
 Uitwaasem. 16 —

O P Z W A N E N B U R G.
 N O V E M B E R , 1793.

Da- gen.	Baro- meter.	Ther- mom.	Winden. Str. Kr.	Lugtge- feldheid.	Regen inlyn.
	29. 4 ³ / ₄	33	Z. O. 2	Betrokken	
I	4 ⁴ / ₄	44 ¹ / ₂	Z. 2	—	
	7	36 ¹ / ₂	— 2	—	
	8	33	— 2	Betr. mist	
2	9 ³ / ₄	34 ¹ / ₂	— 2	Betrokken	
	9 ⁴ / ₄	41 ¹ / ₂	— 2	—	
	7 ³ / ₄	42	Z. Z. O. 4	—	
3	7	42 ¹ / ₂	Z. 6	Betr. regen	1 ¹ / ₂
	7	43	— 4	Betrokken	1 ¹ / ₂
	6 ³ / ₄	41 ¹ / ₂	Z. Z. O. 2	—	
4	5 ¹ / ₂	43 ² / ₂	— 2	—	
	5 ² / ₂	42 ¹ / ₂	Z. 2	—	
	4 ³ / ₄	42	— 2	—	
5	4 ⁴ / ₄	43 ¹ / ₂	— 2	—	
	6	41 ¹ / ₂	N. 2	—	
	7	40	N. N. W. 2	—	
6	7	42 ¹ / ₂	N. t. O. 4	Betr. regen	1
	7 ⁴ / ₄	41 ¹ / ₂	N. 2	Betrokken	1
	8	39 ¹ / ₂	— 2	—	
7	8 ³ / ₄	43 ² / ₂	— 2	—	
	9 ³ / ₄	34 ¹ / ₂	N. O. 2	Helder	
	10	29	Z. O. 2	Betrokken	1
8	10	40	— 2	—	
	8 ¹ / ₄	33 ¹ / ₂	— 2	—	
	5 ¹ / ₃	35 ¹ / ₂	Z. Z. O. 4	Betr. regen	1 ¹ / ₂
9	5 ¹ / ₃	43 ¹ / ₂	— 4	Betrokken	1 ¹ / ₂
	5 ¹ / ₃	39	Z. 2	Helder	
	3 ¹ / ₂	40 ¹ / ₂	Z. O. 2	Betrokken	2
10	1	47	Z. 2	—	1
	3	41	— 2	Helder	
	1 ¹ / ₄	43	Z. Z. O. 2	Betrokken	3
11	2	47	W. 4	—	
	2 ¹ / ₂	45	N. O. 2	—	
	6	42 ¹ / ₂	N. W. 2	—	2
12	7	46	W. Z. W. 2	—	
	5 ¹ / ₂	41 ¹ / ₂	Z. 2	—	
	2 ² / ₂	46 ¹ / ₂	Z. W. 4	—	2
13	2 ³ / ₂	48 ¹ / ₂	W. Z. W. 4	—	
	2 ⁴ / ₂	46 ¹ / ₂	Z. W. 4	—	
	3	45	W. Z. W. 2	—	
14	4	48	— 2	—	
	5 ¹ / ₂	43 ¹ / ₂	Z. Z. W. 2	—	
	6	40	Z. O. 2	Betr. mist	
15	6	48 ¹ / ₂	O. 2	Betrokken	
	6 ¹ / ₂	42	O. N. O. 2	—	
	6	32	O. 4	—	
16	6 ¹ / ₄	48	— 4	—	
	7	45	O. N. O. 2	—	

N. ☐

E. ☐ ☐

WAARNEMINGEN

NOVEMBER, 1793.

Da- gen.	Baro- meter.	Ther- mom.	Winden. Str. Kr.	Lugtge- feldheid.	Regen in lyn.
	29. 7 ³ / ₄	42	O. 2	Betrokken	
17	- 8	45	— 2	—	
	- 7 ³ / ₄	4 ¹ / ₂	O. N. O. 2	—	
	- 7 ¹ / ₂	45	O. t. Z. 2	—	
18	- 7 ¹ / ₂	47	O. t. N. 2	—	
	- 7	44 ¹ / ₂	N. O. 4	—	
	- 6	40 ¹ / ₂	Z. O. 2	—	
19	- 6 ³ / ₄	46	— 2	—	
	- 7 ³ / ₄	42	— 2	—	
	- 8	39	N. O. 2	Betr. mist	
20	- 8 ¹ / ₄	40	O. 2	—	
	- 9 ¹ / ₄	39 ¹ / ₂	Z. O. 2	—	
	- 10 ¹ / ₂	39 ¹ / ₂	— 2	—	
21	- 10 ¹ / ₂	44	— 2	—	
	- 10 ¹ / ₂	44	— 2	—	
	- 11	45 ¹ / ₂	— 2	—	
22	- 11	54 ¹ / ₂	— 2	Betrokken	
	- 11	39	O. 2	Betr. mist	
	- 11	38 ¹ / ₂	O. N. O. 2	—	
23	- 11	37	O. 2	—	
	- 11	37	O. N. O. 2	Betrokken	
	- 11 ³ / ₄	37	— 4	—	
24	30. 0	40	— 4	—	
	- 1 ³ / ₄	39 ¹ / ₂	— 2	—	
	- 1 ³ / ₄	40	— 2	—	
25	- 1 ³ / ₄	40	— 2	—	
	- 2 ¹ / ₄	37 ¹ / ₂	— 2	—	
	- 2	39 ¹ / ₂	N. N. O. 2	Betr. mist	
26	- 1 ¹ / ₂	43	N. 2	Betrokken	
	- 1 ¹ / ₂	42	N. W. 2	—	
	- 1 ¹ / ₂	39 ¹ / ₂	— 2	Betr. mist	
27	- 2	43	Z. O. 2	Betrokken	
	- 1 ¹ / ₄	41	O. N. O. 2	—	
	- 1 ³ / ₄	38 ¹ / ₂	— 2	—	
28	- 2	39	— 2	—	
	- 2	37	— 2	—	
	- 2 ¹ / ₂	38	O. Z. O. 2	—	
29	- 2 ¹ / ₂	40 ¹ / ₂	Z. Z. W. 2	—	
	- 2 ¹ / ₂	38	— 2	—	
	- 1 ¹ / ₄	38 ¹ / ₂	Z. W. 2	—	
30	- 2	43 ¹ / ₂	N. W. 2	—	
	- 2	42	— 2	—	

V. D

L. □ C

Hoogste Barometer 30 dm. 2¹/₂ lyn.

Laagste ——— 29 — 0¹/₄ —

Hoogste Thermom. 54¹/₂ grad.

Laagste ——— 29¹/₂ —

Regen - - 16 lyn.

Uitwaasem. 7 —

O P Z W A N E N B U R G.

D E C E M B E R, 1793.

Da- gen.	Baro- meter.		Ther- mom.	Winden.		Lugtge- feldheid.	Regen inlyn.
				Str.	Kr.		
1	30.	2 ¹ / ₂	43	N. W.	2	Betrokken	
	-	2 ¹ / ₂	45	—	2	—	
2	-	2	43	—	—	Betr. Regen	I
	-	2 ³ / ₄	41 ¹ / ₂	N. W.	2	Betrokken	I ¹ / ₂
3	30.	0	41	N.	2	Betr. Regen	
	-	0	30	O.	2	Betrokken	I ¹ / ₂
4	-	1	32	—	2	—	
	-	1	26	Z. O.	2	—	
5	29.	11	33	Z. W.	4	—	
	-	11	41	W.	4	—	
6	30.	0	39	N. W.	2	—	
	-	0	40	—	2	—	
7	-	—	44	—	2	—	
	-	—	39	—	2	—	
8	-	—	41	—	2	—	
	-	—	44	W.	2	—	
9	29.	11	42	W. N. W.	2	—	
	-	11	40	W. Z. W.	2	—	
10	-	10	43	Z. W.	2	—	
	-	8	41	—	—	—	
11	-	9	42	Z. W.	2	—	
	-	9	40	—	4	—	
12	-	8	37	Z. Z. W.	2	—	
	-	8	35	—	4	Betr. mist	
13	-	7	38	—	4	—	
	-	6	33	—	2	Betrokken	
14	-	5	37	Z. t. O.	4	Betr. mist	
	-	5	37	—	4	Betrokken	
15	-	3	37	—	2	—	
	-	3	41	Z.	6	—	
16	28.	9	44	Z. W.	6	Betr. Regen	I ¹ / ₂
	-	6	46	—	4	Betrokken	I ¹ / ₂
17	-	10	47	—	6	—	I
	29.	1	49	W. Z. W.	4	—	
18	-	3	45	Z. t. W.	4	—	
	-	2	47	—	2	Betr. mist	I
19	-	1	50	—	4	Betrokken	3
	-	3	46	Z. Z. W.	2	—	
20	-	5	42	Z. W.	4	—	
	-	5	55	—	4	—	
21	-	3	43	Z.	2	—	
	-	3	42	—	2	—	
22	-	4	45	—	2	—	
	-	4	45	Z. W.	2	—	
23	-	2	45	—	6	Betr. Regen	I ¹ / ₂
	-	1	45	—	6	Betrokken	I ¹ / ₂
24	-	3	45	W. N. W.	2	—	

N. ☉

E. ☐ ☉

WAARNEMINGEN

DECEMBER, 1793.

Dagen.	Baro- meter.	Ther- mom.	Winden.		Lugtge- felsheid.	Regen in lyn
			Str.	Kr.		
	29. 7 $\frac{1}{2}$	43 $\frac{1}{2}$	Z. W.	4	Betrokken	I
17	- 8 $\frac{1}{2}$	45 $\frac{1}{2}$	—	4	—	
	- 8 $\frac{1}{4}$	46 $\frac{1}{2}$	Z. W.	4	Betr. Regen	
	- 6 $\frac{1}{2}$	45 $\frac{1}{2}$	—	6	—	I 2
18	- 5 $\frac{1}{4}$	46	—	6	—	I
	- 4 $\frac{1}{2}$	44 $\frac{1}{2}$	—	4	Betrokken	I
	- 4 $\frac{1}{4}$	42 $\frac{1}{2}$	Z. Z. W.	4	—	
19	- 5 $\frac{1}{2}$	44 $\frac{1}{2}$	—	6	—	
	- 5 $\frac{1}{2}$	42 $\frac{1}{2}$	—	2	—	
	- 5 $\frac{1}{2}$	42	Z. W.	2	—	
20	- 5 $\frac{1}{2}$	43 $\frac{1}{2}$	—	2	—	
	- 6	41 $\frac{1}{2}$	Z. Z. O.	2	—	
	- 5 $\frac{1}{2}$	40 $\frac{1}{2}$	Z. O.	2	—	
21	- 4 $\frac{1}{2}$	42 $\frac{1}{2}$	—	2	—	
	- 2 $\frac{1}{2}$	39 $\frac{1}{2}$	—	2	—	
	- 1 $\frac{1}{4}$	38 $\frac{1}{2}$	Z.	4	—	
22	- 1	42 $\frac{1}{2}$	—	4	—	
	- 2	36 $\frac{1}{2}$	O. Z. O.	2	—	
	- 3 $\frac{1}{2}$	37 $\frac{1}{2}$	O.	2	—	
23	- 4 $\frac{1}{2}$	40	—	2	—	
	- 5 $\frac{1}{2}$	37 $\frac{1}{2}$	O. N. O.	4	—	
	- 7 $\frac{1}{4}$	37	O.	4	—	
24	- 7 $\frac{3}{4}$	38	—	4	—	
	- 8 $\frac{3}{4}$	38	O. N. O.	2	—	
	- 10	38	N. O.	2	—	
25	- 10 $\frac{1}{2}$	40	—	2	—	
	- 11	37 $\frac{1}{2}$	O. N. O.	2	—	
	- 11 $\frac{1}{4}$	38	O. t. N.	2	—	
26	- 11 $\frac{1}{2}$	38 $\frac{1}{2}$	—	2	—	
	- 11 $\frac{3}{4}$	33 $\frac{1}{2}$	O. Z. O.	2	—	
	- 11 $\frac{3}{4}$	35	O.	2	—	
27	- 11 $\frac{1}{4}$	36 $\frac{1}{2}$	—	2	—	
	- 11	35	—	2	—	
	- 10	34 $\frac{1}{2}$	—	2	—	
28	- 9 $\frac{3}{4}$	36 $\frac{1}{2}$	—	2	—	
	- 9 $\frac{1}{4}$	34	O. N. O.	2	—	
	- 10	33 $\frac{1}{2}$	N. W.	2	—	
29	- 11	35	N.	2	—	
	- 11 $\frac{1}{2}$	33 $\frac{1}{2}$	O. t. N.	2	—	
	- 11 $\frac{3}{4}$	34	—	2	—	
30	- 11 $\frac{3}{4}$	32 $\frac{1}{2}$	—	2	—	
	- 11 $\frac{3}{4}$	33 $\frac{1}{2}$	—	2	—	
	- 9 $\frac{3}{4}$	32 $\frac{1}{2}$	Z. O.	2	—	
31	- 8 $\frac{1}{2}$	32 $\frac{1}{2}$	Z.	2	—	
	- 8 $\frac{3}{4}$	27	—	2	Helder	

V. ☉

L. ☐ ☉

Hoogste Barometer 30 dm. $2\frac{1}{2}$ lyn.
 Laagste ———— 28 — $6\frac{1}{2}$ —
 Hoogste Thermom. 55 grad.
 Laagste ———— $26\frac{1}{2}$ —
 Regen ———— 28 lyn.
 Uitwaasem. 7 —

